

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

525 DE ANI DE LA ÎNSCĂUNAREA LUI ȘTEFAN CEL MARE

POLITICA INTERNĂ A LUI ȘTEFAN CEL MARE

LEON ȘIMANȘCH

RELAȚIILE INTERNAȚIONALE ALE MOLDOVEI ÎN VREMEA LUI
ȘTEFAN CEL MARE

ȘERBAN PAPACOSTE

ȘTEFAN CEL MARE — COORDONATE DE STRATEGIE PONTICĂ

SERGIU IOSIPESCU

DEZVOLTAREA MULTILATERALĂ A AGRICULTURII ÎN CELE DOUĂ
DECENII DE LA ÎNCHEIEREA COOPERATIVIZĂRII. TRECEREA LA
REALIZAREA NOII REVOLUȚII AGRARE

GHEORGHE SURPA

EFORTURILE ROMÂNILOR DIN IMPERIUL HABSBURGIC ÎN REVOLU
ȚIA DE LA 1848—1849 PENTRU UNITATE NAȚIONALĂ

ANASTASIE IORDACHE

RELAȚIILE ROMÂNNO-TURCE ÎN AJUNUL ȘI ÎN TIMPUL PRIMULUI
RĂZBOI MONDIAL

EMA NASTOVIC

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

REVISTA REVISTELOR
DE ISTORIE

56

TOMUL 35

1982

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

**ION APOSTOL (redactor responsabil adjunct); NICHITA ADĂNILOAIȚ
LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL
LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU,
POMPILIU TEODOR (membri).**

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară revistele se pot procura pe bază de abonament
la oficiile poștale.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă, B.O. BOX 136—137 Telex
11226 — București, Str. 15 Decembrie nr. 3. 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an

REVISTA DE ISTORIE

TOM 35, NR. 5—6
MAI—IUNIE 1982

S U M A R

525 DE ANI DE LA ÎNSCĂUNAREA LUI ȘTEFAN CEL MARE

- LEON ȘIMANSCHI, *Politica internă a lui Ștefan cel Mare* 585
ȘERBAN PAPACOSTEA, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare* 607
SERGIU IOSIPESCU, *Ștefan cel Mare — coordonate de strategie pontică* 639
CONSTANTIN REZACHEVICI, *Știri despre Ștefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII — începutul sec. XVII) descoperită în Polonia* 654

★

- GHIEORGHE SURPAT, *Dezvoltarea multilaterală a agriculturii în cele două decenii de la încheierea cooperativizării. Trecerea la realizarea noii revoluții agrare* 672
ANASTASIE IORDACHE, *Eforturile românilor din Imperiul habsburgic în revoluția de la 1848—1849 pentru unitate națională* 686

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- EMA NASTOVICI, *Relațiile româno-turce în ajunul și în timpul primului război mondial* 707

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- Însemnările unui agent britanic în ajunul insurecției române din august 1944 (II)* 735

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1981; „Magazin istoric” la a cincisprezecea aniversare (Nicolae Liu)* 740

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- M.C. STĂNESCU, *Mișcarea muncitorească din România 1924—1928*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 296 p. (*Gh. I. Ioniță*) 748

- Dr. L. GHELERTER, *Scriteri social-politice*, Edit. politică, București, 1980, 446 p. (L. Eșanu) 751
- * * * *Corespondența lui George Moroițanu (1891—1920)*, vol. I, *Scrisori primite în limba română* Ediție îngrijită, introducere, note și comentarii de Șerban Polverejan, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 338 p. + ilustrații („Testimonia,„) (Cornelia Bodea) 752
- COSTIN FENEȘAN, *Documente medievale bănățene*, Edit. Facla, Timișoara, 1981, 220 p. + 12 pl. (Andrei Busuioceanu) 757
- ANDRÁS GERGELY, ZOLTÁN SZÁSZ, *Kégyezés Után* (După dualism), Edit. Gondolat. Budapesta, 1978, 263 p. ; LÁSZLÓ MÉRÉNY, *Boldog Békeidők. Magyarország 1900—1914*, (Vremuri fericite. Ungaria între 1900—1914), Edit. Gondolat, Budapesta, 1978, 237 p. (Stelian Mîndruț) 759
- ALFRED PERRENOUD, *La population de Genève du seizième au début du dix-neuvième siècle. Etude démographique*. Tome premier: *Structures et mouvements*, Librairie A. Jullien, Librairie H. Champion, Genève, Paris, 1979, 611 p. (Constantin Șerban) 760
- ROGER VAILLAND, RAYMOND MANEVY, *Un homme du peuple sous la Révolution*, Gaillimard, Paris, 1979, 224 p. (Mihai Manea) 764
- PIERRE BARRAL, *Les sociétés agraires du XX-e siècle*. Armand Colin , Paris, 1978, 327 p. (Dan C. Rădulescu) 765

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- * * * „Mehedinți — Istorie și cultură“, Drobeta-Turnu Severin, 1980, 670 p. (Robert Păușan) 771

REVISTA DE ISTORIE

TOME 35, N° 5 — 6

MAI — JUIN 1982

S O M M A I R E

525 ANS DEPUIS L'INTRONISATION D'ETIENNE LE GRAND

LEON ȘIMANȘCHI, La politique intérieure d'Etienne le Grand	585
ȘERBAN PAPACOSTEA, Les relations internationales de la Moldavie au temps d'Etienne le Grand	607
SERGIU IOSIPESCU, Etienne le Grand — coordonnées de stratégie politique	639
CONSTANTIN REZACHEVICI, Données concernant Etienne le Grand dans une Chronique inédite de la Moldavie (XIII-e siècle — début du XVII-e siècle) découverte en Pologne	654

★

GHIEORGHE SURPAT, Le développement multiforme de l'agriculture pendant les deux décennies qui se sont écoulées depuis l'achèvement de la coopérativisation. Le passage à l'accomplissement de la nouvelle révolution agraire	672
ANASTASIE IORDACHIE, Les efforts des Roumains de l'Empire des Habsbourg dans la révolution de 1848—1849 pour l'unité nationale	686

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

EMA NASTOVICI, Les rapports roumano-turcs, à la veille et pendant la première guerre mondiale	707
---	-----

MEMOIRES, CORRESPONDANCES, NOTES

Les notes d'un agent britannique à la veille de l'insurrection roumaine d'août 1944 (II)	735
--	-----

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

L'activité de l'Institut d'histoire „N. Iorga” en 1981; „Magazin istoric” lors de son 15-e anniversaire (Nicolae Liu)	740
---	-----

LE LIVRE D'HISTOIRE ROUMAIN ET ETRANGER

M.C. STĂNESCU, <i>Mișcarea muncitorească din România 1924—1928</i> (Le mouvement ouvrier de Roumanie, 1924—1928), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1981, 296 p. (Gh. I. Ioniță)	748
---	-----

- Dr. L. GHELERTER, *Scriseri social-politice* (Ecrits socio-politiques), Editions politiques, Bucarest, 1980, 446 p. (*L. Eșanu*) 751
- * * * *Correspondența lui George Moroianu (1891—1920)* (La correspondance de George Moroianu (1891—1920), vol. I, *Scrisori primite în limba română* (Lettres reçues en langue roumaine), Edition du texte, avant-propos, notes et commentaires de Șerban Polverejan, Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 338 p. + illustrations („Testimonia”) (*Cornelia Bodea*) 752
- COSTIN FENEȘAN, *Documente medievale bănățene* (Documents médiévaux du Banat), Editions Facla, Timișoara, 1981, 220 p. + 12 pl. (*Andrei Busuioceanu*) 757
- ANDRÁS GERGELY ZOLTÁN SZÁSZ, *Kiegyezés Utan* (Après la dualisme, Edit. Gondolat, Budapest, 1978, 263 p.; LÁSZLO MERÉNY, *Boldog Békéidök. Magyarország 1900—1914* (Temps heureux. La Hongrie entre 1900—1914), Editions Gondolat, Budapest, 1978, 237 p. (*Stelian Mindruț*) 759
- ALFRED FERRENOUD, *La population de Genève du seizième au début du dix-neuvième siècle. Etude démographique*. Tome premier: Structures et mouvements, Librairie A. Jullien, Librairie H. Champion, Genève, Paris, 1979, 611 p. (*Constantin Șerban*) 760
- ROGER VAILLAND, RAYMOND MANEVY, *Un homme du peuple sous la Révolution*, Gallimard, Paris, 1979, 244 p. (*Mihai Manea*) 764
- PIERRE BARRAL, *Les sociétés agraires du XX-e siècle*. Armand Colin, Paris, 1978, 327 p. (*Dan C. Rădulescu*) 765

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- * * * „Mehedinți — Istorie și cultură” („Mehedinți — histoire et culture”), Drobeta-Turnu Severin, 1980, 670 p. (*Robert Păușan*) 771

POLITICA INTERNĂ A LUI ȘTEFAN CEL MARE *

DE

LEON ȘIMANSCHI

În dezvoltarea istorică a poporului român, lungă și glorioasă domnie a lui Ștefan cel Mare reprezintă una din cele mai strălucite afirmări ale potențialului său creator. Ea marchează un numai epoca celui mai autentic și incontestabil prestigiu al Moldovei pe plan internațional, dar și o vreme de prosperitate economică, de transformări innoitoare în structura statului și societății și de excepționale realizări cultural-artistice. Caracterul cu totul deosebit al înfăptuirilor moldovene din cea de a doua jumătate a secolului al XV-lea, precum și personalitatea copleșitoare a domnului nu s-au putut realiza însă decît ca urmare a convergenței unei multitudini de factori, pe care geniul conducătorului i-a sesizat și i-a canalizat în sensurile optime ale evoluției istorice. Politicii interne și externe promovate de domnie îi aparține, în acest proces, rolul elementului dinamic, prin mijlocirea căruia s-au exprimat dezideratele fundamentale ale întregii țări: instituirea unei ordini sociale care să garanteze desfășurarea normală a tuturor activităților și apărarea independenței de stat. Fiecare act de guvernămînt se prezintă, de aceea, încărcat de o bogată semnificație istorică, organic legat de ansamblul faptic al domniei și implicînd elemente constitutive de maximă însemnătate.

RESTABILIREA AUTORITĂȚII DOMNEȘTI ȘI A PRESTIGIULUI INTERNAȚIONAL AL MOLDOVEI

Încăunarea (1457). Născut, conform tradiției, în jurul anului 1434, la Borzești, unde mai tîrziu va ridica o biserică „întru amintirea sfintrăposaiților noștri înaintași și a părinților lor”¹, Ștefan cel Mare a fost întiul fiu al voievodului Bogdan al II-lea și al Mariei, supranumită Oltea, aparținînd unei familii boierești din zona Bacăului. Asociat la tron și purtînd titlul de „voievod” în vremea domniei tatălui său, viitorul domn a luat, după asasinarea acestuia, drumul pribegiei, petrecînd cîțiva ani în Transilvania, unde, potrivit tratatului din 1450, Iancu de Hunedoara i-a oferit probabil adăpost. În vara anului 1456, el se afla însă în Țara Românească, unde s-a întîlnit cu logofătul Mișu, cel care, în urma închinării de la Vaslui, ducea primul tribut al Moldovei sultanului. Dușmănia pe

* Capitoul din tratatul de *Istoria României*, vol. III.

¹ *Repertoriul monumentelor din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 109.

care i-a arătat-o atunci logofătul, fără a dezvălui mobilul atitudinii acestuia, proba un dezacord profund între cel mai fidel reprezentant al domniei lui Petru Aron și tânărul pretendent la tronul țării; venit din Transilvania, foarte probabil odată cu Vlad Țepeș, și împărțâșind programul de politică internă și externă al acestuia, Ștefan cel Mare nu putea să apară decît complet ostil partidei boierești pe care se sprijinea domnul de la Suceava.

Concentrarea de forțe din Țara de Jos, realizată rapid, la începutul anului următor, în jurul detașamentului muntenesc cu care Ștefan trecuse hotarul, a îndreptățit cu prisosință temerile logofătului. Deși avusese timp să-și organizeze apărarea, iar susținătorii săi din Polonia îi promisese ră sprijin, Petru Aron nu a reușit să împiedice înaintarea nestingherită, pe valea Siretului, a celor 6 000 de oameni de care ajunsese să dispună potrivit noul său și nici să adune în juru-i o oaste capabilă să-i asigure în continuare domnia.

Ca urmare, marți, 12 aprilie 1457, lângă Doljești, la locul numit Hreasca, Ștefan a obținut o victorie categorică, obligîndu-l pe ucigașul tatălui său să se retragă, împreună cu principalii săi colaboratori, la Camenița. Pe cîmpul de la Direptate, din apropierea luptei abia încheiate, cel care avea să devină cu adevărat „Mare” a fost proclamat de către mitropolitul Theoctist, în fața mulțimii de oșteni și țărani din partea locului, domn legiuit al țării „și a luat schiptrul Moldovei”².

După instabilitatea politică din perioada anterioară, cînd numeroasele schimbări de domnie fuseseră provocate și aprobate doar de grupările boierești ale pretendenților la tron, o adunare mai largă, constituită *ad-hoc*, probabil în spiritul unei vechi tradiții, consfințea înscăunarea. Ea demonstra noii domnii înaderența maselor populare la politica de concesi și compromis promovată de Petru Aron, precum și hotărîrea majorității boierimii moldovene de a pune capăt unei situații care putea să pericliteze însăși dominația ei de clasă și ordinea feudală internă.

Consolidarea domniei (1457—1460). Privită în ansamblul manifestărilor sale, opera de guvernămînt a lui Ștefan cel Mare se înfățișează ca rezultat al citorva preocupări esențiale, urmărite cu perseverență de-a lungul celor peste 47 de ani cît avea să-i însușeze domnia; sporirea importanței tronului în conducerea treburilor publice, perfecționarea și întărirea statului feudal, prosperitatea economică și echilibrul social al țării constituie obiective ce se regăsesc, deopotrivă, cu intensități diferite, în căutările începutului sau în deciziile finale, în politica internă sau în cea externă promovată de domnul Moldovei. Programul de guvernămînt al lui Ștefan cel Mare s-a încheiat însă treptat, în contact cu realitățile și sub presiunea acestora, iar cariera sa de om de stat a străbătut un drum lung și pe alocuri sinuos pînă să ajungă la marile realizări care i-au creat faima.

În funcție de acuitatea cerințelor, ca și de posibilitățile concrete de care dispunea, Ștefan cel Mare nu și-a putut propune pentru început decît obținerea acordului necesar consolidării situației dobîndite. Acestui scop, care va conduce la complicații interne și externe nebănuite inițial,

² *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panăntescu, p. 16.

va trebui să-i consacre aproape 14 ani de domnie, ani de acumulare a unei bogate experiențe și, mai ales, a resurselor necesare realizării programului politic ulterior.

Cea dintii problemă apărută în fața tinărului domn, ca rezultat direct al ocupării tronului prin forța armelor, consta în pericolul unei intervenții din afară, organizată de Petru Aron cu sprijinul boierilor ce-l însoțeau. Situația era cu atât mai gravă, cu cât atitudinea pribegilor era împărțită de aproape întreaga mare boierime rămasă în țară. Cu un an în urmă, în preajma închinării de la Vaslui, aceasta își strinsese rîndurile, cele mai importante facțiuni rivale din cadrul ei, conduse de Bratul cel Mare și Duma Brăescu, pactizînd și reușind să obțină, în schimbul acordului dat pentru plata haraciului către Poartă, instituirea unui control politic aproape total asupra domniei, așa cum dovedesc ultimele acte de guvernămînt ale lui Petru Aron. Era o poziție care nu putea fi cedată de bunăvoie, mai ales că șansele fostului deținător al tronului nu dispăruseră definitiv. Prezența colaboratorilor lui Petru Aron într-o proporție redusă în sfatul noului domn indică concludent rezerva cu care aceștia au întîmpinat schimbarea survenită.

Ca urmare, imediat după preluarea domniei, pentru a evita orice surpriză, Ștefan a procedat, conform tradiției înregistrată de Grigore Ureche ³, la organizarea oștirii de care dispunea, punînd-o sub conducerea celor ce-și dovediseră atașamentul și încredințîndu-i paza cetăților și hotarelor țării. De asemenea, pentru mai multă siguranță în apărarea Sucevei, a numit doi pîrcălabi, retrăgîndu-se apoi în zona Pietrei și a Bacăului, unde avea cei mai numeroși susținători și unde descendența sa din Alexandru cel Bun, al cărui mormînt se afla la mănăstirea Bistrița, era bine cunoscută. Dar, nici afirmarea, cu prilejul popasului său de aici, a legitimității domniei, nici măsurile cu caracter militar și nici fidelitatea sfatului, alcătuit în majoritate din elemente noi ori din foști partizani ai tatălui său nu puteau să determine izolarea politică a pretendenței lui Petru Aron și renunțarea mării boierimi la rolul predominant pe care-l dobîndise în conducerea statului.

Pentru atingerea primului obiectiv, Ștefan cel Mare s-a văzut nevoit să facă unele concesii boierimii ostile, contînd pe destrămarea rîndurilor acesteia. Astfel, fără a renunța la confiscarea averilor celor fugiți peste hotare, el a încercat să-l atragă de partea sa pe logofătul Mihai, promițîndu-i, la 13 septembrie 1457, iertarea vinovăției și întoarcerea tuturor bunurilor. Refuzul acestuia, deși Ștefan îi promitea că „te vom milui și te vom ține în mare cinste și dragoste, deoptrivă cu boierii noștrii credincioși și cinstiți” ⁴, demonstra însă că boierimea pribegă dorea mai mult decît un regim asemănător cu al celorlalți colaboratori ai domnului.

Îngăduința arătată de Ștefan față de colaboratorii ocazionali ai lui Petru Aron, rămași în țară, a dat însă roade, la începutul anului 1458 o parte a acestora aderînd deja la noua domnie. La rîndul ei, în acești primi ani, biserica s-a bucurat de o atenție îndatoritoare, majoritatea actelor de cancelarie fiindu-i destinate, iar mitropolitul Theoctist figurînd

³ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, p. 91.

⁴ *D.R.H.*, A, vol. II, nr. 66, p. 98.

în fruntea sfatului domnesc. Acordarea unui privilegiu comercial brașovenilor, la 13 martie 1458, indica, de asemenea, normalizarea situației din țară, la care a contribuit, desigur, într-o mare măsură, și prezența nemijlocită a domnului în numeroase centre: Bacău, Piatra, Roman, Hirlău și Iași.

Relativa concentrare politică pe care a reușit s-o realizeze astfel în jurul tronului, i-a permis noului domn să trateze problema pretendenței lui Petru Aron de pe poziții de forță, deschizând ostilitățile cu Polonia. Prin tratatul din 4 aprilie 1459, Ștefan cel Mare obținea îndepărtarea pretendentului de la granițele țării, obligându-se, în schimb, să-i primească după „meritele” lor pe boierii pribegi și să le „restituie drepturile și ocinile”⁵. Acceptînd o asemenea condiție, Ștefan nu numai că renunța la aplicarea principiului clasic al pedepsirii „hicieniei”, dar era chiar nevoit să aprecieze opera politică de pînă atunci a boierimii guvernante și, implicit, comportamentul ei din ultima vreme. Totodată, ca urmare a aceleiași schimbări survenite în raporturile dintre domn și boieri, Ștefan a consimțit, începînd din 1459, ca o parte din actele de proprietate emise de cancelaria oficială să fie întărite prin atîrnarea peceșilor unor membri ai sfatului.

Beneficiînd de un regim deosebit față de cel al candidatului lor la domnia Moldovei, pribegii nu vor întirzia să se întoarcă în țară. Izolarea politică a pretendenței lui Petru Aron devenea astfel un fapt împlinit pe plan intern; noua chemare în țară, din ianuarie 1460, a logofătului Mihu, căruia urma să-i fie întoarse numai ocinile stăpînite cu privilegiu, proba deja creșterea puterii domnești. Dar, în ciuda succesului repurtat, Ștefan cel Mare a trebuit să acorde în continuare aceeași atenție problemelor interne ale conducerii statului feudal, deoarece vechii dregători ai lui Alexandrel și Petru Aron ajunseseră să dețină, după întoarcerea pribegilor, o poziție dominantă în statul domnesc. Evitînd riscul unei modificări de amploare a componenței acestuia, el va promova în serviciile cu caracter personal elemente necompromise, pentru ca ulterior să le avanseze în funcții de mare răspundere, așa cum a fost cazul postelnicului Crăsnaș, trecut ulterior în importanta funcție de mare vornic, sau a comisului Ion Boureanu, numit apoi pircălab de Neamț.

Reîntregirea teritorială a țării (1461—1465). Una din cele mai grave urmări ale perioadei de instabilitate consta în prejudicierea integrității teritoriale a țării: cetatea Hotin adăpostea, de mai multă vreme, o garnizoană polonă, iar cetatea Chilieii, una ungurească, în timp ce zona dependentă de aceasta din urmă era controlată de domnul Țării Românești. Considerînd suficient de consolidată situația internă, începînd din 1461, Ștefan cel Mare va acționa pentru redobîndirea celor două fortificații care aveau o însemnătate militară și economică vitală.

Recuperarea cetăților Hotin și Chilia i-a permis domnului să înmulțească numărul responsabilităților oficiale în sfatul domnesc, mai ales că, pentru conducerea celei din urmă, a desemnat doi pircălabi, reluînd experiența din 1457, de la Suceava. În spiritul aceluiași principiu, care-i ușura

⁵ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, p. 100.

domnului combaterea tendințelor de independență ale fruntașilor vieții de stat, Ștefan a promovat ca martor al hotărârilor domnești, pe lângă mitropolitul Theoctist, pe episcopul de Roman, Tarasie.

De o deosebită importanță în creșterea autorității domnului, în această perioadă, a fost căsătoria sa la 5 iulie 1463 cu Evdochia, fiică a cneazului Simeon Olekovič de Kiev și descendentă, prin mama sa, din familia imperială bizantină a Paleologilor. La rîndul ei, înscrierea numelui lui Alexandrel în formularul diplomatic al documentelor, începînd din 1464, reprezenta un angajament de perspectivă nu numai al domniei însăși, ci și al principalilor ei colaboratori.

Implicații asemănătoare au dovedit, pe de altă parte, eforturile lui Ștefan cel Mare de a redobîndi Chilia. Întrucît eșecul din 1462 i-a relevat importanța atitudinii orășenilor față de intențiile sale, domnul a intrat în legătură directă cu aceștia. Oferindu-le, desigur, avantaje convenabile, el și-a asigurat colaborarea lor la cucerirea cetății, pregătindu-și, totodată, alianța politică cu categoria socială pe care o reprezentau.

În sfîrșit, acțiunile militare întreprinse i-au permis domnului verificarea potențialului militar al țării, care s-a arătat gata să se ridice la luptă împotriva dușmanilor externi. Totodată, el s-a putut convinge, încă de acum, de necesitatea realizării surprizei, atacînd la adăpostul întinericului, așa cum procedase deja Vlad Țepeș, sau de avantajele folosirii artileriei, de care a reușit să dispună în 1465.

Atenția deosebită acordată de Ștefan cel Mare întăririi capacității militare a țării este neîndoielnică; experiența dublării pîrcălabilor a fost extinsă, în 1466, și asupra Cetății Albe, iar în anul următor și asupra Hotinului. Construirea Cetății Noi de la Roman și apariția pîrcălabului acesteia în sfatul domnesc probează o preocupare asemănătoare, ca și ascendența dregătorilor cu atribuții militare asupra boierilor fără funcții, care începe să devină evidentă. În acest context, caracterul preponderent popular al oștii lui Ștefan cel Mare, pe care îl sugerează afirmațiile cronicarului polon Jan Długosz, nu poate, desigur, să surprindă, mai ales că scutirea țaranilor de a merge la oaste, prezentă în documentele perioadei de lupte interne, a fost anulată încă de la începutul domniei.

Criza politică internă (1466—1470). Pretendența lui Petru Aron, prezent, probabil de la sfîrșitul anului 1460, în estul Transilvaniei și chemat în 1462 la Buda, și nemulțumirea regelui Matia Corvin față de recuperarea cetății Chilia de către moldoveni, la care s-a adăugat amestecul lui Ștefan cel Mare în răscoala transilvănenilor din 1467, au condus, în mod necesar, la primul mare război de apărare al țării și la manifestarea fățișă a celei dintîi opoziții interne boierești.

Relatînd despre evenimentele de la sfîrșitul anului 1467, același cronicar polon transmite știrea revelatorie privind teama lui Ștefan cel Mare de „necredința boierilor”, nemulțumiți de severitatea măsurilor sale, care duseseră la înlăturarea celor mai însemnați dintre ei⁶. Deși informația internă nu este suficient de concludentă în acest sens, dispariția din sfatul domnesc a cîtorva mari boieri (Duma Braevici, Manoil, Petru Ponici și Hodco Crețeanu), în cursul anului 1466, a putut avea

⁶ I. Długosz, *Historiae Poloniae*, I, 345.

și cauze de ordin politic. Pe de altă parte, aprecierea cronicarului polon privind atașamentul moldovenilor față de domn, tocmai datorită dreptății și severității acestuia, este de natură să precizeze zona intereselor boierești afectate de măsurile luate.

Conducerea autoritară promovată de domnul Moldovei, care reușise să se sustragă parțial controlului politic al mării boierimi, a oferit elementelor boierești nemulțumite suficiente motive pentru a se organiza și a încerca, cu prilejul campaniei regelui Matia Corvin, să încerce înlocuirea sa cu Petru Aron, aflat în rindurile armatei invadatoare. Defecțiunea militară de la Bala a corpului de oaste condus de vornicul Crasnăș, este, în acest sens, categorică, întrucît ea nu a putut avea ca obiectiv înfrîngerea forțelor propriiei țări; un eșec parțial al atacului condus de domn ar fi slăbit însă rindurile susținătorilor acestuia și i-ar fi demoralizat pe cei rămași într-o măsură suficientă pentru a permite celor care complotau să devină stăpîni pe situație și să-și înscăuneze pretendentul. Victoria obținută de forțele credincioase domnului a anulat însă planurile grupării boierești trădătoare, care, permițînd retragerea resturilor oștirii dușmane și a candidatului lor la domnia Moldovei, se făceau vinovați de cea mai gravă „hielenie”. Riposta domnului a fost neiertătoare; după cum s-a aflat curînd în Polonia, 20 de mari boieri, printre care vornicul Crasnăș și, probabil, Lazea Pitic și Șandru de la Dorohoi, precum și cca 40 de boieri mai mici au primit pedeapsa capitală.

În ciuda măsurilor extreme luate de Ștefan cel Mare pentru a depăși momentul de acuitate al crizei, efectele acestela se vor prelungi și în anii următori, datorită amplorii pe care o luase. Din același izvor polon rezultă că partea dinspre Ungaria a Moldovei inferioare, corespunzînd deci zonei în care acționase oștirea dușmană, se „răsculase” împotriva domnului, acceptînd supunerea față de regele maghiar⁷. Defecțiunea, chiar impusă de împrejurări excepționale, rămînea totuși un fapt grăitor și tocmai de aceea printre cei pedepsiți de domn se aflaseră și boierii vinovați de pac-tizare cu inamicul. În acest fel însă implicațiile evenimentelor de la sfîrșitul anului 1467 depășeau limitele unui caz obișnuit de trădare, afectînd într-o măsură considerabilă relațiile dintre domn și boierime în totalitatea sa.

Desele schimbări operate în sfatul domnesc în perioada 1468-1470 dovedesc, de altfel, cu prisosință eforturile lui Ștefan cel Mare de a rămîne stăpîn pe situație. Chiar la începutul anului 1468, marele boier Costea Danovici este înlăturat din sfat, ca și logofătul Dobrul, înlocuit cu Toma, iar pîrcălabul de Neamț, Ion Boureau, este schimbat cu boierul Albul; tot atunci, Isaia pîrcălab de Chilia a devenit mare vornic al țării, locul său fiind ocupat de Bîleo. În anii următori aproape toți pîrcălabii cetă-ților vor fi schimbați din nou, numărul lor crescînd prin apariția celui de Orhei, în 1470, iar locul lor în sfat ajungînd să prevaleze asupra boierilor fără funcții. Modificări se înregistrează, de asemenea, și în rîndul dregătorilor personali ai domnului, iar în locul sfetnicilor de care acesta se dispensează treptat sînt promovate elemente noi. În sfîrșit, începînd

⁷ Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XV-e siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), à la lumière d'une source inédite*, în RRH, VIII (1969), nr. 6, p. 973 și 974.

din 1470, actele de cancelarie invocă, alături de credința mitropolitului și a episcopului de Roman, pe cea a egumenilor din principalele mănăstiri ale țării (Neamț, Bistrița și Putna), prin aceasta urmărindu-se lărgirea caracterului reprezentativ al instituției cu care domnul colabora la conducerea statului feudal.

Ostilitatea pe care Mihul logofăt o manifesta în Polonia față de domnia lui Ștefan cel Mare, precum și претенdența nepotită a lui Petru Aron la granițele transilvănene ale țării continuau să rămână piedicile principale ale normalizării relațiilor dintre domn și boieri. În două rânduri, la 28 iulie 1468 și 10 august 1470, domnul, împreună cu sfetnicii săi, l-a invitat din nou pe logofătul pribeag să se întoarcă în țară, făgăduindu-i înapoierea satelor moștenite și oferindu-i posibilitatea recuștigării altora, Nădăjduind, probabil, în succesul final al fostului său patron, acesta a refuzat ambele oferte, deși pentru obținerea lor intervenise însuși regele Cazimir al Poloniei.

Totodată, hotărât să pună capăt uneltirilor lui Petru Aron, domnul a acceptat planul atragerii acestuia în țară prin intermediul boierilor săi, din partea cărora a fost trimis la Brașov, în iulie 1468, un sol însărcinat să ia legătura cu pretendentul. Pe cit de ingenioasă, acțiunea s-a dovedit însă pe atît de riscantă, intrucît desfășurarea ulterioară a evenimentelor probează înțelegerea secretă cu Petru Aron a citorva dintre semnatarii scrisorii de acreditare a solului trimis la acesta. Astfel, la sfîrșitul anului 1470 cînd s-a produs probabil incursiunea lui Petru Aron în Moldova, Ștefan cel Mare s-a aflat la un pas de a-și pierde domnia și chiar viața, așa cum relatează cronica internă. În cele din urmă însă, la Orbic, el a reușit să-și învingă rivalul și să-l prindă, aplicîndu-i pedeapsa capitală. La rîndul lor, conducătorii complotului boieresc: Isaia vornic, Negrilă ceașnic și Alexa stolnic, pe care faptele i-au deconspirat, au fost decapitați, la începutul anului următor, în tîrgul Vaslui. Alături de aceștia, nu este exclus să fi fost implicați în trădare pîrcălăbii Goian și Albu, pe care sfatul domnesc nu-i mai menționează în anii următori. În felul acesta Ștefan cel Mare a reușit să lichideze opoziția boierescă ce încercase vreme îndelungată să-i paralizeze guvernarea.

Depășind cu succes această confruntare, Ștefan cel Mare încheia totodată și cea dintîi parte a domniei; consolidarea instituției pe care o întruchipa, prin ameliorarea poziției acesteia față de marea boierime și față de monarhiile înconjurătoare, constituia deja un fapt împlinit.

Disparația lui Petru Aron oferea la rîndul ei Moldovei, după patru decenii de lupte înverșunate pentru tron, răgazul necesar concentrării întregului efort în sensurile majore ale dezvoltării sale istorice și, mai ales, pentru redobîndirea deplinei sale libertăți externe. Realizarea acestui obiectiv devenise nu numai imperioasă, ci și posibilă, datorită politicii consecvente a domnului de întărire a capacității militare a țării și de perfecționare a aparatului de stat, prin intermediul căruia se înfăptuiau dispozițiile puterii centrale. În mod corespunzător crescuseră totodată și resursele materiale ale domniei, promoare a unei politici financiare echilibrate, susținută de emisiuni monetare de argint pentru afacerile curente, precum și de veniturile consistente ale comerțului de tranzit.

La rîndul său, prestigiul personal al lui Ștefan cel Mare, învingător la Baia și la Lipnic asupra unor adversari redutabili, ctitor la Putna a uneia din cele mai impunătoare mănăstiri ale țării, sfințită cu deosebit fast în 1469, și domn neîngenunchiat în fața celor ce se pretindeau a-i fi suzerani, ajunsese să impună deplină încredere maselor populare, gata să-și urmeze conducătorul pe calea aleasă de acesta.

Măestria dovedită în organizarea campaniilor militare și în obținerea victoriilor pe cîmpul de luptă, ordinea internă introdusă în desfășurarea activităților economice de bază și în îndeplinirea obligațiilor cu caracter public, precum și fermitatea aplicării justiției feudale au contribuit, de asemenea, la concentrarea boierimii mici și mijlocii în jurul domnului, iar atenția acordată intereselor bisericii a avut consecințe asemănătoare asupra întregului cler, destul de numeros, al țării. În acest fel, gruparea opoziționistă a marii boierimi a fost treptat izolată, iar mijloacele ei practice de acțiune și influențare, reduse la minimum. La aceasta va contribui și noua înfățișare pe care o vor lua legăturile cu Țara Românească, iar apoi raporturile cu turcii.

RĂZBOIUL ANTIOTOMAN ȘI LĂRGIREA BAZEI SOCIALE A PUTERII LUI ȘTEFAN CEL MARE (1471—1486)

Așa cum problema raporturilor dintre boierime și domnie s-a dovedit a fi definitorie pentru etapa de pînă la 1470, războiul antiotoman al Moldovei pentru redobîndirea independenței a devenit predominant în politica ulterioară promovată de Ștefan cel Mare. Noul program de politică externă pe care domnul îl propunea țării a impus, mai mult decît pînă atunci, concentrarea maximă a posibilităților umane și materiale ale acesteia. Tocmai de aceea, în centrul preocupărilor lui Ștefan cel Mare s-a aflat necesitatea lărgirii bazei sociale a puterii pe care o exercita.

Pe această cale el fusese precedat de înaintași de seamă: Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș, care știuseră să folosească dirzenia și capacitatea de jertfă a maselor populare în luptele de apărare a țării. În afara acestor exemple, pe care Ștefan nu a putut să nu le cunoască, el l-a avut și pe acela al tatălui său, care, în lupta de la Crasna, s-a bazat mai ales pe forțele pedestre ale țărănimii. Problema care se punea era, desigur, aceea a folosirii sistematice și pe o scară largă a tuturor energiilor populare în apărarea neatîrnării — căci mobilizarea excepțională, în caz de război, a forțelor țărănești nu era un lucru nou nici pentru Moldova. Este ceea ce va face Ștefan cel Mare și într-o asemenea măsură, încît rezultatele vor impresiona chiar și pe străinii informați asupra situației din Moldova. Este binecunoscută, în acest sens, caracterizarea generală dată de Długosz, contemporanul marilor bătălii ale lui Ștefan, organizării militare pe care el a știut să o dea țării: „Stringea la oaste nu numai pe oșteni ori pe nobili, ci și pe țărani, învățînd pe fiecare să vegheze la apărarea patriei”⁸.

Pentru a asigura un grad de stabilitate mai mare corpului de oaste țărănesc și pentru a-i stimula elanul de luptă, Ștefan cel Mare a reînființat instituția „vitejilor” — termen pe care cronica internă îl folosește

⁸ J. Długosz, *Historiae Polonicae*, II, col. 417.

în mai multe rinduri, iar versiunea germană a acesteia îl traduce prin „cavaleri” (Ritter). Instituția însăși era mai veche, de vreme ce la sfârșitul secolului al XIV-lea sfatul domnesc cuprindea printre mebrii săi și „viteji”. După cit permit izvoarele să se presupună, ea a cunoscut însă o transformare în vremea lui Ștefan cel Mare, reprezentând elementele ostășești, indiferent de apartenența lor socială, care se remarcă prin fapte de arme deosebite. Obligația militară a țăranilor se transforma astfel, parțial, într-un mijloc de emancipare a acestora, conferind în același timp, atribute morale superioare oștii moldovene. Atestată deja la 1473, când, după succesul campaniei din Țara Românească, Ștefan cel Mare „a făcut mare ospăț mitropoliților și vitejilor săi”⁹, instituția va fi permanentizată, iar atribuirea calității de viteaz va însoți sărbătorirea victoriilor obținute la 1481 și 1497.

Apelul la forțele populare va avea consecințe însemnate atât pe tărîmul strict militar, cât și pe cel politic. Răspunsul viguros al maselor țăranesti și orașenești, precum și colaborarea directă cu împuterniciții domniei — căci fără o pregătire prealabilă nu se poate înțelege perfectă îndeplinire a unor complexe manevre tactice — vor fi mai întâi cheazășia victoriilor pe cîmpul de luptă, pentru ca apoi, trecîndu-se de la colaborarea militară la cea privind problemele interne ale statului, să îngăduie însăși lărgirea bazei sociale a puterii domnești. Prima mențiune documentară care să ateste prezența elementelor populare ca un factor însemnat în politica domnului datează tot din 1473, în legătură cu campania din Țara Românească. La înapoierea în cetatea de scaun, a avut loc — după relatarea *Cronicii moldo-germane* — o slujbă religioasă, la care domnul a luat parte împreună „cu vlădicii și arhidiaconii și vitejii săi și cu toată sărăcimea lui” (myt seynen fladygkew und archydiaconen und ryttern und mit aller seiner armut)¹⁰. Desigur, termenul de „sărăcime”, folosit aici de autor, constituie echivalentul expresiilor slavone *uboghie liudi* sau *siromahi*. El trebuie raportat deci la mulțimea de oșteni, tîrgoveți și probabil țărani din împrejurimi care au participat la slujba oficiată de reprezentanții clerului, din rîndurile căreia nu mai erau remarcați însă boierii, ci vitejii, iar caracterul ei predominant nu mai rezulta din prezența elementelor feudale, ci a celor neprivilegiate.

Dar, în afara măsurilor de ordin strict militar, menite să sporească aderența socială a puterii centrale, începînd din această perioadă, Ștefan cel Mare a procedat și la organizarea unei întinse rețele de ocoale, depinzînd de cetățile și curțile domnești existente, cu scopul evident de a-și crea un suport economico-social direct și de a stimula totodată dezvoltarea tîrgurilor țării. La 7 mai 1475 ocolul Pietrei apare deja constituit, știrile documentare de epocă sau posterioare dînd apoi posibilitatea urmăririi acestei acțiuni pe întreaga durată a domniei și pe toată întinderea țării. În 1491 și 1495, Ștefan cel Mare a organizat astfel ocoalele tîrgurilor Vaslui și Bîrlad, iar la date neprecizate pe cele ale tîrgurilor Tecuci și Tîrgu Frumos și al cetății Soroca. Inițiativa domnească nu s-a limitat desigur numai la aceste cazuri, întrucît, în secolul următor, majoritatea cetăților (Suceava, Hotin, Roman, Neamț) și așezărilor urbane

⁹ *Cronicile slavo-române*, p. 17.

¹⁰ *Cronica lui Ștefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel*, ed. I. Chițimia, p. 42.

mai însemnate (Dorohoi, Ștefănești, Hirău, Iași, Bacău, Huși) dispuneau de ocoale. Pe de altă parte, apariția acestora s-a produs treptat, în funcție de împrejurări favorabile și de posibilități concrete, satele alipite unui ocol trebuind să fie, de regulă, răscumpărate de domn de la foștii lor proprietari. Tocmai de aceea, consecințele acestei practici nu au fost imediate și nici nu s-au reflectat nemijlocit în izvoarele vremii; una din acestea a fost însă creșterea numărului curtenilor, ostași care depindeau de curțile domnești din țară.

Inaugurind, prin măsuri de profunzime și cu implicații multiple, noul program de guvernământ, domnul nu a abandonat supravegherea atentă a atitudinii boierimii, cu atât mai mult cu cât opoziția internă, deși lichidată în mare parte, persista încă pe alocuri, încurajată și de boierii pribegi din Polonia, așa cum rezultă din corespondența lui Ștefan cu regele Cazimir din vara anului 1471. Stabilitatea sfatului domnesc în acești ani, format în majoritate din dregători, dovedește însă că elementele care îl alcătuiau s-au bucurat de încrederea deplină a lui Ștefan cel Mare.

Spriznul bisericii, care se anunța, în perspectiva luptelor viitoare, mai necesar decât până atunci, era totodată garantat prin prezența în sfat a celor trei ierarhi moldoveni, alături de mitropolit și de episcopul de Roman fiind menționat, începând din 1472, și episcopul de Rădăuți.

În sfârșit, căsătoria lui Ștefan cu Maria de Mangop, descendentă din familia imperială bizantină a Paleologilor, în septembrie 1472, aducea un nou element de prestigiu domnului Moldovei, care devenea treptat exponentul luptei de rezistență împotriva cotozirii otomane pentru întreaga zonă a Dunării de Jos și a Pontului Euxin.

Încetarea raporturilor de vasalitate cu Imperiul otoman trebuia consfințită de o victorie militară directă pe cîmpul de bătălie, pentru obținerea căreia Ștefan cel Mare se pregătise vreme de mai mulți ani. Alături de asigurarea unor împrejurări externe favorabile, concentrarea întregului potențial uman și material al țării a constituit, de aceea, o preocupare majoră a domnului, încununată de un deplin succes, prin răsunătoarea victorie din 10 ianuarie 1475, de la Vaslui, și prin rezistența fermă în fața agresiunii otomane din vara anului 1476. Într-adevăr, în ambele momente de cumpănă, în jurul lui Ștefan cel Mare s-au concentrat circa 40 000 de oameni, cifră care, luînd în considerație numărul de oșteni obișnuit la acea dată, de aproximativ 10 000, se situa spre limita maximă a disponibilităților militare ale țării. Așa cum a observat Karl Marx, oastea care a înfrînt redutabilele trupe ale ienicerilor turci la 1475 a fost formată, în marea ei majoritate, din „țărani luați aproape direct de la plug”¹¹.

Oferind domnului prilejul să se afle în mijlocul poporului său, cele două campanii militare au contribuit în mod hotărîtor la formarea aceluși sentiment de prețuire și încredere nemărginită în persoana conducătorului, care-l făcea pe Matteo Muriano să consemneze, în 1502, că domnul Moldovei este „iubit mult de supușii săi”¹², iar pe Grigore Ureche, durerea unanimă încercată de aceștia la moartea sa. El s-a dovedit capabil nu

¹¹ *Arhiv Marksa-Engelsa*, III, p. 203.

¹² *Călători străini despre Țările Române*, I, p. 114.

numai să-i conducă pe ce-i veniți să-și apere ocina spre victorie, aruncându-se însuși în luptă în momente de cumpănă, cum s-a întâmplat la Vaslui, dar să le și înțeleagă interesele vitale în 1476, când, față de atacul concomitent al tătarilor, n-a pregetat să-și înjunătățească armata și să dea posibilitate oștenilor, după cum singur va mărturisii, „să-și apere casele”¹³.

Capacitatea de rezistență a țării în fața celor două mari invazii otomane nu s-a probat însă numai prin amploarea concentrării armate în jurul domnului; masele populare au acceptat, în același timp, să-și sacrifice bunurile materiale, incendiind și pustiind așezările aflate în calea de acces a dușmanului, pentru a-i limita posibilitățile de aprovizionare. La rindul lor, țirgoveții din așezările urbane aflate de inamic înaintarea sa au suportat aceeași calamitate, știrile contemporane atestind ca certă cel puțin incendierea Sucevei.

În fața hotărârii de luptă a maselor populare, boierimea a fost nevoită să adopte aceeași atitudine și să-și onoreze calitatea de apărătoare a statului, la care o obliga deținerea monopolului armelor. Dintre cei căzuți pe cîmpul de bătălie de la Vaslui, pomelnicul mănăstirii Bistrița menționează 13 nume de mari boieri, la care, pe baza disparițiilor din sfatul domnesc, se mai pot adăuga încă 12 nume, ale celor răpuși în lupta de la Valea Albă. Impresia produsă de aceste pierderi ale clasei dominate, incomparabil mai mici decât ale maselor populare, explică nota tragică a evocării consacrate luptei din 1476, deși moldovenii nu au pierdut atunci, după mărturii contemporane, decât 200 de oșteni. „Și a fost atunci mare întristare în țara Moldovei — relatează cronică internă — și în toate țările și domniile din jur. . . , când au auzit că au căzut vitejii cei buni și bravi și boierii mari și oștenii cei buni și tineri și oastea cea bună și vitează și aleasă și cu husearii cei viteji”¹⁴.

În ciuda enormelor sacrificii pe care le-a cerut întregii țări, Ștefan cel Mare a înțeles, în același timp, necesitatea evitării pierderilor inutile, principiu demonstrat concludent de pregătirea și conducerea campaniei din vara anului 1476. În perspectiva unei îndelungate rezistențe, al cărei caracter îl și anticipa, domnul a procedat la întărirea cetăților țării, minite să atragă și să secătuiască forțele inamicului. La Suceava, Hotin sau Neamț armata otomană a întâlnit garnizoane pregătite să-i suporte cu bărbăție asediile, așa cum rezultă din relatarea unui martor ocular, italianul Angiolello.

Necesitatea reluării, aproape în fiecare an, a campaniilor militare, sacrificiile permanente pe care acestea le cereau din partea țării, precum și politica autoritară a domnului față de cei obligați la îndeplinirea credincioasă a „slujbei” au provocat însă, după 1476, o treptată dezangajare a unei părți a boierimii de la lupta antiotomană.

Chiar în 1476, după bătălia de la Valea Albă, când victoria finală a oștii moldovene nu era cunoscută încă, boierii pribegi din Polonia au lansat zvonul că „toată Moldova, muștrind pe domnul său de tiranie și de cruzime, a refuzat cu totul de a se grămădi în jurul lui; ba s-a scos de

¹³ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 348.

¹⁴ *Cronicile slavo-române*, p. 118.

sub ascultarea lui, zicînd că nu s-a purtat niciodată ca un domn, ci ca un chinuitor și călău. Ceea ce, simțînd dușmanul, a răspîndit pretutîndea vestea că nu a venit cu atîta tărie contra poporului, ci contra unui așa de strașnic chinuitor al neamului moldovenesc”¹⁵. Firește, zvonul nu era străin de stăruințele depuse de boierii pribegi pe lingă regele Cazimir de a organiza o expediție în Moldova pentru respingerea turcilor, prilej care ar fi oferit și posibilitatea înlocuirii domnului¹⁶. Un moment de cumpănă, asemănător celui trăit de fiul său, Petru Rareș, în 1538, este de altfel cu atît mai probabil, cu cît în rîndurile oștirii dușmane se afla un pretendent la tron, Alexandru, care va fi încercat să ia legătura cu boierii nemulțumiți; în plus, în Polonia, după încheierea păcii moldo-ungare, se retrăsese Iliăș, fiul lui Petru Aron, spre care se îndreptau gîndurile pribegilor.

Regruparea forțelor populare în jurul domnului, în vara anului 1476, a anulat însă orice posibilitate de exploatare a situației de către eventualele elemente opoziționiste. Cu toate acestea, restrîngerea considerabilă a activității cancelariale în anii 1477 și 1478 atestă dificultățile serioase pe care le-a avut de întîmpinat Ștefan cel Mare. Ele s-au prelungit și în anii următori, după cum o dovedește mobilitatea structurală a sfatului domnesc, dar mai ales revenirea la serviciile celor eliberați din funcții, așa cum s-a întîmplat cu pircălabii Gangur, la Orhei, și Ivașco, la Chilia.

Aceeași semnificație comportă și introducerea în sfat a portarului de Suceava, sub a cărui comandă se aflau probabil noile corpuri de oaste recrutate din rîndul țărănimii. Funcție creată la 1438, în legătură cu paza reședinței domnești de la Vaslui, dar încetînd a fi menționată după 1448, ea reapare la începutul anului 1479, cînd era deținută de cumnatul domnului, Șendrea, și care o păstrează pînă la moartea sa, în 1481, în bătălia de la Rîmnic. Dispărînd din sfatul domnesc odată cu primul ei titular, dregătoria portarului de Suceava va fi însă din nou atestată, într-un singur act, la 1486 — fiind ocupată atunci de Luca Arbore —, pentru a o regăsi apoi statornic în miinile aceluiași, începînd din 1498.

Tot în 1479, Ștefan cel Mare a renunțat la o practică de cancelarie introdusă la începutul domniei sale, cînd a trebuit să găsească modalități de colaborare în conducerea treburilor de stat cu boierimea: este vorba de întărirea unei categorii de acte interne cu sigilii ale membrilor sfatului domnesc. Înălăturarea sistemului practicat vreme de două decenii, al cosigilării documentelor interne, și întărirea lor de aici înainte doar cu pecetea domnească însemna afirmarea, și pe această cale, a faptului că domnul nu mai înțelegea să împartă cu nimeni exercițiul autorității suverane. Sîntem, de altmînteri, tocmai în vremea cînd Długosz formula, în lumina situațiilor recent create, cunoscuta-i judecată asupra ansamblului guvernării lui Ștefan cel Mare, arătînd că pe toți locuitorii țării „i-a supus cu totul stăpînirii lui, plecați și ascultători, prin severitatea și justiția sa, neîngăduînd ca vreo fărădelege să rămînă nepedepsită”¹⁷.

La slăbirea poziției boierimii fidele lui Ștefan a contribuit, fără îndoială, și dispariția citorva dintre ce mai importanți colaboratori de pînă atunci ai domnului: mitropolitul Theoctist, în 1477, marele boier Stanciul,

¹⁵ J. Długosz, *op. cit.*, II, col. 534.

¹⁶ A. Levicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, II, p. 246—247.

¹⁷ J. Długosz, *op. cit.*, II, col. 411.

în 1479, sau portarul Șendrea, cumnatul domnului, în 1481. Numărul celor care susținuseră politica anterioară a lui Ștefan cel Mare reprezenta, în 1483, abia jumătate din totalul sfetnicilor domnești, noua generație fiind interesată mai curînd în fructificarea, la nivelul clasei feudale, a eforturilor precedente, decît în garantarea durabilității lor. Ascendența dregătorilor domnești, după 1479, printre beneficiarii actelor de stăpînire feudală confirmă această tendință, pe care scrisoarea lui Chiracola și Bucium, vistieri și vameși ai lui Ștefan cel Mare, o probează prin tonul hotărît și lipsit de rețineră al cererii adresate, în 1482, brașovenilor.

Intuind izbucnirea și consecințele noului conflict, Ștefan cel Mare nu a întirziat să întărească puterea de apărare a țării, construind cetățile de piatră de la Chilia Nouă (1479) și Roman (1483), sau înglobînd cetatea Crăciuna (1482) în sistemul defensiv moldovenesc. O parte a Moldovei inferioare a fost pusă, probabil în 1482, sub conducerea fiului său, Alexandru, care și-a stabilit reședința la Bacău, de unde se putea conduce și supraveghea mai ușor apărarea părții de sud a țării.

O atenție deosebită a acordat domnul rememorării trecutului de luptă al țării sale, reinnoind, în anii 1479—1480, lespezile funerare ale primilor domni înhumați la Rădăuți, la fel cum, mai tîrziu, va muta biserica de lemn de la Volovăț, atribuită de tradiție descălecătorului Dragoș, lingă etitoria sa de la Putna. În același spirit se încadrează și preocuparea de etapizare a creșterii puterii domnești în cadrul letopisetului țării — reevaluat acum —, conducătorii ei fiind calificați, începînd cu Alexandru cel Bun, drept „țari”; tot astfel este înfățișat și Ștefan cel Mare în succinta retrospectivă asupra anului 1475: „Și s-a întors Ștefan voievod cu toți oștenii lui ca un purtător de biruințe în cetatea de scaun a Sucevei și i-au ieșit în întîmpinare mitropolii și preoții ... binecuvîntînd pe țar: « Să trăiască țarul! »”¹⁸.

La insuccesele din Țara Românească și la încetarea stării de război între Ungaria și Imperiul otoman, se adăuga însă, mai mult decît în trecut, o incertitudine a raporturilor dintre domnie și boierime, care se putea concretiza oricînd în defavoarea celei dintii.

Noua criză politică internă (1484 — 1486). Relativul echilibru politic care caracteriza raporturile interne și externe ale domniei lui Ștefan cel Mare la sfîrșitul anului 1483 și începutul celui următor avea să înceteze curînd, în vara anului 1484, odată cu instalarea puterii otomane la Chilia și Cetatea Albă. Pierzîndu-le în favoarea turcilor, o modificare profundă, de ordin economic, militar, politic și ideologic, intervenea în desfășurarea vieții interne a țării.

Afectarea integrității teritoriale se concretiza astfel prin înstrăinarea forței productive a peste 20.000 de oameni — cît număra, la acea dată, numai Cetatea Albă —, a două debușee de importanță vitală pentru exportul propriu și pentru comerțul de tranzit, a flotei comerciale, care ajunsese să asigure negoțului moldovenesc o prezență constantă în porturile Mării Negre, precum și a unei întinse zone de activitate economică. Evi-

¹⁸ *Cronicile slavo-române*, p. 148. www.dacoromanica.ro

dent, visteria domnească avea de suportat un deficit corespunzător, a cărui pondere în ansamblul veniturilor acesteia era cu atât mai important cu cât el nu putea fi imediat compensat în condițiile unei economii preponderent naturale. Din punct de vedere strategic, sistemul defensiv moldovenesc era, la rindul său, grav compromis, cele două cetăți devenind o bază de acțiuni militare permanente într-un teritoriu rămas practic descoperit, deoarece nici cetatea de la Orhei și nici fortificațiile de la Tighina, destinate apărării contra tătarilor, nu le puteau prelua integral sarcinile. În plus, perspectiva dezvoltării unei forțe maritime proprii a fost anulată, vasele moldovenești de la Cetatea Albă, care reușiseră să se salveze în timpul asediului otoman, fiind pentru ultima dată menționate în anul următor, când Ștefan cel Mare a încercat recuperarea cetății. În sfârșit, consecințele politico-ideologice ale pierderii suferite se vedeau a fi nu mai puțin importante, deoarece, în ciuda enormelor sacrificii, apărarea neatrănării se soldase pentru Moldova cu instalarea garnizoanelor otomane chiar în cetățile ei, iar pericolul unor viitoare rășluiri teritoriale se profila ameunțător.

Încetarea activității cancelariale pentru afacerile curente, în perioada iunie 1484 — august 1486, alături de demersurile externe întreprinse de Ștefan cel Mare demonstrează că relațiile dintre el și boierime au intrat într-o criză politică, mai acută chiar decât cea care a urmat luptei de la Baia. Pentru a ieși din impas, Ștefan cel Mare a recurs, firește, la toate posibilitățile existente, mergând până la acceptarea depunerii omagiului de vasalitate față de regele Cazimir, tergiversată cu atita abilitate până atunci.

Defecțiunea internă a anulat însă orice posibilitate de manevră a domnului, care s-a văzut din nou în situația de a-și apăra nu numai țara, ci și tronul. Într-adevăr, de la lipsa de decizie, din 1484, a apărătorilor celor două cetăți, care au recurs la soluția capitulării, până în septembrie 1485, când unele elemente boierești s-au supus pretendentului adus de turci, Hruet (Hroet) sau Hronoda Petru, opoziția internă înregistrase considerabile progrese.

Bazindu-se tocmai pe o astfel de situație și reușind să dispună probabil în continuare de concursul boierimii ostile lui Ștefan cel Mare, noul candidat la domnie va încerca, la începutul anului următor, să-l surprindă pe acesta într-o incursiune fulgerătoare. Desfășurarea luptei de la Șcheia indică dificultatea în care s-a aflat la un moment dat Ștefan cel Mare, cronică moldo-germană consemnând chiar victoria lui Petru Hronoda și prinderea lui abia în faza finală a ostilităților, printr-un viclesug. Titlul de „voievod” al pretendentului, pe care i-l conferă aceeași cronică, constituie o probă elocventă privind acuitatea crizei interne, întrucât dobândirea sa nu putea fi decât de dată recentă. Or, având în vedere caracterul intervenției otomane din septembrie 1485 și supunerea unora dintre boierii moldoveni față de dușmani, este posibil ca însușirea titlului să se fi produs tocmai cu acest prilej, iar sprijinul ulterior de care a beneficiat Hruet în țară să se explice la rindul său, prin oficializarea temporară a situației sale.

Spre o concluzie asemănătoare conduce, totodată, și analiza structurii sfatului domnesc al lui Ștefan cel Mare din septembrie 1486, comparativ cu cel din preajma pierderii Chilie și Cetății Albe. Excluzându-i pe cei patru pîrcălabi, care și-a

alți șase membri ai fostului sfat nu se mai întâlneau ulterior, iar cinci apar în funcții deosebite. Chiar dacă pentru unii din cei dispăruți, ca, de exemplu, pentru Vlaicu, unchiul domnului, se poate admite moartea naturală, iar pentru alții căderea în luptă, este totuși evident că remanierea aproape integrală a sfatului implică o determinare de profunzime, pe care numai tensiunea raporturilor anterioare dintre domn și boieri le poate explica. Chiar menținerea unui singur dregător public, și anume a vornicului, între primii opt boieri ai sfatului domnesc din toamna anului 1486 trădează caracterul deosebit al măsurilor la care a fost obligat Ștefan cel Mare. Reprezentanții boierimii pe care ajunsese să se sprijine acesta formau, la 1486, o grupare mult mai omogenă decât aceea de la începutul domniei, încât prevalarea categorică a boierilor fără funcții asupra dregătorilor nu mai putea să comporte aceeași semnificație; din cei șapte boieri aflați în această situație, șase îndeplineseră anterior funcții publice importante și numai unul, Iațco Hudici, nu deținuse până atunci nici o dregătorie. Este sigur deci că ei nu reprezentau boierimea ostilă politicii domnești de până atunci, ci, dimpotrivă, elementele cu ajutorul cărora Ștefan cel Mare reușise să depășească momentele cele mai grele ale crizei politice.

Lipsit de un ajutor extern eficace, ca și de sprijinul ferm și necondiționat al întregii boierimi, domnul Moldovei a fost însă nevoit să renunțe la continuarea luptei antiotomane, acceptând plata haraciului și oferind clasei dominante liniștea pe care aceasta o dorea. După 16 ani de eforturi, o revenire la situația inițială nu mai era totuși posibilă, cea de a doua etapă a guvernării lui Ștefan cel Mare consfințind de fapt impunerea statului, moldovenesc pe eșichierul relațiilor internaționale est și sud-est europene, iar a domniei, ca factor politic primordial în conducerea destinelor, țării.

Disponind de o forță militară considerabilă, aflată sub directa conducere a celui ce o reprezenta, domnia s-a dovedit capabilă să depășească relativ ușor noua criză survenită în viața politică internă și să restabilească raportul anterior. Așa cum impusese a i se stipula titulatura în actul de la Colomeea, Ștefan cel Mare putea afirma, de aceea, în spiritul mentalității feudale a epocii: „noi sîntem domn al Moldovei prin voia lui Dumnezeu”¹⁹.

AFIRMAREA INTERNAȚIONALĂ ȘI CONSOLIDAREA INTERNĂ A DOMNIEI ȘI STATULUI FEUDAL (1487–1504)

Spre deosebire de etapele anterioare, ultima parte a domniei lui Ștefan cel Mare se caracterizează, din punct de vedere al politicii interne, printr-un dinamism mai puțin accentuat. Relativa ei omogenitate cronologică a dat în schimb posibilitatea aprofundării programului de guvernământ elaborat deja până la limita maximă permisă de structura socio-economică a sistemului feudal. Propunându-și un astfel de obiectiv, Ștefan cel Mare vedea nu numai o înțelegere superioară a semnificațiilor crizei politice prin care trecuse Moldova, ci și o intuiție remarcabilă a viitoarelor

¹⁹ I. Bogdan, *op. cit.* II, www.dacoromanica.ro

confruntări ale domniei și statului feudal. Asumarea treptată de către puterea centrală a unor funcții de conducere la nivelul întregii țări antrenă, implicit, și înglobarea boierimii mijlocii în sfera oponentilor potențiali față de politica tronului, cu atât mai mult cu cât rîndurile marii boierimi din perioada luptelor interne fuseseră reduce considerabil. Pe de altă parte, pericolul extern, estompat momentan printr-o replică militară hotărîtă și o diplomație eficace, putea oricînd să revină, într-o conjunctură mai puțin favorabilă, perspectivă care solicita în aceeași măsură creșterea posibilităților interne ale domniei. Condiționate de natura feudală a organismului social și statal moldovenesc de la sfîrșitul secolului al XV-lea, acestea nu se puteau concretiza însă decît în forme specifice, vizînd mai ales creșterea resurselor materiale ale puterii centrale, lărgirea bazei sociale a acesteia, precum și perfecționarea mijloacelor sau instrumentelor ei de guvernare.

Pentru realizarea celui dintîi obiectiv erau necesare în primul rînd un progres economic și un spor demografic în măsură să ofere vistieriei domnești condiția de bază a creșterii veniturilor ei; or, datele existente, mai ales de natură arheologică, pun în evidență, pentru sfîrșitul secolului al XV-lea, un avînt economic indiscutabil, în toate domeniile activității productive. Deosebit de semnificative sînt îndeosebi progresele pe care le înregistrează producția meșteșugărească, menită să satisfacă nu numai cerințele clasei feudale, ci și pe cele ale producătorilor direcți de la orașe și sate. Adîncirea procesului de specializare în cadrul meșteșugurilor de bază, introducerea unor tehnici noi pentru sporirea productivității muncii, ca și importul de materii prime de peste hotare sau începutul organizării meșteșugarilor din aceeași branșă, sînt aspecte care dovedesc cerințele mereu crescînde ale pieții interne și o circulație corespunzătoare a mărfurilor. Pierzînd, în 1484, cele două debușee internaționale ale comerțului de tranzit, domnia va fi de aceea în măsură să le suplinească treptat veniturile aduse de acestea și să susțină cea mai impresionantă operă constructivă a evului mediu românesc, ctitorînd, în decurs de 18 ani, peste 20 de edificii religioase, refăcîndu-le sau extinzîndu-le pe cele vechi și adăugînd acestora mai multe case și palate domnești, la Suceava, Vaslui, Hîrlău etc. Considerînd, alături de construcțiile civile sau religioase, și pe cele de ordin militar, ridicate în perioada anterioară, se poate aprecia într-adevăr că, preluînd o țară de lemn, Ștefan cel Mare a lăsat urmașilor una de piatră.

Atenția pe care domnul a acordat-o problemelor financiare se reflectă, de altfel, și în cele cîteva informații directe referitoare la acest aspect. Astfel, încă din 1481, alături de vistierul indicat la locul obișnuit în sfatul domnesc, Chiracole, fostul deținător al dregătoriei, Iuga, continuă să poarte vechiul titlu. În anii 1489, 1490 și 1499 situația se repetă, deținătorii dregătoriei fiind, de această dată, Boldur și Isac și, respectiv, Isac și Eremia. Avînd în vedere că vistierul al doilea este atestat ca atare la începutul secolului al XVI-lea, fără ca între timp să se poată bănui vreo reformă de această natură, rezultă că apariția subalternului direct al marelui vistier se plasează în domnia lui Ștefan cel Mare. Situația este cu atât mai plauzibilă cu cît, în 1490, documentele consemnează și apariția diacului de vistierie, însărcinat cu ținerea evidenței veniturilor domnești în „catastife” speciale. Numeroasele cumpărări de sate la care procedează

Ștefan cel Mare, continuînd o practică mai veche, probează încasările consistente ale vistieriei și necesitatea unor oameni pricepuți în afacerea bănești.

Dezvoltarea economică a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea a fost însoțită, totodată, și de o înmulțire apreciabilă a populației, care, compensînd pierderile suferite în 1484, a oferit domniei posibilitatea sporirii resurselor sale materiale și umane. Deosebit de elocvent se reflectă acest proces în creșterea efectivelor armatei moldovenești, apreciate, în 1502, de către Matteo Muriano, medicul venețian al lui Ștefan cel Mare la „60.000 de oameni de ispravă, adică 40.000 de călăreți și 20.000 de pedestrași”²⁰. Deși în vremea domniei lui Ștefan cel Mare această concentrare de forțe n-a mai fost realizată, situația din 1538, cînd Petru Rareș a încercat să opună invaziei otomane o astfel de armată, demonstrează creșterea treptată a potențialului militar al țării după bătălia de la Vaslui. Dar, ca și în perioada anterioară, aceasta nu s-a făcut numai pe seama sporului demografic absolut, ci și datorită mutațiilor de ordin social survenite în urma politicii domnești de apărare și extindere a micii proprietăți.

Instituția „vitejilor” a fost astfel cultivată în continuare victoria din 1497 împotriva oștirilor polone prilejuind, mai ales, răsplătirea numeroșilor oșteni distinși pe cîmpurile de luptă: „Iar însuși domnul Ștefan voievod . . . a poruncit tuturor vitejilor și boierilor săi să se adune, în ziua sfîntului Nicolae în tirgul numit Hirlău. Deci s-au adunat toți în acea zi. Și acolo, atunci, domnul Ștefan voievod a făcut mare ospăț tuturor boierilor săi, de la mare pînă la mic, și atunci a instituit mulți viteji și i-a dăruit cu daruri scumpe, fiecare după vrednicia sa”²¹.

A fost extinsă, de asemenea, politica de formare a unor noi ocoale, cel al tirgului Vaslui înglobînd, de exemplu, la 1491, 16 sate, cîteva cătune și o seliște, pe care domnul le cumpăraseră cu 1490 de zloți. Avînd în vedere că ocoalele principalelor cetăți și curți domnești constituiau, spre sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, o acțiune deja încheiată, se poate considera că aproape 200 de sate, adică circa o cincisprezecime din numărul total al așezărilor rurale, se aflau în dependență directă față de domnie. Ele ofereau acesteia nu numai însemnate venituri în bani, produse sau muncă, ci și o forță militară considerabilă, întrucît, supuse sistemului de mobilizare obligatorie la oastea cea mare, puteau întruni cca. 6.000 de oșteni. Totodată, satele de ocol, împreună cu așezările urbane ale țării, aflate în același regim juridic, asigurau caracterul popular al forțelor sociale pe care se sprijinea domnia lui Ștefan cel Mare.

Unul din mijloacele principale de care a dispus domnul Moldovei în opera sa socială i-a fost oferit de dreptul superior al confirmării oricărui transfer de proprietate și, implicit, al aplicării preemțiunii de care se bucura conducătorul statului feudal. Transformînd acest drept în realitate, Ștefan cel Mare a reușit nu numai să creeze ocoalele domnești menționate, ci să și înzestreze ctitoriile sale mănăstirești cu sate cumpărate, evitînd astfel donațiile din fondul funciar domnesc.

²⁰ Călători străini despre țările române, I, p. 149.

²¹ Cronicile slavo-române, www.dacoromanica.ro

Mai mult încă, el a urmărit consecvent diminuarea și fărîmîțarea marilor domenii feudale, proces ilustrat de faptul că, spre deosebire de cel de al doilea sfert al secolului al XV-lea, cînd documentele atestă în stăpînirea unor familii boierești pînă la 50 de sate, în prima jumătate a secolului următor, virfurile feudalității moldovenești nu stăpîneau, în medie, mai mult de 10 sate.

Situația domeniilor boierești nu se explică însă numai prin aplicarea unui principiu de politică internă; creșterea numerică a boierimii însăși, în condițiile stagnării sau chiar ale reducerii fondului de sate aservite, nu se putea concretiza decît prin fragmentarea stăpînirilor anterioare. Procesul era, în același timp, posibil și datorită creșterii veniturilor feudale realizate pe seama obștilor țărănești dependente, aflate, la rîndul lor, într-o perioadă de avînt economic și spor demografic evident. Rolul programului politic domnesc apare totuși cu pregnanță, raportîndu-l la concesiile pe care le va face puterea centrală a boierimii spre sfîrșitul secolului următor, cînd se produce o revitalizare a marelui domeniu, prin acaparări de sate domnești, ale boierimii mici și ale țărănimii libere. Luînd în considerație astfel numai intervalul 1487—1504, se constată că, din totalul de 295 de documente păstrate ale cancelariei lui Ștefan cel Mare, peste 86% se referă la proprietăți mici și foarte mici, ceea ce înseamnă că centrul de greutate al acesteia s-a deplasat, conform schimbărilor survenite în alianțele politice ale domniei, în zona micii proprietăți.

Înțelegerea arătată de Ștefan cel Mare intereselor fundamentale ale țărănimii, intuirea rosturilor ei majore în viața socială și prețuirea însușirilor superioare care-i defineau fizionomia au fost, de altfel, receptate cu fidelitate de conștiința populară a vremii, care le-a tezurizat și transmis posterității. În literatura orală a poporului imaginea marelui voievod, de o frecvență și răspîndire neegale, apare, de aceea, în cele mai diferite ipostaze, trăsătura lor dominantă fiind aceea a identificării eroului cu omul de la țară: „Ștefan a fost fecior de țăran de-ai noștri”. El este înfățișat jucîndu-se, la Borzești, împreună cu ceilalți copii de țărani, schimbîndu-și hainele și umblînd prin sate ca un țăran sau luîndu-se la trîntă țărănește cu dușmanul. De asemenea, potrivit tradiției, numeroase sate își explică numele prin cel al unui întemeietor dăruit de Ștefan pentru vitejie în lupte sau originea lor este legată de o faptă a domnului. Babei Vrîncioaia, care i-a oferit pe cei șapte fii ai săi, el i-ar fi spus: „Adă-mi pe cei 7 voinici și-ți făgăduiesc să-i fac cei dintîi din țara Moldovei”, iar după victoria împotriva turcilor le-a dăruit cei șapte munți ai Vrancei. Pe Avram Huiban, tot pentru vitejie, Ștefan l-ar fi înzestrat cu pămînt, hotărînd „ca să nu mai fie ostaș din oastea care îmblă pe gios, ci să fie în oastea călărașilor, alături de boierii țării”, iar ciobanul Birsan ar fi cutreierat munții, adunînd voinici pentru oastea domnului. Este evident că o atît de stăruitoare amintire — chiar cu tot ce a putut să țeasă în jurul ei legenda — nu se poate explica decît printr-un anumit fel de relații între domnie și țărănime în vremea lui Ștefan cel Mare.

Preocupările culturale și ideologia profesată de puterea centrală în această ultimă etapă întregesc conținutul programatic al politicii domnești. Instituție de bază a statului feudal și singura în măsură să ofere puterii centrale suportul ideologic necesar, biserica, a fost transformată astfel, treptat, într-un www.dacoromanica.ro instrumente de guver-

nare. Aflată sub oblăduirea mitropoliților Theoctist, pînă în 1477, iar apoi Gheorghe, biserica a sprijinit lupta pentru apărarea independenței statului, amenințată de turcii musulmani și de feudații catolici ai Ungariei și Poloniei. Ea a susținut apoi, cu mijloacele sale materiale și mai ales prin influența pe care o exercita asupra societății, opera de întărire a puterii centrale, care nu amenința baza însăși a orînduirii feudale, a cărei apărătoare pe tărîm ideologic era. După șovăielile de la începutul domniei lui Ștefan, o vom găsi de aceea alături de voievod, sprijinind politica acestuia și participînd la sărbătorirea marilor victorii obținute de domn.

Răsplătindu-i adeziunea și sprijinul, domnul Moldovei, a înzestrat-o cu numeroase edificii religioase și cu inventarul de cult necesar acestora, i-a acordat venituri, scutiri și drepturi speciale și a reorganizat-o teritorial, stabilind eparhiile episcopale și mănăstirești, așa cum probează reglementările din 15 martie 1490, privind jurisdicția episcopiei de Rădăuți și a mănăstirii Putna.

Urmărind, ea întotdeauna, să asigure o finalitate complexă înfăptuirilor sale, Ștefan cel Mare și-a dispus însă cea mai mare parte a ctitoriilor sale în orașe și curți domnești, adică tocmai acolo unde se cîștiga practic atașamentul tîrgoveților și al slujitorimii mărunte, iar o altă parte în locuri istorice de semnificație deosebită pentru trecutul dinastiei și al țării: la Reuseni, unde fusese ucis Bogdan al II-lea, la Borzești, unde se năcuse domnul, sau la Războieni și Rîmnicu-Sărat, unde s-au desfășurat importante bătălii. De altfel, zidirea bisericii de la Războieni s-a făcut cu prilejul „comemorării” a 20 de ani de la bătălie, așa cum vedește conținutul pisaniei și denumirea așezării.

Semnificația deosebită a ctitoriilor lui Ștefan, este, totodată, subliniată de tendințele ideologice ale programului iconografic, *Cavalcada împăratului Constantin cel Mare*, pictată pe pereții bisericii de la Pătrăuți, în 1487, fiind concepută, de exemplu, în afara erminiei bizantine și destinată să amintească, alături de *Panegiricul* aceluiași împărat, pe care ieromonahul Iacov de la Putna îl copia-se încă din 1474, necesitatea luptei antiotomane.

Elementul cultural care a exprimat cu maximum de profunzime și acuratețe spiritul gîndirii politice a lui Ștefan a fost, desigur, istoriografia. Redactate în mediul curții voievodale, de un colaborator politic al domnului și, probabil, sub directa supraveghere a acestuia, cele două cronici interne au fost încheiate în jurul anului 1500. Ele atestă locul deosebit pe care conștiința istorică i-l preconiza încă de pe atunci marelui domn în dezvoltarea istorică a neamului, întreaga lor structură și capacitate expresivă fiind subordonate relevării personalității acestuia. Într-adevăr, adăugînd episoadelor anterioare pe cel al confruntării moldo-polone din 1497 și desfășurîndu-l pe un spațiu impresionant în economia operei (patru din cele zece pagini), autorul anonim înfățișă un profil de adevărat monarh, stăpîn absolut nu numai al situației, ci și al destinului țării. El nu mai putea fi, de aceea, prezentat ca unul din voievozii obișnuiți ai Moldovei, pentru că devenise „domnul Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei”, în măsură și în drept să instituie, la rîndul său, alți voievozi ai oștirii, așa cum a procedat următorul de la Lențești.

Tocmai de aceea, contradicțiile dintre boierime și domnie nu s-au mai putut manifesta, în această perioadă, la proporțiile înregistrate anterior. După trei decenii de guvernare autoritară și lărgire a bazei sociale pe care se sprijinea, Ștefan cel Mare reușise să se impună în fața mării majorității a boierilor.

Transformările cunoscute de sfatul domnesc oglindesc acest spor de autoritate a domniei. Proporțiile sale înregistrează o scădere simțitoare a numărului participanților, de la circa 24-25 de membri — uneori însă și 28-29 —, cât cuprindea el în perioada anterioară, pînă la o medie de 15-16 sfetnici. Extrem de semnificativ este faptul că restringerea s-a realizat în special pe baza eliminării treptate din sfat a boierilor fără dregătorii — în 1503 rămînînd doar unul —, care participaseră la exercițiul puterii în calitatea lor de reprezentanți ai mării boierimi, dominînd în fapt acest organ de conducere și limitînd libertatea de acțiune a voievodului.

Compoziția sfatului domnesc atestă, la rîndul ei, predominarea categorică a pîrcălabilor de cetăți, principalii dregători teritoriali și organizatori ai apărării locale, secondați de dregătorii personali ai domnului, care ajunseseră să fie încă și ei, parțial, purtători ai unor responsabilități publice. În sfîrșit, alcătuirea sfatului denotă o remarcabilă stabilitate în funcțiuni, semn că opoziția față de domnie se mutase în afara sa.

Elocvent în privința tuturor acestor aspecte se dovedește tratatul încheiat în iulie 1499 cu regele Poloniei, prin care se luau, în numele Moldovei, obligații deosebit de importante din punct de vedere internațional. Deși numărul membrilor sfatului domnesc, dată fiind împrejurarea specială, a fost acum mai mare decît cel obișnuit — 22, în afară de mitropolit și de cei doi episcopi, totuși absolut toți poartă titluri de dregători, inclusiv membrii care nu figurau în mod obișnuit în sfat. Dintre ei, 14 ocupă dregătorii militare, iar documentul îi definește pe toți „boieri sfetnici ai Țării Moldovei”, ceea ce denotă progresele făcute în conștiința colaboratorilor lui Ștefan de ideea abstractă a statului.

Larga bază socială dobîndită de puterea domnească, precum și noile atribute ale sfatului, devenit dintr-un organ tutelar al domniei un colaborator fidel și eficace al acesteia în conducerea treburilor de stat au ajuns deci să genereze, spre sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, un raport de forțe contrar oricărei posibilități de manifestare a opoziției boierești. Ca urmare, aceasta se va muta peste granițele țării, adversarii autorității centrale exilîndu-se voluntar și uneltînd din afară împotriva acțiunilor domnului.

Urmărind să anuleze însă și această cale de manifestare a opoziției boierești, Ștefan cel Mare reușea să înscrie, printre stipulațiile tratatului moldo-polon din 1499, obligația ambelor părți de a nu adăposti pe uneltitorii împotriva celuilalt semnatar al acordului. De data aceasta, regele Poloniei — care, în perioada anterioară, făcuse uz de dreptul său de adăpost și ținea la exercitarea lui în continuare — a fost silit să accepte nu numai obligația de a nu primi sub ocrotirea sa pe pretendenții la tronul Moldovei, ci și pe aceea de a nu oferi azil vreunui alt fugar. Condiția pusă de Ștefan transpune limpede din www.dacoromanica.ro textul tratatului, cerîndu-și, de altminteri,

răspunderi asemănătoare : „Tot așa, dacă s-ar întâmpla să fugă vreun boier al nostru s-au vreo slugă a noastră la domnia sa craiul sau la susnumiții frați ai domniei sale, sau oriunde în țările domniilor lor sau la supușii lor, acela are să fie trimis îndărăt la noi, la stăpînul său, după ce-și va fi cerut întii pace de la noi, sau singur de sine sau prin mijlocirea domniei sale craiului. Și dacă îl vom ierta, el să fie slobod să se întoarcă în bunăvoie la noi ; iar dacă nu va avea iertare de la noi, domnia sa craiul să nu-l ție nici la sine nici undeva în țările domniei sale, unde el n-are să locuiască nici pe față, nici într-ascuns.”²²

Importantă prin conținutul ei juridic și confirmind, alături de celelalte stipulații ale tratatului, deplina libertate a Moldovei, această clauză nu oglindea numai simpla posibilitate teoretică a unor astfel de cazuri, ci o realitate efectivă, cunoscută din informațiile altor izvoare. Boieri pribegi se aflau, într-adevăr, în Lituania, Polonia și Țara Românească, de unde încercau neputincioși să submineze pozițiile dobîndite de domnul Moldovei și prestigiul său internațional. În această situație se găseau, de exemplu : Avram vistierul, căruia i se confiscaseră satele „pentru hiclenie, cînd a fugit de la noi în țara Lituaniei”²³ ; Vasco (Ivașco) și Ioan, ceruți în 1501 lui Alexandru, care devenise și rege al Poloniei ; Roman Girbovăț, refugiat în Țara Românească ; Bogdan, ajuns tot acolo și devenit cumnat al domnului, despre care se spunea limpede că fugise din Moldova „pentru oarecare fapte ale răutății lui, ca să scape de autoritatea domnească”²⁴. Dar, dacă informația existentă nu păstrează decît numele citorva fugari, deseale solii ale lui Ștefan, care-i cer stăruitor în țările vecine — unde erau adăpostiți împotriva prevederilor tratatelor — arată că numărul lor trebuie să fi fost mai mare.

În 1501, Ștefan cel Mare obținea însă un răsunător succes și împotriva acestei opoziții, succes care, fără a o anula definitiv, constituia un serios avertisment dat trădătorilor potențiali și în același timp, o nouă afirmare a locului pe care reușise să-l ocupe Moldova în politica internațională. Astfel, ca răspuns la cererea de extrădare venită din partea lui Ștefan, i se tăia capul la Czchow, din ordinul regelui Poloniei, pretendentului Ilie, fiul lui Petru Aron, iar solii moldoveni asistau la îndeplinirea voinței domnului lor.

Puterea dobîndită de Ștefan cel Mare, solid întemeiată înlăuntru și afirmată hotărît peste hotare, zădărnicea astfel orice încercare de acțiune a dușmanilor autorității domnești. Numai cînd domnul va fi pe patul de moarte, zăgazarile vor părea a fi rupte și reacția feudală va izbucni și din interiorul țării, păstrînd aceeași orientare spre colaborarea cu turcii, pe care o dovedise cu două decenii mai înainte ; printr-un gest energic, Ștefan cel Mare a reușit să-și afirme însă, și de această dată voința, impunînd ca domn pe fiul său Bogdan.

²² I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 430—431.

²³ D.R.H. A, vol. III, nr. 129, p. 252.

²⁴ Gavril Protul, *Viața sfinților*, p. 122.

LA POLITIQUE INTÉRIEURE D'ETIENNE LE GRAND

RÉSUMÉ

Dans la présente étude l'auteur se propose de synthétiser les principaux actes de gouvernement qui définissent la politique intérieure d'Etienne le Grand. Le règne de celui-ci comporte trois étapes importantes, chacune d'elles se développant de façon organique de l'étape précédente et se trouvant dans une étroite interdépendance avec les directions de la politique extérieure.

La première, débutant par „l'élection” à Direptate et continuant par les efforts de consolidations de l'autorité princière (1457—1460) ou de parachèvement territorial du pays (1461—1465) a pris fin par une grave crise politique (1466—1470). Marquée en général par la lutte pour le pouvoir entre les grands boyards et l'autorité princière, reflétée dans l'extrême mobilité du conseil, cette étape a consacré la victoire finale d'Etienne le Grand.

La seconde étape (1471—1486), qui a eu pour principal objectif la conquête de l'indépendance vis-à-vis de la Porte ottomane et, partant a été beaucoup plus homogène, a permis au prince de développer ses initiatives antérieures concernant la réorganisation de l'armée et du système administratif. On a reconstitué le corps d'armée des „braves”, réunissant les combattants qui se faisaient distinguer sur le front de bataille, indifféremment de leur appartenance sociale et les principaux bourgs et cours princières ont été dotées de „ocoale” de villages libres. Etienne le Grand a réussi de la sorte à développer le noyau de l'armée moldave et à lui conférer un caractère populaire marqué. L'équilibre politique s'est détérioré cependant vers la fin de cette période, lorsque le mécontentement des boyards envers le gouvernement autoritaire du prince et la continuation de la guerre avec les Turcs a provoqué une nouvelle crise politique (1484—1486).

La large base sociale de l'autorité princière a permis cette fois encore de vaincre l'opposition et de passer à une nouvelle et dernière étape (1487—1504). La consolidation intérieure de l'autorité princière et de l'Etat féodal fut parachevée, le pouvoir militaire du pays atteignant le niveau maximum. En outre, le prince est intervenu résolument dans le domaine du transfert de propriété, en défendant les intérêts des petits boyards et a inauguré une œuvre constructive et culturelle sans précédent.

Ainsi, Etienne le Grand a réussi à la fin de son règne à léguer à ses descendants au lieu du pays de bois qu'il avait trouvé, un pays de pierre.

RELAȚIILE INTERNAȚIONALE ALE MOLDOVEI ÎN VREMEA LUI ȘTEFAN CEL MARE *

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

Cînd, în luna aprilie 1457, Ștefan a preluat domnia, Moldova continua să formeze obiectul tendințelor concurente de expansiune și dominație ale Ungariei și Poloniei la Dunărea de Jos și Marea Neagră.

Cadrul extern al politicii Moldovei rămăsese dominat de acești factori din vremea constituirii țării ca stat de-sine-stătător, cu deosebirea că poziția ei față de cei doi vecini rivali se degradase considerabil ca urmare a luptelor pentru domnie dintre succesorii lui Alexandru cel Bun. Sprijiniți de cite o facțiune boierească, dar instaurați adeseori la putere cu concursul oștilor polone sau ungare, voievozii care s-au succedat la conducerea țării după moartea lui Alexandru cel Bun au plătit greu concursul străin, inclusiv prin concesii teritoriale; dintre acestea cea mai grav resimțită a fost cea a Chilieii unde, din 1448, se instalase o garnizoană ungară.

O întreagă etapă a politicii externe a Moldovei lui Ștefan s-a desfășurat în lupta pentru recuperarea pozițiilor pierdute și recîștigarea libertății de acțiune a țării, simțitor îngrădită în deceniile anterioare. În centrul acțiunii lui Ștefan și al desfășurărilor de politică internațională în care Moldova a fost implicată în această primă etapă s-au aflat Chilia, punct de control al principalului drum continental de comerț, între lumea asiatică și cea europeană prin Marea Neagră, sursă însemnată de venituri comerciale și vamale, poziție strategică dominantă la Dunărea de Jos.

Timp de 30 de ani, din 1459, anul reconcilierii cu Polonia, și pînă în jurul anului 1489, sfîrșitul războiului cu turcii, politica externă a lui Ștefan a fost dominată de problema recuperării și apoi a apărării Chilieii împotriva puterilor care o rîvneau și, direct legat de aceasta, de lupta pentru afirmarea Moldovei ca stat pontic.

A. APĂRAREA MOLDOVEI PONTICE

Restabilirea legăturilor cu Polonia (1459). Redobîndirea Chilieii (1465). Instaurat în domnie cu concursul militar al domnului Țării Românești, Vlad Tepeș, Ștefan s-a desprins curînd de forțele externe care îi asiguraseră succesul, pentru a readuce țara la alianța tradițională cu

* Capitol din vol. III al tratatului *Istoria României*. Bibliografia capitolului se află în volumul respectiv.

Polonia. Revenirea la alianța polonă era dictată nu numai de considerente de tradiție politică, dar și de țelul prioritar fixat de Ștefan politiciii sale externe, recuperarea Chilei. Sprijinul regatului polon, cu concursul căruia Moldova își asigurase deschiderea spre lumea pontică și danubiană, în detrimentul pozițiilor deținute de Ungaria și Țara Românească, era absolut necesar pentru reintrarea în stăpînirea Chilei.

În calea reconcilierii se afla însă o piedică : domnul izgonit din scaun și redevenit pretendent, Petru Aron, și grupul de boieri care îl precedaseră sau îl însoțiseră în pribegie, în frunte cu logofătul Mihu, a cărui fidelitate față de coroana polonă îi asigurase o largă audiență în cercurile conducătoare ale regatului. Cum încercarea timpurie a lui Ștefan de a-și atinge țelul prin intermediul logofătului Mihu (septembrie 1457) a eșuat, domnul a recurs la mijloace militare pentru a smulge recunoașterea din partea regatului polon.

Incursiunile întreprinse în teritoriul polon au avut caracterul unor acțiuni de represalii împotriva regatului vecin care, tolerînd șederea lui Petru Aron în apropierea frontierei, își manifesta intenția de a interveni în țară pentru a-l restaura pe domnul pribeg. În aceste condiții, Ștefan nu putea decît să persevereze în acțiunea întreprinsă și să-și consolideze legăturile cu forțele pe care se rezemase la început ; privilegiul acordat brașovenilor (13 martie 1458) e în același timp indiciul acestor legături confirmate cu regatul ungar și al impasului în care continuau să se afle inițiativele noului domn în direcția Poloniei. Între această dată și începutul lunii aprilie a anului următor, acțiunile militare și inițiativele diplomatice ale lui Ștefan au sfîrșit prin a provoca modificarea dorită în atitudinea regatului polon, mult prea angajat în războiul cu Ordinul teuton(1454 — 1466), declanșat cu cîțiva ani în urmă în legătură cu noul efort al Poloniei de a-și asigura legătura directă cu Marea Baltică, pentru a se lăsa atras într-un nou și primejdios conflict în Moldova.

Actul care consemnează înțelegerea lui Ștefan cu Cazimir exprimă fidel poziția internațională foarte modestă la care fusese redusă Moldova de convulsunile politice ce urmaseră morții lui Alexandru cel Bun. În schimbul îndepărtării lui Petru Aron de la hotar, nu însă și al izgonirii sale din Polonia, unde mai putea sluji ca mijloc de presiune, Ștefan se angaja să-l recunoască pe Cazimir drept singur suzeran și se îndatora să interzică orice incursiune în teritoriile polone învecinate, să furnizeze ajutor militar regelui împotriva tuturor adversarilor, inclusiv a păgînilor, adică tătarilor, să-i lase în stăpînire cetatea Hotin cu venitul vămilor, să asigure drum liber negustorilor regatului în țara sa : mai mult decît atît, Ștefan se îndatora față de rege să restituie bunurile confiscate ale boierilor care îl însoțiseră în pribegie pe Petru Aron și îl slujeau „cu asentimentul domnului nostru regele” și care, înapoiți în țară, urmau să devină o garanție de fidelitate față de Polonia (convenție încheiată la Overche-lăuți pe Nistru, la 4 aprilie 1459).

Conformîndu-se înțelegerii, care avea să ofere cadrul tuturor convențiilor moldo-polone ulterioare, cît timp s-a menținut direcția de politică externă adoptată în 1459, Ștefan acordă un nou salvoconduct logofătului Mihu (12 iunie 1460), făgăduindu-i să-i confirme toate stăpînirile din Moldova, emite un nou larg privilegiu în favoarea negustorilor din

Lemberg (3 iulie 1460) și trimite un corp de oaste în sprijinul lui Cazimir împotriva Ordinului teuton, fapt care avea să determine înscrierea numelui său, de partea polonă, între principalii beligeranți cu care ordinul încheie pacea de la Toruń (19 octombrie 1466).

Restabilirea vechilor legături cu Polonia însemna îndepărtarea lui Ștefan de aliații săi inițiali, Ungaria și Țara Românească. Primele indicii ale acestor raporturi deteriorate vin de la Vlad Țepeș care, în octombrie 1460, cerea sașilor și secuilor să-l ajute cu trupe în cazul în care ar fi fost atacat din partea Moldovei sau a Imperiului otoman. Încă din anul următor, 1461, apar și manifestările timpurii ale conflictului cu Ungaria, unde Petru Aron își transferase nădejtile de recuștigare a domniei; expediția lui Ștefan, semnalată în acest an de letopisețele interne, a avut desigur caracterul unor represalii împotriva celor care îi găzduiau adversarul.

Faptul care a transformat acest conflict potențial într-un antagonism acut a fost declanșarea ostilităților antiotomane de către domnul Țării Românești în iarna anului 1461–1462. Acțiunea lui Vlad Țepeș și înfruntarea lui cu sultanul au găsit cele două țări române prinse în sisteme de interese și angrenaje internaționale opuse: în vreme ce Țara Românească, aliată a Ungariei, își desfășura acțiunea în cooperare cu coaliția antiotomană înfiripată la congresul de la Mantua (1459), Moldova lui Ștefan strângea legăturile cu Polonia, a cărei opoziție de interese cu Ungaria o orienta tot mai puternic spre o înțelegere tacită cu Imperiul otoman. La începutul anului 1462 — așadar în ajunul campaniei otomane împotriva Țării Românești —, Polonia și Imperiul otoman erau angajate în intense negocieri destinate să reglementeze pe baze amicale interesele celor două state, dacă nu chiar să elaboreze un tratat, în sistemul de garanții al cărora, Caffa genoveză, de unde ne parvine informația, cerea să fie integrată.

În aceeași vreme și în perspectiva aceluiași desfășurări iminente la Dunărea de Jos a avut loc o nouă reglementare a raporturilor dintre Moldova și Polonia, consacrată de un șir de acte. La 2 martie 1462, din Suceava, invocând tradiția de politică externă a predecesorilor săi în domnia Moldovei, Ștefan se angaja solemn să presteze jurământul de credință regelui polon, recunoscut ca unic suzeran, să repudieze eventualele angajamente externe anterioare, contrare intereselor polone, și să dea ajutor militar regatului împotriva tuturor adversarilor săi. Dar, dincolo de aceste clauze generale, actul emis de Ștefan prevedea și îndatorirea de a nu înstrăina nici o parte a teritoriului țării și de a recupera teritoriile înstrăinate, aluzie evidentă la Chilia, care relevă sensul întreg al negocierilor desfășurate și acordurile realizate între Polonia și Moldova în primele luni ale anului 1462. În aceeași zi, mitropolitul și boierii țării confirmau, printr-un act separat, angajamentul de fidelitate față de regele și coroana polonă asumat de domnul țării.

Verigă a unui lanț de negocieri și convenții încheiate la sfârșitul anului 1461 și la începutul anului 1462 între Polonia, hanatul Crimeii, Imperiul otoman, Caffa și Moldova, angajamentele asumate în martie 1462 la Suceava de Ștefan și de ceilalți factori politici ai țării au precedat cu doar două luni deschiderea campaniei lui Mehmed al II-lea în Țara Românească și cu mai puțin de o săptămână de acțiune a lui Ștefan.

Sprrijinit de Polonia și încadrindu-și acțiunea în convenția turco-polonă negociată în lunile precedente, Ștefan deschide ostilitățile împotriva lui Vlad Tepeș, fapt cunoscut și deplins în primele zile ale lunii aprilie la Caffa, ale cărei autorități, deosebit de sensibile la situația gurilor Dunării, cereau regelui Cazimir să oprească desfășurarea unui conflict considerat de ele a fi dăunător pentru întreaga regiune.

Acțiunea culminantă în cadrul acestui conflict a fost asediul cetății Chilia, în luna iunie 1462; desfășurat concomitent cu asediul naval al turcilor, atacul lui Ștefan urmărea, în conformitate cu angajamentul asumat la 2 martie 1462 și foarte probabil și cu conținutul acordului turco-polon, să readucă Chilia în stăpînirea Moldovei. Dar, dublul asediu, al turcilor și al lui Ștefan, s-a încheiat cu o înfringere; rănit la picior de explozia unei ghiulele, Ștefan a fost silit să se retragă din fața cetății.

Eșecul din 1462 nu a modificat direcția politicii externe a lui Ștefan; și în anii următori, redobîndirea Chiliei a rămas preocuparea sa externă dominantă, a cărei îndeplinire, în cooperare cu Polonia, a urmărit-o cu tenacitate. Într-adevăr, prima inițiativă însemnată pe plan extern a domnului Moldovei, după eșecul din 1462, avea să fie noua sa încercare, încununată de succes, de cucerire a cetății.

Pregătită de o înțelegere prealabilă cu locuitorii Chiliei, potrivit informațiilor polonezului Jan Dlugosz, acțiunea s-a desfășurat fulgerător; la 23 ianuarie 1465, într-o joi, Ștefan a intrat, fără a întâmpina rezistență, în Chilia, iar vineri a început asediul fortăreței, care i s-a predat în ziua următoare. După trei zile de ședere în oraș, în care timp a statuat noul regim al așezării, Ștefan și-a instalat propriul său pircălab la Chilia, reintegrată astfel în sistemul economic și de apărare al Moldovei.

Fapt de o deosebită însemnătate sub raport economic și strategic, revenirea Chiliei la Moldova, prin reacțiile pe care le-a provocat, s-a aflat la originea principalelor conflicte externe ale țării timp de aproape un sfert de secol; marea înfruntare cu Ungaria, conflictul de lungă durată cu Țara Românească și, în perspectivă, cel cu Imperiul otoman, opoziția de interese cu Caffa geneveză au avut drept principală cauză reușita acțiunii lui Ștefan la Chilia, acțiune care a asigurat Moldovei controlul asupra arterei de însemnătate vitală care era Dunărea de Jos.

Campania lui Matiaș Corvin în Moldova. Lupta de la Baia (1467). Cea dintii dintre reacțiile armate provocate de modificarea situației la Dunărea de Jos a venit din partea Ungariei. Pentru regatul ungar, care, constant, de la mijlocul secolului al XIV-lea, s-a străduit să mențină legătura cu gurile Dunării, prin controlul direct sau indirect asupra Chiliei, trecerea cetății în stăpînirea Moldovei, în urma unei acțiuni coordonate cu Polonia, constituia o grea lovitură, indiferent dacă în 1465 așezarea era apărată încă de o garnizoană ungară, cum afirmă unele izvoare, sau dacă trecuse în mîinile lui Radu cel Frumos; sigur este că acordul tacit realizat cu Radu cel Frumos la sfîrșitul campaniei otomane din 1462 garanta interesele regatului ungar la gurile Dunării.

Încă din 1459, orientarea lui Ștefan spre Polonia crease premisa redeschiderii antagonismului cu Ungaria, care, găzduindu-l pe Petru Aron, își pregătea instrumentul politic al contraloviturii. Conflictul însă nu avea să reizbucneasă decît după recucerirea Chiliei în 1465.

Presimțind inevitabilitatea reacției ungare și încercînd să îndepărteze primejdia, Ștefan sprijină mișcarea autonomistă a stărilor privilegiate din Transilvania, provocată de fiscalitatea apăsătoare a regelui (1467). Matiaș Corvin a încercat să lichideze cele două forțe ostile legate între ele; dar, dacă înfrîngerea mișcării transilvane nu a solicitat regelui un mare efort, rezistența întîmpinată în Moldova avea să aducă armata regală la limita unei catastrofe totale.

La mijlocul lunii noiembrie 1467, trupele regale, ale căror efective sînt evaluate între 20 000 și 40 000 oameni, pătrundeau în Moldova prin valea Oituzului, aducîndu-l în suita lor pe Petru Aron. Poposind la Tîrgu Trotuș la 19 noiembrie, apoi la Roman, căruia i-a dat foc la 7 decembrie, ca de altminteri și orașului Bacău, Corvin a părăsit apoi valea Siretului pentru a înainta pe sub munți; prin Tîrgu Neamț, jefuit împreună cu tot ținutul, regele se îndreaptă spre Baia, vechea reședință a domnilor țării și sediu al unei episcopii catolice, unde acordă oștii sale un răgaz înainte de ceea ce urma să fie, în intenția sa, etapa finală a campaniei, cucerirea Sucevei.

După lupte de întîrziere și hărțuire desfășurate pe tot itinerarul urmat de oastea regală, Ștefan a hotărît să stăvilească înaintarea regelui la Baia, pentru a împiedica intrarea acestuia în Suceava. În noaptea de 14-15 decembrie 1467, Ștefan a pornit atacul împotriva armatei ungare din Baia. Flăcările incendiului declanșat din ordinul domnului au îngreunat regrouparea armatei ungare, dar, cu toată confuzia provocată de întinderea focului și de atacul trupelor moldovene, despre iminența căreia regele nu fusese avertizat decît cu puțin timp înainte, Matiaș Corvin a fost în măsură să contraatace și să angajeze o luptă care s-a soldat cu pierderi grele de ambele părți. Elanul ofensivei ungare a fost însă stăvilit, iar perspectivele campaniei compromise; chiar dacă succesul defensiv al lui Ștefan nu a putut fi transformat într-o victorie totală, de anihilare a oștii invadatoare, în mare măsură din pricina unor grave defecțiuni în propria sa tabără, pe care domnul avea să le reprime după luptă cu toată asprimea, Matiaș Corvin a fost silit să dea semnalul retragerii.

Cu efective mult reduse, oastea ungară, care, în cursul unei retrageri precipitate, a fost silită să-și îngroape artileria, a trecut munții în Transilvania. Speranța de a readuce prin forța armelor Moldova la situația anterioară, de subordonare față de Ungaria, și de a rezolva astfel și problema Chilei, a fost spulberată de rezistența lui Ștefan.

Chiar dacă nu a abandonat de îndată ideea unei campanii de revanșă, regele Ungariei a fost silit să-și amîne proiectul; evoluția situației internaționale, îndeosebi izbucnirea războiului ungaro-boem și prelungirea sa mult peste prevederile inițiale, l-au silit în cele din urmă pe rege să părăsească definitiv ideea unei noi campanii în Moldova.

Campania din 1467, care pentru Ștefan a fost prima probă mai importantă a focului, avea să rămînă ultima mare încercare a Ungariei de a-și impune prin mijloace militare dominația asupra Moldovei. Luînd inițiativa, Ștefan întreprinde în 1468 și 1469 expediții de represalii; în împrejurări neclare, Petru Aron s-a lăsat atras într-o cursă și a fost executat.

Pe măsură ce în lunile și anii următori primejdia unei noi agresiuni ungare a scăzut, Ștefan a folosit libertatea de acțiune câștigată prin în urma respingerii invaziei lui Matiaș Corvin pentru a-și emancipa progresiv țara de servituțurile suzeranității polone. Cum însă primejdia unei noi invazii ungare nu s-a stins decît treptat, Ștefan, în așteptarea unui nou atac, și-a consolidat deocamdată legăturile cu Polonia. Îndată după victorie, domnul a trimis o solie regelui Cazimir, aducîndu-i la cunoștință cele întimplate și cerîndu-i sprijinul pentru viitoarele încercări la care se aștepta să fie supus de Matiaș Corvin; la 28 iulie 1468, la Suceava, în prezența unei solii polone, el își asuma din nou angajamentul de fidelitate față de regele Cazimir și de coroana polonă în termenii cei mai riguroși, adică cei mai restrictivi cu privire la dreptul său de inițiativă pe plan extern, și se îndatora să presteze omagiul vasalic de îndată ce avea să fie convocat de rege. Curînd însă împrejurările de politică generală aveau să-i îngăduie lui Ștefan să restrîngă simțitor valoarea practică a obligațiilor asumate.

Conflictul cu Radu cel Frumos (1469—1472). Retragerea precipitată a lui Matiaș Corvin din Moldova și eșecul final al campaniei sale a lăsat neschimbată situația politică la gurile Dunării. Progresiva renunțare a regelui Ungariei în cursul anului 1468 la ideea unui nou atac împotriva Moldovei a deschis cîmpul unui alt efort de recuperare a Chilieii, mai puțin spectaculos, dar mai perseverent, cel al domnului Țării Românești, Radu cel Frumos. Prejudiciat și el de pierderea Chilieii, Radu cel Frumos fusese silit să-și amîne reacția în funcție de interesele superioare ale Imperiului otoman, prins la acea dată într-o grea înfruntare cu Ungaria și Venetia și deci puțin înclinat să se lase atras într-un nou război cu Moldova și eventual cu Polonia, care sprijinise acțiunea lui Ștefan la Chilia. În 1468, însă, în conjunctura modificată de încheierea armistițiului ungaro-otoman, Radu cel Frumos, desigur cu asentimentul sultanului și nu împotriva voinței regelui Ungariei, pregătește acțiunea care avea să deschidă un conflict prelungit între cele două state românești.

Divergențele dintre Ștefan și Radu au constituit ultima manifestare a rivalității moldo-muntene pentru controlul gurilor Dunării și pentru exploatarea comercială și vamală a marelui drum care lega Marea Neagră de Europa centrală. În această etapă inițiativa i-a aparținut lui Radu cel Frumos, care a încercat să anihileze urmările acțiunii lui Ștefan din 1465 și să readucă Chilia în stăpînirea Țării Românești, obiectiv constant al politicii ei externe pînă la ocuparea cetății de către turci. În 1476 încă, sultanul Mehmed al II-lea avea să condiționeze încheierea păcii cu Moldova, între altele, de restituirea Chilieii către Țara Românească; faptul evidențiază esența conflictului dintre Ștefan cel Mare și Radu cel Frumos.

Împrejurările în care au început ostilitățile între Ștefan și Radu nu ne sînt cunoscute; sigur e că, la sfîrșitul anului 1468 sau la începutul celui următor, relațiile dintre cei doi domni se aflau într-un stadiu avansat de deteriorare de vreme ce, în primele zile ale lunii martie 1469, voievodul Transilvaniei, cunoscînd pregătirile lor de luptă, cerea insistent sibienilor informații precise asupra evoluției situației.

Atacul lui Radu cel Frumos s-a dezlănțuit probabil în vara anului 1469, cînd este semnalată o acțiune navală otomană pe tîrmul apusean

al Mării Negre, la gurile Dunării. Primejdia care amenința concomitent Moldova din partea Țării Românești, a Imperiului otoman și a Ungariei ra invocată de Ștefan, în iulie 1469, când își justifica neprezentarea în Polonia unde urma să presteze omagiul vasalic regelui Cazimir. Tot în cursul anului 1469, spre sfârșitul toamnei, s-a abătut în Moldova o oaste a tătarilor de pe Volga, care pustiise mai întâi teritoriile răsăritene ale Poloniei; surprinși de domnul Moldovei și înfrinți în două lupte, între care cea zdrobitoare a avut loc la Lipnic, lângă Nistru, tătarii au lăsat numeroși morți și captivi; între aceștia se afla și fiul marelui han care avea să plătească cu viața invazia în Moldova.

Dacă desfășurarea loviturii lui Radu cel Frumos în 1469 nu ne este dezvăluită de izvoare, cunoaștem în schimb mult mai bine direcția și sensul contraloviturii lui Ștefan în anul următor. La sfârșitul lunii februarie 1470, Ștefan a intrat în Țara Românească și, în cursul unei campanii fulger, a incendiat Brăila și Tirgu de Floci. Alegerea obiectivului — principalele centre ale comerțului Țării Românești pe linia Dunării — lăsa să se întrevadă și mai limpede atît direcția loviturii anterioare a lui Radu cel Frumos și a aliaților săi turci — pozițiile comerciale ale Moldovei la Dunăre și la Marea Neagră —, cit și sensul primordial al conflictului dintre cele două țări.

Represaliile lui Ștefan la atacul lui Radu au agravat și mai mult conflictul; încercînd probabil să-l înlăture din domnie pe adversarul său — intenție în legătură cu care a izbucnit probabil și cea de-a doua criză internă a domniei lui Ștefan, în urma căreia au căzut capetele lui Isaia vornicul, Negrilă ceașnicul și Alexa stolnicul (16 ianuarie 1471) — Radu pregătește o nouă campanie în Moldova; dar, fie că trupele sale au fost înfrînte și urmărite în propria sa țară, fie că Ștefan, informat, a preîntîmpinat primejdia luînd inițiativa, campania s-a încheiat cu o mare victorie a domnului Moldovei la Soci, în județul Rîmnic (7 martie 1471).

Concomitent cu luptele desfășurate între Ștefan și Radu la începutul anului 1471 și poate nu fără legătură cu acestea a avut loc invazia tătarilor din Crimeea în Moldova, la solicitarea genovezilor din Caffa, care aveau vechi răfuielei cu domnul. Informate despre „noile primejdii de război care îl siliseră (pe Ștefan) să pună în grabă mîna pe arme”, autoritățile din Genova, care tutelau coloniile pontice, îngăduiau Caffei, la 21 ianuarie 1471, să recurgă la toate mijloacele, inclusiv „brațul înarmat” al tătarilor din Crimeea, pentru a obține satisfacție pentru pagubele suferite de genovezi în Moldova¹.

Între această dată și începutul lunii mai, cînd era înapoiată la sălășurile sale din Crimeea, o oaste tătarească a incendiat și jefuit nordul Moldovei, tîrînd după sine un mare număr de robi și animale. Prompt, însă, Ștefan a răspuns cu o expediție de represalii în teritoriile tătare, desfășurată în cooperare cu trupele polone din provinciile ruse.

Urmărind să răzbune înfrîngerea suferită la Soci, Radu reia inițiativa și în primăvara aceluiași an, 1471, din ordinul lui era construită o fortificație pe cursul inferior al Siretului; aceasta avea să slujească drept acoperire pentru așezările dunărene ale Țării Românești și ca punct de sprijin pentru eventuale noi acțiuni în direcția Ghiliei. Ștefan a

¹ A. Vigna, *Codice diplomatico genovese*, Genova, 1879, p. 469.

replicat prin construirea unei fortificații proprii și prin devierea cursului Siretului de la cetatea lui Radu. În același timp, Ștefan cerea regelui Cazimir să medieze în conflictul cu Radu pentru restabilirea păcii între cele două țări, indiciu sigur că inițiativa conflictului continua să aparțină domnului Țării Românești. Dar mediația lui Cazimir a eșuat și conflictul dintre cei doi domni a continuat, deși în 1472 nu sînt semnalate noi înfruntări militare.

Situația părea deocamdată stabilizată în stadiul în care o înregistrează scrisoarea lui Ștefan către Cazimir în iulie 1471, cînd cele două tabere își consolidau prin fortificații construite în grabă pozițiile pe malurile Siretului. Dar în 1473 ostilitățile au rezbucnit cu o nouă violență; de data aceasta însă inițiativa i-a aparținut lui Ștefan, care deschidea acum o nouă etapă a politicii sale externe.

B. LUPTA ÎMPOTRIVA EXPANSIUNII OTOMANE (1473–1489)

Înfruntarea pentru controlul Țării Românești. Redeschiderea luptelor între Ștefan și Radu la sfîrșitul anului 1473, după o prelungită veghe armată a celor doi domni, a modificat esențial sensul războiului. Pentru Ștefan, care nu se mai mulțumește să respingă atacurile adversarului său sau să-i aplice represalii, ci se străduiește să-l înlăture din domnie și să-l înlocuiască cu propriul său candidat, conflictul cu domnul Țării Românești e subsumat de acum înainte unui război mult mai larg, cel cu Imperiul otoman. Sprijinul militar și diplomatic acordat, chiar dacă numai intermitent și cu forțe reduse, de turci lui Radu, în efortul său de recîstigare a Chilieii, dovedise că sultanul nu accepta situația creată de Ștefan la gurile Dunării și că doar angajarea lui în multiple conflicte cu alți adversari îl determinase să tergiverseze, în această direcție, reacția decisivă.

Din punctul de vedere al sultanului, care urmărea integrarea Mării Negre în sistemul dominației otomane, proces deschis odată cu cucerirea Constantinopolului în 1453, Chilia, cetatea de pază a gurilor Dunării, trebuia să se afle sub controlul puterii sale, direct sau măcar indirect, prin intermediul vasalului său din Țara Românească.

Pentru a statornici controlul Moldovei asupra Dunării inferioare și a drumului comercial pe care îl deschidea spre interiorul continentului, Ștefan era așadar silit să înfrunte puterea otomană și, mai mult, s-o izgonească din regiunea cursului inferior al fluviului. Prin factorul decisiv care l-a provocat, războiul împotriva Imperiului otoman a fost o luptă pentru controlul Dunării de Jos ca prelungire a bazinului pontic și pentru înlăturarea dominației otomane din această regiune. Dintr-un război defensiv împotriva lui Radu cel Frumos, domnul sprijinit de turci, lupta lui Ștefan se transforma acum într-un război deschis împotriva puterii otomane și a vasalului ei, domnul Țării Românești.

Evident, Ștefan nu putea înfrunta singur colosul otoman; pentru a da șanse de reușită acțiunii sale militare, el a integrat-o într-o largă coaliție, angajată în efortul de indignare și respingere a puterii turcești în Europa și Asia Mică; momentul ales de Ștefan pentru intrarea sa deschisă în războiul antiotoman a corespuns fazei celei mai critice a luptei dintre sultanul Mehmed al II-lea și adversarii săi europeni și asiatici.

Cuceririle lui Mehmed al II-lea în Egeea și Peninsula Balcanică, scurt timp după campania sa împotriva lui Vlad Țepeș — Lesbos (1462) și Bosnia (1463) — au redeschis aproape concomitent războiul dintre Imperiul otoman de o parte, Venetia și Ungaria de cealaltă. Amenințate la fel de grav de expansiunea otomană, cele două puteri s-au aliat pentru a încerca să stăvilească primejdia (septembrie 1463). Dar, după un șir de succese inițiale, ofensiva adversarilor Porții otomane și-a pierdut viçoarea și războiul s-a stabilizat; în 1468, sultanul și Matiaș Corvin se desprind din încheștarea reciprocă printr-un armistițiu tacit, cel dintii pentru a domina răscoala Caramaniei, cel de-al doilea în căutarea coroanei boeme.

Izolată față de cea mai mare putere continentală, Venetia suferă în 1470 șocul hotărîtor al loviturii otomane, cînd o forță terestră și navală combinată îi smulge Eubea, poziția cheie a dominației venețiene în Marea Egee. Înainte de a se resemna cu această pierdere și de a abandona hegemonia în Marea Egee pe care și-o asigurase de la începutul secolului al XIII-lea, Venetia s-a angajat într-un nou mare efort de recuperare a pozițiilor pierdute, în cooperare cu adversarul asiatic al sultanului, hanul hoardei Akkojunlu (Mielul Alb), Uzun Hasan.

Reintrarea în lupta antiotomană a hanului turemen, stăpîn acum peste vaste teritorii, din Iran pînă în vestul Anatoliei, a creat cea mai gravă situație din cite a avut de înfruntat dominația otomană în Europa și Asia în zilele lui Mehmed al II-lea. După negocieri intense cu Venetia (1471—1472), Uzun Hasan declanșează ofensiva în Anatolia și înaintează spre Trapezunt și Amasia (septembrie 1472).

Solii trimiși de Uzun Hasan în Europa, în 1472, vesteau iminența mării lovituri antiotomane și chemau la acțiune solidară împotriva inamicului comun. Matiaș Corvin, unul din destinatarii soliiilor hanului turemen, se pregătea să reia lupta împotriva Porții otomane, în vreme ce Venetia își intensifica pregătirile navale, în speranța de a reciștiga pozițiile pierdute în Marea Egee și de a obține din nou libertatea de circulație în Marea Neagră. Războiul lui Ștefan pentru controlul Dunării se integra astfel într-o luptă mult mai largă, care număra între obiectivele sale principale restaurarea libertății bazinului pontic.

Contemporanii evenimentelor și cei care le-au consemnat nu mult timp după dispariția protagoniștilor au înțeles legătura directă dintre acțiunile militare ale coaliției antiotomane, îndeosebi ale lui Uzun Hasan, și lupta declanșată de Ștefan cel Mare împotriva puterii otomane: „S-a întîmplat — notează candidotul Elia ben Elkana Capsali — ca atunci cînd toți principii supuși stăpînului (Mehmed al II-lea) au aflat că Zucha-Zan (Uzun Hasan) intrase în luptă împotriva lui, ei s-au veselit cu toții, zicînd: „Acum, Mehmed va fi nimic. Ceea ce el ne-a făcut nouă, îi va face lui acum Dumnezeu...”. Și s-au răscolat împotriva turcilor... Între ei se afla și domnul Valahiei Mici (Moldova)... Dat fiind că țara sa e mică și locuitorii ei sînt puțin numeroși, dar cu toții viteji care se adăpostesc în munți și văi, cine ar avea îndrăzneala să se apropie de ei? Așadar cînd a aflat că Zucha-Zan a pornit la luptă împotriva stăpînului său, sultanul Mehmed al II-lea, (Ștefan) a început să urzească fel de fel de planuri. Pe ascuns, a pus capăt supunerii sale și și-a scuturat umerii de povară...”².

² „Studia et acta orientalia”, I, 1958, p. 194.

Deși înfrînt în bătălia de la Erzinghian (10 august 1473) de Mehmed al II-lea, care concentrase în campania din Asia Mică toate forțele disponibile, inclusiv un contingent din Țara Românească, Uzun Hasan a continuat să rămînă un primejdios inamic pentru sultan. Îndată după lupta pierdută, pe care din pricina situației din Europa sultanul nu a îndrăznit să o exploateze, hanul, care respinsese condițiile de pace, s-a adresat din nou puterilor europene, anunțindu-le iminenta sa revenire la atac și cerîndu-le să-și intensifice acțiunea antiotomană.

În aceste împrejurări a pornit Ștefan lupta împotriva Imperiului otoman, deschizînd etapa cea mai glorioasă a domniei sale. După actul de insubordonare care fusese refuzul de a mai plăti tributul, suportat de Moldova din 1456, domnul a deschis ostilitățile împotriva Porții otomane atacîndu-l pe Radu cel Frumos, de data aceasta însă în scopul evident de a-l înlătura din domnie și de a scoate Țara Românească de sub dominația otomană. De acum înainte și în tot cursul războiului său antiotoman, Ștefan se va strădui să alinieze Țara Românească în lupta împotriva turcilor prin domni numiți și sprijiniți de el. Pentru dominația otomană în nordul Peninsulei Balcanice și pe cursul inferior al Dunării, primejdia era prea mare pentru a nu fi înfruntată cu toate resursele imperiului. Atacul lui Ștefan asupra lui Radu cel Frumos și sensul nou pe care l-a dat conflictului său cu domnul Țării Românești cuprindeau elementele unei înfruntări de mari proporții cu turcii.

Campania din Țara Românească a fost fulgerătoare. După distribuirea steagurilor la Milcov, la 8 noiembrie, Ștefan, însoțit de Basarab Laiotă, l-a înfrînt pe Radu în cursul unei bătălii care a durat trei zile; la 24 noiembrie a ocupat reședința adversarului său. Fuga precipitată a lui Radu a lăsat în mîinile învingătorului nu numai tezaurul domnesc și numeroase insemne militare, dar și pe soția și fiica domnului învins, în locul căruia era instalat în scaun Basarab Laiotă. O încercare imediată a lui Radu de a-și relua scaunul cu ajutorul turcilor a fost înfrîntă; după ce a instituit noi pîrcălabi în cetățile Țării Românești, Ștefan s-a retras la Suceava, unde a celebrat solemn victoria, înștiințîndu-l în același timp printr-un sol pe Cazimir despre rezultatele campaniei sale.

Sultanul nu a lăsat fără răspuns inițiativa lui Ștefan. Curînd după înapoierea acestuia în Moldova, o nouă expediție pornea de la Dunăre împotriva lui Basarab Laiotă. După o domnie care nu împlinise nici măcar o lună, protejatul lui Ștefan, copleșit de superioritatea oastei otomane, se refugia în Moldova; în Țara Românească, unde turcii îi executau pe pîrcălabii instalați de Ștefan, Radu cel Frumos se reînscăuna în domnie (20 decembrie 1473). Prelungindu-și acțiunea, turcii pătrund în Moldova pînă la Bîrlad, pustiind teritoriile din raza lor de acțiune. O nouă solie trimisă de Ștefan la regele Cazimir solicita sprijin împotriva otomanilor. Hotărît să evite confruntarea cu Mehmed al II-lea, Cazimir se oferă din nou să medieze între cei doi domni români. Dar Ștefan, care intrase în luptă tocmai pentru a smulge Țara Românească dominației otomane, respinge oferta polonă a cărei punere în aplicare ar fi însemnat revenirea la situația anterioară campaniei din toamna anului precedent și restabilirea păcii cu turcii.

La începutul primăverii, Ștefan relua inițiativa, lansînd un atac devastator asupra Țării Românești, fără a modifica însă situația politică. Sultanul începuse să înțeleagă că numai o mare campanie, realizată cu forțe mult superioare celor de care dispuneau pașalele de la Dunăre, putea să domine atît de primejdiosul focar deschis de acțiunea domnului Moldovei. Un ultimatum trimis lui Ștefan, preluu al acțiunii militare, îl soma să reia plata haraciului și să predea Chilia.

Drept răspuns, Ștefan, care încerca să prevină lovitură, trece încă odată hotarul Țării Românești, la începutul lunii octombrie 1474 și reprimă singeros „trădarea” boierilor munteni care nu fuseseră credincioși domnului instalat de el, Laiotă Basarab. De data aceasta, trupele moldovene și ocrotitul lui Ștefan au avut de înfruntat nu numai rezistența lui Radu și a turcilor, dar și pe aceea a unui contrapretendent susținut de Ungaria, Basarab cel Tânăr, poreclit Țepeluș. Înfrînt de trupele moldovene într-o primă ciocnire, Țepeluș revine la atac după retragerea lui Ștefan în Moldova și rămîne stăpîn pe situație (20 octombrie 1474). Laiotă se retrage într-o fortificație de unde nu îl vor scoate decît evenimentele anului următor.

Victoria de la Vaslui (ianuarie 1475). Noul atac al lui Ștefan în Țara Românească, primejdia care apăsa asupra hotarului dunărean al imperiului său, cu deosebire acum cînd Ungaria reintra în luptă, reafirmîndu-și, după o lungă întrerupere, pretențiile asupra Țării Românești, l-au silit pe sultan să acorde prioritate acestui nou front; pentru a scoate Moldova din coaliția adversarilor săi, Mehmed al II-lea hotărăște să declanșeze o mare expediție la nordul Dunării. Recunoscînd necesitatea revizuirii priorităților militare, sultanul întrerupe asediul cetății Scutari, importantă poziție venețiană în Albania, și poruncește beilerbeului Rumeliei, Soliman eunucul, să-și îndrepte oastea asupra Moldovei.

În luna decembrie 1474, trupele acestuia, sporite cu unități de ieniceri ai Porții, intră în Țara Românească, unde Radu cel Frumos, domn din nou prin grația sultanului, îi furnizează un însemnat contingent. Spre sfîrșitul anului Soliman pătrunde în Moldova în fruntea unei puternice armate ale cărei efective sînt variat apreciate de izvoare (între 30 000 oameni — la care se adaugă desigur ienicerii și trupele muntene —, potrivit informațiilor din sursă turcească, și 120 000 oameni, după știrile din sursă moldoveană).

Încă din toamnă instalat la Vaslui, pentru a urmări desfășurările din Țara Românească, Ștefan era pregătît să facă față tuturor eventualităților. Cînd i-a sosit știrea înaintării unei mari armate turcești, el și-a adunat întreaga oaste, inclusiv țărani, pe care îi folosise masiv în efortul de apărare a țării încă din vremea campaniei lui Matiaș Corvin. Făcînd așadar apel la toți cei îndatorați să poarte armele, el a adunat o oaste ale cărei efective se ridicau, potrivit lui Jan Długosz, la 40 000 de oameni, cărora li s-a adăugat și un corp de secui.

Ca de atîtea ori în trecutul de luptă al țării, și de data aceasta superioritatea numerică și tehnică a adversarului a fost contracarată prin obstacole opuse înaintării acestuia — pustiirea terenului și îngreunarea aprovizionării, factor de dispersare www.dacoromanica.ro pentru luptă și prin

tactica desfășurării bătăliei. Dar, în ciuda greutăților, îndeosebi a necesității de a-și aproviziona din Țara Românească oastea, Soliman înaintează pe valea Birladului pînă la Vaslui, unde îl aștepta Ștefan, cu tabăra întărită.

La miazăzi de Vaslui, în valea îngustă a Birladului, într-un loc unde forța numărului era sensibil diminuată de imposibilitatea unei largi desfășurări a trupelor, s-a produs prima ciocnire între invadatorii turci și unitățile avansate ale armatei moldovene, între care și corpul de secui, care au fost respinse cu grele pierderi de turci. Pentru a salva situația, grosul oștirii moldovene trebuia să intre acum în luptă. Înainte de a lua hotărîrea și a porni el însuși la asaltul decisiv, în situația creată de înfrîngerea avangărzii sale, Ștefan a primit îndemnul și legămîntul boierilor, prin glasul unuia dintre ei : „Doamne, nu te tulbura, căci îți vom sta astăzi credincios alături și Dumnezeu ne va ajuta”³. O țară întreagă sprijinea brațul care avea să nimicească oastea otomană.

Lovite din față și lateral, induse în eroare asupra direcției undese afla grosul oștirii moldovene de buciumele și trîmbițele puse de domn să le atragă în lunca Birladului, învăluite de ceața densă care se lăsase, trupele otomane au cedat sub presiunea atacului. Surprinși de asalturile cavaleriei și ale pedestrașilor lui Ștefan, loviți de tunurile care trăgeau neconținut, dezorientați și impotmoliți în mlaștinile spre care fuseseră atrași, turcii, ciți nu au reușit să fugă, au fost uciși sau făcuți prizonieri. Tot atît de necruțătoare ca și bătălia a fost urmărirea, în cursul căreia alți numeroși turci și-au pierdut viața. Expediția care trebuia să scoată din luptă Moldova și să îngenunchieze țara se încheia astfel cu o catastrofă.

Cu mîndrie abia reținută de sobrietatea-i caracteristică, Ștefan a adus faptul la cunoștința întregii creștinătăți. Din Suceava, la 25 ianuarie, două săptămîni după victorie el relatea principiilor creștini zdrobirea mării armate invadatoare : „și i-am înfrînt și i-am adus sub picioarele noastre și pe toți i-am trecut sub ascuțișul sabiei, pentru care lucrul Domnului să fie lăudat”⁴.

Pregătirea noii faze a luptei. Scrisoarea lui Ștefan către principii creștini era nu numai un buletin de victorie dar și începutul pregătirii pentru noua înfruntare pe care domnul o considera inevitabilă. Pentru prestigiul imperiului și pentru evoluția situației politice și militare nu numai la Dunărea de Jos, ci și în întregul spațiu cuprins de războiul dintre puterea otomană și numeroșii săi adversari, înfrîngerea din Moldova era prea gravă pentru ca sultanul să o lase fără răspuns. Spiritul de rezistență împotriva expansiunii otomane se propaga în Europa și Asia odată cu știrea victoriei lui Ștefan ; Uzun Hasan trimitea noi solii la curțile europene, îndemnîndu-le să reia lupta împotriva sultanului a cărui putere slăbise mult, după ce luptătorii săi cei mai buni au fost nimiciți în catastrofa din Moldova. O reacție hotărîtă a lui Mehmed al II-lea pentru preîntîmpinarea ofensivei adversarilor săi era inevitabilă.

³ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, București, 1897, p. 93.

⁴ I. Bogdan, *Documente*, București, 1913, p. 321.

Intuind primejdia la care îl expunea propria sa victorie, Ștefan se angajează într-o intensă activitate diplomatică pentru a lărgi coaliția antiotomană și a da astfel Moldovei posibilitatea să înfrunte în condiții mai bune noul asalt al sultanului.

Victoria de la Vaslui, a cărei veste s-a răspindit de îndată în toate direcțiile, a deschis larg calea soldierilor lui Ștefan. Sprijinită pe unul din cele mai răsunătoare succese militare câștigate de puterile creștine în lupta împotriva otomanilor, acțiunea diplomatică a domnului, care ignoră acum îngrădirile impuse în trecut de Polonia și Ungaria inițiativelor de politică externă ale țării, se desfășoară larg; solii moldovene ajung la Veneția și la Roma, în hanatul Crimeii și la Caffa, și, înainte de toate, în Polonia și Ungaria, avertizând pe toți cei amenințați de expansiunea otomană asupra iminenței unui nou atac și îndemnând la acțiune solidară.

Paralel cu efortul diplomatic, Ștefan a trecut însă și la acțiune directă. Nu mult timp după înfruntarea cu Poarta, el a trimis un corp expediționar în Crimeea, la Mangop, înlăturând din conducerea principatului pe cumnatul său Isaico, favorabil sultanului și înlocuindu-l cu fratele acestuia, Alexandru, câștigat pentru lupta antiotomană.

Intervenția lui Ștefan la Mangop urmărea nu numai să implanteze un aliat într-una din pozițiile strategice cele mai însemnate ale Crimeii, dar și să influențeze lupta pentru putere în conducerea hanatului tătar, unde hanul Mengli Ghirai, legat de puterile creștine, îndeosebi de Caffa și Polonia, era din ce în ce mai fățiș înfruntat de o facțiune favorabilă cooperării cu turcii, condusă de emirul Eminek. În același timp, domnul Moldovei s-a străduit să obțină alianța Caffei care, însă, temindu-se de reacția otomană, s-a sustras oricărui angajament. Dar, mai presus de aceste legături cu puterile din Crimeea, Ștefan urmărea, în cadrul unui vast program de alianțe pontice, să stabilească unitatea de acțiune cu Uzun Hasan, cu care contactul se infiripase încă din anii precedenți.

Inițiativele lui Ștefan la Mangop și Caffa, primejdia unei coordonări mai eficiente între acțiunile sale și cele ale hanului turcmen, care se arăta pregătit să reia înaintarea spre apus, l-au silit pe sultan să acorde Crimeii prioritate în fixarea obiectivelor sale militare, cu scopul de a opri o evoluție plină de primejdii pentru Imperiul otoman. În iunie 1475, o puternică flotă otomană, cea mai numeroasă din câte văzuse pînă atunci Marea Neagră, a sosit în fața Caffei sub comanda lui Gedik-pașa. Debarcarea corpului expediționar a precipitat în sens favorabil Porții otomane evoluția crizei politice în conducerea hanatului; depășit de situație, Mengli Ghirai se refugiază la Caffa, în vreme ce noua conducere a Hoardei trece de partea turcilor. În același timp, în cetatea genoveză populația greacă și armeană somează autoritățile să capituleze, amenințind cu răscoală. După un asediu de câteva zile, Caffa capitulează; turcii cuceresc pe rînd toate pozițiile genoveze din nordul Mării Negre. Spre sfîrșitul anului, după asedii repetate, turcii ocupă Mangopul, măcelăresc garnizoana de ostași moldoveni și iau în captivitate pe principele Alexandru. Încercarea flotei turcești, în drumul de înapoiere din Crimeea, de a cucerii Chilia și Cetatea Albă a fost respinsă de garnizoanele celor două cetăți.

Instalarea turcilor în Chersonesul tauric și transformarea hanatului din Crimeea într-un stat vasal Porții otomane au creat o situație strategică nouă, care avea să influențeze în mare măsură acțiunile lui Ștefan împotriva

expansiunii otomane, ci și poziția țărilor române timp de trei secole, cât avea să funcționeze cooperarea turco-tătară; Moldova era prinsă în cleștele acestei coaliții.

Alianța cu Ungaria. Lovitura otomană la Caffa, preludiv al iminenței noi campanii otomane în Moldova, a provocat o modificare în politica externă a lui Ștefan; înțelegînd din experiența anilor precedenți că Polonia nu era dispusă să se angajeze în lupta cu turcii, el a hotărît să-și rezeme efortul militar pe alianța cu regatul ungar.

Încordarea care se menținuse cîțiva ani în șir în raporturile dintre Moldova și Ungaria după campania din 1467 a început să cedeze pe măsură ce regele a renunțat la ideea revanșei. Încă din 1471, luînd act de această evoluție, Ștefan refuzase, e drept pe cale ocolită, să coopereze la acțiunile militare antiungare ale lui Cazimir, care îi ceruse să trimită un corp de oaste în Boemia, unde cele două regate se confruntau pentru coroana rămasă vacantă după moartea regelui Gheorghe Podiebrad. Refuzul domnului, prim semn al emancipării de sub tutela polonă, era în același timp un prim pas în direcția reconcilierii cu Ungaria. La începutul anului următor, brașovenii primeau de la el un privilegiu comercial care le deschidea larg intrarea în Moldova (3 ianuarie 1472). Războiul antiotoman declanșat de Ștefan în 1473, urmat nu mult mai tîrziu de Ungaria, care reia lupta întreruptă în 1468, avea să transforme în alianță aceste contacte pregătitoare.

Inițiativa în această etapă i-a aparținut domnului Moldovei; înțelegînd gravitatea excepțională a primejdiei care amenința Moldova după lupta de la Vaslui și, în același timp, zădărnicia apelului la Polonia, Ștefan își îndreaptă inițiativele spre Matiaș Corvin. La sfîrșitul lunii iunie 1475, o solie moldoveană în drum spre curtea ungară era ajunsă din urmă de știrea căderii Caffei — transmisă în grabă lui Matiaș Corvin — și se încrucia în Transilvania cu solii regelui Ungariei, care veneau în Moldova pentru a perfecta noua alianță.

Actele subscrise de domn la Iași, la 12 iulie 1475, și de Matiaș Corvin la Buda, la 15 august 1475, sînt un tratat de alianță antiotomană, învăluit în formulele tradiționale ale raporturilor feudo-vasalice. Tratatul consacra obligația reciproc asumată de regele Ungariei și de domnul Moldovei de a coopera în lupta împotriva turcilor; Ștefan se îndatora să participe personal sau printr-unul din comandanții oștii sale la campaniile antiotomane ale regatului ungar în Țara Românească; în același timp, el se angaja să furnizeze ajutor militar regatului împotriva tuturor adversarilor săi, din rîndul cărora era însă exceptată Polonia. La rîndu-i, Matiaș Corvin își asuma îndatorirea de a apăra Moldova împotriva păgînilor, așadar a turcilor și tătarilor. Excluzînd Polonia din rîndul adversarilor Ungariei pe care se îndatora să-i combată, Ștefan își manifesta hotărîrea de a nu angaja politic și militar Moldova în acțiuni care nu corespundeau intereselor ei.

În 1471, cînd refuzase regelui Poloniei ajutor militar împotriva Ungariei, și în 1475, cînd refuza regelui Ungariei sprijin militar împotriva Poloniei, Ștefan a înțeles să limiteze angajamentele externe ale Moldovei la acțiuni care corespundeau intereselor ei. Un pas însemnat era astfel înfăptuit pe calea emancipării țării de sub tutela suzeranităților polonă și ungară.

Înțelegerea dintre Ștefan și Matiaș Corvin preconiza o acțiune comună în Țara Românească, unde urma să fie restaurat în domnie Vlad Tepeș. Cum raporturile dintre cei doi domni fuseseră înveninate de un litigiu teritorial, Matiaș Corvin decidea, în calitate de arbitru, ca hotarul celor două țări să urmeze linia trasată de convenția încheiată între Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun.

O acțiune militară în Țara Românească în cursul anului 1475 nu a mai avut însă loc și Basarab Laiotă, care, după retragerea turcilor din Moldova, ieșise din cetatea în care așteptase trecerea iureșului otoman, a socotit mai înțelept să facă pace cu turcii. Efortul perseverent al lui Ștefan de a smulge Țara Românească dominației otomane și de a o asocia luptei împotriva turcilor fusese încă odată zădărnicit. În schimb, ofensiva lui Matiaș Corvin a înregistrat unele succese; un șir de așezări de însemnătate strategică, între care și cetatea Sabač, au fost cucerite de la turci.

Campania lui Mehmed al II-lea. Lupta de la Războieni (1476). După răsunătoarea victorie de la Caffa, care modificase situația strategică în Europa răsăriteană și în bazinul pontic, sultanul era îndreptățit să spera că o nouă lovitură masivă va fi de ajuns pentru a pune capăt rezistenței Moldovei și a-i îngădui să reia lupta împotriva Veneției, de la care îl îndepărtase atacul lui Ștefan. Pregătirea politică și militară a campaniei părea să garanteze succesul. Hanatul Crimeii, acum subordonat Porții otomane, aștepta semnalul acțiunii pentru a-și revărsa trupele asupra Moldovei. Amenințată de aceeași tătari, deveniți unelte docile ale sultanului, Polonia, și altminteri foarte reticentă față de lupta antiotomană, s-a limitat să încerce o mediere de ultimă oră între sultan și domnul Moldovei, care a dezaprobat însă inițiativa. Extrem de gravă pentru raportul de forțe dintre Imperiul otoman și Moldova a fost și defectiunea lui Basarab Laiotă, care a rupt legăturile cu Ștefan pentru a intra în obediența Porții.

Domnul Moldovei, la rîndu-i, și-a intensificat acțiunea diplomatică; dacă soliile sale tot mai dese în Polonia s-au izbit de refuzul conducerii regatului de a se lăsa atrasă într-un conflict pe care nu îl dorea, alte inițiative diplomatice ale domnului Moldovei aveau să se dovedească mult mai fecunde. Cea dintîi s-a îndreptat spre hanatul Hoardei de Aur, ostil celui din Crimeea, și pe care Ștefan, în cooperare cu Veneția, s-a străduit să-l atragă în acțiunea antiotomană.

Pentru Veneția, lupta Moldovei împotriva turcilor, care ridicase povara cea mai apăsătoare de pe umerii ei, era de un interes covârșitor: „nu e nimeni care să nu înțeleagă cît de mult poate influența Ștefan în bine sau în rău situația”, scria senatul venețian ambasadorului său la Buda, îndemnîndu-l să susțină interesele domnului pe lângă regele Ungariei⁵. Ambasadorul trimis de senat în Moldova, — prim reprezentant cu caracter permanent pe lângă unul din domnii țarilor române, indiciu însemnat al importanței și gradului de independență atins de țara lui Ștefan —, avea misiunea nu numai de a informa cît mai larg republica asupra evenimentelor din Moldova, dar și să sprijine în toate direcțiile acțiunea domnului și îndeosebi să persevereze în efortul de a obține colaborarea Hoardei de pe Volga.

⁵ N. Iorga, *Veneția în Marul Negru*, 191, București, 1948, p. 43—44.

Tot atit de însemnată avea să se dovedească alianța cu Ungaria; deși întirziată față de evoluția campaniei lui Mehmed al II-lea și de situația gravă în care se afla Moldova, învadată de armata otomană, intervenția Ungariei, pe sprijinul căreia Ștefan și-a întemeiat în parte speranțele, avea să joace un rol însemnat în precipitarea retragerii turcilor din țară.

Din Adrianopol, unde se instalase cu câteva săptămîni în urmă, pentru a supraveghea concentrarea trupelor din Rumelia și Anatolia, sultanul intră în campanie la 13 mai 1476 în fruntea unei armate ale cărei efective, evaluate de contemporani între 90 000 și 150 000 oameni, aveau să fie sporite de corpul de oaste al lui Laiotă Basarab, aproximativ 10 000 — 12 000 oameni.

În vreme ce marea armată a sultanului progresa lent spre Dunăre, tătarii din Crimeea, sub conducerea lui Eminek, au pătruns adine în Moldova la porunca sultanului, nînicind așezările, robind și jefuind populația. Știrile, puține și neclare, îi semnaleză și în nord, în direcția tirgului Ștefănești, și în sud, spre Cetatea Albă, unde ar fi suferit o grea înfrîngere.

Acordînd prioritate acestei primejdii, care se abătuse prima asupra țării, Ștefan trimite oastea împotriva tătarilor; surprinși pe drumul de înapoiere, pe cînd își mînau prada de oameni și animale, tătarii sînt înfrîți în cursul unei lupte în care mulți dintre ei, între care și frații lui Eminek și-au pierdut viața.

Fapt tot atit de grav și cu consecințe însemnate pentru evoluția generală a situației, în vreme ce se mai aflau încă în Moldova, tătarii au fost rechemati în grabă de o ștafetă care îi vestea că Hoarda de pe Volga năvălise în Crimeea. Inițiativele diplomatice ale Veneției și ale lui Ștefan pe lingă marea hoardă fuseseră înconunate de succes; deocamdată cel puțin, adică pe tot timpul duratei campaniei lui Mehmed al II-lea în Moldova, tătarii din Crimeea erau scoși din luptă.

În a doua jumătate a lunii iunie, oastea lui Mehmed al II-lea începea să treacă Dunărea, fără ca Ștefan să încerce să o oprească. Credincios tacticii tradiționale, domnul s-a retras din fața oștii invadatoare pe care a lăsat-o să înainteze pe un teren pustiit și pirjolit, hărțuită încontinuu de cete care îi surprindeau pe cei desprinși de tabără. În ciuda tuturor dificultăților, marea oaste a sultanului înainta totuși de-a lungul văii Siretului; hotărit să o întîmpine și să-i taie calea spre Succava, Ștefan și-a așezat tabăra pe un platou înalt, pe valea Piriului Alb, afluent al Moldovei, apărut de păduri și de fortificațiile construite în grabă din trunchiuri de copaci.

În acest loc, care avea să fie botezat Războieni, Ștefan a încercat să oprească puhoiul otoman, cu o oaste ale cărei efective, mult scăzute după ce țărani învoiți de domn au plecat din tabără în satele care fuseseră atacate de tătari, nu depășeau cu mult 10 000 oameni. Din spatele întăririi sale, apărută și de un șir de căruțe legate între ele, în care era instalată artileria numeroasă de care dispunea, Ștefan a încercat o lovitură asupra avangărzii otomane condusă de Soliman pașa, în speranța de a provoca derută în oastea dușmană, înainte ca aceasta să se fi instalat în ordine de bătaie; după un scurt interval de panică, Soliman a restabilit însă situația. Îndată sultanul a pornit atacul împotriva fortificației înăuntrul căreia se retrăsese www.dacoromanica.ro săi.

Disproporția numerică avea să-și spună de data aceasta cuvîntul. Evocînd laconic lupta, Grigore Ureche amintea atît covîrșitoarea superioritate a turcilor, cît și rezistența eroică a apărătorilor : „Și multă vreme trăindu războiul neales de îmbe părțile osteniți și turcii tot adăugîndu-să cu oaste proaspătă și moldovenii oboșiți și neviîndu-le ajutoriu de nici o parte, au picat, nu fiește cum, ci pînă la moarte să apăra, nici biruiți dintru arme, ci stropșiți de mulțimea turcească, au rămas dobînda la turci. Și atîția de ai noștri au perit cît au înălbit poiana de trupurile de a celor periți, pînă au fost războiul. Și mulți din boierii cei mari au picatu și vitejii cei buni au peritu, și fu scirbă mare a toată țara și tuturor domnilor și crailor di prinprejur, dacă auziră că au căzut moldovenii suptu mîna păgînilor”⁶. Cu ceea ce a putut salva din înfrîngere, Ștefan s-a retras sub protecția pădurii.

Pentru a supune țara și pentru a-i impune voința sa, sultanul mai avea însă de înfrînt o rezistență, cea a cetățitorilor; aici însă efortul său militar avea să se împotmolească. Speranța sa de a da o soluție politică conflictului, în vederea căreia adusese un pretendent la domnie, s-a izbit de refuzul cetățitorilor de a i se supune. La Suceava, la Hotin, la Cetatea Nemțului, ca și mai înainte la Cetatea Albă și la Chilia, apărătorii și-au făcut datoria. Încercarea lui Mehmed al II-lea de a intra în stăpînirea cetățitorilor prin negocieri sau acțiuni militare rapide a eșuat, iar pentru un asediu îndelungat, sultanul nu mai avea timp; pe de o parte Ștefan, scăpat din luptă, își reconstituise o oaste care avea să numere 16 000 oameni în momentul reluării acțiunii, iar pe de alta, trupele transilvănene înaintau spre trecătorile Oituzului sub comanda voievodului Ștefan Báthory. Cum în oastea Țării Românești, trimisă pentru a-i întîmpina pe ardeleni, sultanul nu putea avea încredere deplină, cum pe de altă parte propria oaste, bintuită de epidemie și confruntată cu dificultăți de aprovizionare din ce în ce mai mari, dădea semne de oboseală, sultanul, pentru a evita o catastrofă, a ordonat retragerea. Spre mijlocul lunii august, marea armată a lui Mehmed al II-lea începea să se retragă hărțuită de Ștefan, fără a-și fi atins țelul; Moldova rezistase celei mai grele încercări prin care trecuse pînă atunci.

Planul contraofensivei creștine nu s-a oprit odată cu izgonirea turcilor din Moldova. Urmînd concepția strategică a lui Ștefan, care de la începutul războiului antiotoman s-a străduit constant să aducă Țara Românească în tabăra creștină, trupele transilvane și oastea refăcută a Moldovei trec la ofensivă. Pătrunzînd în Țara Românească la începutul lunii noiembrie, oștile voievodului Transilvaniei și cele ale domnului Moldovei îl readuc în domnie pe Vlad Țepeș. Din Tîrgoviște, la 8 noiembrie, Vlad vestea brașovenilor fuga lui Laiotă la turci. După intrarea în București, la 16 noiembrie, a urmat supunerea întregii țări; consacrinđ victoria, o mare adunare a țării îl alegea la 26 noiembrie 1476 pe Vlad Țepeș domn al Țării Românești.

Un front continuu al puterilor creștine era acum reconstituit la Dunărea de Jos, situație deosebit de primejdioasă pentru Imperiul otoman. Pentru a consolida rezultatele obținute în urma rezistenței victorioase a lui Ștefan și a acțiunii întreprinse în comun cu Ungaria în Țara Româ-

⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. B. P. Ponițescu, București, 1958, p. 104.

nească, ar fi fost necesar un efort militar perseverent. Cum însă Matiaș Corvin nu se arăta dispus să se angajeze permanent în acest sector al războiului antiotoman, situația lui Vlad Țepeș a fost repede compromisă. După retragerea trupelor transilvane și a celor moldovene, cu excepția a 200 de curteni lăsați de Ștefan pentru paza personală a lui Țepeș, turcii revin la atac. La sfârșitul lunii decembrie sau începutul lunii ianuarie, acesta cădea ucis fie în luptă cu turcii, fie printr-un act de trădare, iar Basarab Laiotă relua, cu concurs turcesc, domnia în Țara Românească; situația revenea astfel la punctul de pornire.

Pentru a scoate războiul antiotoman din acest primejdios impas, Ștefan a încercat încă o dată să dinamizeze coaliția antiotomană; acesta a fost rostul soliei pe care a trimis-o la Veneția. Desfășurările recente și perspectivele războiului erau lucid expuse senatului venețian de solia domnească (mai 1477); amintind că Moldova înfruntase singură puterea coalizată a turcilor și tătarilor în anul precedent, Ștefan dădea curs îngrijorării sale cu privire la atitudinea pasivă a lui Matiaș Corvin. Cum în concepția sa războiul nu putea fi câștigat decît dacă era purtat ofensiv, Ștefan dezvăluia Senatului intenția sa de a-i izgoni pe turci din Crimeea. Salvarea cetăților din sudul Moldovei era, evident, condiția indispenșabilă a acțiunii preconizate de Ștefan: „Pe deasupra eu mai afirm că dacă aceste două cetăți — Chilia și Cetatea Albă — se vor păstra, turcii vor putea pierde și Caffa și Chersonesul”⁷. Pentru eventualitatea, care se profila la orizont, că va rămîne singur în fața puterii otomane, Ștefan lăsa să se întrevadă posibilitatea împăcării cu turcii.

Pacea moldo-otomană, (1479-1480). Aprehensiunile lui Ștefan cu privire la evoluția războiului aveau să se dovedească întemeiate. Dacă anul 1477 a trecut fără a aduce mari schimbări militare și politice, anul următor avea să încline hotărît balanța în favoarea lui Mehmed al II-lea. În Țara Românească, unde, potrivit lui Dlugosz, Ștefan ar fi reușit încă o dată să impună, după asasinarea lui Vlad Țepeș, un domn favorabil politicii sale, în persoana lui Țepeluș, sultanul a avut din nou cîștig de cauză cel mai tîrziu în prima jumătate a anului 1478.

Fapt și mai grav, perspectiva redeschiderii conflictului polono-ungar pentru Boemia, în primăvara anului 1478, a oferit Porții otomane un excelent teren de manevră diplomatică. Eliberat de primejdia care, cîtiva ani în șir, îl silise să-și concentreze efortul la Dunărea de Jos, Mehmed al II-lea reia asediul cetății Scutari. Sleită de un război care, în ceea ce o privea, dura de 15 ani și pierzînd ultimele nădejdi într-o întorsătură favorabilă a situației, Republica lagunelor încheia în condiții de capitulare armistițiul cu Poarta (decembrie 1478), care avea să fie confirmat printr-un tratat de pace o lună mai tîrziu. Veneția, animatoarea luptei antiotomane în tot cursul războiului, părăsea așadar coaliția.

În același timp dispărea de pe scenă și Uzun Hasan, de a cărui luptă antiotomană fuseseră legate puternice speranțe ale adversarilor europeni ai puterii turcești, chiar atunci cînd revenirea lui în luptă nu mai era decît o iluzie. Cu acestea însă șirul răsturnărilor favorabile politicii sultanului nu se încheiase încă.

⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, www.dacoromanica.ro

În iarna anului 1478—1479, hanatul Crimeei, care în urma invaziei Hoardei mari de pe Volga, în 1476, se sustrăsese dominației otomane, reintră sub controlul acesteia, odată cu revenirea lui Mengli Ghirai din prizonieratul otoman, ca vasal al sultanului.

În jurul lui Ștefan, cercul se strângea din ce în ce mai puternic; cu o Polonie tot mai înclinată să coopereze cu turcii și care își manifestase repetat rezervele față de politica sa antiotomană, cu o Ungarie care acorda prioritate obiectivelor ei în Europa centrală, cu Țara Românească readusă sub controlul Porții, cu hanatul Crimeei redevenit instrument al acesteia, domnului Moldovei nu-i rămânea decât să-și adapteze și el politica la această situație.

Primele semne ale noii orientări aparțin începutului anului 1479, când Ștefan, răspunzând unei solii polone, se îndatora din nou să presteze regelui Cazimir jurământul de credință de atâtea ori aminat; în perspectiva reconcilierii cu turcii, legătura cu Polonia era de primă însemnătate. Nu se știe când, în cursul anului 1479, au început contactele diplomatice moldo-otomane, dar ele sînt categoric atestate în ianuarie 1480, când Ștefan aducea la cunoștință brașovenilor unele informații cu privire la pregătirile militare ale sultanului, pe care le primise de la ambasadorii săi sosiți de curînd de la turci. Cel mai tîrziu în mai 1480, când Ștefan comunica regelui Cazimir că Mehmed al II-lea i-a cerut să-i deschidă calea spre Polonia, pacea era încheiată; cererea sultanului nu era decât aplicarea uneia din prevederile acordului moldo-otoman.

Clauzele acordului ne sînt cunoscute din actul (*ahidnamé*) lui Mehmed al II-lea, nedatat, dar care aparține neîndoieînic intervalului cuprins între a doua jumătate a anului 1479 și luna mai 1481, data morții sultanului. Ștefan relua plata tributului — ridicat acum la 6 000 de ducați venețieni — și, în același timp, se îndatora să fie „prieten prietenilor și dușman dușmanilor” sultanului. În schimbul acestor concesi, Ștefan a obținut garanția sultanului pentru teritoriile sale; Chilia, cetatea dunăreană care fusese la originea îndepărtată a conflictului dintre Moldova și Poarta otomană, rămînea în stăpînirea lui Ștefan.

Dar, pentru sultan, ca și pentru domnul Moldovei, pacea realizată nu era decât o aminare a soluției definitive. Din vara anului 1479, când lua măsuri grabnice de consolidare a fortificațiilor Cetății Albe și ale Chilieii continentale — după ce ordonase distrugerea celor de la Licostomo, de teamă că cetatea ar putea să cadă în stăpînirea turcilor — și pînă în vara anului 1481, când ostilitățile au fost redate, Ștefan a așteptat pregătit, pentru a preîntîmpina un eventual atac otoman sau pentru a folosi situațiile favorabile reluării ofensivei.

Redeschiderea ostilităților cu turcii (1481); pierderea Chilieii și Cetății Albe (1484). La 3 mai 1481, Mehmed al II-lea care, după pacea cu Veneția, cucerise Ottranto, instalînd astfel puterea otomană pe solul Italiei, murea în drum spre Rodos, ultima țintă a politicii sale de cuceriri. Dispariția cuceritorului Bizanțului care, în timpul unei domnii de trei decenii, nu numai că extinsese considerabil stăpînirile otomane în Anatolia și Europa, dar și asigurase stabilitatea imperiului, a deschis o gravă criză cu multiple aspecte: criză dinastică — lupta între Baiazid al II-lea și fratele său Djem —, criză de regim, provocată de reacția societății tur-

cești împotriva efortului continuu și apăsător impus de politica lui Mehmed al II-lea, și mai ales criză a dominației otomane în Europa, unde popoarele balcanice, trezite la speranță de moartea cuceritorului, începeau să se agite pentru recăștigarea libertății pierdute.

Prilejul așteptat de Ștefan pentru a încerca încă o dată să îndepărteze de Moldova și de cetățile ei pontice primejdia otomană sosise așadar; o nouă coaliție antiotomană părea pe cale să se înjghebeze, promovată în Apus de papa Sixt al IV-lea și de genezezi — care încearcă acum să-și redobândească pozițiile pierdute în Marea Neagră — și în răsărit de Ungaria și Moldova.

Deosebit de amenințătoare pentru situația Imperiului otoman în bazinul pontic era înclinația lui Mengli Ghirai de a spijini efortul genevez de recuperare a Caffei și a celorlalte așezări din Crimeea, pierdute în 1475, și negocierile hanului tătar cu solii trimiși de Genova la chemările sale repetate.

În iunie 1481, Ștefan care, din primele luni ale anului se aștepta la o invazie din partea lui Țepeluș și a sprijinitorilor săi turci, pornea la atac, după ce în prealabil reînnoise alianța cu Matiaș Corvin. Întâmpinat la Rânnic de Țepeluș, Ștefan a cîștigat aici o victorie totală, la 8 iulie 1481. Ștefan renunță însă la instalarea propriului său candidat la domnia Țării Românești în favoarea lui Vlad Călugărul, sprijinit de regele Ungariei, ale cărui trupe au luat parte la acțiunea militară împotriva lui Țepeluș. Și de data aceasta, însă, succesul a fost de scurtă durată; în august 1481 Țepeluș emitea un act din Pitești, iar la mijlocul lunii noiembrie 1481 el se afla din nou la București. Ștefan, care, după înapoierea din campanie și solemnitățile de la Suceava, își trimisese oastea la vatră, se vedea acum silit să-și recheme ostașii: „Ștefan voievodul adună o oaste foarte mare”, raportau din Kiev, la 30 septembrie 1481, trimișii Genevei la hanul Crimeii⁸.

Noua acțiune nu a fost însă declanșată decît în primăvara anului următor, cînd Ștefan ocupă cetatea Crăciuna și așează aici pe pîrcălabii săi Vilcea și Ivanco. Țepeluș se retrage în Oltenia unde cade victima mehedințenilor, care îlucid; Vlad Călugărul se instalează în domnie pe care curînd o va consolida, ca și predecesorii săi, printr-o înțelegere cu turcii. Din nou situația revenea la punctul de pornire, cu toate primejdiile pe care le comporta pentru Moldova.

Și mai primejdioasă pentru lupta lui Ștefan a fost noua întorsătură a politicii regelui Ungariei, care, după campaniile victorioase din 1481 și după noi închețări cu turcii, nu lipsite de succese, în cursul anului următor, a fost tot mai mult silit să facă față atacului din Apus al lui Frederic al III-lea de Habsburg. Negocierile cu turcii, inițiate încă din 1482 și intensificate în 1483, aveau să fie încheiate în același an printr-un armistițiu de cinci ani. Eliberat acum de frontul ungar, sultanul avea să-și îndrepte prima sa mare acțiune ofensivă împotriva Moldovei.

Pentru Imperiul otoman, cucerirea cetăților Moldovei însemna nu numai încheierea procesului de luare în stăpînire a Mării Negre prin controlul exercitat asupra a două din cele mai de seamă așezări de pe malurile ei, dar și înlăturarea ultimului focar de primejdie pentru această dominație.

⁸ „Giornale Iugustico”, I, 1873, p. 484.

Lupta perseverentă a lui Ștefan pentru înlăturarea stăpînirii turcești din Țara Românească și primejdiile pe care le comporta această luptă pentru dominația otomană în nordul Peninsulei Balcanice îl determinaseră pe Mehmed al II-lea să încerce readucerea Moldovei în dependența imperiului; cum însă campaniile îndreptate împotriva lui Ștefan nu reușiseră să smulgă Moldovei Chilia și Cetatea Albă, rezultatul obținut prin efortul militar al sultanului în această direcție nu putea fi decît precar.

Mai mult decît atît, stabilitatea dominației otomane în Crimeea era nesigură atît timp cît Ștefan continua să aibă în stăpînirea sa cele două cetăți pontice; pînă în ajunul cuceririi acestora, hanul tătar Mengli Ghirai, care nu se resemnase cu pierderea Caffei și a celorlalte așezări din Crimeea ocupate de turci, a negociat cu emisarii genevezi în vederea înlăturării stăpînirii turcești, solicitînd în repetate rînduri o acțiune hotărîtă în această direcție. Faptul, care nu a scăpat atenției Porții otomane și care curînd avea să ducă la instalarea la Caffa a unui guvernator otoman de înalt rang, în persoana fiului sultanului, a contribuit desigur nu în mică măsură la hotărîrea lui Baiazid al II-lea de a lansa campania pentru cucerirea Chilie și Cetății Albe. Siguranța întregii dominații otomane pe linia Dunării și a nordului Mării Negre era condiționată de ocuparea celor două cetăți.

În primăvara anului 1484, observatorii străini din Imperiul otoman semnalau intensele pregătiri navale și terestre ale Porții fără a putea indica însă direcția pe care avea să o ia expediția sultanului, cea dintîi mare acțiune ofensivă a noii domnii. Dar, după ce oastea s-a pus în mișcare, Ștefan a înțeles că lovitura era îndreptată împotriva Moldovei și și-a așezat oastea la vadul de la Oblucița, pentru a-i întîmpina pe turci la trecerea Dunării.

Obiectivul sultanului, care înțelesese din înfrîngerile suferite de tatăl său în Moldova cît de primejdioase erau campaniile înăuntrul țării, se limita la cucerirea Chilie și a Cetății Albe. Sprijinit de oastea hanului Crimeii, care, în așteptarea zadarnică a unei mari ofensive creștine, s-a supus ordinului Porții, precum și de cea a Țării Românești, comandată de Vlad Călugărul, Baiazid al II-lea a început prin a înconjura pe apă și pe uscat Chilia, cucerită după un asediu de opt zile (14 iulie 1484); apoi sultanul s-a îndreptat spre Cetatea Albă, care s-a predat după doar două zile de asediu, la o dată greu de precizat, dar anterioară zilei de 2 august. Revenit la Chilia, unde a dispus refacerea cetății dăruitate din ordinul lui Ștefan în ultima fază a luptelor cu Mehmed al II-lea, sultanul vestește pretutindeni marea sa victorie, subliniind însemnătatea ei strategică excepțională.

Căderea neașteptat de rapidă a celor două cetăți — izvoarele invocă în cazul uneia dintre ele trădarea — își are principala explicație în lipsa de perspectivă a situației lor. În trecut, Ștefan cîștigase războaiele împotriva oștilor otomane înăuntrul țării, unde superioritatea covârșitoare a invadatorilor putea fi atenuată, dacă nu anihilată, prin manevră și abilitate tactică. O confruntare în cîmp deschis cu marea oaste a sultanului și a aliaților săi nu avea șanse de izbîndă: „... că Ștefan vodă — interpretează Grigore Ureche datele situației — la gol n-au îndrăznit să iasă, ci numai la strîmtori nevoia ce le făcea zmintea!”⁹

⁹ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 167.

Abținerea lui Ștefan de la o luptă prea inegală pentru a avea șorți de izbândă nu însemna însă și resemnare cu faptul împlinit. Apelul la intervenția Ungariei și Poloniei, cele două state grav amenințate de noua cucerire a turcilor, a fost prima inițiativă a lui Ștefan. Ca urmare, și Matiaș Corvin și Cazimir și-au trimis solii la Constantinopol pentru a cere sultanului să renunțe la cetățile cucerite.

Inițiativei diplomatice a Ungariei, Baiazid al II-lea i-a răspuns cu contrapropunerea de a se abține de la noi atacuri împotriva Moldovei, în cazul în care pacea ungaro-turcă ar fi fost confirmată, firește în noile condiții.

Negocierile cu ambasadorul polon trimis la Istanbul la sfârșitul anului cu mandat ultimativ au fost rupte de sultan, când i-a parvenit știrea că Ștefan, neașteptând rezultatele negocierii, a încercat să cucerească Cetatea Albă cu propriile sale mijloace. Încercarea lui Ștefan de a relua pozițiile pierdute, ultimatumul transmis de solul polon sultanului, căruia îi aducea la cunoștință, odată cu cererea de restituire a cetăților, intenția regelui Cazimir de a le recupera pe o cale sau alta, așadar prin pace sau război, făceau inevitabile noi confruntări militare în Moldova.

Renunțând la speranța de a-l readuce în luptă pe Matiaș Corvin, care se pregătea să intre triumfal în Viena, Ștefan a consolidat legăturile cu Polonia, a cărei reacție fusese mult mai energică. Dar concursul polon era condiționat de acceptarea unui preț pe care Ștefan a trebuit să-l plătească în prealabil; la 15 septembrie 1485, domnul Moldovei depunea la Colomeea omagiul vasalic și jurământul de credință regelui Cazimir, act de la împlinirea căruia se sustrăsese timp de un sfert de secol, în ciuda repetatelor insistențe ale regelui polon.

În vreme ce Ștefan se afla la Colomeea, oastea beilerbeului Rumelici pătrundea adânc în țară, pînă la Suceava, aducînd cu sine un pretendent, Petru zis Hroiote sau Hronoda, probabil un fiu al lui Petru Aron. Prezența unei legitimități dinastice în tabăra turcească nu a reușit însă să zdruncine fidelitatea țării față de Ștefan; întîmpinînd rezistența cetății Suceava, care nu s-a predat, năvălitorii, la știrea înapoierii lui Ștefan din Polonia, s-au retras în grabă, pustiind așezările prin care treceau.

În urma turcilor în retragere venea Ștefan cu oastea sa de curteni, cărora aveau să li se alătore curînd luptătorii de rînd, sprijiniți de un corp polon de cavalerie grea. Respinși pînă la Dunăre, turcii revin în masă sub conducerea lui Malcocioglu, dar, la Cătlăbuga, nu departe de Chilia, după spusa cronicarului, confirmat de toate izvoarele, Ștefan „au topit toată oastea turcească” (16 noiembrie 1485)¹⁰.

Primăvara următoare pretendentul Hroiote și-a mai încercat odată norocul cu ajutor turcesc sau — potrivit unora dintre izvoare — unguresc, ceea ce nu e imposibil dată fiind violența reacției, public manifestată, a regelui Ungariei la primirea știrii închinării de la Colomeea; la Șcheia, pe Siret, adversarul lui Ștefan ciștigă lupta, pentru a se lăsa însă prins apoi într-o cursă. Odată cu decapitarea lui Hroiote, Ștefan a eliminat încă un instrument al politicii adversarilor săi.

¹⁰ *Ibidem*.

Noua pace cu turcii (1487—1489). Sprijinul militar polon contribuisese în măsură însemnată la respingerea agresiunii otomane în interiorul Moldovei în 1485; el se dovedea însă insuficient pentru ceea ce constituia țelul principal al lui Ștefan, recucerirea Chiliei și a Cetății Albe. Dealtminteri, încă din 1486, orizonturile politicii externe a Poloniei se întunecaseră mult, la răsărit — conflictul în perspectivă cu cnezatul Moscovei — și la apus, unde relațiile cu Matiaș Corvin se agrăveau din nou din pricina Boemiei. Zelul conducerii polone pentru războiul cu turcii a scăzut pe măsură ce aceste primejdii au luat contur precis. În vara anului 1486, solul polon la Venetia — ilustrul umanist italian Filippo Buonaccorsi, numit și Callimachus, refugiat în Polonia, — cerea Senatului să mijlocească pacea între poloni și Imperiul otoman. Începute de îndată, negocierile s-au prelungit timp de aproape trei ani; în 1487, Callimachus însuși a trecut prin Moldova spre Istanbul, încercând să coordoneze cu Ștefan atitudinea celor două țări față de turci. Ostilitățile au fost suspendate în Moldova, unde nu se mai semnaleză noi lupte.

Nu avem informații precise asupra desfășurării negocierilor între Imperiul otoman și Moldova; sigur este numai că, odată cu trimisul regelui la Istanbul, a sosit și un sol al domnului Moldovei. Urmind exemplul polon, Ștefan a deschis acum, în primele luni ale anului 1487, negocieri cu turcii, acceptînd să reia plata tributului (fixat probabil la 4 000 de zloți). Evenimentul este înregistrat laconic în cronicile turcești ale epocii: „Anul 892 (1486/1487). În zilele cînd Davud-pașa a plecat în expediție (în Arabia), a venit un sol din Moldova cu haraci pe doi ani și a plecat primind răspunsul de pace”¹¹.

Doi ani mai tîrziu, în 1489, la începutul primăverii, după negocieri prelungite, Polonia încheia pacea cu Poarta otomană, fără a o mai condiționa ca pînă acum de retrocedarea Chiliei și Cetății Albe. Probabil în urma acestui fapt, care lăsa fără perspectivă imediată războiul antiotoman, Ștefan a încheiat și el pace cu turcii, asumîndu-și obligația de a nu mai ataca teritoriile imperiului, așadar de a se desemna cu faptul împlinit în 1484.

Mai tîrziu, în împrejurări care păreau favorabile, în 1500—1501, cînd s-a înjghebat o nouă coaliție antiotomană, Ștefan avea să mai încerce încă o dată să-și reia cetățile; cum însă coaliția avea să aibă viață scurtă, și să se dovedească inefficientă, domnul Moldovei a fost silit să revină, în vechile condiții, la pacea cu sultanul.

C. LUPTA ÎMPOTRIVA HEGEMONIEI REGATULUI POLON (1489—1504)

Sfîrșitul războiului antiotoman și așezarea turcilor în sudul Moldovei au modificat esențial datele situației internaționale a țării și l-au silit pe Ștefan să așeze pe baze noi politica sa externă. Asigurarea păcii dinspre turci, care, după recunoașterea stăpînirii lor la Chilia și Cetatea Albă, mult timp nu au manifestat noi tendințe expansioniste în direcția Moldovei, l-a readus pe Ștefan la problema originară a politicii externe a țării, rivalitatea ungaro-polonă.

¹¹ *Cronici turcești* privind țările române. ed. M. Guboglu și M. Mehmet, București, 1966, I, p. 329.

Noua orientare a politicii externe a Moldovei. Europa centrală și politica dinastică a Iagellonilor. În ciuda remarcabilelor succese militare și politice obținute de Matiaș Corvin în Austria și Silezia în ultimii săi ani de domnie, Ungaria a continuat să fie obiectul ambițiilor dinastice și al veleităților de hegemonie în spațiul central-european ale Habsburgilor și Iagellonilor. Încercările regelui, el însuși contestat dintru început de rivalii săi la coroana ungară, de a crea o dinastie proprie, de a asigura succesiunea la domnie a fiului său nelegitim și de a menține astfel regatul ungar în afara sferelor de influență ale celor două dinastii străine care aspirau la coroana ungară au eșuat odată cu moartea sa (1490).

Primejdia cea mai mare în această etapă a concurenței dinastice pentru coroana ungară venea din partea Iagellonilor; dominînd un imens complex de teritorii în cadrul uniunii polono-lituaniene, dinastia iagellonă, care își asigurase și coroana boemă în persoana lui Vladislav, unul din fiii lui Cazimir, tindea să-și subordoneze și regatul ungar, pentru a încheia astfel un puternic bloc în Europa central-răsăriteană.

Izolată în fața adversarilor săi dinastici, Iagelloni și Habsburgi, Matiaș Corvin a încercat să le opună un sistem propriu de alianțe. Din această necesitate au izvorit legăturile sale cu marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, a cărui politică de unificare a teritoriilor ruse crease o stare de conflict cvasipermanent cu uniunea polono-lituaniană.

Pentru Moldova și politica de independență a lui Ștefan, succesul aspirațiilor hegemonice ale dinastiei polone în Europa centrală și răsăriteană și îndeosebi realizarea unei uniuni personale polono-ungare era o perspectivă deosebit de amenințătoare. Necesitatea de a combate această primejdie a determinat opțiunea lui Ștefan în favoarea soluției care asigura menținerea echilibrului de putere polono-ungar. Această opțiune s-a aflat la originea conflictului lui Ștefan cu Polonia, conflict care avea să domine pînă la sfîrșitul vieții politica sa externă.

Alianța cu Ungaria (1489). Scurt timp după încheierea păcii cu turcii, Ștefan a revenit la alianța cu Ungaria, părăsită în 1485 în nădejdea unui sprijin polon masiv pentru recucerirea cetăților ocupate de turci.

Pentru Ștefan, care avea să atribuie mai tirziu regelui polon vina de a nu fi respectat clauzele înțelegerii din 1485, legătura restabilă cu regatul ungar trebuia să fie deopotrivă o asigurare împotriva hegemoniei regatului polon și a unor eventuale noi atacuri turcești; pentru Ungaria, alianța Moldovei constituia un însemnat sprijin militar în lupta împotriva Poloniei și o verigă a sistemului de alianțe antiagellone pe care Matiaș Corvin s-a străduit să-l organizeze în răsăritul Europei, prin legăturile stabilite cu Ivan al III-lea și cu hanatul Crimeii. În vara anului 1489, cînd regele Cazimir protesta energic pe lângă papă pentru faptul de a fi consacrat desfacerea legăturii stabilite la Colomeea în 1485, noua apropiere între regele Ungariei și domnul Moldovei era fapt împlinit.

Pentru a obține alianța Moldovei, Matiaș Corvin i-a cedat lui Ștefan, cu titlu de feud, două însemnate cetăți din Transilvania: Ciceul și Cetatea

de Baltă, cu domeniile lor pe care atât Ștefan cât și succesorii săi aveau să le extindă neconținut, făcând din ele puncte solide de sprijin pentru politica lor în Transilvania. Nouă ani mai târziu, în 1498, regele Vladislav al Ungariei reamintea fratelui său Ioan Albert elementele esențiale ale acordului dintre regatul său și Moldova în următorii termeni: „iar majestatea sa (Vladislav) nu cere aceasta (renunțarea la un nou atac polon împotriva Moldovei) pentru vreun folos al său sau pentru censul pe care l-ar da zisul voievod majestății sale, ci pentru liniștea și pacea viitoare a celor două regate. Căci (dimpotrivă), majestatea sa și acest regat trebuie să dea anual aceuia (lui Ștefan) un subsidiu anumit. Și pe deasupra i-au fost date și două cetăți din cele mai bune din trupul acestui regat, adică din Transilvania”¹²; vechea tendință de dominație a Ungariei asupra Moldovei, care se manifestase încă puternic în timpul campaniei lui Matiaș Corvin din 1467, lăsase, așadar, locul unui raport în fapt paritar, avantajos pentru Moldova.

Începuturile conflictului cu Polonia (1489—1494). Indiciile tensiunii în creștere în raporturile moldo-polone au apărut încă din 1488—1489, dar în 1490, criza deschisă de moartea neașteptată a lui Matiaș Corvin și de lupta pentru succesiunea coroanei ungare a dat conflictului o nouă intensitate. Înțelegând capacitatea lui Ștefan de a influența evoluția luptei pentru putere în Ungaria, doi dintre candidați, Ioan Albert, moștenitorul coroanei polone, și Maximilian de Habsburg, îi solicită concursul. Adresându-se lui Ștefan în numele lui Ioan Albert, Callinachus încearcă să-l facă sprijinitor al candidaturii viitorului rege polon: „Moștenitorul Albert salută pe magnificența Voastră... și Vă transmite că de când a început să aibă cunoștință despre lucrurile acestei lumi, a aflat neconținut despre virtutea Voastră, astfel încît a fost întotdeauna doritor să stabilească cu serenitatea Voastră o puternică și trainică prietenie care ar sluji și unei părți și celeilalte”¹³. În schimbul ajutorului militar și pecuniar solicitat lui Ștefan, Ioan Albert lăsa să se înțeleagă că îl va sprijini să recîștige cetățile cucerite de turci.

Ștefan nu putea sprijini însă o candidatură a cărei reușită ar fi deschis perspectiva reunirii apropiate în aceeași persoană a coroanelor Ungariei și Poloniei. Ostil cu desăvîrșire acestei eventualități care, devenită realitate, ar fi periclitat grav politica sa de independență, Ștefan a început prin a sprijini candidatura lui Maximilian. Cînd a devenit evident că stările regatului ungar nu erau de acord cu preluarea de către Habsburgi a coroanei ungare și că preferatul lor era regele Boemiei Vladislav Iagello, care acceptase, înainte de încoronare, condiția de a se conforma întocmai programului lor intern și extern, Ștefan s-a raliat la candidatura acestuia, nu însă fără a impune el însuși în negocierile cu candidatul la coroana ungară reconfirmarea clauzelor care se aflau la temelia alianței încheiate cu Matiaș Corvin.

¹² J. Garbacik, *Materiały do dziejów dyplomacji Polskiej z lat 1486—1516*, Wrocław — Warszawa—Kraków, 1966, p. 9

¹³ *Ibidem*, p. 13.

Instaurată în aceste condiții noua domnie garanta, odată cu preponderența stărilor în viața internă a regatului, independența sa față de Polonia, în ciuda faptului că Vladislav era el însuși un iagellon. Cum însă Polonia nu s-a resemnat cu această soluție, cum Ioan Albert a deschis de îndată ostilitățile împotriva fratelui său, în speranța că își va putea impune candidatura, Ștefan a intrat la rindul său în acțiune. Refuzul domnului de a accepta crearea unei uniuni personale polono-ungare, perspectivă primejdioasă pentru Moldova, se află la originea ostilităților pe care le-a deschis acum; concomitent, el a încercat să rezolve, în sensul revendicărilor tradiționale ale Moldovei, problema Pocuției.

În august 1490, trupele lui Ștefan intră în Pocuția, euceresc cetățile Snyatin și Halici și asediază Colomeea, în vreme ce regele Cazimir ordona, fără mult succes de altfel, căpitanilor săi de la hotar să organizeze apărarea. Suspendate un timp de negocierile de pace începute de Cazimir, ostilitățile au fost reluate în cursul anului 1491, când noi acțiuni ale oștilor lui Ștefan sint semnalate în Pocuția și Podolia; concomitent o puternică răscoală izbucnește în teritoriile ruse ale Poloniei, al cărei conducător, Muha, a acționat cu sprijinul lui Ștefan.

Alianța cu marele-cnezat al Moscovei și cu hanatul Crimeei. Noua direcție imprimată de Ștefan politicii sale externe, odată cu revenirea la alianța ungară, se află și la originea, reactivării legăturii sale cu Ivan al III-lea, consacrată cu ani în urmă prin căsătoria fiicei sale, Elena, cu fiul marelui cneaz (1482). Încă din 1483, se semnalează reluarea intensă a schimbului de solii între Ștefan și Ivan, nu lipsite de legătură cu contactele diplomatice dintre cneaz și regele Ungariei. Deși indicații directe cu privire la stabilirea unei legături formale de cooperare între Moldova și cnezatul [Moscovei în această perioadă lipsesc, referirile mai târzii ale lui Ivan al III-lea, în corespondența cu marele duce al Lituaniei, Alexandru, în timpul crizei din 1497, dau la iveală existența efectivă a unei alianțe cu Ștefan, încheiată la o dată anterioară. Cooperarea politică cu cnezatul Moscovei avea să se dovedească deosebit de utilă pentru Ștefan în ultimii ani de domnie, în vremea războiului cu Polonia și Lituania.

Aceeași funcție a îndeplinit-o în politica externă a Moldovei alianța încheiată cu hanatul Crimeei în vara anului 1492, când hanul Mengli Ghirai își intensifică pregătirile în vederea războiului cu polonii; hanul însuși îl informa pe Ivan al III-lea asupra desfășurării negocierilor cu Ștefan în vederea coordonării acțiunilor lor militare.

Campania lui Ioan Albert în Moldova; pregătire, desfășurare și urmări; preluțiile diplomatice ale campaniei (1494—1497). Schimbarea de domnie în Polonia, în 1492, când lui Cazimir i-a urmat la tron fiul său Ioan Albert, a adus și o modificare a cursului politicii polone față de Moldova, pe care noul rege s-a simțit dator să o readucă în dependența Poloniei. Scurt timp după încheierea păcii între Lituania și Moscova (februarie 1494), Ioan Albert, hotărît să treacă la acțiune, a convocat un congres al membrilor dinastiei iagelone. www.dacoromanica.ro problemele nerezolvate

între ei și îndeosebi cele legate de campania pe care o proiecta. Desfășurat în luna aprilie 1494 în condițiile celui mai strict secret, la Levocea, congresul a avut pe agendă ca punct de seamă problema Moldovei, unde Ioan Albert intenționa să-l instaleze ca duce pe cel mai mic frate al său, Sigismund, lipsit la acea dată de apanaj. Unul din rosturile principale ale congresului a fost încercarea, care s-a dovedit zadarnică, de a-l cîștiga pe Vladislav, regele Ungariei, la acest proiect.

În ciuda acestui eșec, Ioan Albert a început pregătirile de război. În concepția regelui Poloniei, readucerea în ascultare a Moldovei nu avea să fie decît prima etapă a unui program mai ambițios care urmărea să înlătore dominația otomană din nordul bazinului pontic și să desfacă primejdioasa alianță turco-tătără. Pus în aplicare cîțiva ani mai tîrziu, proiectul regelui polon avea să fie ultima mare încercare a Poloniei, pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, de a înlătura grava primejdie care apăsa asupra regatului în urma instalării turcilor la Chilia, Cetatea Albă și în Crimeea.

La rîndul ei, acțiunea antiotomană a lui Ioan Albert făcea parte dintr-un program politic mult mai larg, strîns legat de încercarea, în cursul aceluiași ani, a regalității franceze de a-și subordona regatul napolitan și de a relua din această bază cruciada împotriva turcilor. Contactele frecvente ale diplomației franceze și polone în această vreme tindeau să coordoneze cele două acțiuni într-o nouă încercare de a-i înlătura pe turci din Europa.

Înțelegînd primejdia care îl pîndea sau informat asupra ei de cercurile conducătoare ale regatului ungar, Ștefan a întreprins o largă acțiune diplomatică, mai întîi pentru a preîntîmpina atacul lui Ioan Albert, apoi pentru a-și pregăti alianțele împotriva acestuia. Din anii plini de încordare care au precedat intrarea regelui polon în Moldova datează schimbul intens de solii între Ștefan și marele duce lituan, Alexandru, fratele regelui polon, prin intermediul căruia domnul a încercat să-l determine pe Ioan Albert să renunțe la întreprinderea preconizată împotriva Moldovei. Îmbinînd ofertele de reconciliere cu amenințarea, domnul s-a străduit să-și atingă țelul sau măcar să-l disocieze pe Alexandru de acțiunea fratelui său. În același sens a acționat și Ivan al III-lea care a intervenit pe lîngă ducele Lituaniei pentru a-l împiedica să se asocieze cu Ioan Albert.

Cum însă toate aceste încercări de a-l abate pe regele polon de la hotărîrea sa nu au dat rezultate, cum acesta se arăta neclintit în hotărîrea sa și își continua febril pregătirile militare, Ștefan și-a consolidat alianțele pentru a-l putea înfrunta în cele mai bune condiții pe Ioan Albert, trimițînd solii în toate direcțiile de unde putea aștepta ajutor, la turci, la tătari, în Țara Românească și, firește, în Ungaria. Cînd, în toamna anului 1497, Ioan Albert se afla pe teritoriul Moldovei cu gîndul de a-l înlătura din domnie pe Ștefan și de a aduce țara sub ascultarea sa, domnul avea să-i opună nu numai întreaga sa putere armată, dar și ajutoarele străine pe care i le-a asigurat abila sa acțiune diplomatică.

Asediul Sucevei și lupta din Codrul Cozminului. În vara anului 1497, după intense pregătiri militare și diplomatice, Ioan Albert și-a început campania. Până în apropiere de frontiera Moldovei, regele a tăinuit țelul ei real, proclamînd-o ca pe o mare acțiune de eliberare a Chiliei și Cetății Albe. Ștefan, căruia regele îi comunicase țelul oficial al campaniei, făgăduise concursul său, dar numai cînd oștile polone vor fi ajuns în dreptul cetăților, pe drumul indicat de el, care trecea probabil prin teritoriul lituan pînă aproape de vărsarea Nistrului.

Negocierile dintre Ioan Albert și Ștefan, desfășurate prin soliile repetate pe care le-au schimbat, au fost brusc curmate de rege odată cu arestarea din ordinul său a vistiernicului Isaia și a logofătului Tăutu; ajuns la Nistru și decis să-l treacă pentru a se îndrepta spre Suceava, regele Poloniei nu mai avea de ce să-și ascundă intenția. La mijlocul lunii august, Ioan Albert a pornit în campania împotriva Moldovei în fruntea unei numeroase armate, evaluată de contemporani la aproximativ 80 000 de ostași, însoțiți de cîteva mii de care de transport și de o puternică artilerie.

Temeritatea acțiunii lui Ioan Albert, care se angaja pripit în conflictul cu Ștefan, nu a scăpat contemporanilor. Unul dintre aceștia a arătat cît de nechibzuită fusese hotărîrea regelui polon de a încerca să subjuge Moldova și să-și impună dominația unui popor „în care sălășluiește un atît de puternic cult al libertății”, încît a reușit să respingă forțele mult superioare ale ungarilor și ale turcilor. Dar, continuă același izvor, regele, neținînd seama de faptul că „asemenea oameni nu puteau fi constrinși cu forța”, a perseverat în hotărîrea sa¹⁴. Zadarnice au fost, așadar, toate avertismentele prînite atît de la Ștefan cît și din propria sa tabără, dintre care cel din urmă, al unuia dintre frații lui Ioan Albert, cardinalul Frederic, conținea îndemnul de a nu-l ataca pe domnul Moldovei, „preavestit comandant militar”, ci mai degrabă să și-l facă aliat, pentru ca împreună să-i combată pe turci. Invocarea exemplului lui Matiaș Corvin și al lui Mehmed al II-lea, „războinici prea puternici și bogați în mijloace” pe care Ștefan îi înfrînsese, era menit să ofere un material suplimentar de reflecție regelui polon¹⁵.

După o înaintare anevoioasă prin nordul Moldovei, oastea polonă, supravegheată și hărțuită de detașamentele moldovene, a ajuns la Suceava la 24 septembrie; două zile mai tîrziu începea asediul cetății.

Credincios tacticii tradiționale, Ștefan nu a încercat să-i oprească pe năvălitori printr-o bătălie în cîmp deschis, lăsînd factorilor care aveau să incline balanța conflictului în favoarea sa timpul necesar pentru a se afirma. Domnul însuși a părăsit cetatea de scaun în ultimele zile ale lunii august — cînd țelul campaniei devenise evident — pentru a se duce la Roman, locul fixat pentru concentrarea oștii.

¹⁴ L. C. Tubero, *Comentaria*, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, p. 336.

¹⁵ B. Wapowski, *Chronicarum pars posterior (1480—1535)*, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, p. 24—25.

Planul domnului a dat roadele așteptate. Puternic fortificată și bine aprovizionată, Suceava a rezistat prelungitului asediu polon, iar defecțiunile pe care, potrivit unora dintre izvoarele campaniei, Ioan Albert își întemeiasă în parte speranțele nu s-au produs. Legăturile cu teritoriul polon erau intercepțate de unități moldovene, ceea ce, într-o fază mai avansată a asediului, a pus serioase probleme de aprovizionare armatei de invazie.

Pe măsură ce timpul trecea, factorii a căror intervenție era așteptată de Ștefan au început să acționeze. Turcii, care nu puteau privi decît cu cea mai mare îngrijorare acțiunea lui Ioan Albert, i-au trimis în ajutor domnului Moldovei un corp de oaste evaluat la aproximativ 2 000 de oameni, la care s-au adăugat cei veniți din Țara Românească. Intervenția diplomatică a lui Ivan al III-lea pe lângă ducele Alexandru al Lituaniei a întîrziat intrarea în campanie a corpului de oaste lituan, care, în parte numai, a ajuns în Moldova, după ce regele dăduse semnalul retragerii.

Mai însemnată decît toate aceste acțiuni a fost însă intervenția regelui Ungariei, care a răspuns la apelul lui Ștefan, trimițînd un corp de oaste de 12 000 oameni sub comanda voievodului Transilvaniei, Bartolomeu Dragfi. Dealtminteri, îndată după intrarea sa în acțiune împotriva Moldovei. Ioan Albert s-a aflat în fața unui ultimatum al regelui Vladislav al Ungariei care îl avertiza că, perseverînd în această acțiune, îl silea să intervină în favoarea lui Ștefan și că astfel un război între cele două regate devenea inevitabil.

Intervenția diplomatică și militară a Ungariei a schimbat radical cadrul politic al acțiunii lui Ioan Albert, introducînd în jocul forțelor un element nou pe care regele încercase să-l preîntîmpine printr-un succes rapid în Moldova. Cum asediul Sucevei nu progresa deloc, intrucît apărătorii „ce risipiia leși zioa cu puscile, noaptea astupa găurile și le întăria . . . ”¹⁶, și cum între timp primejdia intervenției ungare devenise tot mai amenințătoare, la 19 octombrie Ioan Albert a ordonat retragerea.

Suspendarea ostilităților, negociată de voievodul Transilvaniei, a fost însă de scurtă durată; Ștefan nu înțelegea să lase nepedepsită agresiunea împotriva țării sale. Pe drumul de înapoiere, la Codrul Cozminului, grosul armatei polone a fost atacat de trupele lui Ștefan și de contingentul ture care îi venise în ajutor. Surprînși în pădure, pe drumul blocat de copacii tăiați și prăvăliți din ordinul lui Ștefan, polonii au suferit o grea înfrîngere, pierzînd o parte însemnată din efectivele și armamentul lor (26 octombrie). Noi lupte au avut loc în cursul retragerii oastei polone pînă la trecerea frontierei. Un corp de călăreți mazuri, venit din Polonia în ajutorul regelui aflat în retragere, a fost surprins și nimicit la Lențești de oastea trimisă de Ștefan sub comanda vornicului Boldur.

Noua mare victorie cîștigată împotriva uneia din cele mai puternice oști din cîte călcașeră pămîntul Moldovei au adus la culme prestigiul domnului.

¹⁶ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 111.

Pacea cu Polonia (1499). Represaliile lui Ștefan I-au urmărit pe Ioan Albert și dincolo de hotarele Poloniei, unde trupele domnului au desfășurat acțiuni militare în cursul anului următor. Paralel însă, el a angajat, prin intermediul Ungariei, negocieri de pace cu polonii; după repetate schimburi de solii, în cursul cărora Ioan Albert a renunțat treptat la vechile sale revendicări, pacea a fost încheiată.

Textul scris de Ștefan la 12 iulie 1499 este în același timp un tratat de pace și de alianță. Moldova, de o parte, Polonia și Lituania, de altă parte, se angajau să pună capăt ostilităților, să se abțină de la orice acțiuni dușmănoase și să-și dea concursul reciproc împotriva tuturor adversarilor. Sensul acestei ultime clauze e lămurit de referințele actului la o acțiune comună moldo-ungaro-polonă împotriva Imperiului otoman, la care domnul se angaja să participe cu toate forțele țării sale; dar, prevăzător, el își rezerva dreptul de a aproba itinerariul pe care avea să-l urmeze oastea polonă în cazul unei mari expediții antiotomane, pentru a împiedica repetarea situației din 1497, când războiul împotriva turcilor servise drept pretext pentru o încercare de ocupare a Moldovei.

Pacea încheiată de Ștefan cu Ioan Albert a așezat raporturile dintre cele două țări pe baze paritare; vechile pretenții polone de suzeranitate, atât de categoric formulate în anii care au precedat războiul, au dispărut cu desăvârșire din noua reglementare. Caracteristică pentru spiritul în care s-au desfășurat negocierile și pentru situația Moldovei în urma victoriei lui Ștefan e adnotarea regelui Vladislav al Ungariei pe unul din proiectele tratatului cu două luni înainte de perfectarea păcii: „aceste articole se consideră a fi încheiate în măsura în care acelea care îl privesc pe voievod, însuși voievodul Moldovei le va accepta. Vladislav rege a subscris cu mină proprie”¹⁷. Constatarea regelui Vladislav, care știa că Moldovei nu-i mai puteau fi impuse ca în trecut clauze contrarii intereselor ei, exprimă fidel statutul internațional al țării la sfârșitul domniei lui Ștefan.

Ultimii ani de domnie ai lui Ștefan au fost dominați de conflictul cu Polonia pentru Pocuția. În 1501, domnul ocupă teritoriul în litigiu, fapt care avea să dea naștere la prelungite tratative între cele două țări, rămase de altminteri fără rezultat.

Când la 2 iulie 1504, Ștefan cel Mare a încetat din viață, el a fost însoțit la Putna, unde singur își fixase locul de veci, de întreaga suflare a țării sale, căreia îi dăduse clipa cea mai bună a întregii ei istorii: „Iară pre Ștefan vodă I-au îngropat țara cu multă jale și plîngere în mănăstire în Putna, care era zidită de dînsul. Atîta jale era, de plîngea toți ca după un părinte al său, că cunoștia toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti Ștefan vodă, nu pentru sufletu, ce ieste în mîna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după acéia I-au ajunsu”¹⁸.

¹⁷ J. Garbacik, *op. cit.*, p. 69.

¹⁸ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 120-121.

LES RELATIONS INTERNATIONALES DE LA MOLDAVIE AU TEMPS D'ETIENNE LE GRAND

RÉSUMÉ

La politique extérieure de la Moldavie pendant le règne d'Etienne le Grand (1457—1504) qui fait l'objet de la présente étude — partie intégrante de la synthèse collective de l'histoire de la Roumanie en cours de préparation — a été dominée dans une première étape par la lutte pour le contrôle des bouches du Danube et pour la liberté de la Mer Noire et ensuite par l'opposition aux projets hégémoniques des Jagellons de Pologne en Europe centrale et orientale. La première étape, de loin la plus importante, a fixé les efforts du pays et de son prince pendant une trentaine d'années. Elle a virtuellement débuté avec l'entente conclue par le prince de la Moldavie avec le roi Casimir de Pologne et le retour du pays à sa politique étrangère traditionnelle (1459) ; le principal but qu'Etienne s'est assigné en concluant cet accord a été le rétablissement du contrôle de son pays sur la forteresse de Kilia qui dominait le cours du Bas-Danube ; après une tentative échouée en 1462 cet objectif devait être atteint en 1465.

La riposte de la Hongrie à cette modification de la situation au Bas Danube ne se fit pas longtemps attendre ; néanmoins, l'expédition du roi Mathias en Moldavie (1467) dont le but était de ramener le pays dans le giron de son royaume finit par un échec retentissant. Ce fut ensuite le tour du prince de Valachie, Radu le Beau, de tenter de s'emparer du contrôle des Bouches du Danube, mais sa tentative ne fut pas plus heureuse que celle du roi de Hongrie. La lutte qui opposa pendant plusieurs années les deux princes roumains prit une nouvelle tournure lorsqu'Etienne décida, en 1473, de chasser du trône de la Valachie son adversaire afin d'y installer son protégé ; de ce fait le pays était arraché à la domination ottomane et intégré à la grande coalition des puissances qui s'efforçaient à l'époque d'endiguer l'expansion de l'Empire de Mehmet II. Dans cette grande guerre aux dimensions intercontinentales — encore très mal connue — la part de la Moldavie ne fut pas mince. En effet, la situation créée par l'initiative du prince Etienne sur le cours inférieur du Danube a contraint le sultan à accorder la priorité au front moldave ; et ce furent les grandes campagnes dirigées contre la Moldavie, celle de 1475 conclue par une grande défaite et celle de 1476, sous le commandement personnel de Mehmet II, qui, malgré ses succès initiaux, finit, elle aussi, par un échec. La désintégration de la coalition antiottomane au cours des années suivantes devait finalement contraindre Etienne à interrompre sa guerre contre le sultan (1479/1480). Reprise après la mort de Mehmet II, la guerre moldo-ottomane devait connaître son tournant décisif en 1484, lorsque le nouveau sultan, Bajazet II, s'empara des forteresses moldaves de Kilia et de Cetatea Albă en achevant la conversion de la Mer Noire en chasse gardée de la Porte ottomane.

Les tentatives de reprise des grands ports du bassin pontique en coopération avec la Pologne (accord de Colomé 1485) s'avérèrent vaines. Aussi bien Etienne finit-il par faire sa paix avec la Porte ; dorénavant son intérêt primordial fut consacré aux conflits qui opposaient en Europe centrale et orientale la Pologne, la Hongrie, Moscou et la Khanat de Crimée. Son opposition aux projets du roi Jan Olbracht de Pologne qui s'efforça de ramener la Moldavie dans la dépendance de sa couronne lui offrit l'occasion d'une dernière grande victoire ; celle de Codrul Cosminului (octobre 1497) au cours de laquelle une grande partie des forces polonaises fut anéantie sur le chemin du retour, après l'échec subi devant Suceava.

ȘTEFAN CEL MARE — COORDONATE DE STRATEGIE PONTICĂ

DE

SERGIU IOSIPESCU

„*populus externi dominatur impatiens*”

MARTIN CROMER

Printr-o lucrare aproape imperceptibilă în lumina firavă a surselor contemporane, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea poporul român și-a dat expresia politică statală extracarpatică din munte la „Marea cea Mare”. „Instinctului unității” privit drept o „idee conducătoare” în evoluția românească¹ i s-a substituit apoi formula „drumurilor creatoare de stat”².

Marile căi de comerț euro-asiatic deschise în a doua jumătate a secolului al XIII-lea sub semnul *păcii mongolice* au creat mării Negre o excepțională situație economică și deci politică. O bună parte din rutele navigației Mediteranei Orientale au fost atrase în bazinul pontic, spre debușeele caravanelor asiatice; traficul comercial central-european s-a reorientat prin Liov și Brașov către țărmurile din nou euxinice: uriașă valorificare de ținuturi, adevărată revoluție comercială (Roberto S. Lopez), ale cărei dimensiuni reale scapă încă înțelegerii depline. Legăturile Liovului, Brașovului cu marea Neagră, drumurile tătarești, al Buzăului, calea Dunării — atit de superficial cunoscută — s-au integrat direct evoluției istorice românești. Cît privește principatul est-carpatic și raporturile sale cu marea trafic euro-asiatic, Nicolae Iorga azvîrlea sintetica definite: „prin nevoile comerțului cu cetatea cea mare a genovezilor din Crimeia, Caffa, acest drum de negoț a creat pe la 1340—1400 Moldova, atrăgînd-o răpede, aproape cu sila și peste puterile ei, de la smerita cetate săsească din fundul muntelui, Baia, pînă la Cetatea Albă, cu superbe

¹ Vezi G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucurest, 1943, p. 87; N. Iorga *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 117—131.

² N. Iorga, *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești*, București, 1928. Mutăția produsă concepției istorice a lui Nicolae Iorga în această privință, datează din anii primului război mondial și a deceniului următor sub impactul atmosferei „economiste” manifestă la congresul internațional de istorie de la Oslo (1928), prezidînd apariția celebrilor „Annales” (1929). Forjarea noii viziuni nu este fără legături și cu „revelația” descoperirilor arheologice de la Argeș, dezmințînd caracterul patriarhal-rural al domniilor românești. Vezi și Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa, centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV—XVI)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”—Iași, XIX, 1982, p. 265—284.

ziduri bizantine și italiene, privind sigură de sine de la marginea limanului apărător către întinderea nemărginită a mării Negre”³. De la „căpitănia” lui Dragoș din Giulești, a reconquistei și refluxului tătar — „qui autem ex ipsis Tartaris remanserunt, ad partes maritimas longe distantes ad alios Tartaros, fugerunt”⁴ — prin ducatul lui Bogdan, Lațeu și Petru al Mușatei — „tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram in regnum est dilatata”⁵ — s-a ajuns la „marele domn singur stăpînitor Io Roman voievod al Țării Moldovei de la munte pînă la malul mării”, mindrul titlu al principelui român la 1392⁶. O țară românească de lîngă mare — παραταλασσα —⁷ a voievodului Constantin (Costea) se unise în intervalul 1386—1391⁸ cu Moldova ducală spre a constitui principatul. Simultaneitatea acestui proces cu apariția în actele Liovolui a „drumului românesc” („via walachiensis”)⁹, cuprins între hotarele Moldovei este semnificativă.

Dar *fuga* spre mare nu a fost caracteristică numai Moldovei. Colaborarea politică frățească între despotul Dobrotiță și marele voievod Vladislav I al Țării Românești, începută către 1366 spre a asigura drumul de la munte pe la Dîrstor la Pont — și împotriva monopolului comercial genovez — a dat o axă unificării principatului Basarabilor. Culoarul angevin¹⁰, episcopia Milcoviei, fusese tentativa supremului efort al regelui Ungariei Ludovic I de conexiune a mărilor Adriatică și Pontică pe drumurile Oituzului și Brăilei, realitate geografică acoperită, cert, sub Mircea cel Bătrîn de Țara Românească „spre părțile tătărăști”. Un al patrulea concurent, marele ducat al Lituaniei, se scoborise spre mare între Nistru și Bug încercînd suscitarea unui port rival Cetății Albe, Kociubei.

Calea Moldovei a fost însă învingătoare, ocrotită între frontierele principatului românesc, bine sprijinit pe masivul Carpaților Orientali, pe armătura riurilor Siret, Prut și Nistru, vizînd marea. Tratatate comerciale moldo-polone, amănunțite, reglementau traficul¹¹ și constituiau totodată substratul legăturilor politice dintre cele două țări, indicatorul sensibil al raportului de forțe din Europa centro-orientală.

★

Din prima jumătate a celui de al XIV-lea secol emiratele turcești de pe litoralul anatolian al Mediteranei își aflaseră debușeul energiei războinice, a unei populații în mare parte încă seminomadă, în piraterie,

³ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, ediția 2-a, București, 1937, p. 5.

⁴ *SRH*, ed. J. Schwandtner-M. Bell, vol. I, 177.

⁵ *Ibidem*, p. 196.

⁶ *DRH. A*, I, p. 3 6.

⁷ V.N. Iorga, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun: cel dintîi chip de domn român*, în *AARMSI*, s. II t. XXXV, 1913.

⁸ Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în *SMIM*, VI, 1973, p. 43—59.

⁹ V. P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la mer Noire au moyen âge*, în *RIR*, III, 1933, p. 173.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 209—210; Emil C. Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae-Alexandru voievod cu unghurii*, în *RI*, XXXII, 1946, p. 115—139.

¹¹ V. lucrarea clasică a lui J. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Göttingen, 1911, p. 17—23.

incursiuni sau mai lungi peripluri împotriva Arhipelagului grecesc sau țărmurilor peninsulei Balcanice. Direcția generală occidentală era determinată de substituirea puterii mongole (tătare) sultanatului selgiucid, creării Persiei Ilkhanide. Facilitată de diferitele constelații politice de mică sau mare anvergură din Bizanț sau a celorlalte state balcanice, expedițiile turcilor anatoliini s-au putut desfășura, prea puțin stinjenite de rezistențe coordonate, soldându-se cu devastarea ținuturilor Greciei continentale, peninsulare, Arhipelagului, României venețiene și a senioriilor succesoare fostului Imperiu latin de Constantinopol. Către 1340 emiratul de Aydin, beneficiarul portului Smyrnei (Izmir) și al flotei sale, lărgea sfera acțiunilor sale și în Pontul Stmg, chiar dacă în jocul politic al lui Ioan Cantacuzino¹².

În același timp însă, poziția modestului emirat Osmanoglu al tribului oguz Kayi, pripășit la început în jurul Thebassionului (Sögüt), strâns între principatele (beyliqler) Qarasioglu (Mysia) și Çandaroglu (Kastamonu), dar la frontiera cu Bizanțul și în vederea mării rivnite — a tuturor surselor de venit — a pecetluit menirea turcilor otomani. Axat cu fațada sa mobilă, frontiera occidentală, pe direcția mării de Marmara emiratul otoman ținea în mod necesar atingerea litoralului, obiectiv facilitat de prăbușirea contemporană, sub Andronikos al II-lea, a organizării militare a graniței bizantine din Anatolia, a *acritilor*. După care rezistența bizantină, insulară, a polisurilor grecești continentale, izolate, nu a mai constituit un obstacol pentru otomani. Coborîrea lor pe țărmul anatolian al mării Marmara, acapararea treptată a organismului economic, comercial, marinăresc, al acestui mic bazin al Mediteranei nord-orientale a dat emiratului otoman perspectiva translației europene. Doar bazele foarte apropiate de Europa ale litoralului asiatic al mării de Marmara permiteau, la parametrii vremii, efectuarea pasului decisiv, instalarea europeană temeinică a unui emirat turcesc¹³.

Dincolo de numeroase bătălii, lupte sau simple hărțuiri, cu o cronologie aproximativă, și din pricina unor rezistențe și recuperări locale, instalarea otomană în vechea matcă a Imperiului roman de răsărit, antrenă perspective vaste. Axa economico-politică a mării de Marmara și a capitalei Constantinopol, prelungită spre miază-noapte și miază-zi intersecta Crimeea și nordul Africii. Bazinul mării Negre și al Mediteranei orientale infălișau geografic determinismul noii creații imperiale¹⁴. Apariția în tradiția politico-militară a otomanilor instalați pe coastele vestice ale mării de Marmara a trei direcții strategice ale expansiunii — „sol kol” (calea din stnga) „orta kol” (calea de mijloc), „sag kol” (calea din dreapta) reflectă în chip evident perspectiva europeană a evoluției Imperiului

¹² Irène Mélikoff-Sayar, *Le Destan d'Umur Pacha*, Paris, 1954; Enveri, *Düsturname*, în *Cronici turcești privind țărilor române. Extrase*, vol. I, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 36—38; Paul Lemerle, *L'Émirat d'Aidin. Byzance et l'Occident. Recherches sur „Le geste d'Umur Pacha”*, Paris, 1957; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *L'Expédition d'Umur bey d'Aidin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)*, în „Studia et Acta Orientalia”, II, 1959, p. 3—23.

¹³ V. N. Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des turcs en Europe (1342—1362)*, în „Byzantinische Zeitschrift”, XV, 1—2/1906, p. 179—222.

¹⁴ Cf. Charles Verlinden, *Le commerce en mer Noire des debuts de l'époque byzantine au lendemain de la conquête de l'Égypte par les ottomans (1517)*, în *Études d'histoire maritime présentées au XIII^e Congrès international des sciences historiques*, 1970, p. 227—228.

otoman, dominarea Greciei pînă la capul Matapan și a Pontului Stîng. O ultimă remarcă se cuvine a fi făcută în legătură cu mecanismul constituirii noului organism statal și anume necesitatea păstrării unui echilibru al posesiunilor cucerite în Asia și Europa sub amenințarea, altminteri, a unor grave perturbații¹⁵.

★

„Sag kol” calea din dreapta, Pontul Stîng. La 15 aprilie 1452, sub supravegherea marelui vizir Halil pașa însuși, 5 000 de lucrători au început înălțarea unei mari fortărețe la Laemokopia pe țărmul european al Bosforului, legendă cu cortine două vechi forturi bizantine ruinate, asociindu-le și alte turnuri într-o construcție terminată sub ochii sultanului Mehmed al II-lea la 31 august ale aceluiași an¹⁶. Nunită de constructori cu mîndrie Bogaz-Kesen — Închiderea Strîmtorilor — Rumeli-Hisari, Cetatea Europei, făcînd pereche fortificației anatoliene (Anadoli-Hisari) își transformă imediat porecla în renume. Cel mai vechi desen al cetății făcut de un spion venețian către 1450 — „questo e el castelo novo fato per lo Turco”¹⁷ trădează prin compoziție și proporții psihoza groazei provocate de artileria de coastă otomană.

Abil minutor al terorii, asociată cu acțiuni militare terestre și navale, efective, noul stăpînitor — de la 29 mai 1453 — al Constantinopolului a inițiat imediat o politică de recuperare integrală a posesiunilor și drepturilor Bizanțului din vremurile de apogeu. Tratatate politice și comerciale dictate de Cuceritor au forjat treptat angrenajul noului imperiu constantinopolitan.

Libertatea comerțului perot nu mai putea fi apărută acum de zidurile fortificațiilor — ce trebuiau dărîmate sau cedate — ci rămînea sub garanția cuvîntului și scrisorii sultanului; esențială, alături de haraği, era închinarea genovezilor ca *sclavi* ai noului stăpîn : „επροσχήνησαν την Αύθεντίαν μου και έδουλόθησαν ώς σκλάβοι της Αύθεντίας μου”¹⁸. Aceasta deși negocierile se făcuseră în noaptea dinaintea căderii Constantinopolului — „in nel mexe di mazo di 29, martis di, avanti zorno”¹⁹ —, ceea ce dădea un *avant-gout* despre cum avea să fie concepția politico-economică otomană.

Transformarea otomană a Pontului, Marea cea Mare a românilor și Italianilor, avea să se producă în etape între 1454 și 1484²⁰ cu o decisivă înriurire asupra evoluției tuturor popoarelor și statelor din bazinul mării

¹⁵ Cf. Claude Cahen, in *Histoire générale des civilisations*, III, *Moyen Âge*, Paris, 1965 p. 526—547; pentru tactica și logica expansiunii otomane v. Hail Inalcik, *Ottoman Method of Conquest*, in „Studia Islamica”, 1954, p. 103—129; idem, in *The Cambridge History of Islam*, vol. I, Cambridge, 1970, p. 276—307.

¹⁶ Franz Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, (Sancasciano Val di Pesa), Giulio Einaudi editore, 1957, p. 128—131. Ediția nord-americană recentă, a operei lui Babinger, prevăzută cu aparat critic nu mi-a fost accesibilă.

¹⁷ Păstrat la Milano in Biblioteca Trivulziana, codice membraneo 641, v. idem, in „La Bibliofilia” (Firenze), LVII, 1955, p. 188—195.

¹⁸ N. Iorga, *Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, in AARMSI, s. II, t. XXXVI, 1913, p. 2/70.

¹⁹ *Ibidem*, p. 5/73.

²⁰ Pentru cei care vezi studiul esențial al lui Șerban Papacostea, *Die Politischen Voraussetzungen für die Wirtschaftliche Vorherrschaft des osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453—1484)*, in „Münchner Zeitschrift für Balkankunde”, I, 1978, p. 217—245.

Negre. Începutul avea să fie făcut printr-o demonstrație navală circum-pontică întreprinsă de o escadră otomană de 50 — 60 fuste, bireme și trireme condusă de Demir Kâhyâ (vara anului 1454). Cu acest prilej a fost atacat și marele debușeu al *drumului românesc* la marea Neagră — Cetatea Albă a Moldovei: „Rex ipse Thurcarum quidem promisit triremes biremesque 56, que primo Mocastrum apulerunt, et, cum dictum locum invenerint munitum, bellum agere (...) xi sunt”²¹. Dacă surpriza fusese evitată la Cetatea Albă cu totul alte urmări a avut sosirea flotei otomane în largul Crimeii. Un tratat a fost semnat între Haği Qiray, hanul Crimeii și Poarta otomană (iunie) urmat de asedierea în cooperare a Caffei (iulie) silită spre răscumpărare la plata unui dublu tribut. 1.200 galbeni către han, 3.000 sultanului²². Desfășurarea generală, mai degrabă sub așteptări, a campaniei navale otomane, are însă o valoare strategică exemplară, prefigurând evoluții ulterioare. Fără îndoială tentativa otomană de a controla Crimeea se poate revendica moștenirii politice bizantine de supraveghere și influențare, prin posesiunea peninsulei, a desfășurărilor nord-pontice. Denumă de reținut este însă perspectiva cooperării hanatului Crimeii cu Imperiul otoman.

Cît privește Moldova sub impactul otoman, în 1454—1456 la care se referă scrisoarea de garanții pentru Mihul logofătul dată de Petru vodă Aron și stările principatului la 5 iunie 1456 — „cotropirea și pieirea țării noastre, pe care le avem din toate părțile, dar mai ales de la turci, care au prădat și pradă de atâtea ori și cer de la noi dare două mii de cloți ungureși”²³ — o observație se impune. Împrejurarea că supunerea Moldovei la tribut s-a încercat în primul rînd printr-o operație navală asupra Cetății Albe relevă, alături de însemnătatea decisivă a portului fortificat, faptul că Poarta nu putea obține într-alt chip decizia politică. Altminteri spus *frontiera militară otomană (uğ) din Dobrogea de nord nu avea la mijlocul secolului al XV-lea organizarea și capacitatea de a influența strategic poziția Moldovei*. Între factorii de luat în considerare sub acest raport trebuie pus și controlul militar al lui Iancu de Hunedoara la Chilia²⁴.

Oricum însă sub incidența amenințătoare a pregătirilor de campanie ale lui Mehmed al II-lea din primăvara anului 1456, stările Moldovei acceptau plata tributului²⁵. Din partea otomană se acorda prin actul sultanului

²¹ A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la Signoria dell'Ufficio di S. Giorgio (1453—1475)*, I, Genua, 1871, p. 102.

²² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 113—114; *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais Topkapı*, présentés par Alexandre Bennigsen, Pertev Naili Boratav, Dilek Desaiive, Chantal Lemerrier — Quelquejay, Paris, La Haye, 1978, p. 316.

²³ DRH. A, II, p. 86.

²⁴ V. studiul temeinic al lui Francisc Pall, *Stăpinirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilie și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. 18, 3/1965, p. 619—638.

²⁵ N. Iorga, Privilegiul lui Mahammed al II-lea pentru Pera, p. 80—82 (cu precizarea localizării lui Sarhan-beglie la 4 ceasuri de drum de Pazargic pe drumul Sofiei); pentru cadrul politic general v. Șerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XV^e siècle: le cadre international des rapports établis en 1455—1456*, în RRH, XIII, 3/1974, op. 445—461 și studiul bilanț de minuțioasă critică al lui Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa păcii”*. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, www.dacoromanica.ro

pentru negustorii din Cetatea Albă dreptul „să poată veni cu corăbiile lor și încheia cu localnicii la Adrianopol, Bursa și Constantinopol cumpărături și afaceri și să facă negoț”²⁶. Astfel, în anii 1454—1456 noul imperiu constantinopolitan reușea să pună bazele controlului său economic asupra bazinului Pontic, prevestitor al cuceririi.

Un nou act avea să se deruleze în anul 1462 când flota otomană menită să secondeze expediția terestră a sultanului Mehmed al II-lea a atacat Chilia condominionului corvinesco-basarabesc²⁷, *ultimul mare debușeu comercial pontic ce scăpa amprentei Semilunei*.

★

Derulării evenimentelor petrecute în bazinul mării Negre în a doua jumătate a secolului al XV-lea li se poate aplica cugetarea napoleoniană despre rolul deciziei terestre în obținerea supremației navale. La limită, majorității acțiunilor politico-militare ale domniei lui Ștefan cel Mare în Moldova li se poate afla o componentă pontică. Deceniul al șaselea al secolului XV — deceniu „otoman”, cu toată paranteza Belgradului — imprimase această pecete Moldovei și tinărul domn de la Suceava, împreună cu sfetnicii săi, a făurit conceptual și aplicat politico-militar propria strategie a mării Negre.

Intervenția lui Ștefan cel Mare la Chilia a fost începutul dificil al acestei politici. Un mare rol s-a atribuit pentru a explica acțiunea din vara lui 1462 faimoasei clauze din tratatul încheiat de Ștefan voievod cu regele Poloniei Cazimir al IV-lea la 2 martie, ale aceluiași an, prin care principele român promitea „nu numai că nu vom înstrăina nici o țară, nici un ținut, nici un oraș și nici un feud fără voința și fără învoirea anume a pomenitului domn și crai al nostru și a Coroanei, prin nici un mijloc; dimpotrivă, dacă ceva din aceasta s-ar fi înstrăinat, pe acelea vrem să le cîștigăm înapoi și le vom cîștiga”²⁸. În fond Chilia juca în politica economică polonă un rol mai degrabă negativ prin posibilitatea de a trage cu prioritate marele comerț central european spre marea Neagră via Ungaria, Transilvania (i.e. Brașov), spre paguba Poloniei sudice, a Livoului. Chilia făcea parte din sistemul economic comercial al Țării Românești și Transilvaniei, trecerea sa în posesiunea Moldovei reprezentînd o deteriorare a acestuia. Chiar în condițiile „antantei” otomano-polono-moldavă realizată în anii 1455—1456²⁹, este puțin probabil că extragerea Țării Românești din orbita politicii regelui Matia Corvin³⁰ încercată de Mehmed al II-lea în 1462 ar fi putut face abstracție de stăpînirea Chilie. Căci Dunărea de Jos se integra aceleiași mari sferă strategice pontice, cu atît mai mult în împrejurările pierderii de către Țara Românească a debușeului spre marea

²⁶ N. Iorga, *Actul lui Mohammed al II-lea pentru negustorii din Cetatea-Albă (1456)*, în RI, X, 4—6/1924, p. 105.

²⁷ V. Francisc Pall, *op. cit.*, p. 636.

²⁸ *Documentele lui Ștefan cel Mare*, publicate de Ioan Bogdan, vol. II, București, 1913, p. 287.

²⁹ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 460.

³⁰ Acordul în extremis al lui Vlad voievod Tepeș cu regele Ungariei era cit se poate de efectiv, altminteri greu s-ar explica efortul maior al domnului Țării Românești de a salva Chilia unde se afla o garnizoană a aliatului său.

Neagră prin Dirstor (Silistra) și Dobrogea sudică. Drept corolar al acestei constatări nu pare greu de presupus cui i-ar fi revenit Chilia în cazul cuceririi ei prin atacul combinat al oastei Moldovei și al flotei otomane.

Experiența Chiliei verii anului 1462 a fost hotărâtoare pentru concepția lui Ștefan cel Mare. De acum el va face numai politica sa; o va afirma, cu anărăciunea înfringerii de la Baia, însuși regele Matia Corvin în răspunsul dat senatorilor poloni: „Quod si et vobis eodem nomine adulatur, more suo facit, nam et Tartaris et Turcis itidem se exhibet; ad hoc videlicet, ut inter tot dominos perfidia eius divitius maneat impunita”³¹.

O relatare concordantă a izvoarelor interne — Letopisețul anonim, Cronica moldo-germană etc — și a bine informatului Długosz² reconstituie începutul noii politici a Moldovei lui Ștefan cel Mare, cucerirea cetății Chilia (26 ianuarie 1465). Aparent impulsul este același, recuperarea vechii posesiuni în virtutea legăturii feudale cu regatul Poloniei. În fapt interpretarea luării Chiliei într-o viziune de strategie pontică este cu totul diferită, depinzând în primul rând de situația cetății în anul 1465 față de 1462. Analistica internă primară este cu totul reticentă în privința indicării inamicului, pe care cronicile moldo-polonă și moldo-rusă doar îl numesc a fi fost ungurii³³. Versiunea lui Jan Długosz este în această chestiune cu totul diferită³⁴ și beneficiază de tăcerea surselor interne românești. După ilustrul istoric polon o modificare esențială s-ar fi produs în intervalul toamna 1462—primăvara 1465, statutului internațional al Chiliei „quod per dedicationem spontaneam, Hungaris exclusis, ipse Radul occupaverat, pro Turco tenebat”³⁵. De altfel iminența unui conflict al Moldovei cu Imperiul otoman în 1465, de care pomeneste însuși Ștefan cel Mare după cîteva ani³⁶, provocat de cucerirea Chiliei „ungurești”, ar fi destul de ciudată, mai cu seamă dacă antanta otomano-polono-moldavă mai continua să funcționeze. Explicația pare să stea în epilogul politic al campaniei sultanului Mehmed al II-lea în Țara Românească, la 1462. Evitarea războiului otomano-ungar, recunoașterea de către regele Matia Corvin, în sfârșit sosit în Țara Birsei, a domniei lui Radu cel Frumos (ante 15 august 1462 chiar)³⁷ presupun o așezare conformă raportului de forțe la Dunărea de Jos. Chilia revenea *de facto* principelui Țării Românești și nu otomanilor, ceea ce salva aparențele, dar noul statut nu putea as-

³¹ *Acta et epistolae relationum Transylvanie Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, collegit et edidit dr. Andreas Veress, vol. I, Budapest, 1914, p. 5—6.

³² *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI* publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 16, 29; Ioannes Długosz, *Historia Polonica*, t. II, Lipsiae, 1712, col. 344—345.

³³ *Cronicile slavo-române*, p. 161, 178. Se constată că în *Cronica moldo-rusă* ultima referire la Chilia este din domnia lui „Petru, fiul lui Alexandru voievod” care „Petru, a dat cetatea Chilia ungarilor” (p. 161). deci reluarea de la unguri ar putea reflecta și un simplu calcul logic.

³⁴ Cf. Francisc Pall, *op. cit.*, p. 622—623 și mai ferm N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 128 („Radu păstra deci Chilia”).

³⁵ Ioannes Długosz, *op. cit.*, col. 344.

³⁶ Ștefan cel Mare către regele Cazimir, la 1 ianuarie 1468: „acum cîteva ani turcii au voit să vie asupra noastră, întocmai precum au venit acum ungurii”, v. P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, AARMSI, s. III, t. XV, 1934, p. 6/66; c.r. N. Iorga, în RI, XX, 7—9/1934-1934, p. 290—291.

³⁷ Hurmuzaki Iorga, XV¹, p. 58 (doc. XCIX).

cunde realitatea : marele debușeu comercial de pe Dunărea maritimă intrase după 1462 în sistemul pontic otoman — „pro Turco tenebat” —. Succesul militar obținut de Ștefan cel Mare la Chilia în ianuarie 1465 a avut deci implicații strategice de anvergură. Sensul anti-otoman este cert însă, și în dispozițiile principelui Moldovei pentru Chilia : „și a rămas acolo trei zile, veselindu-se și laudând pe Dumnezeu și împăciuinđ pe oamenii din cetate, și le-a pus acolo pe Isaia și pe Bihtea pircălahi și i-a învățat să păzească cetatea de limbile necredincioase” (Letopisețul anonim)³⁸. Stilul *imagé* al cronicii reflecta desigur măsuri economice și politico-militare concrete, acordarea unui statut neguțătoresc, pregătirea fortificației pentru a rezista, în primul rind limbilor necredincioase (i.e. turcilor). Absența reacției otomane datorată stării sultanului Mehmed al II-lea și a oastei³⁹, prevenită și de principele Moldovei „cum tributo et muneribus” (Długosz), nu modifica situația strategică nou creată în marea Neagră. Principatul românesc est-carpatic controla ambele debușee comerciale în Pont ale Europei centrale, fiind alături de sistemul colonial genovez al Oficiului San Giorgio, o mare putere pontică. Cînd în primăvara anului următor 1466, regele Matia promulga o serie de mărunte reglementări la articole de export, relațiile comerciale ale Transilvaniei cu Moldova erau normale, domnul de la Suceava reușise să i se recunoască noua situație⁴⁰.

Abia la finele anului 1467 suveranul Ungariei a încercat să modifice întregul echilibru realizat în anul 1465, printr-o acțiune militară de anvergură care să-i asigure în același timp vasalitatea Moldovei și preponderența la Dunărea maritimă și în Pontul Stîng neotoman, „strecurîndu-se” oarecum între Polonia și Imperiul Semilunei.

Pregătită prin înfrîngerea revoltei autonomiste a voievodatului Transilvaniei⁴¹, declanșată imediat după sărbătoarea Sf. Martin (11 noiembrie) a anului 1467⁴², campania armatei regelui Ungariei în Moldova, s-a încheiat cu victoria românească de la Baia și retragerea resturilor trupelor de invazie. Concluzia politică a războiului trasă de încă tinărul fiu al lui Iancu de Hunedoara este deosebit de interesantă. Într-o adunare de stări, chemată de rege a doua zi după înfrîngere, se hotăra „ne unquam nos vel successores nostri reges, provincias Fogoras, Omlas et Rodna, cum pertinentiis eorundem, quoque modo a se alienare seu abstrahere possimus vel valeant, sed semper prefati districtus in manibus regis promti

³⁸ *Croniclele slavo-române*, p. 16.

³⁹ Franz Babinger, *Maometto il Conquistatore*, p. 363.

⁴⁰ *Hurmuzaki/Iorga*, XV¹, p. 60—61.

⁴¹ Pentru care vezi, Konrad Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, series Historia, 2/1972, p. 1—30.

⁴² La 11 noiembrie 1467 regele Matia se alfa încă la Brașov (*Hurmuzaki/Iorga*, XV¹, p. 65, doc. XCIII), oraș din care pleca direct spre frontiera Moldovei imediat după această dată, conform inscripției de la Biserica Neagră din Brașov — „Mathias Rex proficiscitur in Moldaviam post festum S. Martini [...]” (*Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardium*, edidit Josephus Trausch, Coronea, 1847, p. 40, V, și *Acta et Epistolae* . . . , I, p. 1, n.1. Cele 40 de zile ale campaniei (v. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 9/69; cf. și Ilie Minea, *Un popas al regelui Matiaș în Moldova*, în „*Cercetări istorice*”, X—XII, 2/1934—1936, p. 90—91), după arătarea lui Ștefan cel Mare însuși, curg cu probabilitate după 11 noiembrie și pînă către 24 decembrie cînd regele Ungariei trecea înapoi rînit și învins, hotarul Moldovei; de Crăciun el se afla la Nicoleni (Szent Miklos) în Ciuc (*Hurmuzaki/Densusianu*, II², p. 175).

et parati ad hoc teneantur, ut siquando opportunum fuerit, vaivodae alicui Transalpino *vel Moldaviensi*, ad partium scilicet illarum terrorem seu recuperationem assignari possint pro descensu”⁴³. Înțelegerea dintre cele două părți se afla aici în germene cuprinzând și garanția concederii unor feude în Transilvania. Legăturile comerciale între Moldova și Brașov par să se fi reluat încă din vara anului 1468⁴⁴, anunțând restabilirea raporturilor politice de bună vecinătate. Ceea ce constituie recunoașterea poziției Moldovei.

Din partea sa Ștefan cel Mare stăruia spre îndeplinirea consecințelor logice ale preluării Chilieii. Prin acțiuni militare întreprinse în 1470 și în 1471 Brăila, Tirgul de Floci cu regiunea împrejurtoare ialomițeană au fost pustiite⁴⁵, drumul Brăilei fiind astfel atacat în debușeul său firesc. Politica principatului românesc est-carpatic se îndrepta, prin tatonările dunărene, spre contestarea capitală — controlul mării Negre de către Imperiul otoman.

★

O seamă de indicii anunțau criza, de la benigna însemnare a leto-pisețului „în anul 6980 (1472), luna septembrie 13, și-a luat Ștefan voievod doamnă, pe cneaghina Maria de la Mangup”, și pînă la aceea dramatică „iar turcii au venit pe urma lui Băsarabă și au stat în tabără la Birlad, decembrie 31 (1473) vineri; și apoi au slobozit năvrapii și au prădat țara și s-au întors”⁴⁶. Dar și alte semne vesteau decisiva confruntare începută în 1473⁴⁷. Căsătoria cu o principesă de Teodoro, Mangup⁴⁸, trebuie poate, asociată, cu sosirea în Moldova, în serviciul lui Ștefan cel Mare a lui Ioan Paleologul, legat anterior de venețieni. Un document tardiv amintea meritele acestuia din urmă — „essercito la distressa sua col signor Stefano suo cognato, alhora vaivoda della Valachia”⁴⁹. Prezența sa în Moldova pînă în 1482 este semnificativă pentru faza ofensivă a strategiei pontice a lui Ștefan cel Mare. Legăturile de rudenie ale domnului român cu dinastia Mangupului reflectă însă o viziune politică mult mai largă decît a litoralului nord-pontic. Căsătoria lui Uzun Hassan, hanul turcoman de Ak-koyunlu cu o principesă din Trapezunt, Ecaterina, îngăduie să se presupună conexiuni politice moldo-crîmleano-persane. Faimoasa scrisoare a lui Uzun Hassan către Ștefan cel Mare dă măsura planurilor strategice circumpontice ale aliaților: „Ideo necesse est quod huiusmodi causas vos nottificatis magnis dominis Christianitatis et illos certificetis de voluntate nostra, illos ortandi ut se parent et disponant exercitus

⁴³ Hurmuzaki|Densușianu, II², p. 179.

⁴⁴ Documentele lui Ștefan cel Mare, II, p. 299.

⁴⁵ Mihai Costăchescu, *Arderea Tirgului Floci și a Ialomiței în 1470 Un fapt necunoscut din luptele lui Ștefan cel Mare cu muntenii*, Iași, 1935, p. 1—20.; Paraschiva Stancu, *Notă preliminară asupra tezaurului de aspri din sec. al XV-lea descoperit la Pina Petrii. jud. Ialomița*, în Sesiunea științifică numismatică, medalistică, heraldică, sigilografică, glicptică, metrologie, 26—27 februarie 1982, București.

⁴⁶ *Croniclele slavo-române* . . . , p. 17.

⁴⁷ Vezi și Ștefan S. Gorovei, *1473 — un an chete al domniei lui Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, XVI, 1979, p. 145—149.

⁴⁸ Pentru toate relațiile Moldovei cu acest principat crimelean v. Virginia Vasiliu, *Sur la seigneurie de „Teodoro” en Crimée, à l’occasion d’un nouveau document*, în „Mélanges de l’Ecole roumaine en France”, 1/1929, p. 301—336.

⁴⁹ N. Iorga, „Unchiul” lui Ștefan cel Mare, în *BL*, V, 1919, p. 267—270.

congregent et se ipsos uniant at veniant *super Othmano tamquam boni amici nostri ex illa parte de Europa. Rogo pariter super illum ibo ex parte ista et sic virum istum [Mehmed II] debemus deponere de sede illa*"⁵⁰.

Războiul antiotoman al Moldovei din anii 1473—1486 s-a interferat și intercondiționat cu ultima fază a marelui conflict ce opunea Semi-lunei bandiera lui San Marco în Egee și Arhipelag⁵¹. Stăpînitoare a Constantinopolului și Strîmtorilor, împărăția musulmană a putut însă rezista, mai cu seamă din pricina limitelor logisticii vremii, incapacității coordonării tuturor aliaților antiotomani. Înfrișgerea hanului Uzun Hasan în bătălia de la Baškent (11 august 1473) a lipsit puterile europene angajate în război de *cel de-al doilea front*, oriental, vis dintotdeauna al strategiei medievale.

Dar ofensiva hanului turcoman fusese decisivă pentru angajarea în război a Moldovei; o atestă în termeni naivi „Cronica Turciei”, a candiotului Elias Capsali : „astfel cînd [Ștefan voievod] a aflat că Zuchazan [Uzun Hassan] a pornit împotriva stăpînului său, sultanul Mehmet, a început să țeară tot soiul de proiecte ; pe sub mină a azvîrlit orice supunere și și-a eliberat umerii de povară”⁵².

Între proiectele și realizările politico-militare pontice ale lui Ștefan cel Mare cea mai spectaculoasă a fost desigur intervenția în Crimeea în anul 1475. Impunerea la Mangup a prințului Alexandru, cumnatul și partizanul aceleiași politici cu Ștefan cel Mare, printr-o expediție navală românească este bine cunoscută. Mobilurile sale explică într-o măsură apreciabilă și raporturile Moldovei cu genevezii din marea Neagră, parteneri comerciali indispensabili, însă cu toate măsurile de precauție și garanțiile de forță. Firav în fundal se zărește totuși axa Moldova—Crimeea—litoralul caucazian al Mării Negre, singura cale a marelui comerț euro-asiatic de odinioară.

Un admirabil sistem de informații, legînd Pontul Stîng, Crimeea, coasta microasiatică de Curtea Moldovei, îngăduia lui Ștefan cel Mare să decidă politica sa în bună cunoștință a poziției, stării și direcțiilor escadrelor otomane⁵³.

Epilogul intervenției în Crimeea, pornită de pe pozițiile victoriei de la Vaslui din ianuarie 1475, l-au reprezentat negocierile angajate de domnul Moldovei cu sultanul Mehmed al II-lea în primăvara anului următor, 1476. Cunoscute și prin mențiuni ale analisticii otomane, ele se confirmă astăzi⁵⁴ printr-un pasaj al Cronicii lituaniene : „au trimis [Ștefan voievod] soli ai săi de cinste la sultanul Turciei cu daruri mari plîngîndu-se împotriva turcilor lotri și fugari care, în țara lui i-au pricinuit mari pagube [aluzie la campania lui Suleyman pașa în Moldova la 1474—1475] im-

⁵⁰ Hurmuzachi/Densușianu, II¹, p. 125.

⁵¹ V. Șerban Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen âge*, în *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, Firenze, 1973, p. 599—624.

⁵² Mayer A. Halevy, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Uzun-Hassan contre Mahomet II, d'après la „Chronique de la Turquie” du candiote Elie Capsali (1523)*, în „Studia et Acta Orientalia”, 1957, p. 194.

⁵³ V. instrucțiunile din 20 iunie 1475 ale lui Ștefan cel Mare pentru solia sa la regele Matia (*Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 324—326) și mai ales mesajul domnului Moldovei prezentat la 3 iulie 1476 la Buda (*Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, II, p. 316—317).

⁵⁴ Damian P. Bogdan, *Știri despre români în cronici publicate la Moscova*, în „Revista arhivelor”, an LIV, vol. XXXIX, 4/1977, p. 9/441 ; este prelucrarea informației lui Jan Digosz, *op. cit.*, II, col. 527—528. www.dacoromanica.ro

potriva voii sultanului, despre care măria sa sultanul nu a știut și nici nu le-a poruncit, pe care să-i pedepsească — «ceea ce eu nu am putut; de aceea rog ca și cei care sint acolo, în țara mării voastre sultane, [unde] au fugit, să-mi fie încredințați »'. Înțelesul soliei, care ar părea la prima vedere o provocare, se lămurește printr-o scrisoare a genovezului Antonio Bonfilio din Pera, la 20 mai 1476⁵⁵. Principele român încercase negocierea păcii în primăvara anului 1476 după ce Crimeea creștină dispăruse și Moldova rămăsese singura putere pontică față în față cu Imperiul otoman. Succesul otoman în Crimeea — îndeosebi transformarea hanatului tătar într-un stat vasal și instrument militar la dispoziția Porții — domnul Moldovei îi opunea victoria de la Vaslui. Speranța sa era includerea în tratat și a principelui de Mangup și a unor seniori din Gotia crimleană („qui è stato lo ambassatore de' Valachi per fare la pace et dicto ambassatore hà dimandato in la pace lo signore de lo Todoro, che era parente del Vlach, et altri signori de Gutia"). Restaurarea acestora era perspectiva strategică necesară funcționării marelui comerț liber al mării Negre.

Răspunsul otoman a fost campania oștirii sultanului Mehmed al II-lea în Moldova în vara anului 1476.

Rămasă practic singură în luptă cu Imperiul otoman, cu un încărcat contencios în raporturile cu Polonia⁵⁶, Moldova a trebuit să încheie pacea în 1481⁵⁷, urmînd exemplul Venetiei.

O nouă și ultimă fază a războiului, începută la 1 iunie 1480 avea să fie marcată, după 1482 de o defensivă activă⁵⁸. Pierderea Chilie și Cetății Albe în vara anului 1484 ca și eșecul încercărilor domnului român de a le relua în perioada imediat următoare⁵⁹ însemnau de fapt prin componenta strategică nord-pontică a hanatului Crimeei, transformarea Mării celei Mari în Kara-Denizul otoman. Dimensiunea strategică pontică nu mai exista pentru Moldova.



Cercetări recente⁶⁰, întemeiate pe știri din analistica otomană, au repus în discuție momentul încheierii păcii definitive otomane, convenind asupra anului 1486. Cum în chiar primăvara acestuia se desfășurase campania otomană condusă de Bali beg în Moldova, soldată cu lupta de la Scheia (6 martie 1486), și întrucît încheierea păcii a fost asociată prezenței la Constantinopol înainte de 30 septembrie a unei solii de la Ștefan cel

⁵⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 55.

⁵⁶ Șerban Papacostea, *La guerre ajournée: les relations polono-moldaves en 1478. Réflexions en marge d'un texte de Filippo Buonaccorsi-Callimachus*, în RRH, XI, 1/1972, p. 3—21.

⁵⁷ Cf. Aurel Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme - încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în Aurel Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 118—139.

⁵⁸ Organizarea militară temeinică a frontierei sud-vestice, a ținutului Putnei reflecta această situație (v. Grigore Urcehe Vornicul și Simion Dascălul, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Constantin C. Giurescu, Craiova, 1934, p. 44).

⁵⁹ V. Nicoară Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*; idem, *La conquête des cités marchandes de Chilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, în Nicoară Beldiceanu, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie*, London, 1976.

⁶⁰ Anca Radu, în „Revista de istorie”, t. 34, 1/1981, p. 174; Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa păcii” ...*, p. 642—645, 666—667.

Mare ⁶¹, nu a fost dificil de plasat cronologic restabilirea legăturii politice dintre cele două state. Dar faptul că abia în martie 1489 Polonia a încheiat pacea cu Poarta otomană ridică o serie de nedumeriri, sporite și de caracterul politicii domnului român, gata oricând să conteste o înfrângere („și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitoarelor” — Grigore Ureche).

Restabilirea relațiilor între Poarta otomană și Moldova în anii 1486—1487 a fost afirmată încă de primul mare istoric al otomanilor Iosef von Hammer. În derularea evenimentelor acestor ani von Hammer plasează între expedierea unui sol otoman la Lorenzo de Medici și un schimb de ambasade între Baiazid al II-lea și regele Matia Corvin, aflat la Neustadt, sosirea la Poartă a unui trimis al voievodului Moldovei aducând harağiul pentru ultimii doi ani ⁶².

Textul însuși al cronicii otomane cu mențiunea detaliată a circumstanțelor negocierii moldo-otomane a fost publicat acum aproape patru sute de ani de Johann Loewenklaue în a sa *Historiae Musulmanae Turcorum*.

Confruntarea militară cu Egiptul mameluc al sudanului Qâ'it Baj (1468—1495), cu forțele puse în mișcare de acesta, provocaseră o situație critică la frontiera orientală a Imperiului otoman, atunci în zona Adana. Sultanul Baiazid a expediat spre frontiera amenințată o oaste condusă de însuși marele vizir Davud pașa (noiembrie 1482—mart 1497). În cursul pregătirilor militare pentru declanșarea campaniei s-a produs și încheierea armistițiului moldo-otoman : „Hac suorum intellecta clade, mox sultanus Baiasites veziri suo, Dauudi bassae, IIII M(illia) genitazarorum dedit, utque cum praetorianorum et aliorum militum multis millibus, et cum Anatolicis Europaeisque copiis, ipsoque beglerbegio Europae, Chadume vel eunucho Ali bassa, bellum hoc adversus Aegyptios gereret, inperavit. Traiacerunt hi ad Calliopolim cum tormentis bellicis et sclopetis, et aliis armis infinitis; Arabumque fines, que Mauri sive nigri vulgo dicuntur, petierunt. Erat enim iam compositum, certis intervenientibus pactis, bellum Carabogdanicum, quo prius in Europa Turci destinebantur. Hoc modo Dauudes bassa numero so cum exercitu contendit adversus Aegyptios [...]” ⁶³.

Conjunctura, condiționarea politico-militară a acordului are desigur o însemnătate mult mai mare decît stabilirea precisă a datei sale, oricum anterioară tratatului polono-otoman.

Cu un organism militar bine articulat, capabil să furnizeze relativ rapid o armată de campanie de aproape 100.000 de oatași, Imperiul otoman nu era totuși în măsură, la parametrii logistici ai vremii, să declanșeze pe o direcție strategică mai mult de o singură acțiune ofensivă de mare anvergură. Personalitatea cu totul ieșită din comun a cuceritorului sultan Mehmet al II-lea, reușise în parte să suplinească deficiența printr-o viziune de ansamblu a teatrelor de război, european și asiatic, cu o măiastră echilibrare a lor și a forțelor militare ale imperiului. Pericolul

⁶¹ Mihail Guboglu, *Crestomație turcă*, București, 1978, p. 273.

⁶² De Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, traduit de l'allemand sur la deuxième édition par M. Dochez, t. I, Paris, 1844, p. 368.

⁶³ *Historiae Musulmanae Turcorum*, opus Jo. Lennclavis Amelburni, Francofurti, 1591, col. 596—597.

„degarnisirii” frontierele nu rămăsese însă mai puțin evident și arta utilizării terorii serhat-urilor așinghiilor prădalmici, armistițiile, manevrate abil de sultan permisese ră evitarea unor eșecuri grave.

În momentul conflictului cu Egiptul în zona Adana, imperiul se afla pus în situația critică a unor tensionări strategice la două extremități. Cleștele strategic otomano-tătar aplicat cu succesul scontat în campania împotriva Moldovei din anul 1484 nu a mai putut fi folosit⁶⁴. Astfel încît Poarta a negociat cu Moldova ca să poată respinge și trece la ofensivă împotriva Egiptului. La capătul a 13 ani de război Moldova lui Ștefan cel Mare a acceptat armistițiul.

Deciziei marelui domn, i s-ar potrivi astfel judecata de valoare a lui Nicolae Iorga „conștiința lui trebuie să fi fost pe deplin liniștită căci făcuse tot ce sta în putința unui om superior pentru a zăbovi fatalitatea”⁶⁵.

ANEXĂ

Dintre numeroasele relatări ale căderii Crimei creștine iată fragmentele jurnalului unui martor ocular într-o variantă păstrată la Biblioteca Ambrosiana, într-un manuscris de pe la 1600.

„Cerca 13 di Febraio 1475 si parti uno Ambasador turco da Capha qual sotto scusa di dimandare alcuni garzoni fuggiti da Trabisona havia havuto parlamente con Eminech capitano del Imperator Tartaro della campagna inimico di Capharoti, cerca il prender Capha. /.../ A 21 di Marzo si hebbe nova che l'armata veniva a Capha et all'hora capharoti cominciorno a fare provisione, di fortificare la terra; ma tutto era in vano per che Tartari ne teneano assediati che non potevano uscire dalla porta. Da l'altra parte pregava accordarsi con noi per che non li piaceva che quella citta andasse in man de Turchi ne mai questi traditori governatori volsero accordo per essere divisi per che una parte favoriva Eminech et l'altra un altro capitano Tartaro nomato Saytech /.../ L'ultimo di Maggio gionse l'armata a hore 22 a la rotfania lontano da Capha 1 miglia dove hebbero Turchi parlamento con Tartari senza quali mai havca Capha. Il primo di Zugno messono scala in terra a Santa Maria de mezo Agosto et smontorno mille cavalli, che circondorno tutta la terra, et corsevo fin su la porte. Fu la dicta armata 350 velc, 208 galie sottile, 4 galeaze grosse, il resto parcandone [?] et fuste. / *După cucerirea Cafefi*¹/ A di 8 Zugno Vallachi, Poloni, Rossi, Zorziani, Zichi et ogni'altro christiano ecetto latini parte furono venduti et parte messi in catena. /.../ A 8 Luglio fu fatto comandamento che tutti li latini per tutto quel giorno et mezo l'altro cosi schiavi et schiave sue/ai *Turcului*/ se dovessero con tutta la loro robba imbarcare sopra quelli navilli che li saranno date sicche furno di nove rinovati i pianti convencendo habbandonare la robba, le case, et la patria, dove poi imbarcati se ne veneseno a Constantinopoli quel eapcstato. L'armata non e ancora tornata da Mar Magior per essere acampato ad uno castello fortissimo della Gotia dove si trova il Signior de la Gotia con 3 cento Vallachi et li dato cinque battaglie ordinate ivi hanno fatto nullo per esserc loco fortissimo, al

⁶⁴ Singură lămurirea politicii lui Ștefan cel Mare față de puterile nord-pontice, marele-duc al Moscovei, hanatle tătarc, ar putea da explicațiile necesare.

⁶⁵ N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 177.

¹ Pentru viteza transmiterii informațiilor la Curtea Moldovei, v. raportul ambasadorului venețian la Buda din 30 iunie 1475 despre sosirea unei scrisori a lui Ștefan cel Mare vestind căderea Caffei (*Acta et Epistolae*, I, pp. 13-14).

qual andare non si puo se non per una via sola et detto castello e nomato Rodaro ²/sfrșitul lipsește în microfilm³

(Arhivele statului București, Microfilme Italia, rola 53, c. 372—373/Biblioteca Ambrosiana Milano, Q. 116 Inf. Sup. ff. 105—106, Presa di Capha particolare del 1475 a 8 di Giugno)

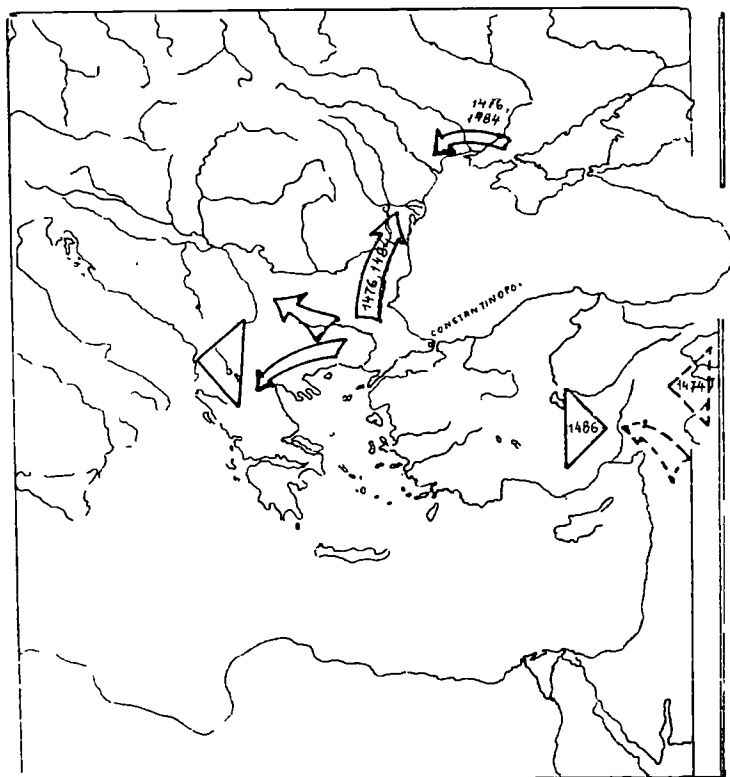


Fig. 1 — Direcții strategice ale expansiunii otomane și condiționări asiatice (1453—1486).

ETIENNE LE GRAND — COORDONNÉES DE STRATÉGIE PONTIQUE

RÉSUMÉ

L'auteur de la présente étude tente une succincte analyse des coordonnées de stratégie militaire sous l'incidence desquelles s'est trouvé le règne d'Etienne le Grand (1457—1504). Un rôle de premier plan est attribué à l'économie de la mer Noire, aux grands débouchés commerciaux et directions de trafic international qui *se sont fait jour* à l'abri de la paix mongole dans la seconde moitié du XIII-e siècle. L'unification des princi-

² Todoro.

³ V. relatarea anonimului țoscan în A. Vignati, *Giornale diplomatico* ..., III, p. 246.

pautés roumaines extracarpatiques, sensible à ces directions, a contribué à leur mise en contact, vers 1400, avec la mer Noire et avec toute la sphère stratégique de celle-ci. Elle était intersectée par l'axe de formation de l'Empire ottoman, dans la matrice de l'ancien Byzance de Justinien, ce qui a déterminé un conditionnement stratégique entre le bassin de la Méditerranée orientale et celui de la mer Noire.

La réponse politico-militaire de la Moldavie d'Etienne le Grand à cette détermination stratégique révèle une conception unitaire, cohérente pour la défense de la liberté de la mer Noire, implicitement de l'unité territoriale de la principauté roumaine est-carpatique contre le plan ottoman d'expansion circumpontique. L'expression la plus éloquente en est la guerre *pontique* engagée durant l'intervalle 1473—1486 par Etienne le Grand contre l'Empire Ottoman.

En subsidiaire, on constate l'appartenance du Bas Danube à la même sphère stratégique pontique, ce qui ouvre la perspective de nouvelles directions d'investigation.

ȘTIRI DESPRE ȘTEFAN CEL MARE ÎNTR-O CRONICĂ INEDITĂ A MOLDOVEI (sec. XIII — începutul sec. XVII) DESCOPERITĂ ÎN POLONIA

DE

CONSTANTIN REZACIHEVICI

Între izvoarele necunoscute referitoare la istoria medievală a țărilor române, pe care le-am cercetat în anii trecuți în Polonia, „cronica” inedită a Moldovei, din secolul al XIII-lea până în primul sfert al secolului al XVII-lea, ocupă evident, prin însăși semnificația conținutului ei, un loc aparte. Fără a intra în amănunte, asupra cărora vom stărui în studiul introductiv, o dată cu publicarea integrală a izvorului, menționăm însă că existența acestuia nu ni se pare surprinzătoare. În decursul secolelor, în Polonia interesul pentru istoria politică a Moldovei a fost mai mare decât se crede de obicei. Și nu era vorba doar de o atenție conjuncturală, reflectată de altfel într-un număr impresionant de izvoare documentare, doar în parte cunoscute până la această dată, nici de menționarea, uneori amplă, a evenimentelor din țările române în izvoare narative polone cu conținut variat, multe din ele încă inedite¹, ci de interesul pentru întreaga istorie a Moldovei, astfel spus pentru o *cronică încheșată a acesteia*.

În octombrie 1597 marele cancelar și hatman polon Jan Zamoyski cerea semnificativ logofătului Luca Stroici: „De asemenea te rog stăruitor să-mi trimiți cronică a Moldovei (*kronika woloska*), pe care ai binevoit să mi-o promiți”². Tot ca urmare a cererii unui nobil polon — comisul coroanei Mareu Mateczynski —, Miron Costin a alcătuit în limba polonă³

¹ Unele amintite de autorul acestor rânduri în *Cercetări în arhive și biblioteci polone*, în „Revista de istorie”, XXVII (1971), nr. 6, p. 954, 956.

² Irena Sulkowska, *Noi documente privind relațiile româno-polone în perioada 1589—1622*, în „Studii”, XII (1959), nr. 6, p. 94. În lumina acestei știri, neutilizate de istoricii problemei, și a tonului „stăruitor” al lui J. Zamoyski, ne întrebăm dacă nu cumva „letopiseșul moldovenesc” tratând istoria Moldovei de la întemeiere și până la 1587, care a stat la baza cronicii lui Grigore Ureche, pe care P.P. Panaitescu editorul celui din urmă îl atribuia lui Eustratie logofăt (*Introducere la Grigore Ureche, Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1958, p. 40), părere, de altfel, ulterior combătută (cf. Gh. Cardaș, *Odiseea celui mai vechi manuscris inedit al cronicii lui Grigore Ureche*, în „Mitropolia Olteniei”, 1970, nr. 5—8, p. 569; arătând că au existat și „unele letopiseșe necunoscute de istoriografia noastră literară”, p. 582), nu ar fi putut fi tocmai cronică promisă de învățatul logofăt Luca Stroici lui J. Zamoyski, ținând seama și de faptul că letopiseșul moldovenesc de bază folosit de Grigore Ureche mergea până în 1587 și că att familia lui Ureche cât și Luca Stroici făceau parte din anturajul Movileștilor având strânse legături în Polonia.

³ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 202—203, 373—374.

pe la 1677 *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*, iar în 1684, la „îndemnul” și ca urmare a interesului arătat de regele Jan Sobieski, *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*⁴. Scrieri de acest fel aveau un scop precis de informare și oricum slujeau în acest sens⁵, dincolo de erudiția pe care o presupunea alcătuirea lor și care varia în funcție de autor.

De altfel, nobilii poloni acordau o mare atenție cronicilor (*kroniki*) în general, citindu-le în discuțiile din seim, cum face în februarie 1553 Hieronim Ossoliński, referindu-se tocmai la istoria Moldovei⁶, cele polone, cuprinzătoare de informații românești, beneficiind, față de cele provenind din țările române, de avantajul unei mai largi răspindiri, îndeosebi pe calea tipăriturii. Apelul la „cronici” (*kronice*) — în acest caz la cele polone — face și Ion vodă, care se dovedește și cu această ocazie „învățat în cărți”⁷, cu prilejul tratativelor din octombrie 1572 cu consilierii regelui polon privind soarta lui Bogdan Lăpușneanu⁸.

Faptul că pînă în veacul al XIX-lea letopisețele interne referitoare la istoria Moldovei au circulat în manuscris, a îngreuiat dar n-a împiedicat receptarea lor peste hotare⁹. Unele dintre ele au fost traduse (și doar în mică măsură prelucrate) în diferite limbi europene¹⁰ începînd din vremea lui Ștefan cel Mare. Astfel, cronica slavonă a domniei marelui voievod a fost tradusă în germană în Moldova și trimisă probabil la Nürnberg în 1502¹¹. În veacul următor, letopisețul alcătuit, se pare, în timpul lui Ștefan cel Tânăr a ajuns la Moscova, poate în vremea lui Petru Rareș, fiind tradus în rusește¹², iar cronica moldo-polonă (1352—1564), de fapt o traducere în polonă a unei cronici slavone a Moldovei („manuscris din versiunea zisă de la Putna”), „prelucrată” și completată cu date pentru perioada 1552—1564, precum și cu enumerarea ținuturilor, a organizării

⁴ *Ibidem*, p. 218—219, 381—382.

⁵ Cum rezultă explicit, între altele, chiar dintr-o notă pe marginea unui manuscris al *Istoriei în versuri polone* (*ibidem*, p. 375 — 376).

⁶ Hurmuzaki, Supliment II¹, p. 195, 198, nr. XCVII. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 122—123, referindu-se la nobilii poloni remarcă că erau: „oameni învățați de carte, că pentru învățătura și a cărții și a vitejii nu li-i pręget, nici de trudă, nici de cheltuială, ce încunjură țările de invață”.

⁷ Cum îl caracterizează cronicarul Azarie (*Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 148).

⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 270—271, nr. CXL: „citesc în cronicile lor” (*w kronice swęj czytacie*).

⁹ Cf. V. Grecu, *Un letopiseț al Țării Moldovei la Muntele Athos*, în „Codrul Cosminului”, X (1936—1939), Cernăuți, 1940, p. 547—549.

¹⁰ Pentru astfel de traduceri din secolele XVIII—XIX, cf. Dimitrie Ionescu, *Cum se înfățișează Istoria Universală în cronicile românești*, în „Revista istorică”, XVII (1931), nr. 4—6, p. 107 și n. 2—3.

¹¹ *Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române*, p. 24—37 (istoriografia problemei la p. 24, n. 1), text german la Ion Const. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942, p. 35—55 + XXIII planșe.

¹² *Cronica moldo-rusă*, în *Cronicile slavo-române*, p. 152—161. Privind această cronică ca fiind alcătuită din trei părți, A. V. Boldur le-a atribuit o origine diferită, socotind că partea principală a fost alcătuită la Suceava pe la 1480—1482 și apoi trimisă la Moscova, în legătură cu căsătoria Elenei, fiica lui Ștefan cel Mare cu Ivan, fiul lui Ivan al III-lea, considerente discutabile, căci în acest caz, partea privitoare la Ștefan cel Mare n-ar fi fost redusă doar la câteva date. *Cronica srbo-moldovenească (Cronicile slavo-române*, p. 188—193) nu este de fapt o cronică a Moldovei, ci o culegere de veștici și zvonuri românești alcătuită din letopisețele srbești.

militare și a dregătoriilor, de un anonim polon din Moldova¹³, de la care după 28 octombrie 1566 a obținut-o solul polon Nicolae Brzeski care a dus-o în Polonia¹⁴, a cunoscut trei copii polone, ultima din veacul al XVIII-lea, fiind tipărită în șase ediții, două polone și patru românești, încă din 1844¹⁵.

După aproape un veac și jumătate de la alcătuirea cronicii moldo-polone, „la sfârșitul secolului al XVII-lea, sau la începutul celui următor”, letopisețul lui Miron Costin, care continua pe cel al lui Grigore Ureche, a fost tradus în latinește de un anonim moldovean, pentru informarea unor persoane din Polonia¹⁶, unde de altfel se păstrează și astăzi¹⁷.

Din perspectiva istoriografiei, peste toată această cronică românească, tradusă și trinită peste hotare, s-a așternut însă uitarea, până spre mijlocul veacului al XIX-lea când a început publicarea ei. În Polonia, în secolele XVI—XVIII, sub formă de manuscrise copiate uneori în mai multe exemplare, ea s-a păstrat în arhivele-biblioteci ale unor nobili poloni, slujind însă doar pentru informarea restrinsă a acestora; nobili de felul celor la care se referea Grigore Ureche, deprinși cu meșteșugul războiului și cel al învățaturii¹⁸, în acele „muzee”, cum le numeau aceștia, în egală măsură arhive-biblioteci și cabinete de lucru, în care, de pildă, un Baltasar Walther preluera cronică munteană a lui Mihai Viteazul adusă din Țara Românească, dând la iveală în latinește o nouă istorie a voievodului¹⁹, în care Jarosz Otwinowski și Stanislaw Bartholan descriau în versuri latinești campania polonă împotriva acestuia din 1600²⁰. Existența în trecut a acestor arhive-biblioteci nobiliare (al căror conținut s-a păstrat în unele cazuri, fie și parțial, în arhivele polone actuale), care conservau în numeroase miscelane (*rekopisy*) copiile și uneori chiar originalele unor documente medievale grupate de obicei cronologic, explică totodată mulțimea izvoarelor privitoare la istoria țărilor române

¹³ *Cronicile slavo-române*, p. 164—187.

¹⁴ N. Brzeski a îndeplinit mai multe solii la Poartă în 1562, 1565—1566, în ultimul an fiind reținut câteva luni la curtea lui Alexandru Lăpușneanu de la Iași, de unde a fost eliberat înainte de 1 decembrie 1566, tocmai în perioada de când datează manuscrisul la Iași: 28 octombrie 1566. Ulterior a devenit staroste al Cameniței (I. Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 203—204, 258—261, 268—269, 272—283, 299—301, 332, 345; I. Corfuz crede că „N. Brzeski a tradus poate din limba slavă în cea polonă, în tot cazul a luat cu el în Polonia letopisețul Moldovei (așa-zisa cronică moldo-polonă)” p. XIX). Cf. și I. Minca, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări istorice”. I, (1925), nr. 1, p. 218—224.

¹⁵ *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 164, 167.

¹⁶ Cf. P.P. Panaitescu, în Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 358—362; pentru traducerea ulterioară în greacă și franceză, cf. p. 362—363.

¹⁷ A fost publicat de Eugenius Barwiński, *Mironis Costini Chronicon Terrae Moldovicae ab Aarone Principe*, București, 1912.

¹⁸ Cf. nota 6. Cf. și Andrzej Wyczański, *Polska-rzeczka pospolita szlachecka* (Republica nobiliară polonă), Varșovia, 1965, p. 279—304; Al. Wolowski, *La vie quotidienne en Pologne au XVII-e siècle*, Paris, 1972, p. 292 și urm.

¹⁹ D. Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în „Studii și materiale de istorie medie”, III (1959), p. 8—9, 15—19, 32—40, 59.

²⁰ C. Rezachevici, *Luptele hatmanului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski*, în „Revista de istorie”, XXXII (1979), nr. 7, p. 1329 și urm. Într-o scrisoare adresată lui J. Zamoyski la 7 decembrie 1600, S. Bartholan își numea biblioteca-cabinet de lucru „www.dacoromanica.ro” (19).

care întimpină astăzi în Polonia pe cercetătorul istoriei noastre din veacurile de mijloc. De aici au plecat, de altfel, spre Occident și o seamă de „descrieri” ale țărilor române incluse în lucrări de informare istorico-geografică, unele destinate tiparului, răspunzând unui interes mai larg al Apusului pentru Europa de sud-est ²¹.

În ceea ce privește cronicile anonime ale Moldovei ajunse în Polonia (*Cronica moldo-polonă*) și în alte țări europene, amintite mai sus, răspunzând necesităților de informare imediată ale unor personalități diplomatice sau militare ²², ele au o trăsătură esențială: *toate, fără excepție, au la bază un letopiseț intern (în redacții și variante azi pierdute), tradus și adăugat de obicei în partea finală.* Raportată la această constatare, în ceea ce privește alcătuirea, *cronica Moldovei pe care am aflat-o în ultimul timp în Polonia poate fi considerată o lucrare deosebită în felul său.*

Ea a fost redactată integral în Polonia, de un autor polon, fără utilizarea nici unui izvor narativ românesc, realizând astfel o viziune externă asupra istoriei Moldovei în perioada de mijloc a epocii feudale.

Manuscrisul cronicii se păstrează într-un voluminos miscelaneu (698 p.), care a aparținut familiei Zamoyski, cunoscută pentru legăturile sale cu țările române, încă din vremea principalului ei reprezentant, marele cancelar și hatman Jan Zamoyski ²³. Miscelaneul poartă *ex librisul* lui Stanislaw Zamoyski (1775—1856) din anul 1804 („*Stanislaus C.O. Zamoyski Anno 1804*”), același *ex libris* din 1804 al acestui urmaș colateral al marelui hatman ²⁴, care apare și pe coperta interioară a tetraevanghelului moldovenesc dăruit de cneaghina Dragna-Theodora, nepoată de văr a lui Ștefan cel Mare, mitropoliei din Suceava, alt manuscris prețios păstrat de-a lungul vremurilor în arhiva-biblioteca a familiei Zamoyski, pe care l-am semnalat în 1975 ²⁵.

Miscelaneul amintit, cuprinzând documente variate din secolele XIV—XVIII, în parte copii din veacul al XVIII-lea, a fost alcătuit mai întâi din acte originale din secolul al XVII-lea începând din 1635, la care

²¹ Știri despre Moldova și Țara Românească provenind exclusiv din Polonia cuprind de pildă: Blaise de Vigenère, *La Description Du Royaume de Pologne et pays adjacens...*, Paris, 1573, p. XXXVII—XXXIX; D. Ciurea, O „Descriere” a Moldovei și Țării Românești din anul 1699, în „Studii”, XII (1959), nr. 6, p. 111—114; C. C. Giurescu, *Une enquête française sur les Principautés roumaines au commencement du XVIII-e siècle*, în „Mélanges de l'École roumaine en France”, 1924, Première partie, p. 39—63.

²² Interesul pentru *Cronica moldo-polonă* e legat de tratativele turco-polone din 1566, care priveau și situația Moldovei (cf. nota 14). Și izvoarele narative referitoare la istoria Moldovei, redactate de Miron Costin, se încadrează în contextul relațiilor strînse moldo-polone din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în cadrul cărora cronicarul a jucat un rol important (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 10—12). În Țara Românească, alcătuirea cronicii lui Baltasar Walther despre Mihai Vitcazul a fost prilejuită de participarea autorului la solia polonă din 1597 condusă de S. Golski la curtea de la Trgoviste, unde-și procură cronica oficială a domnitorului, în limba română (D. Simonescu, *op. cit.*, p. 59).

²³ Despre acesta Miron Costin nota semnificativ în letopisețul său: „Vestit era acela hatman la leși, căruie faptele nici Conetpolschi (Stanislaw Konecpolski-C.R.) hatmanul, amu din vacul nostru n-au agiunsu” (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 52).

²⁴ Cf. Włodzimierz Dworzaczek, *Genealogia, Tablice*, Varșovia, 1959, pl. 135.

²⁵ C. Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut aparținând familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VIII (1975), p. 161—183; pentru *ex librisul* lui S. Zamoyski din 1804, cf. www.dacoromanica.ro

s-au adăugat copii și originale din secolele XIV și XVIII ²⁶. O bună parte din documentele datate între mijlocul secolului al XVII-lea și sfârșitul celui de al XVIII-lea, privind relații cu Suedia, Imperiul romano-german, Rusia și Prusia, au fost redactate sau traduse în limba franceză, folosită frecvent în Polonia încă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea și mai cu seamă în cel următor ²⁷, restul actelor fiind în limba polonă.

Cronica Moldovei e cuprinsă între paginile 391—427 ²⁸, însumând deci 37 de pagini de format mare (38,5 × 24,5 cm), pe hîrtie de culoare albăstruie, de felul celei folosite spre sfârșitul secolului al XVII-lea și în cursul celui următor. Textul reprezintă *se pare*, copia unei traduceri în limba franceză a unei lucrări redactate probabil în limba polonă ²⁹. Spre aceasta ne îndreaptă puținătatea corecturilor și a cuvintelor neînțelese de traducător sau copist, existența unui loc alb, faptul că una din pagini a fost îndepărtată chiar în timpul scrierii (probabil din pricina unor greșeli sesizate) fiind recopiată pe loc, la rîndul convenit, ca și lipsa titlului, lăsat la o parte, care altfel nu putea lipsi. Limba folosită de traducător — evident un polon ³⁰ — e o franceză clară, folosind însă o ortografie „originală”, care se abate relativ frecvent de la normele limbii literare utilizate pe plan european în secolele XVII—XVIII.

Autorul cronicii nu e cunoscut; nicăieri nu se face nici cea mai mică aluzie la numele său. Putem însă afirma cu siguranță că era polon, un personaj cultivat, cunoscător al arhivelor regale, din care își extrage o parte a informațiilor sale, și al cronicilor polone. Deși nu pare să fi trecut prin Moldova, numirile de localități (Suceava, Hotin, Cernăuți, Neamț) sînt redată dincolo de unele erori („Banca” pentru Baia) mai aproape de normele fonetice românești decît de cele polone. Demn de subliniat este faptul că anonimul polon se arată — *lucru pe care nu-l întîlnim la alți cronicari poloni* — dacă nu de-a dreptul favorabil românilor, cel puțin obiectiv, explicînd de pildă, plin de înțelegere, atitudinea lui Alexandru cel Bun în ultima parte a domniei față de Władisław Jagiello, prin prisma poziției Moldovei în raport cu interesele regatelor polon și ungar. El combate chiar părerile „autorilor poloni” care se plîng de necredința domnului față de regele Poloniei, arătînd că „Alexandru este pe nedrept acuzat” de aceștia, o atitudine asemănătoare manifestînd și în expunerea relațiilor lui Ștefan cel Mare cu regatul polon.

Anonimul polon a redactat cronică Moldovei foarte probabil în secolul al XVII-lea, mai precis după 1622, ultimul eveniment înregistrat fiind solia polonă la Constantinopol, condusă de ducele Kryzstof de Zbaraz, avînd menirea de a confirma pacea turco-polonă încheiată la Hotin în

²⁶ Aceasta se reflectă de altfel și în inscripția de pe cotorul legăturii miscelaneului: „Listy ori. od. 1635—do 1703. I Różney czasow” (Scrisori originale de la 1635—la 1703. Și diferite (alte) perioade). Asupra conținutului și locului de depozit al miscelaneului vom reveni cu prilejul publicării cronicii Moldovei din cuprinsul său.

²⁷ Proces de altfel constatat în mai toată Europa, latina pierzînd definitiv la începutul secolului al XVIII-lea monopolul de limbă diplomatică în favoarea celei franceze (L. Réau, *L'Europe française au Siècle des Lumières*, Paris, 1938, p. 12—13).

²⁸ Paginație modernă, înregistrînd doar numerele fără soț.

²⁹ Numele proprii sînt redată întotdeauna într-o grafie polonă corectă.

³⁰ Care scrie „Wladislas roi d'Hongrie (sic)”, sub influența numelui polon Władisław

octombrie 1621³¹, după a căre-i relatare declară: „Ar fi zadarnic și de prisos a încerca să vorbim despre tulburările următoare, care au sfișiat această provincie (Moldova — C.R.) sub stăpînirea turcă”, socotind așadar evenimentele petrecute după această dată bine cunoscute contemporanilor săi.

Începutul cronicii: „Moldova este în aceeași măsură ca Țara Românească un rest al vechii Dacii, îndeosebi al Cumaniei, această țară avea încă din secolele 12 și 13 proprii săi Principi, care adesea erau inamici ai ungarilor”, dovedește că autorul cunoștea părerea de esență umanistă răspîndită în secolele XVI-XVII, conform căreia țările române alcătuiseră odinioară o unitate sub numele de Dacia³². Izvoarele mărturisite ale cronicii Moldovei sînt însă *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basel, 1555 (altă ediție 1568 etc.) a lui Marcin Kromer (1512—1589)³³, citată de mai multe ori, pe lângă care, cu prilejul relatării domniei lui Bogdan al III-lea menționează că a consultat pentru această perioadă și cronicile lui Wapowski³⁴, și Miechowski³⁵. Atît lucrarea lui M. Kromer, considerat cel mai însemnat cronicar polon din secolul al XVI-lea³⁶, cit și cele ale celorlalți doi au fost, de altfel, în mod obișnuit utilizate de alți cronicari și istorici poloni încă din același veac³⁷. În sfîrșit, ultimul izvor narativ citat³⁸ de autorul cronicii Moldovei este *Chorographia Moldovei* a lui Georg Reicherstorffer din Transilvania, apărută în două ediții la 1541 și 1550³⁹. Pe lângă acestea, anonimul polon citează în repetate rînduri conținutul unor documente „care se găsește în Arhiva Republicii”, a cărei folosire îi este evident familiară.

³¹ Confirmarea păcii turco-polone prin solia ducelui de Zbaraz (Zbaraski)e plasată în anul 1623. Această solie care a trecut și prin Moldova a fost relatăată de Samuel Twardowski care a însoțit-o (*Căldători străini despre țările române*, IV, București, 1972, p. 495—504), cit și de Miron Costin (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 86—88, 91, 352).

³² De pildă, abatele G. Ruggiero, nuntial papal în Polonia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, arată că: „... această țară (Moldova-C.R.) este o parte a Daciei din vechime, care mai cuprinde pe lângă ea și țara pe care o locuiesc muntenii numiți „multani” și Transilvania” (*Căldători străini*, II, p. 630); iar într-o *Histoire de l'etat present du Royaume de la Hongrie*, Cologne, 1686, se menționează că: „Țara Românească și Moldova alcătuiau altădată o singură țară a dacilor ...” (p. 113). „Moldova, principat din Europa ... a făcut parte odinioară din Dacia ...” (p. 116) etc. Aceeași părere se întilnește și în scrierile lui Dimitrie Cantemir. *Cumania* reprezenta ținutul stăpînit de cunani, însumînd teritorii din viitoarele state feudale, Țara Românească și Moldova (cf. C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și consolidare a statului feudal Moldova în secolele XI—XIV*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol”, XVI (1979), p. 178, 183 și n. 81—84).

³³ A fost secretar al regelui Sigismund August și apoi episcop de Warmia (*Slownik Historii Polski*, ed. a VI-a, Varșovia, 1973, p. 198). Cronica sa prezintă evenimentele pînă la începutul secolului al XVI-lea.

³⁴ Bernard Wapowski (c. 1450—1535) a fost secretar regal, cartograf și canonic de Wislica și apoi de Cracovia (*ibidem*, p. 516); cronica sa în *Scriptores rerum Polonicarum*, II, Cracovia, 1874.

³⁵ Sau Maciej Miechowita (c. 1453—1523), autorul primei cronicii tipărite: *Chronica Polonorum*, Cracovia, 1519, ed. II-a, 1521.

³⁶ P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „Analele Academiei Române, M.S.I., S. III, t. IV, 1925, p. 154.

³⁷ De pildă, J. Bielski, *Kronika Polska*, Cracovia, 1597; cf. și G. I. Nastase, *Istoria moldovenească în Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări istorice”, I (1925), p. 115 etc.

³⁸ Asupra altor lucrări narrative folosite, cum ar fi cronica lui I. Długosz, dar neamintite în cronica de care ne ocupăm, vom reveni cu prilejul publicării ei.

³⁹ *Căldători străini despre țările române*, p. 181—206.

Lucrarea ca atare, pe care am numit-o „cronică” pentru că se referă la aproape toți domnitorii de la Bogdan I la Gaspar Grațiani, nu este un izvor narativ în sensul „analelor” interne sau a cronicii lui Grigore Ureche, ci o „expunere” (*l'exposé*), sau o „istorisiră” (*le récit*) — cum o numește autorul ei — a relațiilor externe ale Moldovei, accentul căzînd în chip firesc asupra legăturilor cu Polonia care-i sînt bine cunoscute. Autorul polon urmărește în prim plan, cu destulă obiectivitate — și în această constă unul din interesele majore ale izvorului —, ceea ce am putea numi statutul internațional al Moldovei în raport cu regatele ungar și polon⁴⁰, iar mai apoi și cu Imperiul otoman, din secolul XIV pînă la începutul secolului al XVII-lea. El subliniază încă de începutul relatării că principatul Moldovei n-a depins, pînă în 1526, de Ungaria — în sensul legăturilor vasalice, specifice întregii lumi feudale — decît în unele perioade în funcție de împrejurări, altfel am spune noi, în funcție de interesul domnilor țării, deși regii Ungariei, moșteniți de Habsburgi (Ferdinand I și Rudolf II) au căutat mereu în tratatele internaționale (autorul insistă asupra celui de la Lublau (15 martie 1412)⁴¹, să impună Moldovei acest statut. Anonimul polon recunoaște și spre finalul expunerii că „*principii Moldovei și ai Țării Românești au recunoscut drept suveran cînd pe regii Ungariei cînd pe regii Poloniei după împrejurări*”, iar despre regimul dominației otomane, valabil în chiar timpul în care scrie, observă pertinent că : *Moldova și Țara Românească „care într-adevăr nu sînt decît sub protecția Porții plătindu-i un tribut anual sînt tratate cu mai multă cruțare decît celelalte state ale Porții din Europa. Este încă un semn de privilegiu al acestor țări, ca urmare a tratatelor Poarta este obligată să numească întotdeauna un creștin drept principe și să nu lase să fie conduse de un guvernator turc sau pașă”*.

Conținutul cronicii nu e divizat alcătuiind o unitate. După o scurtă prezentare a dominației tătare și a luptelor ungaro-tătare pentru stăpinirea teritoriului viitoarei Moldove în veacul al XIII-lea, izvorul, care nu cunoaște o domnie a lui Dragoș, începe prin a înfățișa venirea lui Bogdan „un conducător sau un prinț al românilor din ținutul Maramureș”. Informațiile noi nu lipsesc. De pildă, cronica clarifică problema urmașului lui Bogdan, acel Ștefan care n-a domnit, tatăl fraților rivali Ștefan și Petru (viitorul Petru I), în legătură cu care s-au purtat numeroase discuții în istoriografia problemei⁴² : „*Bogdan cel dintîi principe în Moldova*”

⁴⁰ Cf. pentru această problemă în secolul al XIV-lea, mai nou, Ștefan S. Gorovei, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie • A.D. Xenopol •”, XVI (1979), p. 187—219.

⁴¹ Pentru acesta, cf. FI. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 5, p. 1129—1140.

⁴² Pentru acestea, cf. Șt. S. Gorovei: *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie • A. D. Xenopol •”, X(1973), p. 115—118; idem, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973, p. 128—135; idem, *Mușatinii*, București, 1976, p. 26.—28; idem, *Poziția internațională a Moldovei*, p. 193—195; idem, *L'état roumain de l'est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII (1979), nr. 3, p. 503—506. Autorul acestor studii plasează bătălia de la Plonini între frații Ștefan și Petru în 1367, după moartea lui Bogdan I, și admite existența unui fiu al lui Bogdan I, Ștefan, de al cărui nume se îndoiește, fără temeii, doar www.dacoromanica.ro

a lăsat un fiu numit Ștefan. Acesta fiind mort către anul 1358 a lăsat doi fii Ștefan și Petru. Acești doi frați avură o dispută în legătură cu succesiunea. Petru cel mai mic ajutat de popor alungă pe fratele său Ștefan . . .”

Nu stăruim aici asupra altor amănunte și precizări de ordin faptic și genealogic ale cronicii, aflată în pregătire pentru publicare, prezentând în cele ce urmează doar textul privitor la epoca lui Ștefan cel Mare ⁴³, pe care anonimul polon îl numește „faimosul Ștefan”. Spre deosebire de letopisețele interne care pornesc toate de la un prototip redactat chiar la curtea lui Ștefan cel Mare ⁴⁴, cronică aflată în Polonia aduce știri din surse polone (prelucrând în primul rînd informațiile lui J. Długosz și M. Kromer) arătîndu-se în general obiectivă în judecarea relațiilor domnitorului cu regatul polon, chiar dacă nu întotdeauna datele sale cronologice sînt foarte exacte.

Pentru a înțelege mai bine condițiile venirii la domnie a lui Ștefan cel Mare, pe care cronică din Polonia le încadrează în contextul luptelor pentru tronul Moldovei de la mijlocul secolului al XV-lea, vom reproduce textul acesteia începînd cu ridicarea în scaun a lui Bogdan II, tatăl marelui voievod.

Nu am intervenit în transcrierea textului, păstrînd ortografia manuscrisului, cu toate particularitățile sale stilistice și gramaticale.

CRONICA MOLDOVEI (SEC. XIII – ÎNCEPUTUL SEC. XVII)

(fragment)

„Un nommé Bogdan⁴⁵, qui se disoit fils naturel du prince Alexandre⁴⁶ prétendoit que la Moldavie lui appartenoit par droit d’heritage, les enfans légitimes d’Alexandre étant tous morts, il avoit même occupé cette Province⁴⁷. p. 401<p.

Le Roi ⁴⁸ en étant informé prit Conseil avec le // jeune Prince Alexandre⁴⁹ et ceux de son parti, il y envoya des troupes qui bati- rent Bogdan, occuperent Nimiec ⁵⁰, Soczava ⁵¹ et Chothin ⁵² et donnerent ces Chateaux à Alexandre fils d’Elie ⁵³, qui s’étoit sauvé en Pologne avec sa mere ⁵⁴. Le Roi ayant appris ces nouvelles, tint <p. 12>

⁴³ Pentru istoriografia ultimelor decenii referitoare la Ștefan cel Mare și epoca sa, cf. P. Cernovodeanu, C. Rezachevici, *Înfăptuiri și priorități în mediévistica românească*, în „Revista de istorie”, XXXIII (1980) nr. 7–8, p. 1343–1344, cf. și p. 1330, n. 450–451, 1334, n. 494.

⁴⁴ *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, 1959, p.4.

⁴⁵ Bogdan II (1449–1451).

⁴⁶ Alexandru cel Bun (1400–1432).

⁴⁷ Moldova.

⁴⁸ Cazimir (Kazimierz) IV Jagiellończyk, rege al Poloniei (1447 – 1492).

⁴⁹ Alexandru II (Alexăndrel) (1449, 1452–1454, 1455).

⁵⁰ Neamț.

⁵¹ Suceava.

⁵² Hotin.

⁵³ Iliș I (1432–1433, 1435–1442).

⁵⁴ Maria (Marica).

conseil si l'on devoit occuper la Moldavie en faire une province de Pologne, et l'incorporer à perpetuité à ce Royaume, en donnant au Prince Alexandre des biens dans la Russie⁵⁵. Mais cette Affaire ayant paru trop délicate à plusieurs Senateurs, à cause des traités avec l'Hongrie qui y prétendoit aussi, d'autant plus que Bogdan avoit promis de vouloir prêter l'hommage au Roi. On convoqua un autre Conseil, dont le resultat étoit de donner du secours au Prince Alexandre, et de Chasser Bogdan.

Les Polonois entrèrent ainsi dans la Moldavie avec trois Corps⁵⁶. Bogdan se voyant trop foible fit des pactes⁵⁷, l'essentiel en étoit que Bogdan devoit gouverner la Moldavie jusqu'à ce que le jeune Prince Alexandre auroit 15 ans, et payer un tribut annuel au Roi.

La paix conclue, les Polonois voulant retourner, furent attaqués de tous côtés⁵⁸, et ca fut à la fin après une grande perte et la plus grande peine, qu'ils eurent le dessus, et Bogdan se retira à Barlath⁵⁹. Pendant l'absence des Polonois dans la Moldavie, les Tartares désolèrent la Russie et la Podolie. Les Polonois ainsi à leur retour, furent obligés de défendre ces provinces.

Bogdan profita de l'Occasion, et pilla les biens d'Alexandre dans la Moldavie. Marie mere d'Alexandre, veuve d'Elie et tante du Roi Casimir arriva à Sainbor⁶⁰ en 1451 avec les Moldaves qui tenoient avec son fils, priant le Roi de donner du Secours contre Bogdan qui ruinoit la paix.

On délibéra ensuite à la diette à Parczew⁶¹ sur les affaires de la Moldavie, le resultat étoit d'envoyer quatre Senateurs pour composer les troubles de ce pays, et cela de la sorte, que Bogdan devoit être // pardonné, et venir ensuite se justifier à Cracovie, après cela il devoit continuer de gouverner la Moldavie, et payer chaque année au Roi, pour Alexandre fils d'Elie, le heritier legitime 50 000 #⁶² et cedere la province à Alexandre, lorsqu'il seroit Majeur. Ces Députés étant arrivés à Caminiee⁶³, y reçurent la nouvelle que Bogdan avoit été tué⁶⁴ par Pierre⁶⁵ fils naturel d'Alexandre l'Ainé, que s'argeoit aussi le droit sur la Moldavie, et qui avoit fait une Alliance avec le Prince Alexandre.

Alexandre croyant que Pierre agissoit de bonne foi, se rendit avec sa Mere à Suzava, Mais Pierre oublia bientôt l'Alliance conclue, se déclara contre Alexandre, et l'auroit pareillement massacré s'il⁶⁶ ne s'étoit sauvé à tems, mais étant secourû par les Polonois

⁵⁵ Rusia Roşie sau Rutenia Roşie.

⁵⁶ În iunie 1450.

⁵⁷ La 5 septembrie 1450.

⁵⁸ Bătălia de la Crasna, lângă Vaslui, la 6 septembrie 1450.

⁵⁹ Birlad.

⁶⁰ Szambor.

⁶¹ Parczow.

⁶² Galbeni (Florini).

⁶³ Camenița, la nord de Nistru.

⁶⁴ În octombrie 1451.

⁶⁵ Petru Aron (1451–1452, 1455–1457).

⁶⁶ Urmează un cuvânt...

il retourna chercher son ennemi. Pierre se retira dans les Montagnes, et les Polonois furent obligés de retourner sans rien faire. Après la Mort de Bogdan, un Grec ⁶⁷ s'étoit assuré de Bialgorod ⁶⁸ et de Kilia ⁶⁹ dans la Moldavie orientale en faveur du Prince Alexandre, le Chateau de Nimiec ⁷⁰ fut conservé pour lui, il resta ainsi Prince dans la Moldavie, et donna en 1452 secours contre les Tartares. Ayant ainsi recouvert son pays par l'assistance des Polonois et ayant appris la prise de Constantinople ⁷¹ par les Turcs, donna des assurances par écrit de Vouloir assister le Roi contre les Tartares et tous les autres ennemis, et prêta l'hommage entre les mains des Délégués du Roi, mais peu après il fut empoisonné ⁷² par ceux aux quels il avoit enlevé les femmes et les filles.

Pierre frere d'Alexandre ⁷³ vint à sa place, Casimir voulut établir un Prince de Lithuanie dans la Moldavie. Mais la Guerre de Prusse ⁷⁴ l'empêcha, et Pierre fut confirmé sur sa priere, et prêta le serment de fidélité en 1456 ⁷⁵ promettant du secours contre les ennemis du Roi, de vouloir assister Marie la veuve d'Elie auprès de la possession du district de Sereth et de Targovicz ⁷⁶, Otcoviz ⁷⁷ et autres places, et comme sa mere avoit reçu en dote Chothin et Cercum ⁷⁸, il voulut aussi // traiter avec le Roi, là dessus l'Original se trouve dans l'Archive. Ce même Pierre voulant vivre tranquillement dans son pays, et craignant les Turcs, qui après la prise de Constantinople ravagerent la Vallachie, et voyant que les Polonois ne lui pouvoient pas donner du secours à cause de la Guerre avec les Chevaliers teutoniques, il envoya des Députés, et fit offrir un tribut de deux mille # pour rester en paix ⁷⁹.

Mathias étant devenu Roi d'Hongrie en 1457 ⁸⁰, il soupçonna Vlad ⁸¹ prince dela Moldavie superieure ⁸² de tenir les partides Turcs, en les assistant clandestinement contre les hongrois, le fit ainsi prisonnier en 1465 ⁸³. Radule ⁸⁴ frere de Vlad se rendit ainsi ches les Turcs, promettant de lui être tributaire, et soumit cette partie de la Modavie aux Turcs, avec Kilia et Bialgorod. Etienne ⁸⁵ Palatin dela Moldavie craignant le Voisinage des Turcs, quoique Vasal

<p .14>

⁶⁷ În cronica lui J. Długosz e numit pircălab.

⁶⁸ Cetatea Albă.

⁶⁹ Chilia.

⁷⁰ Cetatea Neamțului.

⁷¹ În 1453.

⁷² La 26 august 1455, la Cetatea Albă.

⁷³ Petru Aron era de fapt unchi al lui Alexandrel.

⁷⁴ Războiul de treisprezece ani cu cavalerii teutoni (1454–1466).

⁷⁵ La 29 iunie 1456, la Suceava.

⁷⁶ Tîrgul Siret.

⁷⁷ Satul Ohlovăț.

⁷⁸ Tețina.

⁷⁹ În 1456 <martie-mai>.

⁸⁰ Matias Corvin, rege al Ungariei (1458–1490).

⁸¹ Vlad Țepeș domn al Țării Românești (1448, 1456–1462, 1476).

⁸² De fapt Țara Românească.

⁸³ În 1462.

⁸⁴ Radu cel Frumos domn al Țării Românești (1462–1475).

⁸⁵ Ștefan cel Mare (1457–www.dacoromanica.ro)

du Roi de Pologne, s'étoit aussi soumis aux Turcs, et lui paya un tribut contre la Volonté du Roi. Mais remarquant que[s] les espoirs à Kilia étoient tous pour le Roi Casimir, il prit cette place ⁸⁶.

L'Empereur turc ayant appris cette nouvelle, encouragé par Radule, fit la Guerre à Etienne qui la sut la finir bientôt, en payant le tribut et en excusant la prise de Kilia.

Il y avoit dans ce tems là trois Princes qui se disputèrent la Moldavie, Etienne, Pierre ⁸⁷ et Berenden ⁸⁸ tous les trois soutenoient qu'ils dessendoient des anciens Princes de Moldavie et surtout d'Alexandre. Etienne, le plus sage fut confirmé par le Roi de Pologne, Pierre et Berenden renvoyés, le dernier alla en Hongrie, et le Roi Mathias voulut le restituer, étant mécontent qu'Etienne qui premièrement avoit été sous sa protection, étoit allé chés Casimir et le méprisoit. Ayant ainsi remassée des troupes, il voulut chasser Etienne y rétablir Berenden, et soumettre de nouveau cette province à l'Hongrie.

Etienne qui selon les auteurs hongrois s'étoit en 1463 soumis à l'Hongrie, avoit révolté sous le // Roi Mathias, il avoit aussi ramassé des troupes, mais voyant que l'armée du Roi d'Hongrie étoit de plus de $\frac{40}{m}^{89}$ hommes, il n'osa pas l'attaquer, mais il le surprit près de la Ville de Banca ⁹⁰ et le défit.

Les Auteurs hongrois disent que Mathias défait Etienne et obligé a lui payer un tribut mais qu'ensuite il s'étoit adressé au Roi de Pologne. Lorsqu'ensuite Mathias voulut encore attaquer la Moldavie, Etienne implora l'assistance du Roi Casimir.

Casimir envoya deux Seigneurs de distinction à Etienne pour l'assurer de son assistance, mais qu'il devoit prêter l'hommage. On renouvela l'alliance, mais comme on ne se fioit pas à lettre, les États donnerent leur parole de le retenir dans la fidélité du Roi de Pologne.

On n'a qu'à lire la réponce que le Roi de Pologne Casimir donna à l'Evêque d'Olmuts en 1468 le 8 avril, envoyé du Roi de Hongrie: illum id est regem hung. comuna foedere regnorum primum neglecto, deinde temerato pluribus damna et hostilitate Regnum Poloniae affecisse ad recenter in feodalem regionem Regni Poloniae et [...] ⁹¹ panum Moldaviae Principem diffedatione non promessa bello et incendio affecisse.

Casimir étant allé à Léopol ⁹², Etienne y devoit venir prêter l'hommage. Il fut s'excuser que dans son absence les hongrois ou les Turcs pourroient s'emparer de al Bessarabie ⁹³ ou de la Vallachie ⁹⁴,

⁸⁶ La 23 ianuarie 1465.

⁸⁷ Petru Aron.

⁸⁸ Berindei.

⁸⁹ 40 000.

⁹⁰ Baia, la 14/15 decembrie 1467.

⁹¹ Neclar in text inceputul cuvintului.

⁹² După 13 iulie 1470.

⁹³ Partea de sud-est a Moldovei.

⁹⁴ Tara Românească www.dacoromanica.ro

mais la vraye raison étoit par ce qu'il étoit informé qu'à son arrivée il seré arrêté.

Le Palatin Pierre ⁹⁵ ayant tué le pere d'Etienne, s'étoit rétiré chez le Roi d'Hongrie. Etienne qui en 1469 avoit désolé la Transilvanie, envoya au nom des Seigneurs de la Moldavie des lettres et des presens à Pierre, de retourner et de prendre possession de la principauté, mais l'ayant entre ses mains, il lui fit couper la tête ⁹⁶.//

Lorsqu'en 1469 les Tartares envahirent la Vallachie ⁹⁷ Etienne les defit deux fois ⁹⁸, et fit prisonnier le fils de Cham ⁹⁹. Le Roi arriva encore à Leopold au mois de juillet. Etienne ayant promis de prêter l'hommage à Caminiec, mais le terme étant venu il s'excusa de nouveau à cause de la Guerre qu'il avoit avec Radule Palatin de la Moldavie Superieure ¹⁰⁰. Le Roi fâche de pareilles excuses lui fits dire de prêter l'hommage ou qu'il le tiendrait pour ennemi. Là dessus il donna des nouvelles assurances par écrit de vouloir le prêter au mois de mai l'année prochaine, le priant de vouloir tenir la Guerre entre lui et Radule Prince de Bessarabie ¹⁰⁰.

(p. 16)

En 1474 Etienne fit avertir le Roi Casimir, qu'il avoit battu Radule, et les Turcs qui l'avoient assisté, qu'il avoit pris ses tresors, sa femme et ses deux filles, mais peu après un autre exprès apporta la Nouvelle que Radule avoit repris son pays, et désolé la Vallachie ¹⁰¹. Etienne demanda du secours. Le Roi envoya quelques personnes qui dévoient faire la paix entre les deux Princes. Mais Radule n'étant pas content des propositions, se soumet aux Turcs qui prirent position de la Besarabie, faisant dire à Etienne, qu'il devoit leur remettre Kilia et Bialgrad, et payer le tribut pour le passé et pour l'avenir, car autrement on le traiteroit comme ennemi.

Mathias Roi d'Hongrie et Casimir Roi de Pologne firent cette même année la paix, les anciens pactes furent confirmés, touchant a Moldavie, on stipula une treve pour deux ans.

Tous les deux Rois devoient l'observer et qu'à un tems plus commode examineroient à qui la Moldavie apparatiendroit.

En 1475 les Turcs attaquèrent la Vallachie ¹⁰², mais Etienne les defit ¹⁰³, et pria le Roi de Pologne de lui donner du secours, promettant de Vouloir prêter l'hommage. Etienne qui tenoit sous main avec l'Hongrie avoit aussi envoyé des trophées de cette Victoire à Mathias Huniade voulant aussi avoir du secours de lui, et se Roi publia par toute l'Europe que cette Victoire avoit été remportée par lui, qu'Etienne avoit été//le General de ses troupes, et l'appella *suum et suarum Gentium Duceum*.

p. 407<p.

Etienne envoya aussi des presens à l'Empereur turc, lui faisant dire qu'ayant battu une bande de Vagabonds, mais celui ci

⁹⁵ Petru Aron.

⁹⁶ La 14 decembrie 1470.

⁹⁷ Moldova.

⁹⁸ Odată la dumbrava Lipniți (20 august 1469 sau mai degrabă 1470).

⁹⁹ Hanul tătarilor.

¹⁰⁰ Țara Românească.

¹⁰¹ Moldova.

¹⁰² Moldova.

¹⁰³ Bătălia de lângă Vaslui la 1475. www.dacoromanica.ro

en étoit fâché, et lui déclara la Guerre. Etienne en étant informé par ses emissaires, demanda du secours au Roi Casimir. Celui ci traitant l'affaire en longueur, envoya à la fin une Ambassade à l'Empereur turc, pour finir la dispute entre les Turcs et Etienne par une négociation plutôt que par une Guerre.

Le Turc s'en mocqua, et prit Caffa ¹⁰⁴, entra dans la Bessarabie¹⁰⁵, ce que le Roi de Pologne auroit pu empêcher, s'il avoit envoyé le secours demandé. Le Roi d'Hongrie envoya ensuite trois personnes de distinction à Etienne avec des presens, voulant le détacher de la Pologne on fit des pactes ensemble ¹⁰⁶, Mais Etienne ne pouvoit pas être persuadé à rompre avec la Pologne, et de se declarer son ennemi, comme le Roi d'Hongrie demanda.

Le Roi Casimir ayant en avis de ces pactes voulu s'attacher le prince Etienne lui envoya des Deputés pour le porter de prêter l'hommage, et un nouvel serment de fidelité, craignant que le Roi d'Hongrie ne le tirât entierement dans ses interêts. Etienne refusa l'hommage, et Casimir en craignit des suites, et vouloit avoir fini la dispute entre la Pologne et l'Hongrie touchant la possession de la Moldavie, à la diette qui devoit se tenir en Hongrie il y envoya ses ministres. Mais le Roi d'Hongrie sut remettre cette affaire, disant d'être occupé de la Guerre contre les Turcs. Ceux ci firent des grands progrès, ils étoient deja à Varna, et vouloient entrer dans la Moldavie. L'Empereur Ottoman fâché contre Etienne, qui n'avoit pas payé le tribut, et qui au contraire avoit pris Kilia, et défait ses troupes, voulut donner la Moldavie à un nommé Alexandre qui se disoit frere d'Etienne¹⁰⁷, et qui avoit promis un tribut à la Porte. Casimir ainsi Roi de Pologne craignant des suites facheuses pour la Moldavie, // envoya encore à l'Empereur turc pour le détourner de la Guerre. Celui ci lui fit dire s'il avoit envoyé plutot il n'auroit pas commencé la Guerre, à present il étoit trop tard, ayant deja donné sa parole à Alexandre d'être prince de Moldavie, qu'il vouloit purtant faire cesser les hostilités, si Etienne payoit le tribut et rendoit Kilia et les prisonniers. Les Ambassadeurs de Casimir retournerent sans avoir rien fait. Les Turcs entrerent dans la Moldavie, Etienne les défait et attaqua à son tour les Turcs, par lesquels il fut à la fin défait ¹⁰⁸ et s'étant battu vaillamment, il demanda du secours au Roi de Pologne, et promettant de chasser les Turcs de la Moldavie.

La peste s'étant manifestée parmi les Turcs, Alexandre palatin de Bessarabie ¹⁰⁹ sauva le reste, en lui envoyant des vaincus ¹¹⁰. Mais les troupes de ce Prince firent plus de dommage au pays que les Turcs, et entrerent dans la Podolie, on assiegea Chothin et Suczava, mais ils furent chassés par Etienne, et toute l'armée ¹¹¹ auroit

¹⁰⁴ La 6 iunie 1475.

¹⁰⁵ Moldova.

¹⁰⁶ Tratatul din 12 iulie 1475.

¹⁰⁷ În realitate, probabil un fiu al lui Petru Aron.

¹⁰⁸ La bătălia de la Valea Albă — Râzboieni, la 26 iulie 1476.

¹⁰⁹ Pretendentul venea din Țara Românească.

¹¹⁰ Cuvînt scris neclar.

¹¹¹ Oastea turco — munteană

été ruinée, si le Roi de Pologne avoit envoyé le secours promis. Un accident sauva la Pologne et Etienne, la flotte turque étoit perie par un tempête et là dessus les turcs abandonnerent la Podolie et la Moldavie.

Le Roi d'Hongrie donna en 1476 la liberté à Vlad Dracula ¹¹² Palatin de Bessarabie, qu'il avoit tenu en arrêt plus de 12 ans et lui ordonna de faire la Guerre avec Etienne à la Bessarabie et aux Turcs. Au commencement cela alla très bien, mais la campagne suivante Dracula fut massacré par un de ses domestiques.

Là dessus Etienne entra en 1477 dans la Bessarabie, fit prisonniers le fils de Dracula ¹¹³, que les Turcs y avoient établi, et se soumit toute la province, il attaqua même les états dela Porte et fit palatin en Bessarabie un Seigneur de la Moldavie nommé Cypalissa ¹¹⁴.

La paix ayant été renouvelée entre l'Hongrie et la Pologne selon les anciens traités en 1480. Les Turcs entrèrent la même année// dans la Bessarabie et dans la Moldavie, ils prirent aussi Kilia et Bialogrod ¹¹⁵.

Le Roi Casimir tint conseil sur ce qu'on devoit faire avec la Moldavie et la Vallachie, le resultat étoit qu'on devoit s'attacher de plus en plus le Prince Etienne par un hommage solemnel. Le Roi se rendit pour ce sujet à Leopold ¹¹⁶ en 1485 et delà à Colomin ¹¹⁷ où Etienne devoit se rendre. Ce prince y arriva aussi et la cerémonie se fit dans la tente du Roi ¹¹⁸. Etienne jura de vouloir être à perpetuité avec toute la Moldavie, sous la protection du Roi Casimir et ses successeurs les Rois de Pologne, de ne vouloir reconnaître aucun autre maître que lui, de vouloir l'assister contre tous les ennemis, de toutes ses forces, de ne pas vouloir faire aucune Alliance avec qui que ce soit contre lui, et de ne machiner ou faire quelque hostilité contre lui et les polonois, qu'il vouloit au contraire l'avertir, s'il apprendroit que quelcun ¹¹⁹ machinoit quelque dessein contre la Pologne, et qu'à la fin il ne vouloit pas faire ni la paix ni la Guerre avec qui que ce soit sans l'aveu et sans la permission du Roi de Pologne. L'Original de cet acte solemnel se trouve encore dans l'Archive dela Republique; signé par Etienne et 14 Seigneurs dela Moldavie.

Mais il y a ici une question, si selon les pactes qui existoient avec l'Hongrie, Casimir a pu faire cette démarche, d'autant plus qu'on ne cherchoit pas là que de s'attacher encore plus la Moldavie au préjudice du Roi d'Hongrie. Cromer ¹²⁰ dit, que les derniers points du Serment ne régardoient que Mathias, Le Roi d'Hongrie qui s'approprioit également la domination ou le droit dela Moldavie.

¹¹² Vlad Țepeș.

¹¹³ Radu cel Frumos; în realitate cel alungat a fost Laiotă Basarab.

¹¹⁴ Basarab Țepeluș (1477–1481; 1481–1482).

¹¹⁵ În realitate, campania turcească în Moldova care a dus la cucerirea Chiliei și Cetății Albe a avut loc în iunie–august 1484.

¹¹⁶ Liov.

¹¹⁷ Kolomea.

¹¹⁸ La 15 septembrie 1485.

¹¹⁹ Cuvînt corectat în acest text.

¹²⁰ Marcin Kromer (1512–1589), cronicar polon.

Après cette ceremonie le Roi de Pologne donna à Etienne un secours de trois mille hommes. Celui ci battit les Turcs ¹²¹, mais il ne pouvoit pas enpecher que ceux ci ne s'emparassent de Kilia et de Bialogrod ¹²² et quoiqu'Etienne tint la Moldavie en respèct, les Turcs se rendirent pourtant maîtres de toute la Moldavie orientale ou dela Bessarabie, dont ils sont resté en possession depuis ce temps là. //

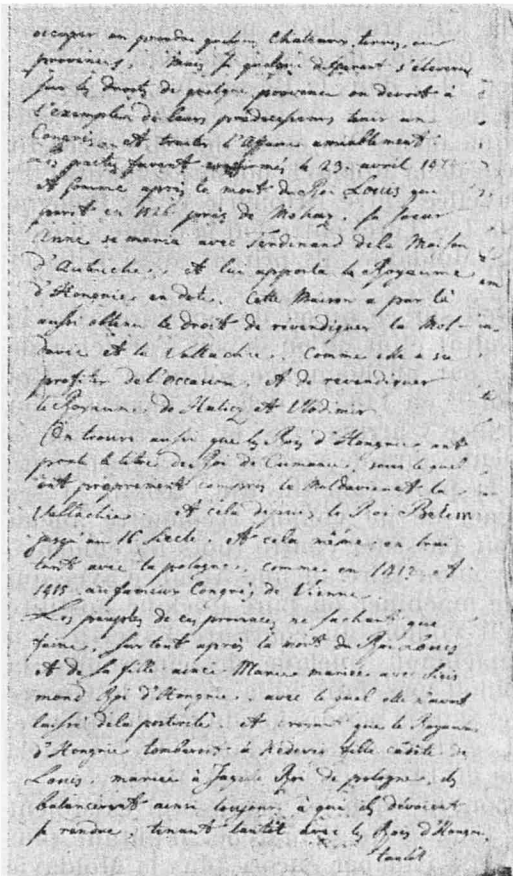


Fig. 1. Pagină din manuscrisul Cronicii Moldovei aflat în Polonia.

Les Turcs s'étant établis dans cette contrée, engagerent souvent les Tartares de faire des courses dans la Russie et dans la Podolie. Casimir envoya en 1489 son fils Jean Albert contre eux, cette expedition étoit asses heureuse.

Mais Jean Albert ¹²³ étant ensuite devenu Roi, voulut se rendre maître dela Moldavie.

Le projet pour cela avoit été forgé à Lublov ¹²⁴ dans l'Hongrie, dans le Congrès que Vladislas ¹²⁵ son frere Roi de Boheme et d'Hon-

¹²¹ În bătălia de la Cătlăbuga (16 noiembrie 1485).

¹²² Ocuparea Chiliei și Cetății Albe de turci e amintită pentru a doua oară.

¹²³ Ioan Albert (Jan Olbracht), rege al Poloniei (1492–1501),

¹²⁴ De fapt la Levocée.

¹²⁵ Vladislav Jagiello rege al Boemiei (1471–1516) și Ungariei (1490–1516).

grie eut avec lui. On voulut chasser Etienne de la Moldavie et donner cette province à leur frère Sigismond ¹²⁶, pour mieux tromper Etienne, on fit courir le bruit qu'on faisoit la Guerre aux Turcs.

Etienne devoit donner secours, et on lui promit Bessarabie ¹²⁷, mais celui-ci sachant bien ce qui se tramait, en étant même informés par les hongrois, qui craignoient que la Moldavie ne fut à jamais arrachée à ce Royaume et unie à la Pologne contre les pactes, animèrent ce prince contre les polonois.

Etienne voyant que la marche de polonois alla par Pocutie fit demander au Roi, s'il venoit comme ami ou comme ennemi, le Roi sans répondre fit continuer la marche, mais cette expedition fut malheureuse. Les Hongrois et le Roi même firent prier le Roi de Pologne de laisser en repos la Moldavie, afin que les habitans portés à l'extrémité n'appelassent au secours les Turcs. Cela porta le Roi de Pologne à une trêve, et l'armée polonoise retourna, mais celle-ci ayant pillé dans sa marche quelques villages, fut poursuivie par Etienne qui la défit entièrement dans la Bucovine ¹²⁸, étant aidé par les Turcs et les Tartares, qui désolèrent tout. C'étoit les faites de cette entreprise des polonois contre les pactes qui existoient avec l'Hongrie.

Vladislas Roi de Hongrie, Jean Albert Roi de Pologne et Alexandre Grand Duc de Lithuanie ¹²⁹ firent là dessus en 1499 une alliance contre// les Turcs. Selon les points de cete Alliance, la Moldavie devoit rester à l'Hongrie, et on devoit donner du secours pour recouvrir la Vallachie ou la province transalpine. Mais la jalousie s'en mela bientôt, par ce que le Roi d'Hongrie étoit trop portée pour la Moldavie. Cromer dit que ce traité avoit été rompu, par ce qu'on trouvoit dans l'archive un plein pouvoir par le quel le Roi d'Hongrie donnoit l'autorité à ses ministres de recommencer en son nom les conférences et les traités avec le Roi Jean Albert. Mais la vraie raison étoit que le Roi d'Hongrie réclama la Moldavie en vigueur des anciens pactes comme un appartenage à ce Royaume. Les polonois ne voulurent pas le faire et craignant que le Roi d'Hongrie ne s'attachât à ce palatin, on fit un traité avec lui et son fils Bogdan au nom du Roi de Pologne Jean Albert, du Grand Duc de Lithuanie Alexandre et du prin < ce > Sigismond, dont les points étoient qu'on pardonneroit à Etienne, qu'il devoit rester dans la possession de la Moldavie, et qu'on l'assisteroit contre tous les ennemis. Ce traité se trouve dans l'Archive, et Cromer en donne un extrait.

Les polonois n'ayant pas rempli le traité qu'on venoit de conclure avec Etienne. Celui-ci envoya en 1501 des Députés à la diette de Petricov, demandant que selon les traités on devoit lui remettre Pierre fils d'Elie qui a été Palatin avant lui, qui se trouvoit en Pologne, et du quel on disoit que les Polonois vouloient le mettre à la place d'Etienne. On delibera quelque tems, mais lorsqu'Etienne fit

p. 411(p. 2

¹²⁶ Sigismund (Zygmunt) I rege al Poloniei (1507—1548), mare cneaz al Lituaniei (1506—1522/1548).

¹²⁷ Partea de sud-est a Moldovei cu Chilia și Cetatea Albă ocupate de turci.

¹²⁸ Bătălia din Codrul Cosminului, la 26 octombrie 1497.

¹²⁹ Alexandru (Aleksander) Jagiello mare cneaz al Lituaniei (1492—1506), rege al Poloniei (1501—1506).

menacer de la Guerre, on fit couper [couper]¹³⁰ la tête au Prince Pierre, en présence des Députés d'Etienne, disant qu'il avoit falsifié les patentes du Roi.

Il y avoit dans ce tems là une dispute entre le Palatin Etienne et le Roi, touchant un district¹³¹ que// le Roi de Pologne disoit lui appartenir. Vladislas Roi d'Hongrie devint mediateur et envoya d'un consentement du Roi de Pologne et du Senat en Moldavie Etienne Telegde, François Ballassa¹³² et Emeric Zcobor pour faire des propositions pour composer cette dispute dans l'instruction donnée à ces Ministres. Le Roi Vladislas d'Hongrie appelle Etienne son Palatin. Peu après ce fameux Etienne mourut, et son fils Bogdan qui n'avoit qu'un Oeil¹³³ lui succeda".

DONNÉES CONCERNANT ETIENNE LE GRAND CONTENUES DANS UNE CHRONIQUE INÉDITE DE LA MOLDAVIE (XIII-E SIÈCLE — DÉBUT DU XVII-E SIÈCLE) DÉCOUVERTE EN POLOGNE

RÉSUMÉ

La chronique de la Moldavie découverte il y a quelques années en Pologne constitue l'expression de l'intérêt manifesté par ce pays au long des siècles pour l'histoire de la Moldavie au moyen âge, dont la conséquence fut la traduction et l'adaptation en polonaise d'une chronique interne (*La Chronique moldo-polonaise*) au XVI-e siècle, la traduction en latin de la *Chronique de la Moldavie* de Miron Costin ainsi que la rédaction par celui-ci en polonais d'ouvrages concernant l'histoire de la Moldavie. Par rapport à ces ouvrages, qui reposent sur une source narrative externe, la chronique découverte il n'y a pas longtemps, oeuvre d'un érudit polonaise anonyme, impartial et même bienveillant à l'endroit des Roumains, traduite probablement du polonais en français au XVII-e siècle ou bien en XVIII-e et conservée dans la bibliothèque de la famille Zamoyiski jusqu'au XIX-e siècle, réalise une vision extérieure de l'histoire de la principauté de Moldavie.

L'ouvrage contenu dans un texte de miscellanées compte 37 pages, grand format, sous nulle indication de titre ou d'auteur. Il porte, sur les XIII-e — XVII-e siècles (le dernier événement consigné se situant en 1622), le gros des informations touchant la période comprise entre le XIV-e et le XVI-e siècles. Pour sa rédaction, l'on a utilisé, à l'aveu de l'auteur anonyme, des documents originaux des archives polonaises, les chroniques de M. Kromer, B. Wapowski et M. Miechowski, la Choro-

¹³⁰ Scris de două ori și necorectat în text.

¹³¹ Pocuția.

¹³² Scris greșit: „Etienne Telegde françois, Balasa”.

¹³³ Bogdan III (1504–1550), www.dacoromanica.ro

graphie de la Moldavie de G. Reicherstorffer, ce à quoi s'ajoutent d'autres sources non citées. L'auteur vise notamment à relever le statut international de la Moldavie au moyen-âge par rapport aux royaumes voisins, hongrois et polonais et finalement par rapport à l'Empire Ottoman, les faits présentés, de même que les conclusions de l'auteur convergeant vers la mise en relief des efforts fournis par les royaumes mentionnés d'englober la Moldavie au système des rapports féodaux caractéristiques au moyen-âge et la réalité du maintien de l'autonomie par la principauté roumaine. Le fragment que nous reproduisons à propos du règne d'Etienne le Grand, à partir des conditions politiques précédentes à celui-ci, vient illustrer précisément cette idée.

DEZVOLTAREA MULTILATERALĂ A AGRICULTURII ÎN CELE DOUĂ DECENII DE LA ÎNCHEIEREA COOPERATIVI- ZĂRII. TRECEREA LA REALIZAREA NOII REVOLUȚII AGRARE

DE

GHEORGHE SURPAT

Înfăptuirea revoluției agrare socialiste și transformarea agriculturii ei într-o ramură modernă a economiei naționale, au constituit o componentă esențială a politicii Partidului Comunist Român de edificare a noii orânduiri sociale în țara noastră. Partidul nostru a avut permanent în vedere faptul că, în condițiile concrete ale României rezolvarea problemei agrare prezenta concomitent două mari dimensiuni. Înainte de toate, modul de soluționare a problemei agrare avea o excepțională importanță politică de care depindea în mod hotărâtor consolidarea alianței muncitorești-țărănești, factorul de bază al edificării societății socialiste. În același timp, soluționarea revoluționară a problemei agrare prezenta o mare însemnătate economică și socială, de care era condiționat progresul agriculturii și implicit dezvoltarea armonioasă a economiei naționale.

În cursul procesului revoluționar din România, organizarea agriculturii pe baze socialiste s-a impus cu forța unei necesități obiective. Odată cu naționalizarea principalelor mijloace de producție în iunie 1948 și făurirea sectorului socialist în industrie a apărut necesitatea trecerii la transformarea socialistă a agriculturii. Începutul dezvoltării agriculturii socialiste în țara noastră a fost marcat de hotărârile istoricei Plenare a C.C. al P.C.R. din 3—5 martie 1949. Transformarea socialistă a agriculturii, proces revoluționar cu ample implicații economice și sociale, s-a realizat treptat, printr-o vastă activitate politică, organizatorică și educativă desfășurată de partid pentru atragerea tuturor păturilor țărănimii, pe baza liberului consimțământ, pe făgașul socialismului. Datorită politicii agrare juste a partidului, profunda reorganizare a producției și a relațiilor socialiste la sate a fost însoțită de creșterea continuă și sistematică a producției agricole, fapt ce a constituit un factor important în echilibrarea economiei naționale, în satisfacerea nevoilor de consum ale populației.

Marile izbânzi dobândite în așezarea pe baze noi, socialiste a agriculturii se datoresc politicii consecvente cu care partidul a militat pentru industrializarea țării — factor determinant al creării bazei tehnico-materiale necesare mării producții agricole —, sprijinului multilateral cu care statul a susținut procesul de organizare a agriculturii socialiste, încrederii cu care țărănimia a urmat și înfăptuit politica agrară a partidului.

www.dacoromanica.ro

Încheierea procesului de cooperativizare a agriculturii în 1962 a asigurat generalizarea relațiilor de producție socialiste în întreaga economie, a însemnat făurirea economiei socialiste unitare, care a marcat victoria definitivă a socialismului în toate sectoarele de activitate. A fost creat, astfel, cadru larg de acțiune ale legilor economice ale socialismului, asigurându-se integrarea agriculturii în dezvoltarea de ansamblu a economiei naționale. Importanța deosebită a înlăptuirii cooperativizării agriculturii a constat în faptul că ea a avut un rol hotărâtor în statornicirea marii proprietăți — bazate pe relații socialiste de producție —, condiție hotărâtoare pentru organizarea producției, care permite aplicarea pe scară largă a tehnicii și științei moderne, folosirea rațională a pământului, a mijloacelor tehnice, a forței de muncă, pentru crearea unei agriculturi intensive. Ea a creat premisele pentru progresul întregii economii naționale, inclusiv pentru dezvoltarea industriei.

Cooperativizarea agriculturii, înlăptuită cu sprijinul clasei muncitoare, sub conducerea partidului, a însemnat o profundă revoluție în viața satului, țărănimea împlinindu-și aspirațiile pentru care a luptat și a dat jertfe timp de secole — acelea de a trăi cu adevărat liberă, de a fi deplin stăpână pe roadele muncii ei. Țărănimea s-a transformat într-o clasă nouă, omogenă, animată de interese și aspirații comune, participantă activă, alături de clasa muncitoare, de intelectualitate, de întregul popor la opera de făurire a noii orînduiri sociale.

Încheierea cooperativizării agriculturii în țara noastră, marcînd victoria revoluției agrare socialiste, a constituit un eveniment de maximă importanță politică, economică și socială, o etapă importantă în cadrul procesului de făurire a societății socialiste în România. Acest moment memorabil a fost consemnat de Marea Adunare Națională întrunită în sesiune extraordinară din 27—28 aprilie 1962, la care au participat, pe lângă deputați, 11 000 de invitați: președinții tuturor cooperativelor agricole de producție, lucrători din sectorul de stat al agriculturii, specialiști din domeniul agricol, oameni de știință și cultură, muncitori fruntași în producție, țărani cooperatori, activiști de partid și de stat¹. Sintetizînd semnificația istorică a organizării agriculturii pe baze socialiste, secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, în cuvîntarea rostită la Congresul al II-lea al consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, al întregii țărâni arăta: „Viața, experiența au demonstrat în modul cel mai concludent că, în procesul făuririi socialismului, cooperativizarea, dezvoltarea și modernizarea agriculturii ocupă un loc principal, că promovarea unei politici agrare juste constituie o condiție esențială a dezvoltării armonioase a economiei, a edificării cu succes a noii orînduiri sociale”².

După încheierea cooperativizării agriculturii, Partidul Comunist Român a pornit de la concepția că statornicirea marii proprietăți și a relațiilor de producție socialiste în agricultură constituie numai cadrul social pentru realizarea unei agriculturi moderne, că avantajele sistemului socialist de organizare a producției agricole pot fi deplin valorificate numai prin dezvoltarea continuă a bazei tehnico-materiale, prin mecanizare,

¹ *Victoria socialismului în agricultură. Lucrările sesiunii extraordinare a Marii Adunări Naționale, 27—28 aprilie 1962*, Edit. politică, București, 1962.

² Nicolae Ceaușescu, *România și drumul nostru în societăți socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 21, Edit. politică, București, 1981, p. 408.

chimizare și irigații, prin aplicarea pe scară largă a tehnologiilor înaintate. În elaborarea acestei concepții, un rol determinant l-a avut Congresul al IX-lea al partidului, care — purtînd puternica amprentă a personalității tovarășului Nicolae Ceaușescu — a însemnat un moment crucial în toate domeniile esențiale ale vieții noastre economice, politice și sociale.

Pe fondul politicii generale de asigurare a unei dezvoltări proporționale a ansamblului economiei naționale a fost fundamentat raportul optim dintre industrie și agricultură în procesul dezvoltării economice. În deplină concordanță cu realitățile țării, partidul nostru a afirmat cu tot mai multă forță că agricultura trebuie să reprezinte, alături de industrie, o ramură principală, de bază a economiei noastre socialiste, chemată să asigure satisfacerea cerințelor de produse agroalimentare de toate categoriile de care populația are nevoie, de materii prime pentru diferite subramuri ale industriei, cu precădere alimentară și ușoară, precum și disponibilități pentru export. „Reprezentînd un factor de mare importanță în ansamblul economiei naționale, agricultura trebuie să aducă un aport tot mai mare la progresul țării, la ridicarea bunăstării poporului. Continuînd în ritm intens industrializarea socialistă, vom acorda o mai mare atenție dezvoltării agriculturii, sporirii producției vegetale și animale”³ — se sublinia în Raportul prezentat la cel de-al IX-lea Congres al partidului.

Punînd accentul pe dezvoltarea industriei ca factor dinamizator al întregii economii naționale, partidul și statul român au acordat concomitent o atenție sporită dezvoltării și modernizării agriculturii*. Ridicarea acestei ramuri la nivelul exigențelor, al ritmurilor și proporțiilor impuse de dezvoltarea pe ansamblu a țării, de accelerare a industriei, de făurire a unei agriculturi intensive moderne, de înaltă productivitate, au constituit una din direcțiile principale ale politicii agrare a Partidului Comunist Român. Concepția partidului nostru de dezvoltare și modernizare a agriculturii este o concepție unitară, atotcuprinzătoare, care îmbrățișează nu numai forțele de producție, ci și relațiile de producție, întregul proces de perfecționare a metodelor și formelor de organizare și conducere a agriculturii. În acest sens, un rol deosebit l-au avut măsurile adoptate de Congresul al IX-lea al P.C.R.. Partidul a trecut la înlăturarea unor tendințe de subapreciere a rolului agriculturii, manifestate în perioada anterioară, cînd acestei ramuri nu i-au fost acordate suficiente mijloace pentru modernizarea proceselor de producție ceea ce a determinat rămînerea ei în urmă atît față de industrie, cît și față de condițiile create prin transformarea pe baze socialiste a agriculturii. Astfel, deși producția globală vegetală animalieră a înregistrat o creștere continuă, în perioada 1948—1962, asigurînd satisfacerea nevoilor de consum interne și crearea unor disponibilități pentru export, totuși nivelul randamentelor la hectar era încă nesatisfăcător față de posibilități.

³ *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1965, p. 45—46.

* Din suprafața totală a țării, aproape 15 000 000 ha, adică 63% reprezintă teren agricol, din care circa 10 600 000 ha teren arabil. De asemenea, atît poziția geografică, cît și calitatea solurilor sînt favorabile pentru obținerea unei producții agricole ridicate, diversificate și eficiente. Agricultura socialistă cuprinde 90,7% din suprafața agricolă a țării, 9,3 % aparținînd gospodăriilor țărănești individuale din zonele de deal și de munte, unde nu sînt condiții de cooperativizare. (Cf. *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România 1981*, Direcția Centrală de Statistică, p. 228—229 și 232—233).

În perioada după Congresul al IX-lea, partidul a supus unei analize exigente situația din agricultură, a criticat o seamă de neajunsuri și rămăneri în urmă care s-au manifestat și a adoptat măsuri corespunzătoare pentru îmbunătățirea activității în această ramură. Astfel, s-a subliniat necesitatea acordării unei atenții sporite atit agriculturii de stat, cit și celei cooperatiste, asigurării dezvoltării proprietății de stat și celei coope- ratiste, deoarece neglijarea uneia din ele aduce prejudicii dezvoltării agriculturii în ansamblul ei, economiei naționale în general.

Întărirea continuă a ambelor forme de proprietate, conlucrarea strinsă între unitățile de stat și cele cooperatiste din agricultură au oferit posibilități largi de folosire rațională și la un nivel superior a resurselor mate- riale și umane din agricultură, asigurind creșterea producției agricole, cimentarea continuă a unității de interese dintre clasa muncitoare și țărănimea cooperatistă. Partidul și statul au acordat o atenție sporită consolidării economico-organizatorice a tuturor unităților agricole — întreprinderile agricole de stat, întreprinderile pentru mecanizarea agriculturii, cooperativele agricole de producție. În această direcție s-au depus eforturi pentru ridicarea gradului de socializare a proprietății și a muncii în agricul- tura socialistă, pentru perfecționarea organizării și conducerii, creșterea continuă, an de an, a fondurilor alocate de stat în vederea dezvoltării agri- culturii pe baze moderne, gospodărirea rațională a fondurilor cooperative- velor agricole de producție, folosirea mai eficientă a investițiilor, a forței de muncă. Practic, după acest congres, s-a introdus o concepție nouă, promovată de secretarul general al partidului și anume că agricultura poate să aibă un aport mai mare la sporirea venitului național, la progresul mai rapid al societății noastre. „Ăvem convingerea — sublinia tovară- șul Nicolae Ceaușescu în 1966 — că agricultura noastră poate aduce o contribuție mai mare la creșterea venitului național, la acumulările so- cialiste. Agricultura este ramura care, dacă-i acordăm atenția necesară, ne poate răsplăti eforturile din plin”⁴.

Congresul al X-lea al partidului din 1969, apreciind că s-au creat condițiile necesare pentru trecerea la o etapă nouă, superioară, obiectiv necesară în progresul țării noastre — *etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate*, a adoptat un vast program de dezvoltare a econo- miei, științei și culturii, de ridicare a nivelului de trai al întregului nostru popor. „Obiectivul fundamental al acestui program — releva secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, în Raportul prezentat la Congresul al X-lea al partidului — este *lărgirea și perfecționarea con- tinuă a bazei tehnico-materiale a țării, făurirea societății socialiste multi- lateral dezvoltate*”⁵.

Congresul al X-lea al P.C.R. a pus în fața agriculturii noi obiective menite să accelereze procesul de modernizare și să asigure creșterea aportului ei la progresul general al țării. În Rezoluția adoptată, Congresul a trasat sarcina „continuării liniei de modernizare a agriculturii, de extindere a mecanizării, chinizării, de înfăptuire a programului de irigații și introducere a cuceririlor științei”⁶. A fost elaborată teza cu privire la dezvoltarea

⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 2, Edit. politică, București, 1969, p. 142.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Edit. politică, București, 1970, p. 256.

⁶ *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1969, p. 739.

complexă multilaterală a agriculturii, ca una din condițiile principale ale îndeplinirii funcțiilor agriculturii, ca bază alimentară a populației și de materii prime pentru industrie, ca mijloc de dezvoltare echilibrată a economiei naționale, de intensificare a schimburilor cu străinătatea și ca sursă a fondului național de dezvoltare economică și socială. „În țara noastră — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — agricultura reprezintă o ramură de bază a economiei socialiste; este limpede că fără o agricultură intensivă, modernă, de înaltă productivitate, organizată pe baza celor mai noi cuceriri ale științei, nu se poate asigura nici făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, nici edificarea comunismului în patria noastră”⁷.

Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român din 1974 și Programul partidului adoptat de Congres, Conferința Națională a partidului din 1977 au trasat noi sarcini de importanță hotărâtoare pentru realizarea unei agriculturi moderne, perfecționarea în continuare a relațiilor de producție și asigurarea unei noi calități în activitatea economică din agricultură. În ceea ce privește strategia dezvoltării acestei ramuri, Programul partidului subliniază: „pornind de la realitatea că agricultura constituie o ramură de bază a economiei naționale, partidul va pune în centrul politicii sale agrare realizarea unei agriculturi moderne intensive, de înaltă productivitate, care va folosi cele mai noi cuceriri ale științei”⁸.

În spiritul Congreselor anterioare ale partidului, ale Programului Partidului, Congresul al XII-lea al P.C.R. din 1979 a reafirmat principiul dezvoltării armonioase a economiei naționale potrivit căruia industria și agricultura, ramuri de bază ale economiei naționale, trebuie să se dezvolte într-o strinsă legătură pentru a asigura un echilibru al economiei naționale și ridicarea continuă a nivelului de trai al poporului. Pe baza analizei cerințelor dezvoltării agriculturii, a nivelului ei de dezvoltare, Congresul al XII-lea al partidului a stabilit ca obiectiv esențial îndeplinirea unei noi revoluții agrare care să asigure organizarea și desfășurarea întregii activități din agricultură pe un plan superior. Abordând multilateral problemele actuale ale agriculturii românești, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia în Raportul la Congres: „Un obiectiv esențial al cincinalului viitor este îndeplinirea unei profunde revoluții agrare cuprinzând atât baza tehnico-materială, cât și organizarea producției. În acest scop se va asigura folosirea rațională a întregului fond funciar, încheierea procesului de raionare a culturilor și stabilire a asolamentelor, mecanizarea complexă a lucrărilor și chimizarea producției, modernizarea integrală a patrimoniului pomiviticol, creșterea în continuare a efectivelor și ameliorarea raselor de animale, rezolvarea radicală a problemei furajelor”⁹. Aceste orientări vizează accelerarea procesului de dezvoltare intensivă și de modernizare a agriculturii, ca ramură prioritară a economiei românești.

Politica Partidului Comunist Român de îndeplinire a unei profunde revoluții agrare, de dezvoltare și modernizare susținută a producției agricole, se înscrie organic în procesul amplu de realizarea unei noi calități

⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Edit. politică, București, 1970, p. 672.

⁸ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 75.

⁹ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1979, p. 33.

în toate sectoarele vieții noastre materiale și spirituale. La Congresul al II-lea al consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, al întregii țărâni, al consiliilor oamenilor muncii din industria alimentară, silvicultură și gospodărirea apelor, tovarășul Nicolae Ceaușescu a definit obiectivele fundamentale ale noii revoluții agrare în țara noastră. „Ne propunem, de fapt — sublinia secretarul general al partidului —, să realizăm o adevărată revoluție agrară în ce privește producția, productivitatea muncii, nivelul tehnic, eficiența economică, activitatea socială generală din satele noastre. Va trebui făcut totul pentru obținerea unor producții vegetale și animale superioare, la nivelul unităților fruntașe, care să permită satisfacerea cerințelor științifice fundamentate ale consumului populației, precum și celelalte nevoi ale economiei naționale”¹⁰. Noua revoluție agrară este menită să asigure așezarea întregii agriculturi pe o bază tehnico-materială avansată, afirmarea revoluției tehnico-științifice în agricultură, realizarea unei revoluții în știință, în conducerea agriculturii, în modul de a lucra al specialiștilor, al țărânimii, în conștiința tuturor oamenilor muncii de la sate. „Pentru a realiza revoluția în agricultură — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — trebuie să realizăm mai întâi revoluția în știință, în conducerea agriculturii, în modul de a lucra al specialiștilor, al țărânimii. Trebuie să realizăm o revoluție în conștiința tuturor oamenilor muncii din agricultură, astfel încât ei să fie conștienți de forța de care dispun, conștienți că de ei depinde înfăptuirea revoluției agriculturii românești”¹¹.

În concepția Partidului Comunist Român, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, înfăptuirea noii revoluții agrare în țara noastră este un proces profund și complex, tehnic, organizatoric, economic, social de transformare a agriculturii într-o ramură cu o înaltă productivitate a muncii și cu o eficiență economică ridicată. Ea vizează direct producția, productivitatea muncii, nivelul tehnic, eficiența economică, activitatea socială și generală din satele noastre, nivelul de pregătire profesională și politico-ideologică al lucrătorilor din agricultură. Pentru înfăptuirea obiectivelor noii revoluții agrare este necesar să se acționeze, înainte de toate, în următoarele direcții: valorificarea cu maximum de randament a întregii suprafețe agricole; ridicarea fertilității economice a solului, extinderea suprafețelor irigate; mecanizarea tuturor lucrărilor agricole atât la producția vegetală, cât și la cea animală; creșterea eficienței investițiilor; perfecționarea organizării producției și a muncii; dezvoltarea cercetării științifice, obținerea unor soiuri de hibrizi cu mare potențial de producție și conținut ridicat de substanțe utile; îmbunătățirea raselor de animale la toate speciile; ridicarea sistematică a nivelului de pregătire profesională și politico-ideologică a forței de muncă.

Revoluția agrară are în vedere, în același timp, ridicarea generală a civilizației materiale și spirituale a localităților rurale, apropierea condițiilor de viață ale satelor de cele de la orașe. Ea necesită perfecționarea

¹⁰ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Congresul al II-lea al consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, al întregii țărâni, al consiliilor oamenilor muncii din industria alimentară, silvicultură și gospodărirea apelor*, Edit. politică, București, 1981, p. 19.

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 17, Edit. politică, www.dacoromanica.ro

continuă a relațiilor de producție cerută de dezvoltarea puternică a forțelor de producție.

În cele două decenii de la încheierea cooperativizării agriculturii, Partidul Comunist Român, folosind avantajul oferit de noile relații de producție, a concentrat eforturile în direcția dezvoltării accelerate a forțelor de producție, a creării unei puternice baze tehnico-materiale, singura cale în măsură să răspundă necesității obiective de făurire a unei agriculturi moderne, intensive, multilateral dezvoltate, întemeiate pe tot ce e mai avansat în știința și tehnica agricolă. „Factorul esențial de care depinde valorificarea însemnatelor rezerve pe care le deține agricultura noastră socialistă de a obține producții vegetale și animale ridicate — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în Raportul prezentat la plenara C.C. al P.C.R. din 11—12 noiembrie 1965 — este crearea unei puternice baze tehnico-materiale¹². În acest scop statul a alocat importante fonduri de investiții, volumul acestora sporind de la 51,6 miliarde lei în perioada 1966—1970, la 77 miliarde lei în 1971—1975 și la 126,3 miliarde lei în 1976—1980. La această creștere se adaugă și investițiile alocate industriei constructoare de mașini agricole și industriei producătoare de îngrășăminte și alte substanțe chimice pentru agricultură. Cea mai mare parte a investițiilor au fost repartizate pentru dezvoltarea mecanizării, pentru extinderea lucrărilor de irigații, îndiguiri, desecări și de combaterea eroziunii solului. O caracteristică esențială a politicii partidului a constituit-o preocuparea pentru asigurarea unei eficiențe economice tot mai ridicate a investițiilor, ca latură esențială a procesului de intensificare și modernizare a producției agricole.

Ca urmare a acestui efort mai substanțial încorporat în dezvoltarea agriculturii s-a înregistrat un salt calitativ în dezvoltarea bazei tehnico-materiale a agriculturii. La sfârșitul cincinalului 1976—1980, agricultura dispunea de 146 592 tractoare, mai mult cu peste 100 000 decit în anul 1960. Numărul combinelor autopropulsate a crescut de la 1 582 la 38 994. În anul 1980 lucrările de arat, semănat, recoltat cereale păioase, floarea-soarelui și soia s-au executat aproape în întregime mecanizat. Suprafața amenajată pentru irigații a ajuns în 1980 la 2 400 000 hectare față de 222 000 în 1965¹³.

Generalizarea proprietății socialiste — de stat și cooperatiste — în agricultură a creat condiții favorabile pentru aplicarea unui vast program de lucrări privind îmbunătățirile funciare. Avînd în vedere amploarea și complexitatea lucrărilor de îmbunătățiri funciare pentru agricultura noastră, precum și multiplele implicații economice și sociale ale acestora, încă, de la Congresul al X-lea al P.C.R. s-au stabilit liniile directoare și programul de dezvoltare în perspectivă a lucrărilor de îmbunătățiri funciare. Ca urmare, Plenara C.C. al P.C.R. din martie 1970 a adoptat *Programul național privind gospodărirea rațională a resurselor de apă, extinderea lucrărilor de irigații, îndiguiri, desecări și de combatere a eroziunii solului în Republica Socialistă România în anii 1971—1975 și prevederile*

¹² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 181.

¹³ *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România pe 1981*. Direcția Centrală de Statistică, p. 242—243 și 254—255.

generale de perspectivă pînă în 1985¹⁴, care a dat un puternic avînt lucrărilor de îmbunătățiri funciare, în ansamblul acestora, creșterea suprafeței irigate ocupînd un loc important. Au fost create sisteme mari de irigații pe baza unor soluții tehnice moderne, ca cele de la Mircea Vodă și Jegălia, Călăraș-Roseți, Dichisești, Stoienești-Visina, Carasu, Calafat-Băilești, Terasa Brăilei, Sadova-Corabia și altele.

În lumina obiectivelor stabilite de Congresul al XI-lea al P.C.R. Programul național a fost actualizat și îmbunătățit pentru perioada 1976—1980, fiind introduse și prevederile generale pentru perspectiva anului 2000. Au fost adoptate, totodată, măsuri juridice menite să ducă la protejarea și punerea în valoare a pămîntului, indiferent de forma de proprietate, de stat, cooperatistă sau particulară. Astfel, *Legea cu privire la fondul funciar* a prevăzut că toate terenurile de pe teritoriul țării, indiferent de destinație sau în proprietatea cui se află, constituie fondul funciar unic în România, avuție națională, care trebuie folosită, protejată și ameliorată în concordanță cu interesele întregului popor¹⁵. Prin reglementările sale, legea a pus, în același timp, stavilă diferitelor practici de micșorare a suprafeței agricole, îndeosebi a celor arabile, stabilind modalitățile de utilizare a pămîntului în alte scopuri decît cele agricole.

Progrese importante s-au realizat pe linia chimizării proceselor de producție, în toate sectoarele agriculturii. Cantitatea de îngrășăminte chimice (substanță activă) utilizată anual în agricultură a sporit de la 74 500 tone în 1960 la 1 113 500 tone în 1980, adică de 15 ori¹⁶. Expresia cea mai elocventă a gradului de chimizare al agriculturii îl constituie cantitatea de substanță activă ce revine pe unitatea de producție. În perioada la care ne-am referit cantitatea de îngrășăminte chimice în substanță activă ce revine în medie pe un hectar teren arabil a crescut de la 8 kg în 1960, la 130 kg în 1980.

Paralel cu dezvoltarea mijloacelor tehnice de lucru s-au depus eforturi pentru pregătirea forței de muncă, a cadrelor de specialiști necesari. În perioada 1960—1980, numărul specialiștilor agricoli cu studii superioare care lucrau în agricultură a crescut de la 5 327 la 47 322, iar al specialiștilor cu studii medii de la 5 825 la 20 896¹⁷. În același timp a crescut nivelul pregătirii profesionale și de cultură generală a țăranilor cooperatori, folosindu-se în acest scop mijloace diferite, ca învățămîntul agrozootehnic, activitățile la căminele culturale, radioul, televiziunea, presa etc. De asemenea, ținîndu-se seama de creșterea gradului de mecanizare, s-a intensificat pregătirea de mecanizatori din rîndul cooperabilor, inclusiv din rîndul femeilor.

În concordanță cu cerințele mereu sporite ale activității productive din agricultură, cercetarea științifică a cunoscut perfecționări calitative în perioada deschisă de cel de-al IX-lea Congres al partidului. A fost

¹⁴ Programul național privind gospodărirea rațională a resurselor de apă, extinderea lucrărilor de irigații, îndiguiri, desecări și de combatere a eroziunii solului în Republica Socialistă România în anii 1971—1975 și prevederile generale de perspectivă pînă în 1985 în „Scinteia” din 19 martie 1970.

¹⁵ *Legea cu privire la fondul funciar*, în „Buletinul oficial” nr. 138 din 3 noiembrie 1974.

¹⁶ Anuarul statistic al Republicii Socialiste România 1981. Direcția Centrală de Statistică, p. 254-255.

¹⁷ Ibidem, p. 379.

creată și dezvoltată o bogată rețea de institute și stațiuni, amplasate pe întreg teritoriul țării. În 1980 funcționau 24 de institute de cercetări, 120 de stațiuni, centre și colective de cercetare în unitățile de producție, la care se adaugă institutetele de învățământ superior integrate în activitatea de cercetare coordonată de Academia de științe agricole și silvice.

Dezvoltarea bazei tehnico-materiale, ridicarea nivelului de cunoștințe al țărănimii și dotarea cu cadre de specialiști a unităților agricole au asigurat creșterea continuă a producției și productivității muncii în agricultură. Astfel, producția de cereale, a fost mai mare, în medie, în anii 1976—1980, de peste două ori, față de perioada 1951—1960 și cu 78 % față de 1961—1965. Producția medie la hectar la grâu a sporit de la 1 200 kg în 1960 la 2 800 kg în 1980, iar cea de porumb de la 1 500 kg la 3 400 kg. De asemenea, efectivul de bovine a crescut de la 4 530 000 în 1961 la 6 485 000 în 1981.

O caracteristică a creșterii producției agricole o constituie devansarea creșterii producției vegetale de către producția animală, tendință care se va menține și în perspectivă. Ca urmare, ponderea producției animale în producția globală agricolă prezintă o tendință de creștere, schimbându-se astfel treptat structura producției agricole. Aceasta constituie una din căile de valorificare superioară a resurselor vegetale, de intensificare a producției agricole, de asigurare, a unei alimentații echilibrate a populației.

Modernizarea agriculturii românești și creșterea substanțială a producției vegetale și animale au dus la o sporire corespunzătoare a resurselor de alimente și la o îmbunătățire a structurii consumului alimentar. Drept urmare consumul alimentar al populației a crescut în fiecare cincinal. De asemenea, dezvoltarea construcției de locuințe, progresele electrificării și altor activități edilitar-gospodărești, extinderea rețelei de învățământ și asistență sanitară, de așezăminte culturale, de unități comerciale exprimă grăitor schimbările profunde care s-au petrecut în viața satelor, apropiindu-se tot mai mult de civilizația urbană. Țărănimea cooperatistă dispune de numeroase drepturi sociale: pensii de bătrânețe, concedii de odihnă, ajutoare pentru copii, asistență medicală gratuită, concedii de maternitate; a luat o mare dezvoltare construcția de creșe și grădinițe.

În cadrul politicii partidului și statului de modernizare a agriculturii, de perfecționare a relațiilor de producție și sociale, un loc important l-au ocupat problemele *îmbunătățirii conducerii agriculturii*, organizării și planificării producției și a muncii în această ramură. Ținând seama de noua calitate a țărănimii — de stăpînă a mijloacelor de producție, producătoare a bunurilor materiale și beneficiară a rezultatelor muncii —, Partidul Comunist Român a acționat permanent pentru crearea de noi forme de organizare și conducere a agriculturii, capabile să contribuie la dezvoltarea mai puternică a producției agricole, pentru participarea ei mai activă la conducerea vieții economice. În acest sens au fost instituționalizate și lărgite atribuțiile organelor de conducere colectivă la nivelul unităților cooperatiste — *adunarea generală a cooperatizilor*, au fost create organizații obștești proprii ale țărănimii, cu importante atribuții organizatorice, economice și social-politice: *Uniunea Națională a Cooperativelor Agricole*

de Producție (U.N.C.A.P.) și uniunile județene, constituite la Congresul cooperativelor agricole de producție din 7—9 martie 1966, primul congres al țărănimii cooperatiste din România, care a intrunit peste 5 200 de delegați.

Acționându-se pentru continua adâncire a democrației socialiste, la Congresul consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, a întregii țărănime, care și-a desfășurat lucrările între 18 și 20 aprilie 1977, s-a hotărât instituționalizarea *Congresului consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste al întregii țărănime și a Consiliului Național al Agriculturii*, organisme reprezentative ale țărănimii, ale oamenilor muncii din agricultură, menite să realizeze o cit mai bună coordonare a activității din acest domeniu. Congresul oamenilor muncii din agricultură — primul congres de acest fel ținut în România — a evocat încă o dată rolul țărănimii ca forță socială de bază a luptei poporului român pentru libertate și neatințare, a evidențiat rolul alianței muncitorești-țărănești, ca principala forță motrice a revoluției și construcției socialiste.

În scopul creării cadrului organizatoric al participării directe a producătorilor agricoli din localitățile necooperativizate la stabilirea și aducerea la îndeplinire a măsurilor de creștere a producției agricole s-au constituit, pe lângă consiliile populare comunale, *comisii ale producătorilor agricoli*, îndrumate de *Comisia centrală a producătorilor agricoli din localitățile necooperativizate* care funcționează pe lângă Uniunea Națională a Cooperativelor Agricole de Producție¹⁸.

În agricultura de stat, participarea activă a maselor la conducerea unităților — atît sub raportul stabilirii măsurilor, cit și al înlăptuirii acestora — se realizează prin adunarea generală a oamenilor muncii, aceasta constituind forma superioară de conducere colectivă a activității unităților respective. Conducerea întreprinderilor agricole de stat se realizează de către consiliile oamenilor muncii, formate din cadre de conducere și reprezentanți ai oamenilor muncii, care, după aprobarea planurilor economice, iau toate măsurile tehnice, economice și organizatorice pentru realizarea și valorificarea producției planificate. Prin modul de organizare și funcționare, aceste organe de conducere colectivă asigură participarea nemijlocită a oamenilor muncii la elaborarea și înlăptuirea măsurilor necesare pentru îndeplinirea sarcinilor de plan, pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață ale întregului colectiv.

Ținînd seama de stadiul la care a ajuns dezvoltarea forțelor de producție în întreaga economie națională, de trecerea la o nouă calitate în dezvoltarea economico-socială generală a țării, de faptul că organizarea, mecanizarea și chimizarea au determinat o apropiere puternică între sectorul cooperatist și de stat din agricultură, de necesitatea *conducerii unitare*, tehnice și economice, a agriculturii, Partidul Comunist Român a adoptat, la plenara Comitetului Central din 1 februarie 1979, noi măsuri menite să înscrie și mai ferm această ramură de bază a economiei naționale pe coordonate de largă perspectivă trasate de Congresul al XI-lea și Conferința Națională a partidului din 1977. Potrivit orientărilor date de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, plenara a adoptat

¹⁸. *Legea privind Congresul consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, al întregii țărănime și Consiliul Național al Agriculturii*, în „Buletinul oficial” nr. 112 din 28 octombrie 1977.

Hotărîrea cu privire la îmbunătățirea conducerii și planificării unitare a agriculturii, crearea consiliilor unice agroindustriale de stat și cooperatiste și creșterea producției agricole. Obiectivul principal al măsurilor privind îmbunătățirea, în continuare, a conducerii organizării și planificării agriculturii, se subliniază în hotărîre, este „integrarea tot mai profundă a activității de producție și economice a unităților agricole de stat și cooperatiste în vederea utilizării cu eficiență maximă a fondului funciar, a mijloacelor tehnice și a forței de muncă, perfecționarea structurii organizatorice de la unitățile de bază pînă la minister, pentru crearea cadrului prielnic manifestării inițiativei oamenilor muncii, întărirea răspunderii în desfășurarea întregii activități, stimulării eforturilor în scopul creșterii producției vegetale și animale în toate sectoarele agriculturii”¹⁹.

Consiliile unice agroindustriale de stat și cooperatiste, înființate în întreaga țară, au devenit forma de bază a organizării producției agricole pentru toate unitățile din raza lor de activitate. În medie pe țară reveneau la un consiliu unic agroindustrial circa 15 000 ha teren agricol. Avînd o structură și o funcționalitate mult îmbunătățite în comparație cu fostele consilii intercooperatiste, consiliile unice agroindustriale cuprind toate unitățile și instituțiile cu profil agricol din zona lor de activitate și, în calitate de titular de plan, răspund de realizarea sarcinilor ce revin unităților agricole componente. Unitățile componente ale consiliului unic își păstrează autonomia gestionară și proprietatea, au bugete de venituri și cheltuieli proprii și sînt titulare de plan pentru sarcinile ce le revin din planul unic de dezvoltare a economiei naționale; ele răspund de desfășurarea normală a activității de producție.

Cuprinderea în consiliile unice agroindustriale, alături de unitățile productive, a institutelor și stațiunilor de cercetare agricolă de pe teritoriu, a institutelor de învățămînt agricol a creat condițiile necesare pentru realizarea integrării cercetării și învățămîntului cu producția.

Conducerea colectivă a consiliului unic agroindustrial de stat și cooperatist se exercită prin adunarea generală a oamenilor muncii, consiliul de conducere și biroul executiv.

Instituirea acestor organisme ale oamenilor muncii din agricultură au asigurat participarea, în mod organizat, a țărănimii la elaborarea politicii agrare, constituind, totodată, mijlocul de a asigura integrarea acestei categorii de producători în sistemul democrației socialiste, care se bazează pe participarea tuturor oamenilor muncii la conducerea statului.

Documentele Congresului al XII-lea al P.C.R., prefigurînd dezvoltarea economico-socială a României în cincinalul și deceniul următor, prevăd accelerarea procesului de dezvoltare intensivă și modernizarea agriculturii — ca una din prioritățile cele mai importante de care depinde însăși dezvoltarea industriei, a întregii economii naționale, ridicarea bunăstării întregului popor. Corespunzător sarcinilor trasate de Congresul al XII-lea al partidului, precum și orientărilor Congresului agriculturii cu privire la înfăptuirea unei noi revoluții agrare în țara noastră, Planul național unic de dezvoltare economico-socială a Republicii Socialiste România pe perioada 1981 — 1985 asigură în continuare, concomitent cu dezvoltarea

¹⁹ Hotărîrea plenarei C.C. al P.C.R. din 1 februarie 1979 cu privire la îmbunătățirea conducerii și planificării unitare a agriculturii, crearea consiliilor unice agroindustriale de stat și cooperatiste și creșterea producției agricole, în „Buletinul oficial” nr. 12 din 3 februarie 1979.

accelerată a industriei, a celorlalte ramuri ale economiei naționale, dezvoltarea complexă și intensivă a agriculturii, ceea ce va însemna un important pas înainte pentru creșterea contribuției acesteia la o mai bună aprovizionare a populației cu produse agroalimentare, la asigurarea industriei cu materii prime, la progresul economico-social general al țării. Perioada 1981—1985 urmează să marcheze și în agricultură trecerea hotărâtă de la importantele acumulări cantitative realizate în cincinalele anterioare — dezvoltarea mecanizării, chimizării, irigațiilor și a altor lucrări de îmbunătățiri funciare, sporirea numărului de specialiști — la o nouă calitate, concretizată într-o creștere substanțială a recoltelor și producțiilor animale, în mărirea eficienței economice. Alături de asigurarea bazei de materii prime și a energiei — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvântarea rostită la Plenara Comună a C.C. al P.C.R. și Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale din iulie 1981 — agricultura va deveni una din cele mai importante priorități economice de care depinde dezvoltarea industriei, a tuturor ramurilor de activitate.

Planul pune un accent deosebit pe dezvoltarea mai accentuată a bazei de materii prime, a resurselor energetice interne, precum și pe dezvoltarea mai puternică a agriculturii, aceste sectoare constituind factorul hotărâtor pentru dezvoltarea economico-socială a țării noastre, pentru ridicarea nivelului de trai material și spiritual al poporului. Planul prevede investiții totale de 179,3 miliarde lei pentru Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare din fondurile statului și ale organizațiilor cooperatiste, în vederea mecanizării complete a lucrărilor agricole, inclusiv în zootehnie, pentru lucrări de îmbunătățiri funciare și irigații etc. Pe această bază, producția globală va spori în medie anuală cu 4,5—5% față de perioada 1976—1980, iar industria alimentară se va dezvolta cu un ritm mediu anual de 7%. În zootehnie efectivul bovinelor va ajunge, la sfârșitul anului 1985, la 7 300 000 capete²⁰. În vederea sporirii efectivelor de animale și creșterea producției animale se va acționa pentru îmbunătățirea reproducției și selecției raselor, dezvoltarea complexelor zootehnice, sporirea producției de furaje. Concomitent se vor adopta măsuri pentru perfecționarea în continuare a organizării, conducerii și planificării unitare a agriculturii și pentru sporirea producției vegetale și animale în gospodăriile populației.

În ansamblul măsurilor luate pentru perfecționarea organizării și conducerii activităților din agricultură, din industria bunurilor de consum se înscrie și adoptarea de către Marea Adunare Națională, în noiembrie 1981, a *Programului privind autoconducerea și autoaprovizionarea teritorială pentru asigurarea populației cu produse agricole animale și vegetale în perioada 1982—1985*. Potrivit prevederilor Programului, județele poartă răspunderea pentru realizarea producției agricole și asigurarea fondului de aprovizionare atât pentru necesitățile locale cât și pentru cele de interes republican. Aceasta are o mare importanță pentru aprofundarea laturilor calitative ale întregii activități economico-sociale, gospodărirea și utilizarea cu eficiență sporită a tuturor resurselor și materiilor prime, a materialelor și energiei.

²⁰ Lege pentru adoptarea Planului național unic de dezvoltare economico-socială a Republicii Socialiste România pe perioada 1981—1985. Republicii Socialiste România, Partea I, nr. 47 din 9 iulie 1981.

În vederea îndeplinirii obiectivelor stabilite de Congresul al XII-lea al partidului, a sarcinilor ce decurg din înfăptuirea în țara noastră a noii revoluții agrare, Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R., în ședința din 15 decembrie 1981, a examinat și stabilit o serie de măsuri privind stimularea unităților agricole socialiste și a celorlalți producători în creșterea producției la hecar și sporirea livrărilor la fondul de stat prin acordarea de prime peste prețurile de bază pentru livrarea produselor vegetale la fonul de stat, de furaje și de sămință. Primele se vor acorda, începînd cu anul 1982, pe tona de produs livrat la toate produsele vegetale și vor fi diferențiate în funcție de cantitățile de produse ce se vor livra la hectar. Măsurile adoptate acoperă cheltuielile, elimină neconcordanțele între costurile de producție și de livrare, asigură, totodată, creșterea rentabilității și sporirea substanțială a veniturilor, constituind un important mijloc de stimulare pentru toți cei ce lucrează în agricultură. Măsurile luate — ca și cele privind retribuția muncii în unitățile agricole cooperatiste au drept scop creșterea cointeresării materiale în dezvoltarea producției agricole, în livrarea unor cantități sporite de produse agroalimentare necesare aprovizionării populației, întărirea colaborării economice, a alianței muncitorești și țărănești.

Înfăptuirea obiectivelor noii revoluții agrare va spori contribuția agriculturii la dezvoltarea generală a țării și la ridicarea bunăstării popoului nostru.

În concordanță cu programul de creștere a nivelului de trai, stabilit de Congresul al XII-lea al partidului, planul cincinal 1981—1985 prevede o sporire a retribuției reale cu circa 16%, iar a veniturilor țărănimii cu circa 18% în 1985 față de 1980. Va spori, de asemenea, cuantumul ajutoarelor ce se acordă copiilor, membrilor cooperativelor agricole de producție. Totodată, se vor mări pensiile membrilor cooperativelor agricole de producție și ale țăranilor din zonele necooperativizate, pe baza creșterii perioadei de contribuție la fondul de pensii și a valorii produselor livrate la fondul de stat. „Am deplina convingere — sublinia secretarul general al partidului în cuvîntarea rostită la ședința Consiliului Oamenilor Muncii din 10 februarie 1982 — că toți oamenii muncii din agricultură, întreaga țărănime, vor acționa în așa fel încît vor contribui la dezvoltarea generală a țării, vor face totul pentru a întări alianța economică și politică cu muncitorimea, cu frații lor din întreprinderi, din orașe, demonstrînd astfel că societatea noastră socialistă se bazează pe două clase frățești, animate de aceleași scopuri și năzuințe — scopul socialismului și comunismului, al bunăstării și independenței țării”.

Dezvoltarea agriculturii pe baza planului național unic pe 1981—1985, asigură realizarea sarcinilor trasate de Congresul al XII-lea al partidului, obținerea produselor necesare atît pentru satisfacerea cerințelor interne de cînsur, în conformitate cu prevederile planului, cît și a disponibilității de export. Prevederile dezvoltării industriei, agriculturii, a tuturor sectoarelor de activitate, asigură o etapă importantă pe calea îndeplinirii obiectivului stabilit de cel de-al XII-lea congres al partidului înfăptuirea unei profunde revoluții în ce privește producția agricolă, nivelul tehnic, eficiența economică, ridicarea țării noastre pe noi trepte de progres și civilizație.

LE DÉVELOPPEMENT MULTIFORME DE L'AGRICULTURE
PENDANT LES DEUX DÉCENNIES QUI SE SONT ÉCOULÉES
DEPUIS L'ACHÈVEMENT DE LA COOPÉRATIVISATION. LE
PASSAGE À L'ACCOMPLISSEMENT DE LA NOUVELLE
RÉVOLUTION AGRAIRE

RÉSUMÉ

En relevant la place et le rôle de l'agriculture qui représente, aux côtés de l'industrie, une branche fondamentale de l'économie nationale roumaine, l'on estime que l'achèvement de la coopérativisation de l'agriculture a joué un rôle décisif dans l'établissement de la grande propriété qui a permis l'application sur une large échelle de la technique et de la science modernes, l'utilisation rationnelle de la terre et de la force de travail.

Durant la période suivante, l'agriculture a marqué des progrès importants dans la voie de la modernisation, assurant l'augmentation constante de la production agricole végétale et animale.

A l'heure actuelle, l'objectif fondamental en est la réalisation d'une profonde révolution agraire qui vise l'accélération du processus de développement intensif et de modernisation de l'agriculture roumaine, la garantie de l'élévation constante di niveau de civilisation et du mieux-être de tous les travailleurs.

EFORTURILE ROMÂNILOR DIN IMPERIUL HABSBURGIC ÎN REVOLUȚIA DE LA 1848—1849 PENTRU UNITATE NAȚIONALĂ

DE

ANASTASIE IORDACHIE

În imposibilitate materială de a-și infăptui deplina unitate statală, în condițiile înfringerii forțelor progresului de către coaliția Puterilor absolutiste, românii plănuiau unitatea politică a fiecărui din cele două mari grupuri etnice existente, unul în Imperiul habsburgic, altul în provinciile istorice vasale Imperiului otoman care se bucura din vechime de drepturi la autonomie administrativă, grav lezate însă, în ultimele decenii, prin instaurarea regimului politic regulamentar și a protectoratului țarist. Șansele cele mai mari erau de partea acestora din urmă, dar numai în condițiile create de izbucnirea unui război ruso-turc și înfringerea țarismului printr-un sprijin direct acordat de Puterile democratice ale Europei, interesate în menținerea Imperiului otoman.

Românii din Imperiul habsburgic, mult mai puțin avantajați în împlinirea aspirațiilor lor naționale, întrucât nu se bucurau nicăieri în cele trei provincii istorice din cuprinsul monarhiei de o existență politică, deși reprezentau marea majoritate a populației, își înmănușiau eforturile pentru infăptuirea unei unități politice proprii. Prin această unitate politică, ei înțelegeau cuprinderea laolaltă a tuturor românilor din Imperiu, sub o conducere națională și sub suzeranitatea Curbii din Viena, adică recunoașterea existenței naționale a poporului român din Austria, egal în drepturi cu alte națiuni supuse Coroanei habsburgice.

Mare propagator al unității naționale, N. Bălcescu n-a avut altă preocupare în exil decît organizarea pentru infăptuirea ei pe calea revoluției, singurul mijloc conceput de el pentru eliberarea popoarelor și constituirea lor în cadrul unor state naționale unitare. În condițiile existente după înăbușirea revoluției la București, el preconiza formarea a două blocuri românești de o parte și de cealaltă a Carpaților, în vederea alăturării lor, în perspectivă, la ivirea unor împrejurări prielnice. Astfel, încă din toamna anului 1848, cînd se afla la Sibiu, informa pe prietenul său apropiat, Al. G. Goleșcu, că românii din Transilvania și Banat s-au ridicat cu armele contra asupritorilor maghiari. Ei au început chiar a se organiza în districte românești, cu funcționari români, cu folosirea limbii române în cancelarii. N. Bălcescu i-a îndemnat să trimită o deputație la împăratul Austriei spre a-i cere organizarea laolaltă a tuturor românilor din Transilvania și Ungaria sub o administrație comună. El își exprima regretul că nu s-a

reușit o conciliere între popoarele asuprite din Austria datorită miopiei politice a conducătorilor maghiari, care a dus la dezbinare între diversele naționalități și la salvarea Imperiului habsburgic din criza în care intrase, amenințându-l cu destrămarea. Îl sfătuia pe Al. G. Golescu să se străduiască a scrie în ziarele din țările Europei occidentale „a disculpa pe români de imputarea de reacționari. Trebuie să zici că naționalitatea din Austria, neputînd a se conserva în fața Rusiei decît confederîndu-se împreună, și de vreme ce Ungaria nu a vrut să primească proiectul de confederație întemeiat pe egalitatea naționalităților ce îi propusesem noi, apoi era firește că aceste națiuni să caute a sprijini imperiul Austriei ce făgăduia această egalitate”¹.

Acuzat de unii contemporani, atît el, cit și Ion Ghica și Cezar Bolliac, că ar trece peste sentimentele naționale ale românilor transilvăneni, în vederea unei concilieri cu conducerea revoluției maghiare spre a se îndrepta împreună contra dușmanului comun, absolutismul, Nicolae Bălcescu, fără a le putea răspunde direct, își exprima totuși clar gîndurile sale, în diverse scrisori, către prieteni, din care se desprinde concepția sa înaintată, progresistă, de colaborare a popoarelor asuprite contra asupritorilor. Dar luptînd pentru libertatea proprie, conducătorii revoluției maghiare deveneau ei înșiși asupritori ai altor popoare, cărora nu concepeau a le reda libertatea națională, prin constituirea unui stat național maghiar, ci să le-o înăbușe prin integrarea lor într-un stat bazat pe vechile structuri geografice medievale. Dureroasă și păgubitoare neînțelegere a rosturilor moderne a principiului naționalităților! Această neînțelegere folosea în mod firesc restatornicirii vechii stări de lucruri existente în Imperiul habsburgic. Pentru a-și salva naționalitatea, românii s-au îndreptat pentru sprijin, tot atît de firesc, către dușmanii dușmanilor libertății lor naționale. Determinînd acest complex de casualitate, N. Bălcescu împărțase prietenului său Ion Ghica semnificațiile ce se desprindeau din tragicele împrejurări ale imposibilității înlăturării unei înțelegeri româno-maghiare din cauza intransigenței conducătorilor unguri. La finele anului 1848, scria că a mers la Sibiu pentru a afla știri din țară, dar, mai ales, pentru „a vedea cu ochii ce avem să așteptăm de la românii de acolo”². Ei cu toții s-au ridicat contra asupritorilor maghiari, dar „din nenorocire, mișcarea românilor, care e dreaptă într-aceea că ungurii era ciocoi lor și le refuza naționalitatea, a profitat reacției împărătești”³. N. Bălcescu a sfătuit pe români să convoace o adunare națională în care să proclame Transilvania țară românească și s-o organizeze astfel. Dar guvernul austriac, pentru a împiedica unirea lor, i-a determinat a organiza două adunări: una a ortodocșilor, alta a uniților⁴. Și astfel, prin religie, ale cărei deosebiri fuseseră înlăturate prin Adunarea de la Blaj, s-a urmărit dezbinarea între români. Bălcescu i-a sfătuit pe români să trimită deputați la ambele adunări unde să ceară unirea tuturor românilor din Austria într-un singur organism. Desigur că luptele dintre români și unguri sînt anacronice, numai în Evul Mediu se proceda astfel. Opri-

¹ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, Ediție critică de G. Zane, București, 1964, p. 116—117. Hermanstadt, 10/22 noiembrie 1848.

² *Ibidem*, p. 118, Belgrad, 16/28 decembrie 1848.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 119.

marea și nedreptatea făcute românilor au fost atât de mari, încât i-a ridicat pe toți la luptă. Ei au în fruntea lor conducători pricepuți și foarte populari, care știu a lupta și a nu le fi teamă de război, încât ridicarea lor nu va fi zadarnică⁵.

Mai târziu, în timpul exilului, sosit în mod special la Paris de la Ville d'Avray, unde se afla pentru a-și îngriji sănătatea zdruncinată, în scopul de a participa la banchetul organizat de societatea „Junimea română”, în ziua de 14 mai 1851, cu prilejul împlinirii a trei ani de la revoluția de la 1848, Nicolae Bălcescu a rostit o cuvîntare înflăcărată cu privire la re-deșteptarea națională a românilor din Transilvania: „Una din faptele cele mai minunate ale acestui minunat al XIX-lea veac, — începea el discursul — fără îndoială că e deșteptarea naționalității române din Ardeal, după un somn greu, într-un jug ce de o mie de ani o împovăra. Niciodată o nație mai multă vreme în robie cumplită nu zăcu! Niciodată o nație robită, mai repede și într-un timp mai scurt nu se deșteaptă. Mai multe veacuri trebuise năvălirii ungurești ca să poată amorți și injuga de tot pe români. Mai puțin de un veac fu deajuns acestora spre a scutura acel greu și învechit jug. Înviere de minune într-adevăr! Dovadă puternică că nemuritor e sufletul națiilor și că sfînt, dumnezeesc și nepieritor e dreptul lor”⁶.

Toate împilările și toate asupririle îndurate — continua N. Bălcescu înflăcăratul său discurs — nu i-au scos din suflet poporului român din Transilvania conștiința sa de neam. Înăbușită veacuri de-a rîndul, ea a izbucnit cu tărie prin gîndul și cuvintele apostolilor românismului, care au fost dascălii ardeleni. Ideile lor, răspîndite prin lucrări, au prins și s-au dezvoltat în mintea și inima poporului. Pe Cîmpia Libertății de la Blaj s-au adunat 50.000 de români spre a proclama dreptul lor la existență națională după deviza: „Sînt, deci intru în drepturile mele!”⁷ Tot la Blaj s-a auzit și strigătul din mulțime: „Noi vrem să ne unim cu Teara!”⁸. Așadar, pentru prima dată se aclamă idealul național al izbăvirii de dominația străină și înfăptuire a unității naționale. S-au comis ceese și greșeli în revoluția de la 1848 „dar ziua de 15 mai 1848 rămîne frumoasă și luminoasă, neatinsă și curată de orice exces și greșală. Dați-mi voie, cetățeni, a închina la această zi, în care poporul român adunat la Blaj în cîmpul libertății strigă: „Noi vrem să ne unim cu Teara!”⁹.

Întărit în aspirațiile lui, care se vedeau iluzorii, N. Bălcescu informa pe Ion Ghica precum că românii din Transilvania și Banat ar fi primit dreptul din partea împăratului de a se guverna de către un român. Bălcescu acordă o mare însemnătate acestui act, pe care-l considera ca un progres al ideii naționale românești în provinciile de peste Carpați: „Pentru mine chestiunea naționalității o pui mai presus de libertate. Pînă cînd un popor nu va exista ca nație, n-are ce face cu libertatea. Libertatea se poate lesne redobîndi, cînd se va perde, iar naționalitatea nu. De aceea eu crez că în poziția de acum a țării noastre trebuie să țintim mai mult a păstra naționalitatea noastră, atât de amenințată, și să cerem

⁵ *Ibidem*, p. 119.

⁶ N. Bălcescu, *Opere*, I—2, p. 125. *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*.

⁷ *Ibidem*, p. 126.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

atita libertate, pe cît ne este neapărată pentru dezvoltarea naționalității noastre”¹⁰.

Impresionat de marele ascendent al țarismului în sud-estul european, atît pe plan militar, cît și propagandistic, propovăduind eliberarea popoarelor creștine din Imperiul otoman, N. Bălcescu nu putea să nu sesizeze gravitatea pericolului pentru ființa națională și statală a poporului român. De aceea, atrăgea atenția asupra propagandei țariste, care căuta să ademenească popoarele din Orientul european cu promisiunea demagogică a eliberării de sub Turcia și Austria. Din care motiv, aprecia ca o mare greșeală primirea de ajutor țarist de către popoarele slave în vederea răsturnării ambelor imperii, întrucît răsturnarea nu ținea la eliberarea popoarelor ci la instituirea unei noi dominații asupra lor. Era vorba, așa-dar, de substituirea unei dominații cu alta, cu consecințe ușor de prevăzut, dacă se va avea în vedere totala inexistență a unei vieți naționale a românilor din afara Austriei și Principatelor române aflate sub suzeranitatea Turciei. Nu aveau prea multă libertate românii din aceste două imperii, dar aveau atita cît să le conserve și dezvolte ființa națională, spre a nu le fi amenințată cu stingerea, prin interdicția oricărei manifestări de limbă și obiceiuri, fie prin viu grai, fie prin scris, așa cum proceda țarismul, cu popoarele subjugate.

Grea era viața românilor din cuprinsul Imperiului habsburgic, dar ei măcar puteau lupta pentru cîștigarea unor drepturi naționale, aveau școli în limba națională, gazete și ziare în limba proprie, fie chiar temporar suspendate și intens cenzurate. Măsurile vexatorii întreprinse de autorități au dus la o scădere continuă a populației românești. Astfel, analizînd acest proces în provinciile istorice de peste munți, Ion Ghica demonstra, în temeiul unor statistici, că, de la 1847 pînă la 1862, populația românească a scăzut cu 7% din cauza emigrațiilor în Principate: „Mai toți rindașii, mai toți vizitii, servitori, bărbați și femei din București, în orașe și chiar pe la țară, sunt ungureni, adică români din Ardeal. Și să nu credem că această emigrațiune mihnește pe unguri, ei ar da mult ca să vadă Transilvania golită de români. Sibenbirgu (șapte cetăți) este puterea cea mai temeinică a Ungariei, iar românii care locuiesc acolo sunt o slăbiciune pentru magjari; este întocmai ca o fortăreață tare neexpugnabilă cu o garnizoană asupra căreia nu pot compta”¹¹.

Îndelungata și apăsătoare aspirație națională i-a determinat pe români să lupte pentru păstrarea ființei lor, atît de amenințate, găsind întotdeauna mijloacele cele mai adecvate pentru a se salva. Ei au făcut distincția între clasa conducătoare maghiară, intransigentă și disprețuitoare față de libertățile celorlalte națiuni, și poporul de rînd. Răspunzînd autorului unui articol dintr-un ziar maghiar, G. Barițiu arăta că națiunea maghiară nu se reducea la cei 300 de membri ai Dietei. Cei trei milioane și jumătate de maghiari sufereau și ei de jugul tiraniei, la fel ca românii: „Nu, Medgyes, nu minți — se adresa el ziaristului ungar —, nu irita, căci românii nu urăsc pe maghiari, ci numai pe tirani, care nu sînt numai maghiari, ci și români și feluri de corcitură, urăsc numai pe partida teroristică,

¹⁰ N. Bălcescu, *Opere*, IV, p. 129. Către Ion Ghica, Belgrad, 21 ianuarie 1849.

¹¹ Ion Ghica, *Serieri*, I, p. 196.

¹² G. Barițiu, *Scrieri social-politice*, București, 1962, p. 124. Articol din „Gazeta de Transilvania”, XI, 1848, nr. 80, p. 331.

furiată, o urăsc din tot sufletul, iar pe alții nu”¹². „În „Foaie pentru minte” același Barițiu scria : „Noi în această patrie numai atunci vom avea pace asigurată, sinceră, stătătoare cînd compatrioții noștri de alte națiuni vor primi ca să se dea principiilor de libertate, egalitate, fraternitate acel înțeles prin care să fie garantizată și viața națională a poporului nostru într-o deplină măsură, fără cea mai mică scădere și răfuire”¹³.

Spirit prin excelență democratic, patriot fervent, militant pentru cauza națională G. Barițiu combătea cu argumente temeinice politica de învrăjbită națională a popoarelor din cuprinsul Imperiului habsburgic, necesară numai unor grupări politice extremiste spre a promova idealuri străine bunei conviețuiri și înțelegeri. Polemizînd cu autorul unui articol dintr-un ziar vienez, G. Barițiu respingea argumentat ideea că românimea ar fi cel mai periculos element din Transilvania. Un popor care cere drepturi egale cu celelalte, dreptul la existență politică independentă pe teritoriul național locuit din vechime nu poate fi considerat periculos decît pentru cei ce neagă aceste drepturi : „românii cer cu tot deadinsul înființarea egalității nu numai în drepturile civile, ci și în cele *politice*, adică precum națiunea sasă și maghiaro-secuie au figurat și mai vreau a figura în faptă ca *națiuni politice* independente cu al lor teritoriu, așa vrea și pretinde a figura și națiunea română cu al său teritoriu neatîrnător de toate celelalte naționalități și atîrnător numai față de coroană, iar acel teritoriu să se demarce nu după politica cuceritorilor (Erboser) și a egoiștilor, ci după omogenitatea elementului”¹⁴. Dacă acesta este pericolul, apoi același pericol vine din partea sașilor. Pentru care motiv, românii nu vor înceta niciodată a cere și a pretinde aceleași drepturi cu ale celorlalte națiuni.

Autorul articolului din ziarul vienez mai acuza pe români că ar tinde spre reconstituirea regatului Daciei. La această acuzație, G. Barițiu răspundea că Germania tindea pînă la Dunărea de jos. Românii nu fac altă propagandă pentru panromânismul lor decît fac germanii pentru pangermanismul lor : „Nu negăm : ne interesează și ne doare foarte de soartea și starea atît-atît de precară a principatelor danubiene și le-am dori din suflet uniunea, care era pregătită chiar prin capul (capitolul — n.n.) din urmă al Regulamentului Organic, le poftim și o independentă care oricum să iasă, n-ar putea fi periculoasă nici sasului, nici altora, pentru că voi știți că românii nu sînt nici 40 nici 80 milioane”¹⁵. N-ar merita oare românii din Imperiul habsburgic să fie părăsiți de toți dacă nu ar dori tot binele fraților lor de peste Carpați ? De aceea, conchidea G. Barițiu, nu pot fi decît calomniatori cei ce acuză pe români că sînt periculoși altor națiuni, atunci cînd cer și pretind exact aceleași drepturi cu ele, au aceleași aspirații.

Cu adevărul faptelor de partea sa, G. Barițiu demonstra temeinicia luptei pentru drepturi naționale a unui popor care nu dorea răul niciunui vecin al său, totdeauna în afara unor ambiții de cucerire și dominație asupra altor popoare, profund democratic în aspirațiile sale spre libertate națională și socială, simpatizant și adept al luptei tuturor națiunilor pentru emancipare politică de sub jugul tiraniei și despotismului. Ar fi fost un anacronism, o lipsă de sens a existenței lor ca românii din Imperiul

¹² *Ibidem*. „Foaie pentru minte...”, XII. 1849, p. 19.

¹⁴ *Ibidem*, p. 134—135 www.dacoromanica.ro

¹⁵ *Ibidem*, p. 136.

habsburgic să nu fi manifestat sentimente de solidaritate națională cu frații lor de peste Carpați, precum așijderea ar fi fost lipsă de interes a românilor din Principate față de mișcarea de eliberare națională a fraților lor deposedați cu forța de cele mai elementare drepturi la autonomie și existență națională, drepturi de care se bucurau sașii și ungurii, minoritari în toate provinciile locuite de români.

În fond, G. Barițiu susținea că, în afara unității statale, românii întruneau toate condițiile spre a fi o națiune. Le lipsea, așadar, numai unitatea politică. Adversarii lor cunoșteau foarte bine realitatea și, din acest motiv, agitau ideea dacoromânismului spre a o folosi contra națiunii române, ca un mijloc de diversiune. Cei ademeniți puteau fi mai ușor denunțați, paralizându-se astfel mișcarea de eliberare națională. Guvernatorul Transilvaniei, după 1849, L. Wohlgemuth, a folosit astfel de diversiune, prin discuții cu Pavel Vasici și Ion Maiorescu. Se propagau zvonuri că Viena dăduse bani românilor spre a înfiptui un stat național. Se știe însă că niciun român nu s-a putut apropia de Curtea din Viena cu vreun memoriu în anii 1848—1850. Toate numai vorbe deșarte, diversiuni despre Daco-România. G. Barițiu conchidea că, în pofida acestor manevre dușmănoase „o Dacoromania tot există și va exista totdeauna, eară aceea este Dacoromania reprezentată și oareșicum încarnată în unitatea limbii și a literaturii române, care este unica pentru zecce milioane de locuitori împărțiți în câteva staturi. Precum este una limba franceză vorbită și scrisă în Franția, în Belgia, în Elveția; precum e limbă germană în Austria, Germania, Elveția etc., limba spaniolă în Spania și în câteva staturi sudamericane, intoema este și limba română comună tuturor românilor din toate staturile în care locuesc ei”¹⁶.

Apărută în secolul al XVIII-lea, conștiința națională a românilor devenise un element de înaltă valoare spirituală, contribuind la formarea și dezvoltarea unității naționale și la promovarea ideii unității politice, scopul final al luptei de rededeptare și regenerare națională. Românii s-au sprijinit, în lupta lor pentru salvarea ființei naționale, pe orice forță externă spre a anihila asalturile primejdioase ale adversarilor lor. Astfel, la 1848 au fost nevoiți, la fel ca slavii, să se sprijine pe Austria, care în mod cert era adversara adversarilor lor, deși era o putere absolutistă, tocmai pentru că nu vedeau altă posibilitate de a-și salva ființa națională: „N-a fost spiritul de absolutism la aceste două popoare oprimate, care i-a aruncat în partea habsburgilor detronați! — scria V. Maniu într-o lucrare a sa. Românii de la 1848, deși n-au fost preparați nici moralmente, nici materialmente pentru răscoală, și deși cruzii lor tirani erau bine armați și aveau propriul lor guvern, s-au ridicat falnici, cu curagiul și credința ce inspiră virtutea română ca să-și apere patria, limba și naționalitatea (...). Nu poate fi nici culpa românilor, nici a croato-slavilor din Austria dacă dinastia perfidă, salvată prin armele acestor două brave națiuni, și-a călcat jurămintele solemne, desmintind toate protestațiunile sale, toate promisiunile date popoarelor nemaghiare”¹⁷. Prin urmare, precum prea

¹⁶ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, II, p. 582—583.

¹⁷ V. Maniu, *Unitatea latină sau cauzele româniei și naționalităților din punctul de vedere istoric, juridic și politic*, București, 1897, p. 31.

bine scria V. Maniu, românii ar proceda la fel dacă le-ar fi amenințată naționalitatea în viitor.

Înfăptuirea unității naționale românești era pe cât de necesară, pe atât de legitimă, un proces, iar cei care se opun acestui proces nu vor avea nici o șansă de succes. Dimpotrivă, vor pierde prin pierderea simpatiei și sprijinului românilor: „Nici uă dată maghiarii nu vor avea simpatie și devoțiunea românilor ultragiați și cu atât mai puțin concursul lor în timp de pericol! Niciodată românii nu vor renunța la individualitatea națională pe pământul Transilvaniei autonome, al Banatului și al părților române din Ungaria (...) Niciodată românii nu vor putea să renunțe la libertatea de om, căci a renunța la libertate este a renunța la calitatea sa de om, a renunța la devotamentul dorit românismului”¹⁸. Lipsa de democrație pentru naționalități a dus la căderea revoluției maghiare din 1848 — 1849: „Causa maghiară a căutat să triumfe prin sînge și a căzut înecat în sîngele său propriu”¹⁹.

Unitatea maghiară sau austriacă, de care se face atita caz, nu sînt posibile — continuă a argumenta V. Maniu — pentru că nu se bazează pe omogenitate. Invocarea exemplului Elveției nu este de nici un folos pentru că nu se intenționează o unitate întemeiată pe liberă asociațiune, ci pe contopire forțată în scopul desnaționalizării nemaghiarilor și neaustriecilor. Dacă maghiarii încearcă o unitate politică forțată, cum să nu tindă românii a înfăptui unitatea națională pe omogenitatea lor: „Românii, uniți prin genetica lor, prin sînge, limbă, moravuri, tradițiuni, credințe, aspirațiuni, suveniri și reminiscinți, românii, în număr de opt milioane să nu poată constitui uă unitate politică, pe un teritoriu românesc?! Dar omogenitatea este primul, exclusivul și geneticul element al unității! Noi știam că atât în mundul fizic cît și în cel moral și în toată natura elementele eterogene pururea se combat!! Rămîne dar constatat că imposibilul la maghiari și la Austria este posibil, este naționale numai la români, germani și slavi”²⁰.

Din nenorocire, tocmai pentru ce au luptat mai mult românii la 1848—1849 — naționalitatea — n-au reușit să obțină. Episcopul Andrei Șaguna, primit în audiență de noul împărat Franz Joseph I, la 6 februarie 1849, adresa cereri pentru acordarea de drepturi românilor. Între altele, afirma că poporul român aștepta cu îndreptățite speranțe reforme. La rîndul său, împăratul se poate sprijini „pe simțul cel sănătos al țaranilor de viță română din Transilvania și pe regimentele române de linie și graniță, care întotdeauna s-au deosebit prin curagiu, credință și răbdare”²¹. A. Șaguna amintea că, în ultimele evenimente, națiunea română a făcut multe sacrificii, pentru ca să-și cîștige și apere cu arma libertatea constituțională și egalitatea tuturor naționalităților în contra „domnirii silnice din Budapesta”²², sacrificiile ei fiind folositoare tronului. Episcopul mai solicita drepturi egale pentru națiunea română cu celelalte națiuni din

¹⁸ *Ibidem*, p. 53—54.

¹⁹ *Ibidem*, p. 57.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, ed. II-a, Sibiu, 1964, p. 516—517.

²² *Ibidem*, p. 518.

Imperiu²³. Precum menționa într-o scrisoare trimisă consistoriului din Sibiu, A. Șaguna a fost bine primit de împărat, care a promis drepturi egale și pentru români, reținându-l la dejun²⁴.

La 25 februarie 1849, românii transilvăneni au trimis din nou la Viena o delegație în frunte cu Andrei Șaguna, din care mai făceau parte : G. Barițiu, A. T. Laurian, tribunii Avram Iancu și Simion Balint. Acesteia i s-au alăturat și delegația românilor bănățeni, alcătuită din Patriciu Popescu, Basilius Stoian, frații Mocioni ș.a., precum și cea a românilor bucovineni, compusă din Eudoxiu Hurmuzachi și Mihai Butnariu. În petiție se susținea că „națiunea română din marele principat al Ardealului din Banat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovina, care este cea mai veche între celelalte națiuni, și cea mai numeroasă ținuturile locuite de ea, fiindcă numără pînă la trei milioane și jumătate . . . n-a cruțat nicio jertfă pentru interesele statului și ale dinastiei, cu toate că a fost apăsată de celelalte conațiuni și scoasă, prin legile feudale, de sute de ani, din toate drepturile convenite unei națiuni, ba încă anul trecut fu amenințată chiar cu stîrpirea de către maghiarii cari nutreau ideea de desmembrare”²⁵.

În continuare erau menționate sacrificiile românilor în ultimele evenimente, care se ridicau la 10.000 de oameni. Slaba dotare cu armament a detașamentelor românești a fost suplinită cu un neasemuit curaj. Astfel că românii din Imperiul habsburgic, inclusiv cei din Bucovina, cereau unirea tuturor românilor din statul austriac într-o națiune autonomă sub sceptrul împăratului Austriei ca parte integrantă din monarhie ; administrație autonomă națională, atît politică cît și bisericească ; întrunirea unui congres general al întregii națiuni din monarhie, spre a lua măsuri de organizare, adică spre a-și alege un șef politic, un șef bisericesc, căruia să-i fie subordonați ceilalți episcopi, precum și pentru alcătuirea unui „Senat român” și unui Sfat administrativ ; introducerea limbii române în chestiunile referitoare la români și în localitățile cu populație majoritară românească ; Adunare Națională cu dreptul de a se întruni în fiecare an pentru a discuta și orîndui interesele românilor ; reprezentarea națiunii române proporțional cu numărul în dieta generală a Imperiului austriac ; aprobarea unui organ național în guvernul austriac pentru apărarea și aranjarea intereselor naționale în legătură cu afacerile pendinte de Imperiu ; adăugarea la titulatura împăratului și pe aceea de „mare principe al românilor”²⁶.

În finalul petiției adresate împăratului se conchidea că națiunea română nu mai putea rămîne subordonată niciuneia dintre celelalte națiuni ale Imperiului, fiind necesară deplina egalitate în drepturi cu acestea. Spre a-și căpăta identitatea și a se bucura de drepturi naționale, la fel ca toate celelalte națiuni se solicita unirea tuturor românilor din monarhie într-un organism politic autonom, ca membru al acesteia, sub suzeranitatea Curții din Viena. Numai în acest fel „națiunea română va putea să se mulțumească (. . .) și va fi pusă în starea de a fi aceea la ce o determină numărul

²³ *Ibidem*, p. 519.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 519—520.

²⁶ Mihai Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859 din actele arhizei de stat a Ministerului de Interne și Justiție de la Viena*, București, 1929, p. XV—XVI, 38—42; T. Păcățian, *op. cit.*, p. www.dacoromanica.ro

său, originea sa, nobilele sale însușiri, cari prin apăsarea veacurilor n-au perit, limba sa cea unică în biserică, literatură și familie, poziția geografică și alte împrejurări”²⁷. Petiția națională a românilor din Monarhia austriacă era semnată de : Andrei Șaguna, Ioan Mocioni, din Banat, Ioan Popasu, Ioan Stoica și Iosif Pop, din Transilvania, dr. Ioan Dobran, din Banat, dr. Eudoxiu Hurmuzachi și Mihai Botnariu din Bucovina, dr. Constantin Poinuțu, din teritoriile incluse la Ungaria, apoi de Vasile Ciupe, Lucian Mocioni și Iacob Bologna²⁸.

Episcopul Andrei Șaguna relatează, în memoriile sale, cum a mers, împreună cu alți fruntași români la Olmütz, unde au fost primiți de împărat. Răspunsul monarhului a fost măgulitor pentru cei prezenți afirmând că lua act „cu recunoștință despre grelele jertfe” ale poporului român în evenimentele recente, promițând că va examina și va rezolva în timpul cel mai scurt poziția lor. Entuziasmați de un asemenea răspuns, membrii delegației au publicat într-o gazetă vieneză rezultatul audienței, ceea ce a atras minia împăratului. Ministrul prezident era în situația de a dezminți în presă știrile publicate, dar Andrei Șaguna l-a rugat să nu compromită public delegația română. După care a primit răspuns din partea acestuia că nu va lua măsuri „să se rectifice în ziare răspunsul inexact redat al Majestății Sale”²⁹. Fără îndoială, nu faptul că era inexact deranja, pentru că nu putea fi astfel, ci că era dată publicității o promisiune ce se dorea și se va dovedi doar iluzorie.

La cererile repetate ale românilor, guvernul și Curtea din Viena au răspuns prin tergiversări nesfârșite, trimițând petiții, de la un minister la altul, pentru a nu rezolva niciuna. La petițiile anterioare, cit și la cea adresată de către episcopul Andrei Șaguna, la 12 martie 1849, în numele tuturor românilor din Monarhia austriacă, către împăratul Franz Joseph, în care era evidențiat sacrificiul românilor în timpul revoluției de la 1848—1849 s-a răspuns prin nesocotirea drepturilor naționale ale românilor așa cum s-a procedat prin Constituția din 4 martie 1849, în care românii nici măcar nu erau menționați ca națiune aparte, fiind incluși diverselor provincii. Astfel, într-o petiție adresată împăratului, Andrei Șaguna arăta că numărul românilor din așa-numitul „ținut sășesc” era de 297.783, pe cînd al sașilor de numai 163.896, deci cu 133.887 mai mulți români decît sași. Românii din Banat erau incluși ținutului Voivodinei etc.³⁰.

Constituția din 4 martie 1849, întrucît n-a fost supusă aprobării popoarelor, a fost denumită „octroiată” adică acordată de împărat, ca un dar pentru popoarele sale. Prin Constituție, Transilvania a redevenit principat aparte, adăugîndu-i-se alte comitate, anterior pendinte de Ungaria, precum : Crasna, Solnocul de mijloc, Zarandul, Cetatea de piatră (Chioarul), orașul Zalău. Se preciza că „Formarea internă și constituția marelui principat al Transilvaniei se vor stabili prin un nou statut, în consonanță cu această constituție a imperiului, după principiul deplinei neatîrnări de regatul Ungariei și al egalei îndreptățiri a tuturor națiunilor

²⁷ T. Păcățian, *op. cit.*, I, p. 522.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Andrei Șaguna, *Memorii din anii 1846—1871*, Sibiu, 1923, p. 26.

³⁰ Mihai Popescu, *op. cit.*, p. 43—46; Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*. Schița tomului III. www.dacoromanica.ro de dr. Ștefan Pascu, Sibiu, 1943, p. 144.

din această țară”³¹. Bucovina era ducată, ducele fiind însuși împăratul. Fiecăreia dintre provinciile Imperiului i se recunoștea autonomia, în limitele stabilite de Constituție. Se mai stabilea că „fiecare națiune are dreptul inviolabil de a-și păstra și cultiva naționalitatea și limba”³². Toți cetățenii Imperiului erau egali în fața legii³³. În Ungaria însăși era proclamată „egala îndreptățire a tuturor naționalităților și a limbilor din acea țară, în toate raporturile vieții publice și cetățenești, are să se garanteze prin instituții potrivite”³⁴. Sîrbilor din Voivodina li se asigura „păstrarea bisericii și a naționalității”³⁵. Cu privire la români nu se specifica nimic de acest fel. Mai mult, chiar, românii din Banat fuseseră incluși la Voivodina, iar cei din Transilvania sud-estică ținutului săsesc, ceea ce a determinat proteste și noi petiții.

Dat fiind faptul că nu se satisfăcuseră cererile adresate împăratului, iar în Constituția din 4 martie nu se menționa nimic cu privire la îmbunătățirea situației românilor, comparativ și în măsură cu celelalte națiuni și în concordanță cu spiritul timpului, delegația română adresa un memorandum guvernului austriac, la 5 martie 1849, în care insista asupra importanței românilor și comunității lor de limbă și obiceiuri. Cel mai important punct al petiției din 25 februarie 1849 era unirea tuturor românilor din Austria sub sceptrul împăratului. Pentru a nu se da ocazia la răstălmăciri, în memorandum se preciza că această cerere a românilor însemna o „independență numai cu privire la administrația internă și față de celelalte națiuni”³⁶.

În continuarea memorandumului se susținea că națiunea română era așezată la extremitatea de est a Imperiului, între națiuni diferite ca limbă, care au asupra ei o deosebită influență, deși era cea mai veche pe teritoriul pe care-l locuiește, fiind mereu o punte de legătură între civilizația apuseană și cea răsăriteană: „Mai ales națiunea română din monarhia austriacă a venit la convingerea că ea prin numărul său, prin pozițiunea sa geografică, cu identitatea originii, limbei, a moravurilor și a religiunii cu locuitorii principatelor de la Dunăre, e chemată să fie membru puternic al Monarhiei austriece, atit pentru susținerea echilibrului trebuincios între deosebitele vițe de popoare în interiorul statului întreg, cit și spre introducerea unei influențe, — Austriei neapărat trebuincioase, — în răsăritul Europei, îngreunat de evenimente”³⁷.

Din păcate — se susținea în memorandum —, era ignorată însemnătatea națiunii române. În trecut, nu s-a putut găsi audiență, în prezent cererile românilor sînt răstălmăcite. Din care motiv, națiunea română respinge cu indignare toate calomniile la adresa ei și cere în continuare unirea tuturor românilor din Monarhia austriacă. Această cerere se sprijină pe proclamarea deplinei și egalei îndreptățiri a tuturor națiunilor din Imperiu, prin care se înțelege că nu mai trebuie să existe o predominare a unei națiuni asupra alteia. Or, acest principiu nu poate fi aplicat decît

³¹ T. Păcățian, *op. cit.*, I, p. 530.

³² *Ibidem*, p. 524.

³³ *Ibidem*, p. 525.

³⁴ *Ibidem*, p. 529.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 535—536.

³⁷ *Ibidem*, p. 536.

prin dreptul fiecărei națiuni de a-și forma un organism propriu, independent de celelalte națiuni. Prin urmare, problema delimitării teritoriale după principiul majorității etnice a provinciilor românești din Imperiu și unirea lor într-un singur organism politic ar fi singura soluție plauzibilă aplicării principiului constituțional al egalei îndreptățiri a tuturor națiunilor”³⁸. Unirea națiunii săsești, despărțită de la nord la sud printr-un teritoriu locuit de alte națiuni, este un argument pentru îndreptățita unire a românilor din Imperiu: „Națiunea română peste tot e pătrunsă de această trebuință. Aceleași patimi cari a trebuit să le sufere de la celelalte națiuni privilegiate în toate țările monarhiei, aceeași soarte și aceleași primejdii, de cari este încungiurată; conștiința celeiași origini pe care fiecare român o poartă în inima sa; aceeași religione, dar mai virtos una și aceeași limbă în familie, literatură și biserică, aceleași datini moștenite de la străbuni, pe care veacuri întregi n-au putut să le nimicească, au încolțit și au produs de mult simțul acestei trebuințe. Astăzi acest simț e mai puternic decît oricînd altădată”³⁹.

Adevărurile exprimate în memorandumul delegației românilor din Imperiul austriac erau deja și încă de foarte multă vreme cunoscute de adversarii românismului. Tocmai unitatea de monolit a tuturor românilor îngrijora Curtea din Viena, precum îngrijora însuși guvernul revoluționar maghiar. Împotriva acestei unități perfecte, din toate punctele de vedere, a blocului românesc din Imperiu acționau toți cei care vedeau o primejdie pentru scopurile urmărite. Dispersarea lor în diverse provincii în care elementul politic predominant să fie altă națiune, nerecunoașterea acestor provincii ca identități naționale românești, în pofida caracterului etnic majoritar românesc, vădeau teama chinuitoare a cercurilor politice din Imperiu față de numărul impresionant al românilor. Din care motiv, nu erau lăsați să devină puternici prin unirea lor într-un singur organism politic, sub suzeranitatea Curții din Viena. Românii căutau însă a argumenta guvernului austriac avantajele pentru Imperiu ale unirii românilor într-un singur corp politic. În primul rînd, războiul dintre români și unguri n-ar mai fi avut loc. De aceea, toate celelalte puncte ale petiției din 25 februarie 1849 n-aveau alt scop decît dezvoltarea liberă a națiunii române între celelalte națiuni ale Imperiului, ca parte componentă a sa. Niciuna din aceste cereri nu vine în contradicție cu principiile recunoscute și garantate de atîtea ori. Nimic nu ar fi mai grav și mai trist decît refuzarea acestor cereri îndreptățite ale românilor, atît de imperios impuse de spiritul timpului⁴⁰.

Contra nedreptăților comise împotriva lor, în pofida tuturor așteptărilor, românii adresau, prin episcopul Andrei Șaguna la 12 martie 1849, o plîngere a națiunii române către împărat, după publicarea Constituției. În această plîngere se arată că reprezentanții națiunii române „de sute de ani nesocotită, dinadins dată îndărăt, iar în timpul mai recent greu încercată” se văd în situația de a se plînge pentru nesocotirea cererilor sale. Astfel, unirea atît de mult dorită este acum cu mult mai îngreunată, românii fiind în continuare desbinați și supuși națiunilor privilegiate

³⁸ *Ibidem*, p. 537—539.

³⁹ *Ibidem*, p. 539—540. www.dacoromanica.ro

⁴⁰ *Ibidem*, p. 540—541.

din trecut. S-a creat un ținut săsesc pe pământul aparținător altă dată românilor, deși sașii sînt răspîndiți printre ei. Transilvania a aparținut toată numai românilor, înainte de venirea ungarilor. Numeroase date documentare confirmă vechimea și drepturile românilor pe teritoriul locuit de ei. De aceea, declararea pământului regesc, locuit deopotrivă de sași și români, drept ținut săsesc va provoca noi fricțiuni între cele două națiuni, cu atît mai mult cu cit pe acest pămînt sînt situate regimente românești de graniță. De aceea reprezentanții națiunii române cer scoterea numeroșilor români din ținutul săsesc de sub jurisdicția sătească și punerea lor sub jurisdicția proprie. Numai astfel s-ar putea respecta principiul egalei îndreptățiri a națiunilor din Imperiu”⁴¹.

Revenind asupra plîngerii către împărat, din 12 martie 1849, reprezentanții națiunii române adresau un memorandum guvernului austriac, la 23 martie 1849, în care demonstau cu date statistice elocvente că românii din așa-numitul ținut săsesc întruneau majoritatea. Un protest era adresat guvernului de delegația română la Viena și în privința încorporării Banatului la Voivodina sîrbească, ceea ce contravenea flagrant principiului egalei îndreptățiri a tuturor națiunilor. În Banat, românii erau în număr de 800.000, față de 200.000 de sirbi. Ei trebuiau să aibă instituții proprii, propice dezvoltării autonome⁴².

Unele concesii fuseseră făcute totuși și românilor de către Curtea din Viena. Astfel, au fost numiți în diverse dregătorii de stat 172 de români. Au fost create două școli românești la Orlat și Năsăud pentru pregătirea învățătorilor rurali. Cu toate acestea, românii erau în mod vădit dezavantajați față de alte națiuni prin faptul că locuiau în provincii dominate politic de alte națiuni: „Puținii dregători români ce se puseră ici coala — scria Al. Papiu-Ilarian — cu și mai mare batjocură să se lepede iarăși căci vor răsufila încîtva ceva românește, nu aduc și nu pot să aducă niciun folos națiunii. Ei sînt dregătorii românilor, nu sînt dregători naționali, pentru că nici nu sînt aleși după proporția numărului națiunii, nici nu stau sub o dregătorie centrală națională românească, cum sînt spre exemplu sașii din Ardeal; tocmai de aceea dregătorii din țara săsească sînt naționali și mai mult, sînt politic toți sași, dacă ar fi de origine română, pentru că stau în țara săsească”⁴³.

Racila fundamentală consta, așadar, în nerecunoașterea naționalității române pe un teritoriu național autonom, bine stabilit. Cauza principală o vedea Al. Papiu-Ilarian în centralizarea excesivă a puterii guvernamentale la Viena. Cît timp va exista această centralizare se va menține și supremația germană în monarhie. În fond, Viena domnea peste provinciile sale la fel ca Parisul peste Franța, deși situația etnografică era cu totul deosebită; Franța fiind un stat național. Celelalte erau cauze secundare, derivate. Românii nu aveau conducere națională, n-avea cine să le apere interesele. Străinii nu aveau niciun interes a o face. Sașii, spre exemplu, nu făceau decît să asuprească pe români. Principala lor diversivone propagandistică era că românii tindeau a forma o Daco-Romanie: „de cîte ori

⁴¹ *Ibidem*, p. 541—543.

⁴² *Ibidem*, p. 543—545.

⁴³ Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, III, p. 145.

mişcă românul ceva pentru națiunea sa, e Daco-Romania; grănicerii sunt Daco-Romania; Mitropolia română încă e Daco-Romania etc. etc.”⁴⁴.

Numai prin egala îndreptățire a românilor cu alte naționalități se va ajunge la o mai bună situație. Or, egala îndreptățire numai atunci va fi posibilă „cînd fiecare națiune va fi unită într-un centru, într-un guvern propriu național, se va administra cu dregători naționali în limba națională, independentă de celelalte națiuni etc. și națiunile astfel constituite printr-un guvern central compus din toate națiunile, prin același împărat”⁴⁵.

Prin urmare, numai atunci românii se vor bucura de drepturile proclamate, cînd se vor uni într-un singur corp administrativ și sub guvern românesc. Fără recunoașterea unei administrații naționale, a unei limbi naționale și a unei reprezentanțe naționale, românii nu vor fi dobîndit nimic. Și Al. Papiu-Ilarian conchidea cu deplin temei asupra scopului de urmărit: „Așa, unire politică națională, naționalitate să fie scopul întreprinderii fiecărui român. Atunci vor înceta asupririle românilor, atunci de sine se vor urma toate bunătățile pentru români. Atunci vom avea biserică națională independentă vom avea universitate și școli naționale, vom avea oameni destui, atunci ne vom putea cultiva. Iar fără naționalitate și republică e despotism”⁴⁶.

Libertate națională, înainte de orice, aceasta era deviza tuturor românilor în timpul revoluției de la 1848 și după înăbușirea ei. Orice alte libertăți sînt derivate. În numele libertăților de ordin general — arăta V. Maniu — guvernul maghiar a trecut prin foc și sabie țara Transilvaniei. Toate care i-au urmat dovedeau tendința tenace de răpire a unor teritorii românești, de nimicirea drepturilor și naționalității române: „Tustrei inemici seculari lucrau serios, în disprețul întregii omeniri, la înmormîntarea unui popor ce a luptat 18 secole pentru viața sa! giolgiul de moarte era de mult preparat; românul însă, tare prin credințele seale, lupta contra morții cu eroismul străbunilor săi, puind în admirațiune și pe inemicii cei mai înfuriați, pe cei îngroziiți de armele și tenacitatea lui!”⁴⁷.

Conștienți că numai în unire le stătea puterea pentru a rezista desnaționalizării, românii din Imperiul austriac nu-și permiteau nici o clipă de răgaz în a-și cere drepturile lor naționale. Astfel, se adresa românilor din Transilvania, Banat, Părțile Ungariei și Bucovina, un apel pentru a revendica unirea lor într-un singur corp politic. În numele lor se adresase deja o petiție împăratului prin care cereau „unirea tuturor românilor din Imperiul austriac la una și aceeași națiune de sine stătătoare, supt sciptrul Austriei, ca parte întregitoare a monarhiei întregi”⁴⁸. Așadar, se cerea „o Românie austriacă” condusă politicește de un român și din punct de vedere religios, asemenea, senat și administrație națională, adunări și instituții naționale, în toate folosindu-se limba română. De-a lungul veacurilor, românii au fost separați în mai multe părți spre a fi mai ușor

⁴⁴ *Ibidem*, p. 146—147.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 156.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 157.

⁴⁷ V. Maniu, *op. cit.*, p. 40—41.

⁴⁸ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1843—1849*, București, 1967, Anexe, p. 343. Apel către împăratul din Imperiul austriac, Viena, februarie-martie 1849. Autograf Ion Maiorescu.

supuși. După ce unitatea românească a fost sfărîmată, s-a procedat și la cea religioasă, astfel că românii au pierdut drepturile lor politice precum și pe cele religioase, uniții depinzînd de Strigoniu iar neuniții de Carlovitz. Prin urmare, dezbinare atît politică, cit și religioasă ⁴⁹.

Marele patriot Ion Maiorescu, deplin cunoscător al durerilor națiunii sale nu numai din Imperiul austriac, dar și din Principate, considera că din jalnica stare în care se aflau românii din Imperiul austriac numai unirea tuturor îi mai putea scoate : „O țeară, o națiune, tare numai atuncia este și poate fi, cînd e unită într-un timp : desbinarea o slăbește” ⁵⁰. Drept urmare, toți românii din monarhie erau chemați a adera la unire, singura menită a le salva naționalitatea : „Uniunea tuturor românilor într-un trup național, la care este chemat românul din tot Imp(eriul) Austr(iac) prin comunele suferințe, ce asemenea au răbdat din veacuri, prin conștiința a aceleiași origini, prin identitatea religiunii, eară mai cu seamă a limbei sale, prin identitatea acelorași de la străbunii săi ereditate moravuri și datine, ce veacuri nu le-au putut șterge Unirea tuturor românilor, zic, punctul cel dintîi, cel mai dorit, a căruia împlinire o pofteste românul de la tronul împărătesc” ⁵¹. Această unire — se stăruia în apel — nu era numai în interesul românilor dar și al Coroanei austriece. Fără unire, românii n-ar avea nici o importanță politică, pentru că nu vor putea progresa intelectual, moral și material. În Bucovina, românii erau în pericol de a fi copleșiți de străini, în Transilvania, Banat și Ungaria, de asemenea. Remedierea tuturor nedreptăților naționale numai unirea o putea infăptui.

Neprețuite vor fi avantajele în privința dezvoltării intelectuale și morale a românilor după realizarea unirii lor. Separarea a cauzat o intensă asuprire, o slabă rezistență și o mieșorare vădită a contribuției spirituale a intelectualității românești, datorită lipsei de școli în limba română. Fără unire, românii nu puteau avea nici în viitor școli și oameni de litere și cultură din rîndurile lor : „Limba noastră cea frumoasă numai într-o uniune a românilor poate să capete o cultivare uniformă, literatura română numai în această unire poate înainta cu pași răpizi. Românii uniți laolaltă, cu un cuvînt, vor fi harnici să ridice institute, școli, societăți literare etc., pentru înaintarea intelectuală” ⁵².

Fără unire și progresul material va fi încetinit. Instituții economice, școli economice, căi bune de comunicații numai prin unire se puteau face. O Românie în cadrul Imperiului habsburgic va fi o forță de echilibru între celelalte națiuni. Unirea românilor era, așadar, în interesul lor, al Austriei și al unității. Românilor nu li se cerea decît ascultare față de conducătorii lor. Se încheia printr-un fierbinte apel : „precum v-ați ridicat în anul trecut cu atîta zel pentru sinta cauză a naționalității, fără care nu este viață, fără care un popor e mort și glasul vostru a pătruns la înaltul tron și naționalitatea voastră acum se garantește și peste puțin se va pune în lucrare așa cum vă ridicăți glasul vostru din nou către împăratul pentru România austriacă, (românii uniți în cadrul Austriei — n.n.) pentru unirea tuturor fraților voștri supt un cap român, credincios împăratului”.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 344.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 345.

Această cerere s-o repete de mai multe ori, pînă vor izbîndi strigînd: „Să trăiască România austriacă! Să trăiască Uniunea Română!”⁵³.

Diplomat și om politic format în lupta de rededeșteptare și regenerare națională, radicalizat în concepții prin contactul cu mișcarea revoluționară din Țara Românească, fiind unul din fruntașii ei, trimis apoi ca agent diplomatic al Guvernului provizoriu la Frankfurt, Ion Maiorescu se deosebea de unii fruntași ai mișcării naționale din Transilvania, marcați de moderantism în acțiunile lor. Deși ceruse depline împuterniciri, spre a acționa la Viena, de la Comitetul român din Sibiu, acesta nu i le-a acordat, pentru că nu avea încredere în el, pe motiv că fusese la Frankfurt în misiune diplomatică și acționase acolo numai din proprie inițiativă. Lui I. Heliade Rădulescu îi scria Ion Maiorescu din Viena, în martie 1849, relatîndu-i că memoriul pe care l-a întocmit și înaintat guvernului austriac avea menirea de a combate cererile sașilor. Între timp au sosit la Viena A. T. Laurian și I. Popasu din partea Comitetului român din Sibiu, dar erau foarte rezervați în atitudinea lor. Ion Maiorescu a redactat petiția în numele întregii românimi din Imperiu, însă ceilalți aveau altă opinie. Fiind timorați de sași ei nu îndrăzneau a fi categorici în cererile lor. Petiția a fost deci atenuată ca formă⁵⁴.

Împreună cu A. Șaguna și A. T. Laurian, Ion Maiorescu a mers în audiență la principele Felix von Schwartzenberg, care le-a reproșat că „între români în Transilvania este o acțiune care stă în relațiune cu propaganda franceză!”⁵⁵. Principele era foarte iritat pentru acest motiv, dar a doua zi a fost calmat oarecum de către Ion Maiorescu. Pentru a susține petiția redactată de Laurian și Popp în termeni foarte moderați, Ion Maiorescu a alcătuit un memoriu în care se explicau motivele omise în petiție. Deputăția a fost de acord cu memoriul, după care a fost înaintat guvernului austriac. În ziarul guvernamental „Lloyd”, membrii Comitetului din Sibiu erau prezentați, apoi, ca nefiind altceva decît cei „cari *ca emisari francezi au organizat revoluțiunea în România*, și esilații de acolo au venit în Transilvania unde cu scopul de a uni pe Transilvania cu Principatele sub protecțiunea Franciei și Engliterii”⁵⁶.

Ion Maiorescu a publicat de îndată în „Die Presse” un articol, ca răspuns la cel din „Lloyd”, pentru apărarea membrilor Comitetului și revoluției române de la 1848, ceea ce a fost de natură să readucă calmul între membrii deputăției, care erau neliniștiți. După publicarea Constituției octroiote la 7 martie 1849, membrii deputăției au intrat din nou în panică. Ion Maiorescu a redactat o nouă petiție, a mers cu ea la guvern, împreună cu membrii deputăției și episcopul A. Șaguna. Miniștrii însă cu greu își puteau schimba opiniile despre relațiile dintre români și sași. Drept urmare, Ion Maiorescu a trimis scrisori și articole prin care demonstra că sașii au fost cei care au apelat la armata țaristă spre a interveni în Transilvania, dar membrii Comitetului român din Sibiu s-au desolidarizat de conținutul articolelor și autorul lor. Un ziar din Viena intenționa a se ocupa de problema românismului, în totalitatea sa. Ion Maiorescu se

⁵³ *Ibidem*, p. 346.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 347.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 348.

angaja să trateze problema națională românească, în pofida unor impedimente, care nu erau numai din afara mișcării naționale : „Mă doare — scria el lui I.H. Rădulescu —, unde văz că lupt pentru idee mântuitoare și chiar acei ce se spală prin mine, mi se pun piedică”⁵⁷. El era, prin urmare, contra oricărei atitudini ezitante în problema națională românească, pentru că românii aveau dușmani puternici și perfizi. Curtea din Viena era determinată la o politică rezervată tocmai de teama înfăptuirii unității naționale românești.

Față de Constituția din 4 martie 1849 dar și față de cererile legitime ale românilor, reacționa vehement și conducerea revoluției maghiare. Prin Constituție, Ungaria „istorică” fusese împărțită în cinci părți : Ungaria propriu-zisă, Transilvania, Croația, Slavonia și Fiume. Văzîndu-și planurile periclitare, conducerea revoluției maghiare, în ședința Dietei naționale de la Debrețin, din 14 aprilie 1849, a proclamat independența Ungariei, detronarea monarhului și înlăturarea dinastiei. Inițiatorul proiectului de lege a fost L. Kossuth, care a fost numit guvernator al Ungariei. La 19 aprilie a avut loc o adunare națională în care s-a adoptat o „proclamație către toate popoarele patriei”⁵⁸.

În proclamație se motiva actul proclamării independenței și înlăturării monarhiei. Printre altele se susținea că „Ungaria dimpreună cu Ardealul și cu toate părțile și provinciile de ea țititoare, n-a fost niciodată cotoplită cu împărăția austriacă, ci a fost totdeauna o țară de-sine-stătătoare și liberă”⁵⁹. Și toate acestea pentru a demonstra unitatea organică a Ungariei amenințată — zice-se — de diverse tendințe și mișcări : „între toate cea mai groaznică răsculare a fost în Ardeal, pentru că aci era a se desființa cu puterea acea unire a Ardealului cu Ungaria înființată, care în anul trecut, — fiind încă din anul 1791 o dorință deoște, — s-a primit de dieta ungurească, și foarte curînd după aceea și de cea ardeleană, și care după legile prin regentul sancționate într-atîta s-a realizat, încît la adunarea națională maghiară, care s-a deschis la 2 iulie 1848, au fost de față toți reprezentanții Ardealului și între ei sașii”⁶⁰.

În proclamația ungară de independență se susține că sașii răsculați „au întărit poporul românesc, care s-a ridicat asupra libertății ce i s-a dat prin lege”⁶¹. Această libertate nu era însă și națională, acest lucru omițîndu-se voit din proclamație, care urmărea independența Ungariei de Austria, prin incorporarea, deci încalcarea libertății naționale, a unor popoare, precum sîrbii, croații, românii și slovacii. Reacția violentă a conducerii revoluției maghiare față de Constituția de la 4 martie 1849 devine și mai violentă prin furia revărsată asupra lui Franz Joseph, care — chipurile — a îmbucătățit teritoriul Ungariei în cinci părți, în fapt nefiînd decît o separare a diverselor teritorii, care nu aveau în comun decît unitatea prin forță : „Ardealul, Croația, Slavonia, Fiume și portul de mare ungurescu — se spunea în proclamație — se desbină de Ungaria. Din pămîntul Ungariei din lăuntru se mai deschilînește pe seama rebelilor

⁵⁷ *Ibidem*, p. 349.

⁵⁸ T. Păcățian, *op. cit.*, I, p. 553—554.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 558.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 564.

⁶¹ *Ibidem*.

sirbi un voievodat deosebit, — și despoind țara întreagă de subsistența sa, de neatîrnarea legală și de existența sa, ca aceea o contopește în monarhia austriacă”⁶².

În teneiul acestor considerente, proclamîndu-și independența, reprezentanții națiunii maghiare, întruniți în Adunare națională, hotărău la punctul 1 că „Ungaria cu Transilvania după lege și cu toate părțile de ea țiitoare se declară stat european liber, de sine stătător și neatîrnător, și toată cuprinderea acestui stat e neîmpărțibilă și integritatea lui nevătmabilă”⁶³. La punctul 2 se preciza că, întrucît Casa de Habsburg a îndrăznit să desbîne Ungaria, nimicînd statul, cu intenția de a ucide nația „se declară secoasă și îgonită din țară”⁶⁴. În ultimele două puncte se declara intenția de pace și bună înțelegere cu statele europene și numirea lui Kossuth ca guvernator al Ungariei. Toți cetățenii statului maghiar erau delegați de jurămîntul către Casa de Habsburg, fiindu-le chiar interzis a se ține de jurămînt”⁶⁵.

Interesantă proclamație de independență prin încorporarea forțată a altor popoare! Conducătorii revoluției maghiare înțelegeau a reacționa vehement în aceeași măsură atît pentru pierderea libertății lor naționale, cît și pentru desprinderea de „Ungaria istorică” a unor teritorii care, în mod evident, nu-i aparțineau. Drept răspuns la o astfel de proclamație de independență, concepută în spirit național îngust, prin încălcarea libertăților naționale ale altor popoare, reprezentanții slovacilor, sirbilor și românilor adresau o petiție guvernului austriac, în care cereau respectarea principiilor Constituției de la 4 martie 1849, încălcate de conducerea revoluției maghiare, îndeosebi cel al egalei îndreptățiri a tuturor națiunilor: „Peste cinci milioane de nemaghiari, prin urmare majoritatea locuitorilor Ungariei, e jertfită aici, — (în proclamația maghiară de independență — n.n.) — în contrazicere cu decretata egală îndreptățire, poftei de domnie a maghiarilor. E drept că popoarelor acestora nemaghiare li se promit, pe baza principiilor egalei îndreptățiri, instituțiuni cari le garantează naționalitatea, dar în mod expres totuși nu sunt seoase din hotarele Maghiariei”⁶⁶. În consecință se cerea independența popoarelor din Ungaria. La punctul 2 se menționa: „poporul român din Ungaria să fie separat de către Maghiaria și împreună cu ceilalți români din monarhia austriacă să formeze o țeară de coroană sub expresa declarare și unire a națiunii române”⁶⁷. Reprezentanții popoarelor nemaghiare din Ungaria nu cereau decît ce era drept și împăratul proclamase solemn în Constituția din 4 martie, adică egală îndreptățire care nu poate însemna „nici mai multe, nici mai puține drepturi decît oricare alt popor”⁶⁸. Petiția era semnată de Andrei Șaguna, episcop și reprezentant al națiunii române, de deputații croați: Ivan Kukulievici, Fan Oninovici, I. Mazuranici, și de delegații slovacilor: dr. Kozacek, M. Hodza, Josef Urban și Lud. Stur⁶⁹.

⁶² *Ibidem*, p. 567.

⁶³ *Ibidem*, p. 568.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 569.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 586. Petiția românilor și slavilor din Ungaria către guvernul austriac, Viena, 26 aprilie 1849.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 587.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 591.

Românii din Principate priveau cu adincă simpatie și înțelegere demersurile românilor din Imperiul habsburgic pentru dobândirea identității naționale într-un organism politic aparte, sub conducerea românească. Gh. Magheru, care se afla la Viena, la începutul lui martie 1849, informa pe Al. G. Golescu despre demersurile românilor din Austria, inclusiv acei din Bucovina. Gh. Magheru era entuziasmat și plăcut impresionat de acțiunea comună a reprezentanților tuturor românilor din monarhie, în vederea realizării unității lor politice⁷⁰. Răspunzând unei scrisori a lui Al. G. Golescu din 8 martie, Gh. Magheru scria: „am găsit foarte juste câte zici despre uniunea tuturor românilor din Transilvania (de fapt din Imperiul habsburgic — n.n.) într-o singură națiune cu aceeași voinții și cu aceeași trebuinții. Fără îndoială —după cum zici — asta e visul ce trebuie să frământă toate capetele românilor și realizarea acestui vis este determinarea unui viitor ferice al acestei națiuni de 8 milioane de suflete!”⁷¹.

Din nenorocire, — continua Gh. Magheru — realizarea dezideratului general al națiunii române nu se întrevedea în viitorul apropiat. Speranțele au fost spulberate prin publicarea Constituției austriece din 4 martie 1849, care nu era altceva decât „negarea completă a națiunii române”⁷². S-a refuzat românilor cererea de a se uni cu toții în cuprinsul Imperiului sub sceptrul împăratului. Și astfel, legitimele cereri ale românilor au fost respinse cu dispreț de către Curtea din Viena⁷³. Față de regretul exprimat de Al. G. Golescu, precum că Gh. Magheru n-a trecut cu rândurii săi în sprijinul fraților din Transilvania, acesta răspundea că Austria n-a permis trecerea lor și nici formarea unei legiuni române în Transilvania: „Dară frate — scria Gh. Magheru lui Al. G. Golescu —, astă singură speranță o am mai hrănit după ce concursul fatal de evenimente din țară m-a silit a-mi pleca capul, a-mi încrușișa mîinile și a licenția cei mai voinici soldați și mai entuziasmați români! Însă cea dinteiu faptă n-am putut-o face, căci într-adevăr Austria nu m-a primit cu oștire cînd m-am înfățișat la frontieră”⁷⁴. Înființarea unei legiuni române în Transilvania n-a fost nici ea posibilă din cauza uneltirilor întreprinse de sași și de emisarii țariști. Astfel că frații din Transilvania n-au putut beneficia de sprijinul lor, întrucît adversarii românismului integral se temeau de unirea forțelor lor în mișcarea de eliberare națională⁷⁵.

Dealtminteri, Constituția din 4 martie 1849 a fost dată din necesități stringente, de moment. Ziarul „Wiener Lloyd” recunoștea, chiar, că prin această Constituție „absolutismul este mort pentru Austria”. „Gazeta — Transilvaniei”, care relua unele comentarii din presa vieneză, era de părere că noua constituție „dată fiind cam în silă, cînd monarhia se afla în mare pericol, în aceeași s-a promis ceea ce acum se cunoaște că nu se poate împlini; prin urmare că popoarele așteaptă în deșert înființarea ei”⁷⁶.

⁷⁰ G. Fotino, *Boierii Golești*, II, p. 238—241, Viena, 1 martie 1849.

⁷¹ *Ibidem*, p. 250, Viena, 15 martie 1849.

⁷² *Ibidem*, p. 251.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 294—295, Viena, 6 mai 1849.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 295.

⁷⁶ „Gazeta Transilvaniei”, XVI, 1851, p. 30—31.

În privința dietei provinciale, se afirma că nu se putea întruni, intrucît, „îndată ce s-ar deschide, ar și lucra contra unității Monarchiei Austriece”⁷⁷. Curînd, Constituția va fi abolită, intrucît contravenea intereselor Imperiului habsburgic.

O atitudine similară față de naționalități, deși se bătea pentru libertate, manifesta în continuare conducerea revoluției maghiare. Aflat în apropierea teatrului de operațiuni militare ale ungarilor contra austriecilor, N. Bălcescu nu putea să nu constate ceea ce era evident greșit în politica guvernului maghiar, anume aproape aceeași politică față de naționalități ca și guvernul austriac, preconizînd „o Ungarie unită, tot cu predominanța limbei sale sau a elementului maghiar”⁷⁸, ceea ce va nemulțumi în mod sigur pe slavi și ar facilita propaganda țaristă în rîndurile lor.

La 6 iunie 1849, N. Bălcescu scria lui Ion Ghica la Constantinopol, că se afla abia de cîteva ore la Pesta. Kossuth era foarte popular, dar avea și mulți adversari. Un român trebuia să fie foarte precaut în capitala Ungariei, deoarece era privit peste tot cu neîncredere. El se purta foarte demn acolo și făcea caz de înțelegerea românilor cu Poarta. După părerea sa, în Transilvania nu va fi mai ales o luptă de clasă, ca în Europa, ci o luptă cu caracter național vizînd formarea unui stat confederat „cu toate că și aceasta e de îndoit, de va fi cu puțință, privind dorințele de unitate națională ce românii și slavii visează a face cu frații lor din Turcia și care sînt foarte răspîndite”⁷⁹. Așadar, națiunile încearcă eliberarea lor în comun și apoi se vor ocupa de eliberarea fiecăreia în parte. Românii din Transilvania numărau trei milioane, iar ungarii în total însumau patru milioane. Deci și românii aveau tot atîta dreptul de a se constitui în națiune cu drepturi egale, pentru că „*libertatea individuală* nu e destul. Națiunile vor *libertate* națională”⁸⁰. Pentru românii din Transilvania „garanția cea mai temeinică a libertății lor este libertatea Valahiei mari, Valahiei mici și Moldovei”⁸¹. Or, ei trebuiau să știe că aceasta nu se poate fără ajutorul ungarilor. Conducătorii acestora vădeau însă în continuare un particularism național exagerat, care punea poporul lor în divergență cu toți vecinii. În perspectiva apropiată se întrevedea pierderea cuceririlor revoluției, tocmai din cauza lipsei de conciliere cu alte națiuni.

Într-adevăr, la începutul lunii iulie 1849, trupele maghiare se aflau în pragul înfrîngerii, prin pătrunderea armatei țariste în Transilvania. N. Bălcescu constata cu amărăciune că o împăcare între români și unguri era tardivă. Vina cea mai mare revenea conducătorilor revoluției maghiare: „Conștiința noastră poate fi liniștită— scria el lui Ion Ghica—, căci ne-am făcut datoria. Ungurii nu pot zice așa”⁸². Ei, care sînt un popor așa de mic, abia numără cu toții 4 milioane, amestecați cu foarte mulți străini nu vor putea fi un popor democratic fărî a acorda drepturi depline și egale naționalităților. N. Bălcescu le-a și spus-o conducătorilor lor la Pesta: „supremația și democrația nu se pot alia împreună și eu cred că veți

⁷⁷ *Ibidem*, p. 31.

⁷⁸ N. Bălcescu, *Opere*, IV. Către Ion Ghica, Panciova, 12 mai 1849.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 184—185. Pesta, 6 iunie 1849.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 186.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, p. 204, Pesta, 12 iulie 1849.

pica tocmai în groapa ce vreți a săpa naționalităților”⁸³. Supremația, asupra altora nu se poate obține decît alături de Austria, pe cînd democrația numai alături de români și alte popoare asuprite⁸⁴. Clasa dominantă maghiară a optat, precum se știe, de partea Austriei, preferînd supremația asupra altor popoare principiilor democratice alături de ele. Dualismul din 1867 constituie un dureros compromis istoric în dauna naționalităților asuprite din Imperiul habsburgic.

Pericolul principal pentru înfăptuirea unității politice a popoarelor asuprite venea mai ales din partea țarismului, care salvase de la prăbușire Monarhia austriacă, prin intervenția armată în Transilvania. Planurile unirii Principatelor cu Transilvania și Bucovina sub sceptrul Austriei sau cel al unirii tuturor românilor din Austria au căzut de îndată ce Rusia a ocupat cele două Principate. Curtea din Viena nu mai putea, în noile condiții, atrage pe românii din Principate de partea ei, și, prin aceasta a scăzut și interesul ei pentru românii din Transilvania și Bucovina. Între cei mai dezamăgiți erau românii din Bucovina, care tindeau spre unitate națională spre a se salva⁸⁵.

În genere, deceniul absolutismului, care a urmat, fără a fi dus la îndeplinirea dezideratelor naționale ale românilor de a avea o organizație politică unică în Imperiul habsburgic și reinstaurarea unei mitropolii, totuși s-au făcut începuturile unei vieți politice naționale, prin organizarea învățămîntului primar și secundar, prin înființarea de ziare românești. Un rol important i-a revenit episcopului Andrei Șaguna, care, în repetate rînduri, se adresa împăratului sau guvernului din Viena, pentru a prezenta nemulțimirile românilor. Astfel, la 1 decembrie 1855, el adresa un memorandum în care făcea cunoscută împăratului atitudinea reprobabilă a ministrului Cultelor și Instrucțiunii, Leo Thun. Primind memorandumul, împăratul a atras atenția ministrului său, care, ulterior s-a purtat ceva mai rezervat, dar totuși cu aversiune față de biserica ortodoxă română. Peste doi ani, 1857, A. Șaguna a avut la Viena, o discuție aprinsă cu Thun, rezistînd tuturor „argumentelor” acestuia”⁸⁶.

În imposibilitatea de a obține unitate politică în cadrul Imperiului austriac, în condițiile restaurației și instituirii deceniului absolutismului, cu toate consecințele sale, românii s-au folosit cu abilitate de toate mijloacele care li s-au permis spre a-și dezvolta limba și cultura națională, de a-și înfiripa o viață politică națională, la care au contribuit din plin presa, circulația de cărți și reviste, de oameni și idei între toate provinciile istorice românești, încît la mijloul secolului trecut se constituise o unitate spirituală românească, atît de necesară trecerii la înfăptuirea unității politice.

Aflați sub dominația străină directă, divizați în patru provincii istorice, subordonați administrativ altor naționalități, deci fără existență politică, românii din Imperiul habsburgic aveau încă o cale bună de parcurs, plină de asperități și adversități, pînă la recunoașterea identității naționale. Aceasta nu va avea loc decît prin proclamația de la Alba-

⁸³ *Ibidem*, p. 210, Pesta, 4 iulie 1849. Către Ion Ghica.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Vezi: Ion Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina 1774—1855*, București, 1916, p. 40—51.

⁸⁶ I. Lupas, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, București, 1957, p. 105.

Iulia, la 1 decembrie 1918 ca urmare a prăbușirii monarhiei dualiste. Până atunci au sprijinit cu ardoare lupta pentru înfăptuirea unității Principatelor Române, care încă de la înființarea lor, au avut necurmat o existență politică, sub forma unei autonomii administrative, care, micșorată sau lărgită de-a lungul secolelor, le-a păstrat individualitatea de țări românești, dependente de Imperiul otoman.

Cu toții, românii de pretutindeni, și-au dat seama că numai Unirea Principatelor va constitui începutul procesului de unitate politică, că numai prin constituirea unui nucleu, a unui stat național român modern, se va ajunge la unitatea deplină, într-un singur stat. Și spre acest scop unic național și-au îndreptat cu energie și înzecite speranțe toate eforturile, după izbucnirea războiului Crimeii, după tratatul de pace de la Paris, și după Convenția din 1858.

LES EFFORTS DES ROUMAINS DE L'EMPIRE DES HABSBOURG DANS LA RÉVOLUTION DE 1848 — 1849 POUR L'UNITÉ NATIONALE

RÉSUMÉ

Les Roumains des provinces historiques dépendant directement de la Monarchie autrichienne étaient de beaucoup moins avantagés dans leur lutte pour l'unité nationale que leurs frères d'en-deça des Carpates qui ont conservé leurs droits à l'autonomie indépendante au long des siècles.

Le problème fondamental des efforts entrepris par les Roumains de l'Empire des Habsbourg était constitué donc par la reconnaissance de leur existence nationale et leur égalité en droits avec les autres nations.

La lutte acharnée et permanente représente le trait dominant des efforts inlassables déployés par les Roumains de Transylvanie, du Banat, de Crișana, du Maramureș et de Bukovine pour la sauvegarde de l'entité nationale et leur union en un seul organisme politique roumains dans le cadre de la Monarchie des Habsbourg. La tendance naturelle était celle de la constitution de l'Etat national roumain unitaire, par l'union, en perspective, a leurs frères d'en-deça des Carpates qui vivaient dans le cadre d'Etats autonomes et avaient des chances de beaucoup plus grandes dans leur lutte pour l'accomplissement de l'idéal national.

RELAȚIILE ROMÂNNO-TURCE ÎN AJUNUL ȘI ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

DE

EMA NASTOVICI

În prezentarea istoriei unui popor, cunoașterea relațiilor sale externe în general, a relațiilor cu popoarele vecine, în special, prezintă o importanță deosebită pentru înțelegerea complexității factorilor ce au influențat, într-un fel sau altul, evoluția sa.

Pentru istoria patriei noastre, investigarea raporturilor sale externe cu statele din sud-estul Europei, ce intrau atît de mult în sfera de interes a marilor puteri, discernerea locului și specificului relațiilor cu fiecare stat din această regiune, are o maximă importanță. Evoluția acestor relații nu a fost liniară, uniformă, ci destul de sinuoasă, cunoscînd, uneori, și momente de încordare.

Toate aceste observații sînt pe deplin aplicabile și la legăturile dintre România și Turcia, totodată manifestîndu-se și tendința reciprocă de menținere a lor într-un cadru cît mai adecvat, care să permită o colaborare, fie și limitată, efortul de a evita deteriorarea lor excesivă. Această politică izvora din interesele comune de conviețuire și conlucrare ale acestor popoare, indiferent cît erau legate de statele occidentale, fapt remarcat și accentuat mereu de mulți oameni politici sau istorici români. În acest sens este semnificativă aprecierea marelui nostru istoric Nicolae Iorga care, într-o conferință publică ținută în iarna anului 1915 la Ateneul Român, spunea: „oricît de mult ne-am occidentaliza din nou, oricît am primi din înfriuririle apusene pe care le iubim, pe care sufletul nostru le cere mai mult, cu toate acestea chiar și în forma aceasta, Balcanul va păstra importanță pentru noi”¹.

De astfel, problema a rămas mereu actuală și, pe deasupra unor momente de încordare, legăturile țării noastre cu popoarele din Balcani s-au consolidat continuu. Așa cum scrie tovarășul Nicolae Ceaușescu „Experiența istoriei a învățat popoarele din Balcani, care în trecut au fost folosite de puterile imperialiste ca pioni de manevră în politica lor de domi-

¹ Nicolae Iorga, *Ce înseamnă popoare balcanice*, Tip. „Neamul Românesc”, Văleni de Munte, 1916, p. 10.

nație și acaparare, că interesele lor sînt legate de stabilirea unor relații de înțelegere și bună vecinătate în această parte a lumii”².

Deși tema a mai fost abordată în cîteva studii³ sau a fost tratată succint în cuprinsul unor lucrări mai ample de relații externe ale țării noastre, considerăm că adîncirea ei prin noi cercetări va pune în lumină și noi aspecte care să contribuie la o mai bună cunoaștere a locului și rolului relațiilor româno-turce în complexa situație apărută tocmai în această regiune a Europei în anii la care ne referim, a felului în care ele au influențat evoluția lor ulterioară.

Imperiul otoman prezenta și la începutul secolului al XX-lea aproape aceleași structuri economice, sociale și politice tradiționale, cauze obiective ale slăbirii generale a statului, ale dezagregării sale sub loviturile venite atît din interior cit și din exteriorul său⁴.

Speranțele puse de Turcia în consecințele colaborării economice cu Germania au fost departe de a da rezultatele scontate, în primul rînd, de a determina o schimbare în dezvoltarea sa economică. Înfeudarea economică, dependența tot mai accentuată de Germania au influențat și orientarea politică aducînd Turcia tot mai aproape de Puterile centrale.

În evoluția vieții politice a Imperiului otoman, acțiunea „Junilor turci” ar fi trebuit să însemne schimbări de asemenea factură încît să aducă liniștea necesară realizării unității de acțiune a tuturor forțelor constructive în vederea determinării unei evidente dezvoltări și transformări economice și sociale. Toate acestea au fost însă planuri repede uitate, abandonate, mai puternică dovedindu-se a fi dorința de dominație politică a conducătorilor turci. Astfel că încercarea „Junilor turci”, de la începutul guvernării lor, de a realiza reconcilierea tuturor supușilor musulmani și creștini s-a dovedit a fi utopică. Vechile contradicții sociale și naționale au reizbucnit, tendințele separatiste, de eliberare națională a popoarelor, reactive, puneau din nou sub semn de întrebare existența imperiului. Partidul *Unitate și Progres* se va transforma tot mai mult în reprezentant al intereselor numai ale burgheziei turce, deși, așa cum precizează istoricul Mehmet Ali Ekrem⁵, el n-a reușit să dețină conducerea statului în mod absolut niciodată, ca urmare a bazei înguste sociale, a opoziției și frămîntărilor politice din imperiu. În dorința lor de a crea un stat național ture modern, o „Turcie unică și indivizibilă” în cadrul granițelor existente, „Junii turci” negau de fapt drepturile naționale ale celorlalte popoare care formau aproximativ 2/3 din întreaga populație a imperiului și se aflau, unele dintre ele, la un stadiu de civilizație superior turcilor⁶.

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, Edit. politică, București, 1968, p. 581.

³ vezi: N. Ciachir, *Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce 1878—1914*, în „Buletin de studii și referate”, nr. 5/1970; Gh. N. Căzan, *Problema Orientului Apropiat de la războiul mondial la Conferința de pace de la Lausanne (1914—1923)*, în *Relații internaționale în perioada interbelică*, Edit. Politică, București, 1980; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1976; Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, Edit. politică, București, 1980 ș. a.

⁴ Pentru detalii vezi: Alphonse Muzet, *Le monde Balkanique*, Paris, 1917; Paul R. Krause, *Die Turkei*, Leipzig, Berlin, 1918; Gh. N. Căzan, *op. cit.*; Mustafa Al Mehmet, *op. cit.*, ș. a.

⁵ Mehmet Ali Ekrem, *Atatürk făuritorul Turciei moderne*, București, Edit. politică, 1969, p. 47.

⁶ Ion Calafeteanu, *Turcia și relațiile internaționale independente, unilare din centrul și sud-estul Europei, 1821—1923*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1979, p. 231.

Slăbiciunea economică și politică a imperiului a fost pusă la grea încercare când, la 27 septembrie 1911, Italia declanșează acțiunea sa expansionistă pentru ocuparea ultimelor teritorii aflate sub stăpânirea Turciei în nordul Africii⁷. Apelul la Marea Britanie, în speranța că sprijinul ei va salva situația, determinând, totodată, o creștere a simpatiilor opiniei publice turce pentru Anglia, s-a lovit de interesele diferite ale acesteia în momentul respectiv și în perspectiva alianțelor ei viitoare⁸. Probabil că și aceasta a făcut ca, după un moment de slăbire a influenței politice a grupării progermane, ea să-și recapete și să-și consolideze pozițiile și mai mult în anii următori.

Pregătirile politice și militare ale statelor din Balcani determinate de aprecierea ca favorabilă a situației pentru declanșarea acțiunii de eliberare națională a conaționaliilor lor de sub dominația Imperiului otoman, ne prilejuiesc posibilitatea de a urmări stadiul, caracteristicile și evoluția relațiilor dintre țara noastră și Turcia, în acest moment.

Nu ne propunem să intrăm în amănuntele, cauzelor și obiectivelor războaielor balcanice, analizate cu profunzime atât de V. I. Lenin⁹ cit și de mulți alți politicieni și istorici români¹⁰ și străini, dar câteva considerații generale se impun.

Analizând cauzele ce au determinat acțiunea popoarelor din Balcani, V. I. Lenin pune în lumină concordanța dintre acestea și procesul obiectiv ce se desfășura în această zonă a Europei și anume tendința de a se forma state unitare și *independente*¹¹. Obstacolul principal în fața acestui fenomen îl constituia dominația otomană. Căci, scria Nicolae Iorga, „Junii turci” au rămas și ei la concepția după care „fiecare poate să rămână grec, sîrb, bulgar, aromân, bun reprezentant al acestor națiuni, bun frate cu ceilalți, dar în același timp otoman desăvîrșit”¹². Deci menținerea integrității imperiului otoman, nerecunoașterea vreunui drept al celor asupriți.

În pofida unor contradicții dintre ele, statele balcanice, animate de obiectivul comun, au realizat treptat apropierea, reluînd vechi tratative și semnînd tratate¹³, sondînd în capitalele marilor puteri europene

⁷ La 18 oct. 1912 s-a semnat tratatul de pace cu Italia prin care Tripolitania și Cirenaica erau transformate în colonii italiene sub numele de Libia, Italiei revenindu-i și insulele Dodecanez și Rhodos.

⁸ La 29 oct. 1911 Djavid Bey, în numele Comitetului Unitate și Progres, a adresat o scrisoare lui Winston Churchill în care propunea o intervenție în favoarea Turciei. În scrisoarea de răspuns a ministrului de externe al Marii Britanii, Edward Gray, se spunea: „În prezent nu putem să ne angajăm în noi legături politice, în viitor interesele enorme ce unesc cele două mari puteri presupun menținerea legăturilor (Winston Churchill, *La Crise mondiale*, Tom. I, Payot, Paris, 1925, p. 420—421).

⁹ V. I. Lenin, *Popoarele din Balcani și diplomația europeană*, în *Opere complete*, vol. 22, Edit. politică, București, 1964; *Idem*, *Un nou capitol în istoria universală etc.*

¹⁰ Nicolae Titulescu, *Poziția României față de evenimentele din Balcani (1912—1913)*, în *Discursuri*, Edit. științifică, 1967; Nicolae Iorga, *Istoria războiului balcanic*, București, 1915.

¹¹ V. I. Lenin, *Despre dreptul națiunilor la autodeterminare*, în *Opere complete*, vol. 25, Edit. politică, București, p. 291.

¹² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 57.

¹³ În martie 1912 s-a semnat tratatul bulgaro-sîrb, completat în mai 1912 cu o convenție militară; la 29 mai 1912 se semna și tratatul bulgaro-grec iar Muntenegru se declara de acord cu participarea alături de cele trei

starea de spirit, atitudinea într-un eventual conflict, în dorința ca acestea să fie favorabile acțiunii lor.

După cum afirmă istoricul George B. Leon, „formarea Ligii balcanice a fost un act care a luat prin surprindere marile puteri”, acestea nefiind pregătite să facă față primejdiilor ce ar fi rezultat din acțiunea ei¹⁴. Nu credem că toate marile puteri au fost surprinse de crearea Ligii balcanice. Avem în vedere, pe de o parte, acțiunea Rusiei de a o crea și subordona și nemulțumirea partenerilor din Tripla înțelegere că nu erau ținuți la curent¹⁵, iar, pe de altă parte, cunoașterea acestei politici în cercurile politice germane. În ceea ce privește Germania, într-un document provenind din Cancelaria germană, se afirmă clar că după evenimentele din 1908 din Turcia, politica Rusiei „nu a urmărit altceva decât crearea unei alianțe balcanice sub patronajul ei și îndreptată împotriva existenței turcești”¹⁶. Întemeiată ni se pare însă afirmația că a fost „prima oară în istoria problemei orientale când statele balcanice au luat o poziție atât de independentă de marile puteri”¹⁷. Toate eforturile marilor puteri de a opri declanșarea conflictului, de fapt stăpînirea de către ele a situației și subordonarea ei propriilor lor interese, au eșuat.

În situația deosebit de dificilă în care se afla în acest moment imperiul otoman, aproape izolat în fața aliaților balcanici, s-a întreprins o acțiune diplomatică pe lângă guvernul român, urmărind precizarea poziției acestuia în cazul izbucnirii conflictului. După cum scria Nicolae Titulescu „încă din iunie 1912, guvernul știa ce se petrece în Balcani, și anume aflase de existența unei alianțe balcanice, nu numai ofensive contra Turciei, dar și defensive, în previziunea unui atac de la nord”¹⁸. În această situație, România a trebuit să acționeze deosebit de prudent în relațiile sale cu cele două părți între care se contura conflictul. În acest context trebuie judecat răspunsul guvernului român la solicitările Turciei.

La 13 septembrie 1912, după cum informa Titu Maiorescu, premierul român, în raportul său către regele Carol I aflat la Sinaia, ministrul Turciei la București, Sefa Bey, i-a propus în numele ministrului de externe al Turciei, Noradunghian, să publice în ziarele oficioase românești o declarație din care să rezulte că „guvernul român nu va rămîne indiferent în cazul cînd vre-o întreprindere va fi de natură de a turbura pacea și statu-quo în Balcani”¹⁹. La numai cîteva zile (19 septembrie 1912) Sefa Bey întreba direct pe Titu Maiorescu „ce avem de gînd să facem ca amici ai Turciei?”²⁰, vorbindu-i totodată, despre pregătirile de război ce se făceau la Sofia,

¹⁴ George B. Leon, *Greece and the Great Powers 1914—1917*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1970, p. 7.

¹⁵ Poincaré era nemulțumit că Rusia nu-și informa partenerii, dar, mai ales, îl îngrijora faptul că aceasta și-ar fi putut realiza dorința de dominație în Balcani mai înainte ca problema franco-germană să se fi putut ridica. (Raymond Poincaré, *Les Origines de la Guerre*, Plon, Paris, 1921, p. 119).

¹⁶ Arhivele Statului. Arhiva Istorică Centrală, Fond Casa Regală, dos. nr. 53/1914, f. 2 (în continuare se va cita AIC.)

¹⁷ George B. Leon, *op. cit.*, p. 7

¹⁸ Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 93.

¹⁹ *Documente diplomatice, Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României sep. 1912—aug. 1913. Cartea Verde. Textul tratatului de pace de la București 1913*, Edit. Inst. de arte grafice și Edit. Minerva, București, 1913, p. 5. (În continuare se va cita Cartea Verde).

²⁰ *Ibidem*

Belgrad și Atena. În răspunsul său Titu Maiorescu, mai întâi, a sfătuit Turcia să încheie pacea cu Italia, ca fiind în interesul ei, comunicându-i totodată că regele Carol intenționa să se adreseze în acest sens direct sultanului, iar, în al doilea rând, cu privire la poziția României: „în raport cu complicațiunile ce vor putea surveni în Balcani, noi sîntem decîși pentru moment să păstrăm neutralitatea”²¹, afirma ministrul român. Această poziție a României, în cazul unui conflict, a fost răspunsul dat și întrebării formulate de ministrul Bulgariei la București, Kalinkov, față de Maiorescu, care l-a încredințat totodată că zvonurile despre o convenție militară ce s-ar fi încheiat între Turcia și România erau neîntemeiate²². Foarte precis și clar a formulat Titu Maiorescu atît cauzele care determină păstrarea neutralității României cît și condiționarea menținerii ei de evoluția situației din Balcani: „România nu poate uita că ea însăși și-a cîștigat independența în lupta contra turcilor și că, prin urmare, dacă bulgarii, sîrbii, grecii, creștini ortodocși ca și noi, vor să lupte pentru îmbunătățirea soartei conaționalilor lor de sub stăpînirea turcească, România va păstra o strictă neutralitate, întrucît nu va fi vorba de schimbări teritoriale.”²³

În concepția lui N. Titulescu, neutralitatea României a fost o orientare realistă, conformă cu interesele țării. „Alianța cu Turcia nu era nici înțeleaptă, nici moral posibilă”, afirma N. Titulescu. „Nu era înțeleaptă pentru că oricîtă simpatie ne-ar lega de imperiul otoman, și oricît am căuta pe viitor să stabilim cu el relațiuni strînse, nu cred că era prudent pentru statul nostru să se pună alături de Turcia, la un moment cînd toată Europa o părăsise”²⁴. Neutralitatea atentă și condiționată de menținerea statu-quo-ului teritorial în Balcani, adoptată de România, considerăm a fi fost favorabilă nu numai intereselor ei sau interesului general european ci chiar Alianței balcanice și Turciei. De altfel, chiar premierul bulgar, Gheșov, a apreciat-o ca „strălucită” și ca o nouă dovadă de „sentimente bune și amicale”²⁵.

În ceea ce privește Turcia, neutralitatea României exprima în fond intenția de menținere a bunelor relații existente între cele două țări, lăsînd deschisă perspectiva colaborării viitoare.

Faptul că Turcia a apreciat cum se cuvine atitudinea adoptată de România ne este demonstrat la puțin timp după declanșarea primului război balcanic, cînd, aflîndu-se în mare dificultate, guvernul turc se adresa guvernului român solicitîndu-i intervenția. Din depeșă adresată României rezulta atît convingerea guvernului turc că nu va putea pe calea armelor să oprească înaintarea armatelor balcanice ce amenințau cu ocuparea Constantinopolului cît și dorința ca Marile puteri, oprînd ostilitățile, să inițieze tratative de pace. Totodată, considerînd deosebit de periculoasă

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*

²³ *Ibidem*

²⁴ Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 95. Marile puteri se pronunțaseră împotriva unor schimbări teritoriale în Balcani, ministrul Rusiei la București informîndu-l pe Titu Maiorescu că Rusia și Austria făceau demersuri pe lîngă cele patru guverne balcanice și simultan pe lîngă guvernul turc, pentru a împiedica izbucnirea unui război în Balcani; același lucru i-a fost confirmat lui Maiorescu și de Austro-Ungaria rezultînd clar că „Puterile nu vor tolera nici o schimbare în Balcani”. (*Cartea Verde*, p. 6–7).

²⁵ *Cartea Verde*, p. 7. www.dacoromanica.ro

posibilitatea ocupării Constantinopolului, guvernul turc ruga guvernul român „să întrebuinteze toate mijloacele pentru a preveni intrarea bulgarilor în Constantinopol”²⁶. Desigur că era vorba de mijloace politice și diplomatice. Depeșa era o dovadă a încrederii în capacitatea României de a interveni în mod eficient ca Turcia să nu fie scoasă din Europa.

Marile puteri au intervenit din motive și interese, firește, diferite, pentru a pune capăt situației critice ce se crease în Balcani, obligînd Turcia, după reluarea ostilităților prin încălcarea armistițiului în februarie 1913 și înfrîngerile grele suferite, să se supună hotărîrilor lor²⁷. În urma primului război balcanic, Turcia a pierdut toate teritoriile europene cu excepția Istanbulului și a unui mic teritoriu la apus de oraș. Situația s-a mai ameliorat puțin după recucerirea Adrianopolului²⁸ și a unui mic teritoriu aferent, ca și prin decizia marilor puteri de a-i reda insulele Tenedos și Imbros (decembrie 1913).

Merită să subliniem politica fermă adoptată de România în timpul primului război balcanic, cînd ea s-a manifestat ca „un factor hotărîtor pentru localizarea războiului și a contribuit astfel să evite Europei consecințele unei conflagrații generale, cun pe drept se apreciază în nota circulară a Ministrului Afacerilor Străine al României, în care se preciza și poziția țării în eventualitatea stricării statu-quo-ului balcanic printr-un război între foștii aliați, în sensul că România nu va rămîne indiferentă”²⁹. Acest merit al României a fost recunoscut de multe personalități politice ale marilor puteri. Astfel, ministrul de externe al Franței, Pichon aprecia „imensul serviciu pe care România l-a adus Europei contribuind la localizarea războiului și înăbușind pericolul unei conflagrații generale”³⁰.

Împotriva dorinței României de păstrare a statu-quo-ului balcanic și implicit a păcii și înțelegerii între statele din această zonă a Europei, desfășurarea evenimentelor a fost alta. Și pe bună dreptate afirmă Eliza Campus că participarea României la cel de-al doilea război balcanic a fost „un prim pas concret ce prevestea ruperea ei de Tripla Alianță”³¹, știută fiind politica Austro-Ungariei de instigare a Bulgariei împotriva Serbiei.

Consolidarea pozițiilor României și creșterea prestigiului și influenței sale politice după criza balcanică și-au pus amprenta pe relațiile ei externe în anii următori.

²⁶ *Ibidem*, p. 12.

²⁷ La 30 mai 1913 s-a semnat la Londra Tratatul de pace care încheia primul război balcanic. Conform acestuia Turcia păstra în Peninsula Balcanică o mică fîșie de pămînt în regiunea Enos-Midia, tot ce era la vest de această linie trebuia cedat statelor balcanice. Serbiei i-a revenit o mare parte din Sangiacul Novi-Pazar, avînd acum frontieră comună cu Muntele negru, de asemenea a mai primit Kosovo, Metohia și o parte a Macedonici. Restul teritoriului eliberat a revenit Bulgariei și Greciei. Albania s-a constituit ca stat independent de sine stătător. Turcia recunoștea suveranitatea Greciei asupra Cretei. Țările balcanice nu puteau cere însă nici o despăgubire de război Turciei, ele urmărind să participe la discuțiile din Comisia Internațională de reglementare a datoriei otomane. Insulele egece rămîneau la dispoziția marilor puteri (vezi George B. Leon, *op. cit.*, p. 9)

²⁸ Recucerirea Adrianopolului s-a făcut în condițiile situației confuze din Balcani, cînd Bulgaria era aproape complet izolată, și cu acordul tacit al marilor puteri care nu s-au opus acestor acțiuni (vezi *Cartea Verde*, doc. nr. 227, p. 225 și doc. 260, p. 246)

²⁹ *Ibidem*, doc. nr. 136, p. 139.

³⁰ *Ibidem*, doc. nr. 142, p. 145

³¹ Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913—1947*, Edit. politică, București, 1980, p. 20.

În ceea ce privește relațiile României cu Turcia, trebuie avute în vedere, pe de o parte, tendința guvernului turc de a folosi autoritatea cîștigată de România și influența ei asupra altor state balcanice, pentru rezolvarea în favoarea Turciei a litigiilor acesteia cu alte state, iar, pe de altă parte, dorința guvernului român de a da curs oricăror inițiative menite să ducă la stabilizarea situației din Balcani de după semnarea Tratatului de pace de la București. Pe această linie se înscriu și notele adresate de șeful guvernului român, la începutul anului 1914, guvernului grec, în favoarea doleanțelor Turciei ³², și ministrului de război al Turciei. Acestuia din urmă comunicându-i că „acum ca și înainte România este ferm hotărîită a rămîne un factor energetic de pace și de liniște în Balcani și pune în serviciul acestei politici toate forțele de care dispune” ³³.

Situația deosebit de grea economică, marcată de efortul de război și pierderile suferite, impuneau Turciei măsuri urgente atât pentru revenirea la o stare normală economică cît și pentru consolidarea pozițiilor Junilor turci, reveniți la putere, dar aflați încă sub presiunea tulburărilor politice. Aceste măsuri erau cu atât mai necesare cu cît, refacerea necesita apelul la ajutor extern care putea fi garantat numai de clarificarea situației interne.

Asasinarea la 28 iunie 1913 a marelui vizir și ministru de război, Mahmud Sefket, de către adversarii politici, a prilejuit luarea de măsuri severe ³⁴ împotriva acestora și implicit consolidarea pozițiilor politice ale cercurilor guvernante, care au putut da orientarea dorită politicii interne și externe. Aceasta este perioada așa numitului triumvirat, în care Talaat Bey „secretar general al Comitetului, deținea portofoliul Ministerului de interne, Gemal Pașa, guvernator general al capitalei era și ministru al marinei, iar Enver, vice generalisim, nepot prin alianță al sultanului, aveau un loc deosebit de important. Marele vizirat a fost preluat de prințul Said Halim, care era și ministru al afacerilor străine iar ministru de război a devenit generalul Izet pașa ³⁵. Aceasta va fi echipa guvernamentală care va iniția multiple acțiuni diplomatice pe lângă marile puteri și alte state cu influență, urmărind realizarea unor obiective economice, militare, politice bine conturate. Oficialii Turciei au profitat de interesul manifestat față de ea de statele ce formau cele două tabere politice militare, dornice să și-o atragă în perspectiva realizării propriilor planuri, apelînd la ele în probleme economico-financiare, militare și, nu mai puțin, în cele teritoriale ³⁶.

³² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita AMAE). Fond Primul război mondial, dosar , 8, Constantinopol, Raport nr. 37 din 15 25 ianuarie 1914(nep.)

³³ *Ibidem*

³⁴ S-au pronunțat 24 condamnări la moarte, jumătate în contumacie; printre condamnații splnzurați în fața Moschcii Baiazid, în locul în care avusese loc atentatul, se afla și o persoană apropiată familiei imperiale; de asemeni mai mulți ofițeri și funcționari (vezi Colonel Lamouche *Histoire de la Turquie*, Payot, Paris, 1934, p. 356).

³⁵ Colonel Lamouche, *op. cit.*, p. 356.

³⁶ Interesante ne apar în acest moment câteva aspecte în orientarea cercurilor politice turce. În primul rînd apelul la finanța franceză și obținerea unui împrumut de 35 de milioane de lire turcești (735 milioane de franci), apelul pentru înzestrarea tehnică militară la societățile engleze (Wickers și Armstrong) ca www.dacoromanica.ro fost făcute noi concesii, consolidîndu-le pozițiile economice și controlul asupra economiei imperiului. (*Ibidem*, p. 357)

În același timp s-a făcut apel și la Germania, firește, urmare și a acțiunii foarte insistente a ambasadorului acesteia la Constantinopol, baronul von Wangenheim, și nu numai a lui, într-o problemă deosebit de importantă în perspectiva evenimentelor și a dorinței de revanșe a Turciei, cum a fost aceea a reorganizării armatei turce³⁷. Aceasta a făcut ca în ajunul războiului mondial, după cum scrie istoricul german Lothar Rathmann, nu pozițiile economice, ci cele politice și militare ale Germaniei în Turcia să fie mai puternice decît cele ale rivalilor ei³⁸. După cum afirma același autor, ofițerii germani ocupau posturi importante în conducerea Ministerului de război, în Statul Major, în conducerea trupelor active³⁹. Iar creșterea influenței politice s-a întemeiat, în principal, în propagarea cu insistență de către diplomația germană a tezei conform căreia Imperiul otoman își va păstra integritatea numai ca urmare a alianței sale cu Puterile centrale, împotriva intențiilor de destrămare a acestuia, urmărite de puterile Antantei.⁴⁰ Această propagandă politică ce a însoțit constant penetrația economică a monopolurilor germane începuse să dea rezultate incontestabile.

În strînsă legătură cu aceste aspecte și influențîndu-le, se află și structurarea pe două direcții, dacă putem spune așa, a cercurilor politice turcești, progermane și proantante, cu predominarea primei grupări care, de altfel, va avea și cîștig de cauză. Din gruparea progermană făceau parte personalități marcante ale Junilor turci ca Enver Pașa, Talaat Pașa, Halil Bey, Gemal Pașa, Shukry Bey ș.a. și care vedeau ca singură soluție a realizării programului lor de politică externă numai alianța cu Puterile centrale. Semnificativă este în acest sens afirmația lui Genial Pașa: „Putem spune ce vrem, scria el, dar Germania a fost singura putere care a dorit să vadă o Turcie puternică. Interesele Germaniei puteau fi asigurate numai prin întărirea Turciei. Germania nu putea să pună mîna asupra Turciei ca asupra unei colonii, aceasta nu i-ar fi permis-o nici situația geografică, nici mijloacele. În consecință, Germania a tratat Turcia ca un partener comercial și i-a fost un apărător constant împotriva guvernelor Antantei care-i doreau împărțirea”⁴¹.

Luînd în considerare toate aceste aspecte putem afirma că, pe de o parte, se observă o creștere a interesului pentru influențarea și atragerea Turciei din partea tuturor marilor puteri europene ce se vor afla curînd în conflict armat, iar, pe de altă parte, orientarea încă în sens diferit

³⁷ Faptele fiind bine cunoscute, nu vrem decît să amintim că, la propunerea Turciei, Germania a trimis o misiune militară în frunte cu generalul Liman von Sanders, conform contractului semnat în noiembrie 1913. Misiunea a sosit la Constantinopol în 14 decembrie 1913, fiind compusă din 42 ofițeri, inițial, număr ce va spori mereu. Liman von Sander a fost numit comandant al Corpului de armată turcă model și apoi inspector general al armatei. Puterile Antantei au protestat pe lângă S.P. considerînd aceasta amestec în treburile interne ale Imperiului, dar vădit îngrijorate de creșterea influenței germane. (Colonel Lamouche, *op. cit.*, p. 358).

³⁸ Lothar Rathmann *Stossrichtung Nah Ost 1914-1918. Zur Expansion-politik deutschen Imperialismus im ersten Weltkrieg*, Rutten et Loening, Berlin, 1963, p. 110.

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ Din memoriile lui Gemal Ahmed Pașa citat după Lothar Rothman, *op. cit.*, p. 111. Încă mult înainte de război, Enver Pașa ca și Talaat Pașa, considerînd că Germania nu urmărea decît scopuri economice în Orientul Apropiat, își făceau iluzii că vor putea ajunge chiar la o înțelegere asupra împărțirii atributelor în sensul de-a păstra pentru ei influența politică. (*Ibidem*)

chiar a cercurilor guvernante turce, existența unor contradicții, ce se manifestau mai mult sau mai puțin violent, în lumea politică otomană și care determinau acțiuni corespunzătoare programelor lor în politica internă și externă.

Guvernul român urmărea și el îndeaproape evoluțiile politice în general și, cum era și firesc, cele din apropierea granițelor țării, în mod deosebit. Răspunzînd interesului manifestat la Ministerul Afacerilor Străine pentru cunoașterea situației din Turcia, ministrul României la Constantinopol, Manu, informa într-un raport al său, din ianuarie 1914, că Marele Vizir, într-o discuție pe care au avut-o, și-a manifestat interesul pentru a obține retrocedarea de către Grecia a insulelor ce-i reveniseră (Chios și Metilene), ca fiind de importanță vitală pentru supremația navală a Turciei⁴². În ce privește modalitatea de realizare a acestor scopuri, Marele Vizir afirma: „această supremație noi nu vom ezila să o restaurăm ori și cit ar costa și dacă nu vom putea să impunem voința noastră, o vom impune mai târziu recurgînd în această privință la toate mijloacele pe care patriotismul nostru și interesul securității noastre (și scopul de a asigura securitatea) ne-o vor impune. Noi nu mai sîntem în epoca sultanilor nebuni și a miniștrilor criminali și vom lucra fără încetare în așa fel ca să putem intra în acțiune la momentul oportun”⁴³. După cum comentează Manu, acest limbaj dovedea principii și energie, totuși nu presupunea că Turcia va acționa imediat, ea avînd mare nevoie de fonduri pentru care și acționa pe lângă guvernul francez; de asemenea scria Manu, nici flota turcă nu era în situația de a acționa decît cel mai aproape prin luna august sau septembrie⁴⁴. Manu mai sesizează și un alt aspect, și anume, acela al posibilei apropieri dintre Turcia și Bulgaria „pe măsură ce Europa va continua a se împotrivi în mod sistematic la năzuințele Turciei.”⁴⁵. Cu privire la zvonurile ce circulau în legătură cu pregătirile efective pentru un nou război, Manu le apreciază ca „exagerate” și „premature”. El se referă chiar la dispoziția ce există în cercurile politice și diplomatice turce de a duce negocieri cu Grecia, în problema insulelor amintite, și cu Italia pentru unele din insulele Dodecaneze⁴⁶. „Dorința unei bune înțelegeri cu regatul elen este aici foarte vie, spune Manu și propuneri eventuale ale Greciei pentru a găsi bazele unei tranzacțiuni vor

⁴² A.M.A.E., Fond primul război mondial, dos. nr. 8, Constantinopol, rap. nr. 37 din 15/28 ian. 1914 (nep.)

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem. Conform Tratatului de la Londra din 17/30 mai 1913, dintre Turcia și țările balcanice și a Tratatului de la Atena din 1 nov. 1913, dintre Turcia și Grecia, Poarta s-a angajat să lase puterilor rezolvarea problemei insulelor din Marea Egee. În consecință cele șase puteri, după studierea problemei și a unui schimb de păreri, au decis, ca Grecia să restituie Turciei insulele Imbros și Tenedos și să păstreze pe celelalte insule din Marea Egee pe care le ocupa în momentul respectiv. Turcia a mai primit și insula Castelorizzo. În ședința secretă a Comitetului Junilor turci s-au ridicat glasuri pentru respingerea notei Puterilor „ca incompatibilă cu demnitatea Imperiului și cu interesele sale vitale”, informa Manu din Constantinopol, dar guvernul spune el, nu putea răspunde chiar așa, trebuind totuși să dea o anume satisfacție opiniei publice „extrem de iritată de modul în care Marile Puteri au rezolvat chestiunea insulelor”. Poziția guvernului turc, răzbătînd mai ales din faza finală a unei sale de război, a provocat neliniște în cercurile diplomatice, scria Manu, deși era destul de moderată. (Ibidem, Rap. nr. 88 din 3/16 febr. 1914).

fi primite cu brațele deschise. Intransigenței, însă, Turcia va opune intransigență”⁴⁷.

Preocupate să-și asigure amicitia și concursul României, cercurile guvernante turce doreau să cunoască relațiile acesteia cu alte state balcanice. Astfel, Said Halim Pașa l-a întrebat pe Manu despre presupusa alianță ce s-ar fi încheiat între țara noastră, Grecia și Serbia. Acesta, după cum spune el, „în lipsă de instrucțiuni” s-a mărginit să-i spună că „nu știe absolut nimic, însă în ceea ce privește raporturile noastre cu Turcia i-a comunicat că știe „foarte bine că dispozițiunile sincere, amicale ale guvernului român n-au suferit nici o schimbare”, dar a adăugat că „se înțelege de la sine că politica României nu poate să nu urmărească menținerea principiilor de echilibru între statele balcanice astfel cum au fost stabilite prin tratatele de la București”⁴⁸.

Enver Pașa, ministrul de război al Turciei, într-o lungă conversație, pe care a avut-o cu Manu, la începutul lunii februarie 1914, după ce și-a exprimat dorința de a realiza „relații de prietenie și încredere” între Turcia și Grecia, a formulat o părere foarte interesantă cu privire la rolul pe care l-ar putea juca România în această problemă. România este azi afirma el singurul stat căruia situația internațională și completa sa dezinteresare i-ar îngădui să joace în această privință rolul de intermediar, care ar servi foarte mult interesele păcii și și-ar ridica prestigiul pe care a știut să-l dobândească prin politica sa înțeleaptă și plină de pondere; nu ar fi vorba de o intervenție oficială, ci de a sonda amical terenul pe lângă guvernul elen pentru a sugera și a sfătui ca, în interesul păcii și al ambelor țări, să aibe loc un schimb de vederi pe baza dorită de guvernul otoman adică: schimbarea insulelor Chios și Mitilene pentru o parte din insulele Dodecanezului⁴⁹. Enver Pașa, informa Manu „m-a autorizat în mod formal de a supune aceste idei Excelenței Voastre ca venind din partea lui și corespunzând vederilor guvernului turc care dorește s-o propună prin România”⁵⁰. Această atitudine a fost întărită și prin reînnoirea asigurărilor de amicitie față de guvernul român de către Enver Pașa și Talaat Bey, despre care informa ministrul român la Constantinopol, cu speranța „unor noi tentative pe lângă guvernul elen pentru rezolvarea litigiilor”⁵¹.

O cunoaștere mai bună a realităților din Turcia a fost prilejuită de călătoria generalului Constantin Coandă, inspector general al artileriei. Călătoria nu a avut un caracter oficial, generalul mergând de fapt în Egipt pentru a-și vizita fiica căsătorită acolo, dar în drumul său urma să se oprească la Constantinopol și Atena, ceea ce a dat naștere la unele comentarii privind scopurile urmărite. Conte de Czernin, ministrul Austro-Ungariei la București, afirma, într-o telegramă trimisă ministrului de externe al dublei monarhii, că dintre diferite presupuneri cu privire la scopul acestei vizite, mai ales după ce s-a aflat de întrevederile cu persoane oficiale avute de gen. Coandă, „cea mai plauzibilă ar fi că scopul călătoriei

⁴⁷ Ibidem, Rap, nr. 37 din 15/28, 114 (nep.)

⁴⁸ Ibidem, Rap. nr. 88, din 3/16 febr. 1914 (nep.)

⁴⁹ A.I.C., Fond Xerografii, Viena, Pachetul XCI, actul 20, Telegramă cifrată, nr. 89 din Constantinopol, 6/19 febr. 1914, p. 181.

⁵⁰ Ibidem, p. 181.

⁵¹ A.M.A.E., Rap, nr. 126, Constantinopol, 11/1914 (nep.)

este de a realiza o înțelegere între Turcia și Grecia în problema insulelor⁵². Încercînd să argumenteze, el susține că „generalul Coandă este o personalitate prea importantă și un declarat om de încredere al regelui încît, chiar dacă vizitează pentru plăcerea sa Turcia și Grecia, acesta să nu-i fi dat misiunea specială care să se potrivească cu actuala situație a României de arbitru în Balcani”⁵³. De asemenea, scrie Czernin, generalul Coandă, care a fost prim delegat militar la Conferința păcii de la București „are destule cunoștințe pentru a putea îndeplini o misiune care ar avea ca scop întărirea înțelegerii de mai sus”⁵⁴. Susținînd că litigiul dintre Grecia și Turcia în problema insulelor, nefiind încă clarificat, ar stîrni „unele îngrijorări aici în privința viitorului”, Czernin aprecia că trebuie să se acorde crezare ideii că generalul Coandă „A plecat cu ordin să pledeze pentru o înțelegere între cele două state, în convorbirile ce le va avea cu oamenii de stat de acolo”⁵⁵.

Porumbaru, ministrul de externe al României, a informat pe Manu despre trecerea generalului Coandă prin Constantinopol, rugîndu-l să-i dea tot sprijinul de care ar avea nevoie și să-i ușureze o întrevvedere cu Enver Pașa, căruia să-i pună în vedere „înalta situațiune militară” a generalului român și „rolul important ce l-a avut în încheierea păcii de la București”⁵⁶. De asemenea, se preciza că acesta urma să viziteze și cîteva instituții militare⁵⁷.

După întoarcerea în țară a generalului Coandă, ministrul Austro-Ungariei la București comunica lui Berchtold ministrul afacerilor străine al Austro-Ungariei că, după I.I.C. Brătianu, convorbirile acestuia cu oficialitățile turce au avut drept scop „orientarea sa asupra opiniei Turciei în problema insulelor”. Există impresia, spunea Czernin, că „o înțelegere va fi foarte grea fiindcă Turcia sub nici o condiție nu va renunța la teritoriul celor două insule”⁵⁸.

Prezența la București a ministrului turc Talaat Bey, în primăvara anului 1914, cu intenția vădită de a tatonaa poziția României față de doleanțele Turciei și raporturile sale cu alți vecini balcanici și, poate, cu un obiectiv ce mergea mai departe de o simplă tatonare, a prilejuit formularea mai deschisă a politicii românești, obligînd și Turcia la același lucru. Totodată, vizita lui Talaat a dat naștere la multiple comentarii și interpretări în cancelariile europene, în rîndul cercurilor diplomatice în general. Căci aceste schimburi de vizite, discuții, solicitări între reprezentanții statelor balcanice, lăsînd afară implicarea marilor puteri în soluționarea unor litigii locale, nu au fost privite cu ochi buni de ultimele, care doreau să-și mențină puterea de influențare și folosire a statelor balcanice în propriile lor scopuri. Fiecare pas, fiecare demers sau discuție erau urmărite îndeaproape, comentate, interpretate, încercîndu-se pararea pericolului

⁵² A.I.C., Fond Casa Regală, Dosar 16, 1914, p. 136. Czernin către Berthold, București, 6 aprilie 1914.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, p. 137.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ A.M.A.E., Fond primul război mondial. Dos. nr. 8, Constantinopol, Nota ministrului Porumbaru din 11 24 martie 1914 (nep.)

⁵⁷ Ibidem, Telegrama cifr. nr. 7278, din 11/24 III 1914.

⁵⁸ A.I.C., Fond Casa regală, dos nr. 16/1914, p. 136, Teleg. cifr. nr. 157, din București, la 28 aprilie 1917.

de a le scăpa de sub control. „Talaat Bey i-a propus lui Brătianu o alianță defensivă”⁵⁹, scria Czernin lui Berchtold, la 26 mai 1914. Dar, comunica el, Președintele de Consiliu a respins propunerea pe motiv că România își menține mina liberă; totuși vrea să facă o politică care să meargă în sensul sprijinirii și a intereselor Turciei⁶⁰. De asemenea, din aceeași telegramă rezultă că, la rugămintea lui Talaat, Brătianu promitea să caute la Atena noi soluții în problema insulelor⁶¹. După diplomatul amintit, misiunea lui Talaat avea un triplu scop: 1. Să tărăgăneze problema insulelor, cu ajutor românesc, pînă cînd Turcia va avea vase și va putea vorbi mai energic cu Grecia; 2. Să dobîndească siguranța cea mai deplină că loialitatea față de România va feri Turcia de o intervenție românească; 3. Să înoade relații, expresie a unui scop personal al lui Talaat care dorea să devină Mare Vizir⁶². În aceeași zi, într-o nouă telegramă Czernin reconfirmă și reîntărește, pe baza informațiilor noi, dintr-o lungă convorbire cu Talaat Bey”⁶³, cele comunicate anterior. Ministrul turec, spunea Czernin, i-a confirmat „pe deplin știrile comunicate de curînd”; acesta i-a spus că nu a izbutit să înjghebeze o alianță la care să participe și Bulgaria, așa cum dorea el, dar a căpătat siguranța „că România are intenții amicale și este gata pentru pace”. Talaat recunoștea că a greșit „dorind să aducă sub un acoperiș Bulgaria și România”⁶⁷. Credem că nerealizarea alianței trebuie pusă în seama faptului că premierul român sesizase foarte bine că Talaat nu dorea acum neapărat o alianță, ci, mai ales, așa cum de altfel Brătianu i-a și declarat în față, stabilirea de „relații bune cu toți care vor pace”⁶⁵. De altfel, chiar Talaat i-a răspuns „că acesta este după părerea sa cel mai bun lucru, dar înainte de a da un răspuns trebuie să întrebe Constantinopolul⁶⁶. Deci el nu avea dezlegare în acest sens. Totodată însă Talaat a ținut să-l asigure pe Brătianu că Turcia „nu va încheia nici un tratat cu Bulgaria fără participarea României”⁶⁷.

Discuția avută de Czernin cu Talaat, la care ne-am referit, i-a lăsat ministrului austro-ungar o impresie, transmisă de el lui Berchtold, care merită să fie amintită. Referindu-se la multiplele probleme politice privind situația din Balcani care au venit în discuția celor doi oameni de stat — Brătianu și Talaat — și la felul cum au fost abordate de ultimul, el scria: „Vorbea despre toate aceste lucruri ca și cînd nu ar mai exista nimeni în Europa decît statele balcanice și la observația mea în acest sens el a replicat: „Europa nu există, mulțumită ei am mers la Adrianopol”⁶⁸.

Revenind la Constantinopol, Talaat Bey declara: „Mă întore de la București cu foarte mare satisfacțiune pentru cordialitatea ce am întîlnit

⁵⁹ AIC., Fond Casa Regală, dosar. 16/1914, p. 225. Telegr. cifr. nr. 181 din București, 26 mai 1914, s.n Czernin către Berchtold.

⁶⁰ Ibidem

⁶¹ Ibidem

⁶² Ibidem, p. 228. Telegr. cifr. nr. 184, București, 27 mai 1914, s.n. Czernin către Berchtold.

⁶³ Ibidem, p. 229. Telegr. cifr. nr. 185, Czernin către Berchtold, București, 27 mai 1914 (s.n.)

⁶⁴ Ibidem

⁶⁵ Ibidem, p. 231. Telegr. cifr. nr. 187, București, 29 mai 1914 (s.n.) Czernin către Berchtold.

⁶⁶ Ibidem

⁶⁷ Ibidem

⁶⁸ Ibidem, Telegr. cifr. nr. 185, loc. cit.

pretutindeni, mi-a lăsat o amintire de neuitat”⁶⁹. Și mai departe : „România nu este direct interesată în chestiunea insulelor ; o soluție pacifică a acestei chestiuni trebuind să cauzeze satisfacțiune în România, este neîndoios că ea va da în această privință tot sprijinul”⁷⁰. Vizita lui Talaat Bey la București, schimburile de păreri prilejuite de ea ne permit să conchidem că în acest moment relațiile dintre cele două state erau loiale, Turcia mizând pe o atitudine favorabilă a României, iar guvernării români, urmărind îndeaproape evoluția evenimentelor, a relațiilor internaționale în general, se pronunțau constant pentru menținerea păcii și statu-quo-ului balcanic. De asemenea, ca o trăsătură a atitudinii statelor mici și mijlocii din zonă, tendința de a evita amestecul marilor puteri în rezolvarea litigiilor dintre ele.

Dar dorința de înțelegere și colaborare, intențiile pacifice ale statelor și popoarelor au intrat prea puțin în planurile marilor puteri imperialiste. Cele două blocuri politico-militare existente, făcând pregătiri intense militare, așteptau pretextul pentru declanșarea acțiunii de reîmpărțire a sferelor de dominație, iar acesta a apărut. El s-a numit atentatul de la Sarajevo. Prima mare conflagrație se declanșa, atrăgând treptat în viltorea ei state și popoare de pe toate continentele.

Evoluția evenimentelor din vara anului 1914, ce au premers și prevestit apropiatul deznodământ al agravării contradicțiilor dintre marile puteri, au pus în fața cercurilor politice din România și Turcia problema atitudinii în situația gravă ce se anunța.

În Turcia, deși s-a manifestat și dorința din partea unora, între care și unii membri ai cabinetului, de a negocia cu Anglia și Franța, influența germană s-a dovedit a fi mult mai puternică. Gruparea progermană a inițiat tratative secrete cu Germania. La 22 iulie 1914, Enver Pașa, ministrul de război, fără știrea miniștrilor favorabili Antantei, a expus ambasadorului Germaniei propunerile unui acord, reluat oficial de Marele Vizir Said Halim la 28 iulie⁷¹. În esență ele se refereau la acordarea de ajutor reciproc între cele două state în cazul unei agresiuni a Rusiei. La 20 VII/2 VIII 1914 s-a semnat tratatul de alianță dintre Turcia și Germania⁷². După izbucnirea conflictului, Germania a insistat ca Turcia să declare război împotriva Rusiei, dar aceasta, sub motiv că el a izbucnit din cauza Germaniei și nu a Rusiei, și-a declarat, la 3 august, neutralitatea armată⁷³. Insistențele Puterilor centrale ca Turcia să declare război erau legate și de speranța că „gestul respectiv va fi urmat și de Bulgaria, România, Grecia etc.”⁷⁴. Pentru Antantă, neutralitatea declarată de Turcia era favorabilă. Aceasta permitea menținerea legăturilor ei cu Rusia. Totodată angrenarea Turciei în război ar fi însemnat lungirea

⁶⁹ „Monitorul Oficial” (în continuare M. O.), nr. 35/18(31) mai 1914, p. 1784. Telegramă din Constantinopol din 16 mai.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Lothar Rathmann, *op. cit.*, p. 112. La Berlin oferta turcă a fost primită cu entuziasm ; în aceeași zi Bethmann-Hollweg a telegrafiat consimțământul german la Constantinopol.

⁷² Colonel Lamouche, *op. cit.*, p. 359.

⁷³ Lothar Rathmann, *op. cit.*, p. 113. Concomitent guvernul turc a ordonat mobilizarea, din precauție, care după afirmația lui Liman von Sanders, s-a desfășurat fără discuții serioase (vezi Colonel Lamouche, *op. cit.*, p. 359).

⁷⁴ Paul Gogeanu, *Strimtonia Mării Negre de la izbucnirea războiului*, Edit. politică, București, 1961, p. 103.

frontului de operațiuni militare cu câteva sute de kilometri. De aceea „căutau să menajeze pe cât posibil Turcia în imposibilitatea de a o atrage de partea lor”⁷⁵. Dar, după cum realist afirmă W. Churchill, după semnarea tratatului cu Germania, din 2 august 1914, orientarea viitoare a Turciei nu putea fi alta decât alături de Puterile centrale⁷⁶.

Declarația de neutralitate armată a României, făcută în Consiliul de coroană din 21 iulie/3 august 1914, a fost primită, în ultimă instanță, satisfăcător de Puterile centrale, de care România era legată prin tratatul din 1883. Ambele tabere beligerante sperau în posibilitatea atragerii ei în timpul următor, așa cum lăsau să se vadă insistentele acțiuni diplomatice, în acest sens, desfășurate de cei interesați. În vederile acestora a intrat și posibilitatea atragerii ei într-o alianță mai largă alături de alte state din Balcani. Puterile centrale, mai sigure pe situația din Turcia și Bulgaria, urmăreau, nu cu indiferență, acțiunile în acest sens întreprinse de acestea pe lângă România, sperând într-o acțiune comună a celor trei state alături de ele. Puterile Antantei, mai interesate într-o apropiere între Grecia, Serbia și România, au stimulat și ele acțiunile ce se înscriau în această direcție. Firește că marile puteri urmăreau realizarea propriilor lor planuri în care statele din zonă trebuiau să joace un rol subordonat. Nu au reușit, însă, în toate cazurile, trebuind, sub presiunea luptei popoarelor, să țină seama și de interesele acestora care reflectau procese obiective în dezvoltarea lor istorică, situație în care s-a aflat și România în lupta sa pentru realizarea dezideratului național.

După adoptarea poziției de neutralitate armată de către Turcia și România s-a creat numai aparent o situație asemănătoare. Aceasta fiindcă, dacă în Turcia orientarea progermană a câștigat tot mai mult teren, guvernul turc legând posibilitatea realizării planurilor sale de alianță cu Puterile centrale, în România procesul mai vechi de îndepărtare de Puterile centrale s-a accentuat mereu, alianța cu respectivele puteri, de fapt cu Austro-Ungaria, constituind o frână în realizarea obiectivului principal urmărit în această etapă istorică fapt ce va situa, în ultima instanță, cele două țări în tabere adverse.

România a fost mulțumită de declararea neutralității de către Turcia, din grija deosebită pentru menținerea deschisă a Strimtorilor știut fiind că, în marea lui majoritate, comerțul românesc era efectuat pe această cale. Or, încadrarea Strimtorilor într-un război de mari proporții ar fi adus grave prejudicii statelor neutre⁷⁷. România, bazându-se pe tradiția bunelor relații cu Turcia, era interesată, deși cunoștea orientarea accentuată filogermană a cercurilor ei guvernante, să le menajeze și să le mențină la un nivel reciproc convenabil. În acest context se înscrie și acordul Româ-

⁷⁵ Ibidem. Se pare că după izbucnirea războiului în cercurile guvernante turce a existat o anumită îndoială cu privire la perspectivele de victorie ale Puterilor centrale. La aceasta s-a adăugat și îngrijorarea pentru slaba pregătire militară cu toate asigurările date de misiunea germană. Aceasta a făcut să fie inițiate tratative secrete, cu știrea marelui vizir Said Halim, de către Enver Pașa și Djavaid Bey, ministrul de finanțe, cunoscut atunci ca simpatizant al Antantei, la început cu ministrul rus Giers și mai târziu și cu reprezentanții diplomați ai Angliei și Franței. În discuție au fost puse neutralitatea Turciei condiționată de acordul Antantei pentru menținerea integrității Imperiului Otoman, îndepărtarea capitulațiilor, perpetuarea dominației Turciei în Balcani, ș.a. (Lothar Rathmann, *op. cit.* p. 103)

⁷⁶ Winston Churchill, *op. cit.*, p. 436.

⁷⁷ Paul Gogeanu, *op. cit.* p. 100.

niei ca Bucureștiul să fie locul tratativelor dintre Turcia și Grecia ⁷⁸ în problema diferendului dintre ele privind insulele, din luna august 1915.

Delegația Turciei, condusă de Talaat Bey, ministru de interne și Halil Pașa, președintele Camerei otomane, a sosit la București după trecerea sa prin Sofia unde au avut loc convorbiri cu regele Ferdinand și premierul Radoslavov, după unele știri, privind posibilitatea reconstituirii Ligii balcanice ⁷⁹. La București au fost întâmpinați de V. Morțun, ministrul de interne al României, și alte oficialități. În aceeași zi au plecat la Sinaia unde a avut loc o întrevedere cu regele Carol I. Deși Talaat Bey a declarat cum că ar avea „o singură misiune specială, aceea de a tranșa chestiunea insulelor care era de multă vreme pendinte între noi și Grecia” ⁸⁰, opinia unor cercuri politice și diplomatice destul de largi era că sfera discuțiilor putea fi mult mai largă, inclusiv „atitudinea ce o va adopta România în concertul balcanic” ⁸¹. În Turcia exista opinia că „ideea alianței balcanice este un copil născut mort”, fiindcă nu se poate imagina o alianță balcanică cu participarea Serbiei și Greciei; dar o alianță între Turcia, Bulgaria și România este cu putință și necesară ⁸². Tot dintr-o corespondență din Constantinopol aflăm că în cercurile conducătoare otomane „credința este că guvernul român nu va căuta să împiedice apropierea între statele balcanice, apropieri care nu pot avea loc și nu pot fi durabile cât timp se va prezenta actuala stare de lucruri în Balcani” ⁸³. Presa din multe capitale occidentale, reflectând interesul pentru tratativele ce se desfășurau la București și mai ales pentru posibilă apropiere între statele balcanice s-a ocupat mult de problema alianței balcanice. Totodată răzbate și o anume îngrijorare în legătură cu posibilă rămânere în neutralitate a acestor state până la sfârșitul războiului. Astfel, ziarul „Revi”, din Petersburg, din 11 august 1914, referindu-se la plenipotențele largi ale delegațiilor greci în tratativele „despre insule și participarea Greciei la blocul balcanic”, aprecia că dacă acest lucru va reuși, atunci „Bulgaria și Turcia, înțelegându-se mai înainte între dinsele, pentru concesiuni reciproce, vor menține neutralitatea până la sfârșitul războiului european rezervându-și dreptul de a prezenta cererile lor la Conferința generală după război. Astfel de poziție este, după opiniunea oamenilor politici balcanici, unicul compromis trainic între tendințele statelor balcanice și față de presiunea ce se face asupra lor de către Tripla Alianță și Tripla înțelegere” ⁸⁴.

Politis, membru al delegației Greciei la tratative, într-un interviu acordat corespondentului ziarului „Universul”, referindu-se la faptul că se mai purtasera tratative cu Turcia fără rezultate, aprecia că acum aceasta să înțeleagă că rămânerea ei în Europa, menținerea ei „depinde de Grecia și de România, deci de o înțelegere a ei cu aceste două state, care vor menținerea Turciei” ⁸⁵.

⁷⁸ Delegația Greciei a fost formată din Zaimis, fost președinte de Consiliu, Politis secretar general în Ministerul de Externe, ș.a.

⁷⁹ „Universul”, nr. 218, din 10 august, 1914.

⁸⁰ Ibidem, nr. 217, din 9 VIII 1914.

⁸¹ Ibidem, nr. 322 din 14 august 1914.

⁸² Ibidem, nr. 218 din 10 VIII 1914, citind un articol din ziarul turc „Terdjumanı Hakikat” din Constantinopol, din 7 aug. 1914.

⁸³ Ibidem, nr. 222 din 14 august 1914.

⁸⁴ A.M.A.E., Fond primul război mondial, dosar. 13, Petersburg, Rap. nr. 964, anexa 1 (nep.)

⁸⁵ „Universul”, nr. 219, din 11 aug. 1914.

Guvernul român, angajat în politica de neutralitate, a combătut zvonurile cu privire la punerea în discuție a problemei alianței sale cu statele balcanice, cu prilejul tratativelor greco-turce de la București. El a autorizat publicarea în presă a unei declarații din care cităm : „Este absolut inexact că România a primit sau ar primi să facă parte dintr-o asemenea alianță. Dacă s-au făcut propuneri puteți fi siguri că ele au fost respinse categoric și că refuzăm a sta de vorbă asupra acestei chestiuni, Delegația otomană a venit aici pentru a trata cu delegația greacă. Noi nu putem dori decât ca această înțelegere să se facă. Nici un cuvânt deci despre o alianță sau vreo înțelegere între noi, Turcia și Bulgaria”⁸⁶.

Referindu-se și el la știrile apărute în „Reichspost” cu privire la o alianță a României cu Turcia și Bulgaria, Take Ionescu afirma : „Nu știu absolut nimic. Sint convins că declarațiunile ministrului (I.I.C. Brătianu — N.A) reprezintă adevărul. Articolul din Reichspost conține o imposibilitate . . . ar fi absurd ca România să se hotărască pentru o acțiune alături de Austria (avea desigur în vedere apropierea dintre Turcia, Bulgaria și Puterile Centrale — N.A.) după ce Consiliul de Coroană a hotărât inacțiunea”⁸⁷.

Știri privind precizările făcute de guvernul român au apărut și în presa rusă. În ziarul „Ruskoe Slovo”, din 12 august 1914, în articolul „Insuccesul lui Talaat Bey” se făceau următoarele afirmații : „În cercurile oficiale s-a primit știrea că misiunea lui Talaat-Bey la București n-a avut nici un succes — Toate proiectele Turciei despre o amestecare comună turco-română în război au fost respinse în mod categoric de guvernul român”⁸⁸. Iar într-o altă știre se arată că regele Carol I, primind pe Diamandy, ministrul României la Petersburg, l-a rugat să aducă la cunoștința D-lui Sazonov că România va menține neutralitatea”⁸⁹.

Precizările făcute de guvernul român, oglindind atitudinea sa favorabilă înțelegerii și rezolvării pe calea tratativelor a litigiilor dintre statele balcanice, reflectă, în același timp, prudența și discernământul său în complexa situație internațională care nu îngăduia nici un pas ce putea pune în pericol soarta țării printr-o acțiune prematură sau în discordanță cu interesele fundamentale ale poporului nostru.

Într-o perioadă relativ scurtă poziția Turciei se va clarifica, prin intrarea ei în război alături de Puterile centrale.

Achiziționarea⁹⁰ de către guvernul turc a două bastimente germane „Göeben” și „Breslau”, prezente deja în Dardanele la 11 august 1914, preluarea echipajului și numirea amiralului Soushon la conducerea flotei de război „a adus marina militară turcă complet sub controlul militarismului german”⁹¹.

⁸⁶ Ibidem”, nr. 225, din 17 aug. 1914.

⁸⁷ Ibidem

⁸⁸ A.M.A.E., Fond primul război mondial, dosar. 13, Petersburg, Rap. nr. 970, din 14 aug. 1914, Anexa 1 (nep.)

⁸⁹ Ibidem, Rap. nr. 992, din 20 aug. 1914, Anexa 1 (nep.)

⁹⁰ La 2 august 1914 guvernul britanic a sechestrat nava Sultan Osman, construită în șantierele engleze și achitată și vasul Réchadié care se găsea în Anglia pentru reparații; acesta a fost pretextul invocat de Turcia pentru a justifica „achiziționarea” vaselor de război germane. (vezi Colonel Lamouche, *op. cit.*, p. 39).

⁹¹ Lothar Rathmann, *op. cit.*, p. 114.

Față de această evoluție în orientarea guvernanzilor Turciei, Antanta, din teama intrării în acțiune a acesteia alături de Puterile centrale a făcut propuneri privind regimul capitulațiilor, în schimbul menținerii neutralității, dar după cum informa ministrul Germaniei la Constantinopol, Wangenheim, Turcia ar fi răspuns că neutralitatea ei nu este e vinzare”⁹². Concomitent Turcia, simțind slăbiciunea puterilor Antantei, a profitat, și la 9 septembrie 1914, s.n., a trimis o notă ambasadurilor marilor puteri prin care informa că a hotărât să supprime capitulațiile „care pînă acum constituiau o piedică la progresul țării”⁹³.

Numai un pas mai despărțea Turcia de intrarea efectivă în război. El a fost făcut, după pătrunderea flotei turce în Marea Neagră la 27 octombrie, care la 29 octombrie a bombardat porturile ruse Sevastopol, Odesa, Feodosia și Novorosisk, vasele recent achiziționate „Göben” și „Breslau” avind rolul hotărîtor în această acțiune, alături de „Hamidieh” și alte patru torpiloare⁹⁴.

Agravarea situației, iminența conflictului au provocat momente de grea așteptare în rindul poporului turc și chiar unele ezitări⁹⁵ în cercurile guvernante, privind semnarea declarației de război. Dintr-o știre sosită din Constantinopol, după conflictul din Marea Neagră, aflăm că o mare mulțime în grupuri a staționat pe străzi pînă către ziuă, cu toată intervenția poliției, așteptînd decizia guvernului și blamînd purtarea germanilor învinuți de atragerea Turciei în război care „o va duce la un dezastru sigur”⁹⁶. De asemenea, se informa că locuințele membrilor guvernului au fost înșesate cu polițiști intrucit „se dădea ca sigur că odată cu declarația de război va izbucni și revoluția”⁹⁷. Se pare că a circulat și un zvon despre existența unui complot care ar fi avut drept scop „suprimarea tuturor filogermanilor și în special a lui Enver Pașa, ministrul de război”⁹⁸.

Oficial Turcia s-a aflat în stare de război cu Rusia, de la 2 noiembrie 1914, și, de la 5 la 6 noiembrie cu Marea Britanie și respectiv Franța.

Referindu-se la situația din Turcia după declararea războiului otoman este în mod definitiv legată de soarta Germaniei și Austro-Ungariei, care dictează aici pe toată linia și din al cărui cuvînt guvernul turc nu mai poate ieși”⁹⁹. De asemeni, scrie el, curente de contrare au fost repede anihilate ca și mișcărilor izolate care au avut loc împotriva extremei severități a comandamentului militar german care „aplică fără menajamente, indolenței orientale, cele mai aspre metode ale militarismului prusian”¹⁰⁰.

⁹² A.I.C., Fond Casa Regală, dos. nr. 59/1914, *Informare a gen. Wangenheim din Constantinopol — 9 sept. 1914*.

⁹³ *Ibidem*; vezi și Ioan C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, București, Socco et Co, C. Stelea, 1915, p. 1.

⁹⁴ Paul Gogeanu, *op. cit.*, p. 104—105.

⁹⁵ După cum scrie Colonel Lamouche, Marele Vizir, Said Halim a dat înapoi” în fața responsabilității unui conflict”, iar cîțiva miniștri s-au retras pentru a nu semna declarația de război. Răspunderea și-au asumat-o Enver Pașa, Djemal și Talaat, șefii Partidului Unitate și Progres. (Colonel Lamouche, *op. cit.*, p. 360)

⁹⁶ „Universul”, nr. 290, 29 X 1914.

⁹⁷ *Ibidem*

⁹⁸ *Ibidem*

⁹⁹ A.M.A.E., Fond primul război mondial, Dos. nr. 8, Constantinopol, Rap. nr. 1206, din 9/22 XII 1914 (nep.);

¹⁰⁰ *Ibidem*

Declarația de război a Turciei a fost privită cu îngrijorare de cercurile guvernamentale românești, atât din cauza extinderii conflictului cît, mai ales, din implicațiile ce rezultau pentru țara noastră în legătură cu noua situație ce se crea pentru Strimtori. În această apreciere avem în vedere, în primul rînd, tăierea principalei căi comerciale de export-import pentru România. Datele statistice confirmă că intrarea Turciei în război și ferecarea strimtorilor au fost greu resimțite de țara noastră, dat fiind faptul că 65% din importurile României veneau pe drumul mărilor spre Constanța și gurile Dunării și 95% din exporturile românești plecau spre Europa occidentală și nordică prin Dardanele¹⁰¹. De asemenea posibilitățile de apărare s-au redus considerabil, ruta cea mai lesnicioasă de aprovizionare cu materiale de război din occident fiind tăiată¹⁰². În al doilea rînd, intențiile deja exprimate de unele puteri cu privire la soarta Strimtorilor. De pildă, Edward Grey, ministrul de externe al Marii Britanii, aprecia la 14 noiembrie 1914, că atitudinea guvernului turc „va face inevitabilă rezolvarea problemei turce în ansamblul său, inclusiv chestiunea strimtorilor și a Constantinopolului, de acord cu Rusia¹⁰³”. Iar țarul Nicolae al II-lea vedea rezolvarea problemei „în conformitate cu tendințele seculare ale Rusiei”, deci includerea lor în imperiul rus¹⁰⁴. Aceste declarații de intenții, după cum informa Delcasse, ministrul de externe al Franței pe Paleologue, ministrul francez la Petersburg, au produs o rea impresie în România, ceea ce făcea necesară o explicație din partea guvernului rus din care să rezulte că nu se opune libertății și internaționalizării strimtorilor în viitor¹⁰⁵.

Czernin informa pe Berchtold, la 1 noiembrie 1914, cum că nu ar fi îndoială că „declarația de război a Turciei a făcut aici (România — N.A.) o puternică impresie în toate cercurile. Cu totul curios apare faptul că lumea credea că Turcia va rămîne neutră și va privi mai departe ca fascinată spre Bulgaria, în credința fermă că singurul stat balcanic care eventual va intra în acțiune va fi Bulgaria”¹⁰⁶ afirma el. Credem că nu trebuie confundată dorința reală a guvernului român ca Turcia să rămînă neutră cu necunoașterea realităților din Turcia. Guvernului român îi erau cunoscute orientarea oficialilor turci cît și starea de spirit din cercurile politice turce, lucru la care ne-am mai referit, și deci nu excludea cu totul posibilitatea intrării acesteia în război alături de Puterile centrale.

Angajarea Turciei în război a determinat guvernul român la o atitudine mai atentă, mai reticentă chiar în unele aspecte ale ei, cum a fost acela al tranzitului, fapt ce a influențat, fără îndoială, evoluția relațiilor dintre cele două state.

În ce privește poziția Turciei față de România, după cum informa Manu din Constantinopol, „dispozițiunile cercurilor oficiale turcești” erau amicale, domina convingerea „că nu vom ieși din neutralitate, cel

¹⁰¹ I. Seftiuc, I. Cîrțină, *România și problema strimtorilor*, Edit. Științifică, București, 1974, p. 66.

¹⁰² *Ibidem*, p. 50

¹⁰³ Paul Gogeanu, *op. cit.*, p. 107

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 108.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 109.

¹⁰⁶ A.S., Fond Xerografii Viena, pachetul XLV, actul nr. 14. Telegrama lui Czernin către Berchtold din București, 1 XI 1914, p. 88-89.

puțin pentru moment”¹⁰⁷. De asemenea, scria el, zvonurile despre o apropiere italo-bulgaro-română erau „comentate cu simpatie de către presa turcă, care le considera ca un indiciu că aceste trei state nu vor merge în nici un caz în contra Germaniei, a Austro-Ungariei și a Turciei”¹⁰⁸. Toate acestea au făcut ca și după intrarea Turciei în război, cercuri influente turcești să mai spere în realizarea unei apropieri de România. România, încă neutră, era interesată în menținerea bunelor relații cu Turcia, evitând deteriorarea lor. Dar nu întotdeauna între dorință și realități a existat o concordanță. De pildă, încurajarea de către Consulatul otoman din Ruseciuk a părăsirii clandestine a teritoriului românesc de către tinerii turci. „De la începutul lunii decembrie 1914, scrie într-un raport, datat 23 decembrie, au plecat spre Constantinopol peste 1.300 tineri și zilnic continuă să plece, trecând clandestin granița, făcând greutăți autorităților românești”¹⁰⁹.

Dar problema care a influențat cel mai mult relațiile dintre Turcia și România a fost aceea a tranzitului de materiale necesare ducerii războiului, provenind, în special, din Germania și Austro-Ungaria.

Este cunoscut faptul că România în politica sa față de beligeranți, din perioada neutralității, s-a bazat pe convenția de la Haga din 1907 care prevedea „deplina libertate pentru subiectele din statele neutre de a face comerț cu beligeranții”¹¹⁰. În articolul 7 al amintitei Convenții se stipula clar că „o putere neutră nu este ținută să împiedice exportul sau tranzitul în contul unuia sau altuia dintre beligeranți, de arme, muniții și în general de tot ce poate fi util unei armate sau unei flote”¹¹¹, iar cu privire la măsurile prohibitive ale guvernelor neutre, în articolul 9, se specifica că „trebuie aplicate uniform beligeranților”.

În relațiile ei cu Turcia, România a respectat, în general, aceste prevederi, urmărind, cum era și firesc, în același timp, să-și asigure și necesarul de produse și echipamente pentru propriile ei nevoi: de asemenea, trebuia să aibe în vedere evitarea pe cât posibil a întăririi posibilităților adversari.

Războiul a solicitat foarte mult economia Turciei, agravând enorm situația și așa dificilă și nerefăcută în urma războaielor anterioare din nordul Africii cu Italia și din Balcani. Mobilizarea unui foarte mare număr de țărani pentru aruata a făcut ca 47% din terenurile cultivate în 1913 să rămână nelucrate, ceea ce a dus la scăderea producției cerealiere. Și alte ramuri ale economiei s-au resimțit și, totodată, starea socială și materială a maselor muncitoare¹¹². După cum informa Parlamentul turc, la 3 martie 1915, Djamid Bey ministrul de finanțe, războiul costa Turcia, la începutul lui, 500.000 de lire turcești lunar, apoi a crescut treptat până la 3 milioane de lire. Pentru acoperirea acestor cheltuieli s-au făcut șapte împrumuturi diferite din Germania și Austro-Ungaria însumând 240 milioane coroane. În afară de aceasta Turcia datora în interior și în afară pentru diferite

¹⁰⁷ A.M.A.E., Fond Primul război mondial, Dosar. 8, Constantinopol, Rap. nr. 1206 din 9/22 XVI 1914.

¹⁰⁸ Ibidem

¹⁰⁹ Ibidem, Dosar, 22, Sofia-Ruseciuk, Rap. nr. 1245, Ruseciuk, 23 dec. 1914.

¹¹⁰ Minesco Constantin, *L'action diplomatique de la Roumanie pendant la guerre*, Paris, 1927, p. 513.

¹¹¹ Ibidem

¹¹² Ion Calafeteanu, *loc. cit.*, p. 234.

livrări de război aproximativ 675 milioane de mărci¹¹³. Cu toate acestea, situația armatei turce continua să fie dezastruoasă din punctul de vedere al înzestrării și dotării ei. După unele informații soldații turci, prost echipați, lipsiți de asistență medicală, decimați de tifos, holeră, malarie, au flămânzit tot timpul războiului. Din cei două milioane de morți, cel mult 500.000 au căzut pe front¹¹⁴. Această situație, alături de degradarea permanentă a gospodăriilor țărănești, a făcut ca încă din primii ani de război să se dezerteze în masă, soldații întorcându-se înarmați la locurile de origină sau ascunzându-se în munți și apoi integrându-se în „Armata verde” (batalioanele de partizani) care va lupta împotriva intervenției imperialiste în Anatolia.

În condițiile în care economia turcă nu putea face față solicitărilor impuse de război, dimpotrivă se deteriora continuu, sint de înțeles insistențele autorităților turce pe lângă guvernul român pentru facilitarea tranzitului. După declanșarea războiului, și înainte de intrarea și a Turciei, România a permis tranzitul destul de masiv spre Turcia, al produselor venite din Germania, deși ea nu a găsit întotdeauna aceeași înțelegere la ultima. La un moment dat, guvernul român s-a văzut obligat din proprii interese să interzică acest tranzit, ceea ce a provocat nemulțumire atât la Constantinopol cât și la Viena și Berlin.

Puterile centrale, prin reprezentanții lor în România sau prin personalități politice românești germanofile, au insistat mereu pentru ușurarea transportului pentru Turcia, dar chiar și regele Carol I trebuia să recunoască necesitatea de a ține seama mai întâi de interesele țării. Într-o discuție avută cu Al. Marghiloman, care insista pentru respectarea neutralității conform cu Convenția de la Haga, Carol i-a replicat: „Să vorbim clar: noi admitem trecerea munițiilor — e vorba de munițiile pentru Turcia — dar ni se vor tăia munițiile noastre care se află pe mare”¹¹⁵, se referea, desigur la măsurile Antantei.

Așa cum rezultă dintr-o telegramă a contelui Czernin către Berchtold, el primise instrucțiuni precise de a interveni pe lângă guvernul român în vederea îndepărtării dificultăților pentru Turcia dar rezultatele nu apăreau. „D Brătianu declară că nu poate admite tranzitul de tunuri prin România. De la începutul acestei acțiuni atențiunea publicului a fost deșteptată de multele transporturi și deoarece poporul voiește războiul contra Monarhiei, favorizarea transporturilor ar provoca o exploziune”¹¹⁶, scria el.

Marele Vizir s-a plins și el ministrului României la Constantinopol, Manu, de politica „inamicală a României față de Turcia”, care ar fi împiedicat posibilitatea de a se aproviziona în vederea apărării în general și a apărării Constantinopolului, în special¹¹⁷. Mereu se reproșa României facilitatea tranzitului pentru Serbia, și nu și a celui spre Turcia¹¹⁸.

¹¹³ Paul R. Krause, *Die Turkei*, zweite Aufl., Verlag und Druck von O. Taubner, Leipzig, und Berlin, 1918, p. 80.

¹¹⁴ Lothar Rathmann *op. cit.*, p. 124.

¹¹⁵ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, 1897—1928, București, 1927, p. 513.

¹¹⁶ *Cartea roșie austro-ungară. Documente diplomatice privitoare la relațiunile dintre Austro-Ungaria și România în perioada de la 22 iulie 1914 pînă la 27 august 1916*. Edit. Regele Carol, București, 1917, Czernin către Berchtold, telegrama din 22 septembrie 1914, p. 11.

¹¹⁷ A.M.A.E., Fond Primul război mondial, dosar. 22, Rezumatul telegramelor politice din Constantinopol din perioada 1914—1915.

¹¹⁸ *Ibidem*

România avea realmente o situație destul de dificilă dacă avem în vedere, pe de o parte, solicitările și chiar presiunile venite din ambele tabere beligerante pentru favorizarea tranzitului, iar, pe de altă parte, nevoia proprie de produse și condiționarea, în repetate rânduri, a posibilităților de achiziționare din țările aflate în conflict, tocmai de o atitudine favorabilă în problema tranzitului. Totodată, guvernul trebuia să țină seama de starea de spirit din țară a opiniei publice în general, care se manifesta în marea ei majoritate împotriva tranzitului pentru aliații Puterilor centrale, luind atitudine vehementă când descopereau asemenea situații. O astfel de stare de nemulțumire s-a creat și cu prilejul trecerii prin țara noastră, la numai trei săptămâni după declanșarea războiului a unui tren transportând în Turcia peste 500 de marinari (tehnicieni și ofițeri germani) în civil ¹¹⁹.

Referindu-se la cauzele nemulțumirii, Nicolae Iorga scria: „Întii nu ne place, nu permitem, a fi înșelați, și chiar într-un chip mai inteligent decât acesta . . .” . . . „nu putem îngădui ca neutralitatea pe care o voim — și știm toți de ce o voim — să fie compromisă, prin acte ca acelea de care s-au făcut vinovați trimițătorii marinarilor de cari au nevoie vasele germane „cumpărate” de turci” ¹²⁰. Totodată el era îngrijorat de consecințele unui asemenea act care, pe de o parte, ar putea duce la conflict cu Rusia „care ne-ar sili să rupem aceea neutralitate pentru „apărarea hotarelor”, iar, pe de altă parte, chiar noi am putea fi atacați cu armele a căror tranzitare am permis-o ¹²¹.

Turcia a avut tot timpul în Germania și Austro-Ungaria apărători și susținători foarte activi ai nevoilor lor de import de produse necesare purtării războiului. Era și firesc având în vedere interesul acestora, în primul rând, de a face Turcia activă și aptă de un ajutor cât mai substanțial. Eforturile diplomaților austro-germani, în acest sens, pe lângă oficialitățile românești nu s-au bucurat de un prea mare succes. În repetate rânduri miniștrii celor două state la București „s-au plîns” atît guvernelor lor cît și în fața unor personalități politice din țara noastră, prin intermediul cărora sperau să influențeze o poziție mai binevoitoare. De pildă, în noiembrie 1914, Czernin spunea lui Marghiloman, referindu-se la greutatea întîmpinate în tranzitul pentru Turcia că: „Costinescu face orice negociere imposibilă, iar cînd vorbești cu d-l Brătianu, te trimite la d-l Costinescu. Acum vrea să închidă frontiera. Aceasta va produce o mare tensiune. S-a refuzat transportul a 200 vagoane de muniții turcești; Berlinul ne-a cerut atunci să reținem cele 150 vagoane de muniții ale D-vs. Cum să dăm acelora care vorbesc că se vor bate, ne spune Germania, cînd nu putem să dăm prietenilor care *se bat pentru noi?*” ¹²² (s.n.) La fel de nemulțumit era și ministrul Germaniei la București, von dem Bussche, contrariat și de faptul că deși regele și Brătianu promisese că vor permite transportul pentru Turcia totuși, au oprit trecerea vagoanelor ¹²³. Germania propunea să se permită transportul a 200 de vagoane pentru Turcia,

¹¹⁹ Constantin Kirițescu, *Preludiile diplomatice ale războiului de întregire*. Extras din „Viața Românească”, nr. 4, din aprilie 1940, p. 7.

¹²⁰ Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I, 1914—1916, Colecția „Ramuri”, Edit „Ramuri”, S.Ă., Craiova, f. a., p. 24.

¹²¹ *Ibidem*

¹²² Marghiloman, Alex., *Notă zilnică*, p. 85, www.dacoromanica.ro

¹²³ *Ibidem*, p. 372.

în schimbul intrării în țară a 100 de vagoane pentru România¹²⁴. După cum scrie Marghiloman, von dem Busche, pentru a obține câștig de cauză, i-a comunicat că „Germania nu va face nici o obiecțiune dacă se va lăsa liberă trecerea munițiilor sîrbilor și rușilor¹²⁵, ceea ce dezvăluie lipsa oricăror scrupule în atingerea scopurilor lor imperialiste pe seama sacrificării a milioane de vieți omenești.

Concomitent, în noiembrie 1914, Czernin sugera lui Berchtold să propună Turciei să facă o declarație mai dură la adresa României, pentru a determina o schimbare de atitudine a acesteia. După el, nu s-ar fi produs nimic mai rău în plus față de situația dată, dacă „Constantinopolul ar declara deschis că după 24 de ore de la declanșarea războiului româno-turc, Constanța se va transforma într-o grămadă de ruine”¹²⁶. Desigur, asemenea inițiative nu puteau stimula spre o atitudine favorabilă relațiilor între cele două state; dimpotrivă, consecința putea fi numai sporirea neîncrederii, rezervelor și încordării, căci oficialitățile turce trecuseră deja la unele măsuri restrictive împotriva comerțului românesc. De pildă, în octombrie 1914, au fost confiscate 350 de butoaie cu mășline destinate portului Constanța. Abia după descărcarea lor la Constantinopol, vasul sub pavilion străin, a putut părăsi portul, după cum informa căpitanul acestuia¹²⁷. Pe de altă parte, s-a încercat transportarea de material pentru Turcia folosindu-se metode ilegale. Astfel, un curier special plecat din Berlin spre Constantinopol, avînd pașaport de trecere prin România, a adus la granița noastră un număr mare de lăzi voluminoase, cufere de 3—4 metri. La control s-a constatat că ele conțineau aparate de telegrafie fără fir destinate Turciei, interzise fiind calificate drept contrabandă de război¹²⁸.

Guvernul turc urmărea îndeaproape evoluția raporturilor dintre România și Puterile centrale cit și opinia despre participarea Turciei la război, iar presa turcă reflectă în paginile sale multe aspecte nu întotdeauna întrutotul veridice, reliefînd mai mult dorința de a avea România aproape, decît realitatea situației. În ziarul „Tasfir Efkiar” din 13/26 februarie 1915, se vorbea pe larg și cu satisfacție despre înțelegerea intervenită între România și Germania privind achiziționarea de benzină românească pentru care ar fi trimis deja 3.000 de cisterne în România.¹²⁹ După cum transmitea Manu, ministrul României la Constantinopol, la începutul anului 1915, referindu-se la mai multe ziare, acestea „țin a dovedi că numărul partizanilor unei neutralități definitive ar fi sporit în România în mod simțitor¹³⁰. Or, este știut faptul că anul 1915 a fost marcat de amplificarea acțiunilor pentru intrarea în acțiune alături de Antantă.

În presa turcă s-a vorbit mult despre „redesteptarea simpatiilor tradiționale ale poporului român pentru Turcia” în legătură cu apărarea eroică a Dardanelor de către armata turcă. Aceasta „a atras încă o dată atențiunea românismului asupra gravului pericol ce ar amenința

¹²⁴ *Ibidem*, p. 420

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ A.I.C., Fond Xerografii-Viena, pachetul XLVI, actul nr. 14, f. 105.

¹²⁷ „Universul”, nr. 288 din 19 oct. 1914

¹²⁸ *Ibidem*, nr. 300 din 31 octombrie 1914.

¹²⁹ A.M.A.E., Fond Primul război mondial, dosar nr. 8, Constantinopol, Rap, nr. 166 din 13/26 febr. 1915.

¹³⁰ *Ibidem*, Rap. nr. 300 din 1914

viitorul său economic și național din ziua când Strimtorile ar cădea în stăpânirea desăvârșită a Rusiei”¹³¹. Concluzie care, desigur, era legată de intenția de a demonstra că victoria Puterilor centrale nu ar fi adus prejudicii regimului Strimtorilor. Chiar Manu, într-un raport al său, comunica lui Brătianu că Talaat Bey i-a vorbit în termeni foarte prietenoși despre România și politica urmată de guvernul român, rugându-l să-i transmită complimentele sale¹³². Ceea ce poate fi un indiciu că cercurile guvernante turce urmăreau să mențină bunele relații cu România. În cercurile guvernante românești s-a discutat foarte mult și s-au făcut demersuri pentru cunoașterea exactă a intențiilor puterilor Antantei privind Strimtorile¹³³, în cazul victoriei lor, dată fiind importanța acestora pentru economia țării, la care ne-am mai referit.

În această situație sint explicabile starea de spirit, opiniile existente în România, unde, cercurile autantonofile, legînd posibilitatea deschiderii Strimtorilor de victoria Antantei, făceau presiuni asupra guvernului pentru o atitudine favorabilă acestuia. Guvernul, neconvins că se va garanta în viitor o situație favorabilă în Strimtori ducea o politică de menținere a bunelor relații cu ambele tabere beligerante în cadrul neutralității binevoitoare proclamate.

Guvernul român a fost „sfătuit” la adoptarea unei poziții mai înțelegătoare față de tranzitul pentru Turcia și de Al. Beldiman, ministrul României la Berlin. Într-o scrisoare personală trimisă lui I.I.C. Brătianu, la 6 19 februarie 1915, Beldiman aprecia că oprirea tranzitului pentru Turcia „ne-ar fi înstrăinat simpatiile cercurilor conducătoare militare germane care constatau „cu decepțiune că neutralitatea României a devenit răuvoitoare față de Germania”¹³⁴. Asemenea aprecieri a exprimat în fața lui Manu și ambasadorul Germaniei la Constantinopol, von Wangenheim, susținînd că refuzul de a tranzita materialele de război trimise de Germania turcilor pentru apărarea Dardanelor, le-ar crea o situație dificilă¹³⁵. Afirmatia este confirmată și de C-tin Kirîțescu, care susține că insistențele Germaniei erau însoțite și de amenințarea că dacă Dardanelele cad din lipsă de muniții România își va câștiga dușmănia Germaniei¹³⁶.

Cam în același timp, martie 1915, Brătianu dezmințea categoric, în fața ministrului Rusiei la București, trecerea pe teritoriul României a unor aprovizionări de război pentru Turcia, în ciuda „presiunilor extraordinare” făcute de Puterile centrale¹³⁷.

Este simplu de sesizat că relațiile dintre România și Turcia au fost direct influențate de presiunea marilor puteri aflate în conflict, cît și de interesul României de a nu-și crea o situație și mai dificilă decît cea impusă de neutralitate, în perspectiva rezolvării propriilor probleme atît de importante pentru soarta țării.

¹³¹ Ibidem; și Rap. nr. 389 din 6/19 IV 1915.

¹³² Ibidem, Rap. nr. 235, cifrat-confidențial, din 25 II 1915.

¹³³ Pentru detalii semnificative, vezi: I. Cîrîină, I. Seftiu, *op. cit.* p. 50—60.

¹³⁴ A.I.C., Fond Casa Regală, dos. nr. 19/1915, f. 5; vezi și Fondul Al. Beldiman, din Arhiva Bibliotecii Academiei RSR, dos. nr. 1. actul 4.

¹³⁵ A.M.A.E., Fond primul război mondial, Dosar. 8, Constantinopol, Rap. nr. 235 din 25 II 1915.

¹³⁶ Constantin Kirîțescu, *op. cit.*, p. 12.

¹³⁷ I. Cîrîină, I. Seftiu, *op. cit.*, p. 57.

În primăvara anului 1915 situația internațională a devenit și mai încordată, determinată și de perspectiva evidentă a intrării Italiei în război alături de Antantă. Erau cunoscute, de asemenea, discuțiile purtate între România și Italia în vederea coordonării activității lor¹³⁸, ceea ce a îngrijorat deosebit de mult Puterile centrale, deci și Turcia. Pe de altă parte, Puterile centrale și-au intensificat presiunile asupra Turciei și Bulgariei în vederea înțelegerii între ele și angrenarea și a Bulgariei în război. Într-o telegramă trimisă ambasadorului Austro-Ungariei la Constantinopol, Pallavicini, la 17 mai 1915 (s.n.), se cerea acestuia să folosească „toată influența sa pentru a realiza o apropiere mai mare turco-bulgară, chiar să convingă Turcia „de necesitatea unor concesiuni către Bulgaria . . . pentru ca Turcia să poată face față adversarilor și să țină România în șah¹³⁹. Se pare că Pallavicini și-a făcut datoria, întrucât, dintr-o știre, aflăm că Hakki Pașa, fost mare vizir și Rifaat Pașa, fost ministru de externe, ar fi trecut prin Rusciuk în drum spre Elveția unde urma să poarte tratative cu Antanta pentru o pace separată, *atitudine determinată de presiunea Germaniei de a ceda Bulgariei Adrianopolul și alte părți din Tracia*”¹⁴⁰. (s.n.)

Complicarea situației internaționale a determinat și guvernul român la noi măsuri restrictive în problema tranzitului pentru Turcia, ceea ce a provocat reacții, uneori chiar dure și amenințătoare, din partea celor interesați. Din Constantinopol, Manu infirma că în oficiosul „Tasfiri-Efkjar” se aprecia că „Dacă România va urma a păstra această atitudine fără ca nimic să o justifice ea ar fi considerată ca o manifestație ostilă. E știut că ostilitatea cheamă ostilitate. Dacă nu azi, mâine, la nevoie chiar după încheierea păcii”¹⁴¹. Totodată, ministrul român comunica că el a insistat în toate convorbirile cu Marele Vizir asupra faptului că România nu aplică regimuri diferențiate față de beligeranți”, așa cum se aprecia în presa turcă referitor la facilitarea tranzitului de muniții pentru Serbia¹⁴². Aceasta nu înseamnă că guvernul turc nu a continuat să insiste pe lângă guvernul român, atât prin Manu, cât și prin ministrul său la București, Sefa Bey, pe care l-a încărcat cu demersuri, după cum spune Manu, de la care „Poarta aspiră cu fermitate să ducă la un rezultat satisfăcător”¹⁴³.

Creșterea rezistenței guvernului român este anunțată de Czernin la Viena, cu regretul neputinței sale de a determina o schimbare, dimpotrivă, spunea el „am pierdut orice speranță în reușită”¹⁴⁴. Brătianu i-ar fi spus că „în vederea situațiunii europene, e mai puțin decât oricând în situațiunea de a acorda permisiunea pentru tranzitul munițiilor turcești”¹⁴⁵.

¹³⁸ Între România și Italia s-au semnat: la 10/23 IX 1914 un acord secret în care, între altele, se specifica să nu iasă din neutralitate fără a se anunța reciproc cu cel puțin opt zile înainte de a lua o asemenea hotărâre (A.I.C. Fond Casa Regală, dosar nr. 61/1914, f. 9); la 24 I/6 II 1915 s-a semnat un nou angajament italo-român prin care cele două țări se obligau, între altele, să se sprijine reciproc în cazul unor complicații ce ar afecta integritatea lor teritorială (*Ibidem*).

¹³⁹ A.I.C. București, Fond Xerografii-Viena, pachetul nr. XIV, Telegrama nr. 301, Viena, 17 mai 1915 (s.n.), f. 2.

¹⁴⁰ A.M.A.E. Fond Primul război mondial, dos. nr. 22, Sofia-Rusciuk, Rap. nr. 513, din Rusciuk, 27 iunie 1915.

¹⁴¹ *Ibidem*, Dosar, nr. 8, Constantinopol, Rap. nr. 964 din 3/16 iunie 1915.

¹⁴² *Ibidem*

¹⁴³ *Ibidem*, Rap. nr. 1434 din 2/15 XI 1915.

¹⁴⁴ *Cartea roșie austro-ungară*, p. 21–22.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 22.

Era și firesc; Italia ieșise din neutralitate iar Bulgaria nu mai era nici ea prea departe de acest moment. România trebuia să-și ia măsuri de prevedere.

Cît de mare era nevoia resimțită de pe urma limitării tranzitului rezultă și din felul în care a pus problema Czernin în fața lui Brătianu. După cum informează Marghiloman, ministrul austro-ungar l-ar fi întrebat pe premierul român *ce cere* (S.N.) pentru a lăsa liberă trecerea munițiilor; la care Brătianu ar fi răspuns că „cu nici un preț nu le va lăsa să treacă”, deși Czernin ar fi fost dispus să ia în considerare orice cerere¹⁴⁶. Desigur că nu Czernin putea da un răspuns la o problemă esențială care o urmărea guvernul român, de aceea afirmația sa apare cel puțin nerealistă dacă nu chiar lăudăroasă. În fața acestei poziții, Puterile centrale au trecut la contra măsuri. La propunerea guvernului român ca Germania să livreze 1.000 de vagoane de cărbuni în schimbul tranzitării spre Turcia tot a 1.000 de vagoane de materiale de război, partea germană a dat un răspuns negativ, propunînd eșalonarea atît a importului cît și a tranzitului în tranșee de cîte 100 de vagoane¹⁴⁷. O asemenea eșalonare, după ei, sporînd interesul guvernului român pentru grăbirea propriului import de cărbuni, favoriza și intensificarea transportului spre Turcia.

Într-un raport secret adresat regelui Ferdinand, Beldiman, ministrul României la Berlin, se străduia din nou să-l convingă de necesitatea de a se permite tranzitul spre Turcia, motivînd că nu ar fi vorba de interesele Germaniei de stăpînire a Dardanelelor, ci mai ales de interesele de stat ale României, care ar fi deplin independente de alianța noastră cu Puterile centrale¹⁴⁸. Aceasta însemna a pune în prim planul preocupărilor guvernului problema Strîmtorilor care, este adevărat, era foarte importantă, dar nu putea trece înaintea obiectivului esențial ce putea determina ieșirea României din neutralitate, și anume, lupta pentru eliberarea teritoriilor aflate sub dominația Austro-Ungariei. Or, acest lucru, nu-l înțelegeau, așa cum rezultă și din raportul lui Beldiman, oficialitățile politice și militare germane, care, după cum spunea generalul von Falkenhayn, considerau că locul României este numai alături de Puterile Centrale și că o schimbare de atitudine, nu ar fi grea, inclusiv în problema transportului de muniții pentru Turcia, pentru care regele României era insistent rugat să influențeze guvernul român¹⁴⁹.

Alături de multe alte explicații pentru insistența Puterilor centrale în sprijinirea Turciei, ni se pare interesantă o afirmație a ministrului Austro-Ungariei la Constantinopol făcută tocmai acum, în vara anului 1915. La 15 iulie 1915, într-o scrisoare secretă către baronul Burian, noul ministru de externe al Austro-Ungariei, el spunea: „ar fi de cea mai mare importanță ca pozițiile cîștigate aici în Constantinopol să le transformăm în unele de durată”. Aceasta ar fi fost, după el, cea mai importantă și principală realizare a războiului în curs. „Noi sintem stăpîni în Turcia”, afirma el¹⁵⁰. La ce se putea aștepta poporul turc de la asemenea aliați este lesne de înțeles.

¹⁴⁶ Marghiloman, Alex., *Note politice*, vol. I, p. 479.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 492.

¹⁴⁸ Arh. Bibliotecii Academiei R.S.R., Fond Al. Beldiman, dosar I, actul IV, Raport secret către Regele Ferdinand, Berlin, 17/30 VI 1915, f. 1.

¹⁴⁹ *Ibidem*, f. 4-5.

¹⁵⁰ Citat după Lothar Rathmann, *op. cit.*, p. 107.

Este cunoscut faptul că la începutul lunii septembrie 1915 tratativele dintre Turcia și Bulgaria, dintre ultima și Puterile centrale în vederea intrării ei în război alături de acestea, erau foarte avansate. La 6 septembrie s-au semnat atât tratatul turco-bulgar, prin care Turcia consimțea să cedeze Bulgariei 2.000 de km² din teritoriul de pe valea riului Marița, în cazul când Bulgaria va declara război Serbiei, cât și tratatele de prietenie și alianță dintre Bulgaria și Germania și tratatul de colaborare în război dintre Bulgaria, Germania și Austro-Ungaria. Cu prilejul discuțiilor purtate în vederea definitivării acestor tratate, Conrad von Hoetendorf, șeful comandamentului suprem militar al Austro-Ungariei, sugera, pentru evitarea ieșirii României din neutralitate ca urmare a concentrării de trupe austro-germane la granițele ei propusă de Bulgaria, ca fiind o măsură mai eficientă obligarea Turciei „să acopere spatele Bulgariei contra României”¹⁵¹.

Cu toate că s-a insistat mult pe păstrarea secretului tratativilor și a conținutului tratatelor, guvernul român a fost în cunoștință de cauză, urmărind cu multă atenție ce se întâmplă în jurul granițelor sale, luând măsurile ce se impuneau. Aceasta cu toate încercările făcute de a se prezenta „noua constelație”, apărută din alipirea Turciei și Bulgariei la Puterile centrale, drept pavază de apărare sigură a granițelor ei de sud-est, în cazul trecerii ei complete de partea centralilor, cum spunea Tisza¹⁵².

După intrarea și a Bulgariei în război, octombrie 1915, relațiile dintre România și Turcia, fără să se întrerupă complet, au fost totuși mult mai reci, duse cu multă prevedere din ambele părți. Nici transportul pentru Turcia nu a încetat complet, lucru care se cunoștea bine și în țară și peste hotare; a fost însă ceva mai discret și, desigur, mult diminuat. Interesantă ne apare, pentru cunoașterea acestor aspecte, afirmația ministrului Belgiei la Sofia, făcută în urma unei vizite în România. Apreciind succesul obținut de Antanta prin încetarea transportului de muniții pentru Turcia, totuși face remarcă că aceasta din urmă „s-ar fi înăbușit deja dacă n-ar exista, micii funcționari români”¹⁵³. Deci, conchide el „transportul de mai înainte spre Turcia a munițiilor continuă numai cu diferența că acesta nu se mai face în mod oficial și în niște măsuri mai mici”¹⁵⁴.

Au continuat, desigur, și insistențele venite din Constantinopol, Viena sau Berlin, mai recent și din Sofia, pentru o atitudine mai înțelegătoare a oficialităților românești, atunci când lucrurile se încurcau. De pildă, spre sfârșitul anului 1915, intervenția pentru a se permite transportarea cablului necesar unui funicular din Galata-Pera, apreciind a nu fi achiziționat pentru alte trebuințe¹⁵⁵.

¹⁵¹ A.I.C. București, Fond Xerografii-Vena, pachetul nr. XXI, actul nr. 2, f. 4, Nota lui Conrad către Burian, din 2 septembrie 1915 (s.n.).

¹⁵² A.M.A.E., Fond Primul război mondial, dosar 24, Viena, Rap. nr. 2540 din 25 XI/8 XII 1915, Anexa 1.

¹⁵³ A.M.A.E., Fond Primul război mondial, dosar 14, Petrograd, Rap. nr. 1903, Anexa 1, (nepaginat).

¹⁵⁴ Ibidem

¹⁵⁵ Ibidem, dosar 8, Constantinopol, Rap. nr. 1191 din 1/14 IX 1915, și Rap. nr. 1285 din 23 IX/6 X 1915 (nep.).

În perioada următoare și până la intrarea și a României în război, situația a rămas, în linii generale neschimbată între cele două state, deși, pe de o parte, Puterile centrale conturau tot mai exact locul Turciei în eventualitatea intrării României în război împotriva lor, iar, pe de altă parte, România desfășura tratative intense cu Antanta pentru precizarea condițiilor în care va păși alături de ele, care promiteau să o sprijine în realizarea dezideratului național.

După cum se știe, declarația de război a României, din august 1916¹⁵⁶, s-a adresat numai Austro-Ungariei, lucru firesc avînd în vedere scopul urmărit de ea prin intrarea în război: eliberarea teritoriilor românești aflate sub dominația acesteia. Dar guvernul român nu și-a făcut iluzii că aliații ei vor rămîne deoparte. Aceasta a fost realitatea. Austro-Ungaria s-a adresat concomitent tuturor aliaților ei, cerîndu-le să declare război României¹⁵⁷. Lui Pallavicini, ministrul Austro-Ungariei la Constantinopol, Burian îi telegrafia: „Considerăm de la sine înțeleasă declarația de război neîntîrziată a Turciei către România și rog pe Excelența Voastră să determinați deplasarea rapidă a celor două divizii turcești destinate Dobrogei”¹⁵⁸. De altfel, încă de la 23 iulie 1916 (s.n.), Feldmaresalul Makensen primise comanda armatei ce urma să se constituie împotriva României și la care alături de 4 divizii bulgare și una germană, trebuiau să participe și două divizii turce¹⁵⁹.

Și astfel, două state care de fapt nu aveau a-și revendica nimic reciproc dimpotrivă între care existaseră relații bune în perioada premergătoare, s-au găsit, într-un moment important al evoluției lor istorice, în tabere dușmane.

Dar firul, întrerupt temporar, al bunelor relații dintre România și Turcia s-a reluat după sfîrșitul primului război mondial, România dovedindu-și loialitatea față de lupta dreaptă a poporului turc, sub conducerea eminentului Mustafa Kemal Atatürk, pentru independență și dezvoltare democratică, pentru făurirea Turciei moderne.

ASPECTS DES RELATIONS ROUMANO-TURQUES À LA VEILLE ET PENDANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

La présente étude est le résultat de préoccupations de vieille date du domaine de l'histoire des relations de notre pays avec les Etats voisins notamment.

S'appuyant sur une riche documentation d'archives, l'auteur met en lumière les caractéristiques essentielles de l'orientation de la politique

¹⁵⁶ *Cartea Roșie Austro-Ungară*, p. 84—88.

¹⁵⁷ AIC. Fond Xerografii-Viena, pachetul nr. XXIV, actul nr. 61, (telegramele adresate din Viena la Berlin, Sofia, Constantinopol).

¹⁵⁸ *Ibidem*, Teleg. cifrată, www.dacoromanica.ro

¹⁵⁹ *Ibidem*, Actul nr. 2, telegrama cifrată nr. 529, Sofia, 23 VII 1916 (s.n.), f. 1.

extérieure roumaine aussi durant cette période, mais ayant de profondes racines dans le passé historique de notre patrie, à savoir la bonne entente, la coopération économique et politique, la loyauté, le désir de paix et de solution des conflits par la voie des négociations, sans l'immixtion des Grandes puissances.

Ces éléments ont caractérisé aussi les rapports avec la Turquie, fait reconnu également par les autorités politiques turques. Le fait que les deux pays, qu'aucun litige n'opposait, se soient trouvés en des camps adverses pendant la première guerre mondiale, a été déterminé par le caractère divers de leurs relations avec les puissances centrales, en premier lieu avec l'Autriche-Hongrie.

Pour la Roumanie, l'alliance avec les Puissances centrales était devenue une impossibilité, et pour la Turquie une „nécessité”, vu les objectifs poursuivis à ce moment important de leur évolution historique.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

ÎNSEMNĂRILE UNUI AGENT BRITANIC ÎN AJUNUL INSURECȚIEI ROMÂNE DIN AUGUST 1944 (II)

Continuăm în numărul de față publicarea — în traducere — a rapoartelor agentului britanic Gardyne de Chastelain, parașutat pe teritoriul României în decembrie 1943 de către *Special Operations Executive* (S.O.E.). Cum se poate constata lesne, este vorba de două texte: primul, consacrat ultimei întâlniri dintre A. Hitler și I. Antonescu (Rastenburg, 5—6 august 1944), cel de al doilea, evenimentelor din zilele de 22—24 august 1944.

Informațiile lui Chastelain aduc elemente noi pentru reconstituirea dialogului dintre cei doi dictatori și a împrejurărilor în care el s-a desfășurat. Mărturia sa asupra măsurilor luate de I. Antonescu în ajunul plecării la Rastenburg, datele furnizate de generalul Tobescu ca și declarația colonelului Teodorescu că în politica mareșalului nu s-a schimbat nimic vor trebui luate în considerație pentru a elucidă neconcordanțele dintre cele două note de conversație¹.

Cel de al doilea text aduce informații despre desfășurarea audienței lui I. Antonescu la palat în după-amiaza zilei de 23 august, fiind astfel cea dintâi relateare a ei făcută de fostul rege². Chastelain oferă o imagine incompletă a desfășurării evenimentelor. Tăcerea sa asupra activității decisive a Partidului Comunist Român, organizatorul și conducătorul insurecției, este lesne de înțeles: altul el, cit și interlocutorul său erau ostili efortului de reînnoire revoluționară a societății românești și preferau să nu amintescă despre necesitatea forțelor politice burgezhe de a colabora — în încercarea de a-și salva pozițiile — cu comuniștii³.

Textul relevă totuși viguroasă și deplină adeziune a poporului român la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, care a deschis o eră nouă în istoria României.

Fl. Constantinii

„AUTONOMOUS”

ULTIMA VIZITĂ A LUI ANTONESCU LA HITLER

La 2 august am fost chemat jos să-l văd, însoțit de căpitanul Porter, pe generalul Tobescu. Ni s-a arătat un post de radio-telegrafie, care fusese găsit de jandarmi într-o grămadă de băleșcar pe un cimp lângă Arad. În interiorul aparatului era un plan complet de semnale și numele de cod „Anti-Climax”.

Înainte de a pleca, Tobescu, ne-a informat că nu era sigur, dar presupunea că în jur de 15 ale lunii, vom fi liberi. Am conchis, desigur, că guvernul român se decisese să accepte condițiile de armistițiu.

¹ Nota de conversație redactată de interpretul lui Hitler. P. Schmidt în *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, vol. II, ed. A. Hillgruber, Frankfurt am Main, 1970, p. 481—501 și în traducerea românească, publicată de A. Deac în „Magazinul istoric” II (1968), nr. 3, p. 31—47; nota de conversație dictată de I. Antonescu a fost publicată cu unele omisiuni de A. Deac în „Magazinul istoric”, II (1968), nr. 7—8, p. 39—43. Vezi discuția la V. Liveanu, *Surprinderea inamicului la 23 august 1944 și condiționarea ei social-politică* în „Revista de istorie”, t. 31 (1978), nr. 12, p. 2178—2184. În comunicarea noastră *Ultima întâlnire Hitler-Antonescu*, prezentată la Institutul de Istorie „N. Iorga” în 1980, am confruntat, în afară de cele două versiuni din notele de conversație, și alte mărturii recent descoperite în arhivele străine sau în lucrări publicate peste hotare.

² Până acum prima relateare cunoscută a fostului rege era cea făcută ministrului Italiei la București în noiembrie 1944, R. Bova Scoppa, *Colloqui con due dittatori*, Roma, 1949, p. 182—183.

³ Cf. și general IL (r) Emilian Ionescu, *În uniformă pentru totdeauna*, Edit. militară, București, 1979, p. 115 și urm.

În seara de 4 august, am fost chemat jos să-l văd pe generalul Tobescu și i-am găsit prezenți atât pe generalul Vasiliu cât și pe Eugen Cristescu, șeful Serviciului secret român de informații. Rostul conversației noastre privea întrevăderea pe care urma să o am cu operatorul postului de radio-telegrafice Reginald⁴, care fusese capturat de germani la 10 iulie. La plecarea lui Cristescu și Vasiliu, Tobescu mi-a cerut să mai rămân și „să mai discut lucrurile” cu el. El mi-a spus apoi că Antonescu urma să plece a doua zi dimineața, la 6 a.m., însoțit de Mihai Antonescu și de generalul Șteflea, pentru a-l întâlni pe Hitler, la Berlin⁵, ca răspuns la o invitație pe care o primise cam cu o săptămână în urmă. Mi-a spus că grupul trebuia să se reîntoarcă în București, luni, 7 august la amiază.

El m-a informat apoi că fuseseră luate măsuri pentru a-i împiedica pe germani să organizeze o „Budapesta” în România⁶ și că un supliment de 7000 de jandarmi fuseseră aduși la București pentru a întări paza tuturor clădirilor publice, gările, ministerele, birourile și posturile de radio-difuziune și așa mai departe. În plus, un număr de regimente fuseseră deplasate din regiunile învecinate până la barierele Bucureștiului. Într-adevăr, în prezența mea, Tobescu a dat ordine diversilor comandanți de unități ale acestor gărzi suplimentare (încă 300 de oameni fuseseră repartizați pentru protecția comandamentului Jandarmeriei, unde eram deținut cu Porter și Mețianu).

Cu acest prilej Tobescu și-a exprimat părerea personală că dacă n-am fi fost prinși la sosirea noastră în România, politica țării sale s-ar fi schimbat probabil cu șase luni mai devreme în timpul debandadei armatei germane în Basarabia.

La 5 august, orele 6 a.m. cei doi Antonescu și Șteflea⁷ au plecat la Berlin.

În dimineața zilei de 6 (august) Tobescu m-a informat că, contrar planului, grupul lui Antonescu avea să se reîntoarcă la orele 4 p.m. ale acelei zile. Concluzia desprinsă de el din aceasta era optimistă, deoarece însemna că discuțiile militare dintre Șteflea și Guderian⁸, noul șef al statului major german, planificate pentru luni dimineața, urmau să nu mai aibă loc.

În acea după amiază, Porter, Mețianu și cu mine fuseserăm luați pentru plimbarca noastră chenzinală cu mașina în jurul Bucureștiului și ne aflam în apropierea aeroportului Băneasa, când avionul lui Antonescu, împreună cu o escortă de avioane de vânătoare, a sosit la aeroportul Băneasa. La puțin timp după ce el a aterizat, ne-am întors în București pe șoseaua principală și am observat absența obișnuitelor gărzi speciale, care-și făceau apariția ori de câte ori Antonescu mergea pe o șosea, și am conchis că de la Băneasa s-a dus probabil direct la casa lui de la Predeal sau la palatul de la Sinaia, unde știa că este regele.

Măști, 8 august, l-am văzut pe Tobescu și l-am întrebat ce s-a întâmplat la întrevăderea cu Hitler. Mi-a spus că, destul de surprinzător, cercurile guvernamentale nu știau nimic și că tot ce putea să-mi spună fusese obținut de Cristescu⁹ din cercurile lui Maniu. Potrivit acestei surse, Hitler:

1) ceruse ruperea imediată a relațiilor între România și Turcia;

2) li asigurase pe Antonescu că șapte sau nouă divizii blindate care fuseseră luate din sectorul românesc al frontului rus și transferate la Lemberg, vor fi în curând înlocuite;

3) li asigurase pe Antonescu că frontul răsăritean se afla acum în chip ferm sub control;

4) îi spusese lui Antonescu că dispunea de rezerve suficiente în interiorul Reichului „pentru a lichida toate forțele anglo-americane dintre Loara și Sena”.

Potrivit cercurilor lui Maniu, care primiseră desigur informațiile de la rege, Guderian a făcut o descriere foarte realistă a situației militare pe toate fronturile germane, și pesemne cu

⁴ Este vorba de locotenentul de origină română din marina britanică, Turcanu, care, parașutat în Iugoslavia de S.O.E., a venit clandestin în România în iunie 1943, însoțindu-l pe căpitanul D. Russell, care a fost ucis, și a stabilit contactul cu I. Maniu, căruia i-a servit ca operator de radio-telegrafice, vezi Elisabeta Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, Londra, 1976, p. 228. Arestat în iulie 1944, a fost eliberat la 23 august 1944 și, refugiat — din pricina bombardamentului german — în subsolul Băncii Naționale a României l-a ajutat pe căpitanul I. Porter, din grupul „Autonomous” să stabilească contactul prin radio telegrafic cu Cairo *ibidem*, p. 241 (E. Barker dă numele deformat de Turceanu).

⁵ Întâlnirea Hitler-Antonescu din 5—6 august 1944 a avut loc la Cartierul general al fűhrerului de la Rastenburg.

⁶ Referire la posibilitatea unei acțiuni de forță a Reichului împotriva României, așa cum avusese loc la 19 martie 1944, în urma căreia Ungaria a fost ocupată de trupele germane.

⁷ Generalul de corp de armată Ilie Șteflea, șeful Marelui Stat Major.

⁸ General-colonel Heinz Guderian, șeful Statului Major al armatei de uscat germane

⁹ Eugen Cristescu, Șeful Serviciului Secret de Informații.

ajutorul unor cifre imaginare l-a convins pe Șteflea că era puțin de temut în sectorul sudic al frontului rus¹⁰.

Hitler i-a cerut lui Antonescu un împrumut în lei românești pentru a plăti trupele germane de aici (N.B. potrivit lui Tobescu, soldații germani cerșeau de ceva timp pe străzile Bucureștiului, în timp ce marca germană de ocupație care era cotată oficial la 60 de lei era vindută pentru jumătate de leu). Antonescu a fost de acord și s-a decis ca Clodius¹¹ să viziteze Bucureștiul în viitorul apropiat pentru a regla condițiile acestui împrumut.

În jur de 11 august, colonelul Teodorescu a venit să mă vadă și m-a informat că înainte de plecarea sa la Berlin¹², Antonescu a convocat o ședință a guvernului, în cursul căreia s-a luat hotărârea de a se accepta condițiile de armistițiu. În acest scop au fost pregătite documente de toate ministerele interesate, punând în lumină diversele modalități în care Germania nu-și respectase tratatele cu România atât militare cât și economice. Aceste documente alcătuiau dosarul pe care Antonescu l-a luat la Hitler și pe care, după cât se pare, nu l-a deschis niciodată. Teodorescu m-a informat de asemenea că Hitler fusese în timpul convorbirii cu Antonescu într-o stare de spirit destul de proastă, s-a plins de activitatea opoziției din România și de eșecul lui Antonescu de a-i pune capăt. El i-a spus de asemenea ce soartă pregătește Sofici, dacă Bulgaria încearcă să se retragă din Axă. Teodorescu se întreba dacă Hitler a reușit să-l hipnotizeze pe Antonescu sau dacă el pusese mai degrabă frica lui Dumnezeu în dînsul.

În jur de 12 sau 13 august l-am văzut din nou pe Teodorescu, care mi-a spus că, sosind la București, Antonescu se duse să-l vadă pe rege și să-l informeze despre cele petrecute la Berlin și că apoi se duse în mica stațiune balneară Olănești, pentru a-și face cura. El nu se întîlnise cu nici un membru al guvernului timp de cinci zile după sosirea lui la Olănești.

Înceind conversația noastră, Tobescu mi-a confirmat că din păcate nu intervenise nici o schimbare în politica lui Antonescu.

EVENTIMENTELE DE LA 22—23 AUGUST 1944

La 22 august, orele 8 p.m., am fost chemat de generalul Vasiliu, inspectorul general al Jandarmeriei și subsecretar la Ministerul de interne. El mi-a explicat poziția pe frontul rus în ceea ce privește România. În acest moment, rușii erau la 50 de kilometri la sud de Iași și atacaseră Cetatea Albă. Generalul mi-a explicat că românii aveau numai o divizie blindată față de șase sau șapte divizii blindate rusești, după cât se estima, și că, deci, nu mai putea fi vorba de o rezistență. În fața atacului spre sud, înaltul comandament român planificase anterior o retragere, astfel că trupele române urmau să se retragă spre Dunăre în sud și spre deschiderea Galaților în vest. Generalul mi-a descris situația drept foarte gravă și a adăugat că din fericire primul-ministru Mihai Antonescu avea „o concepție mai flexibilă” decât mareșalul. Cel dintîi era convins că venise timpul să se facă pace cu Națiunile Unite. Am fost întrebat dacă eram dispus să plec de îndată la Cairo cu primul ministru și am răspuns că, deși în principiu, eram dispus să o fac, trebuia să insist asupra anumitor condiții, care urmau să fie îndeplinite înainte de a pleca. Generalul a fost satisfăcut cu acest răspuns și a plecat să raporteze primului ministru, fiind stabilit că fi voi da condițiile în ziua următoare.

La 23 august, la orele 10 a.m. am schițat o listă de condiții, printre care principalele erau următoarele:

1. Trebuie să am o întrevvedere cu dl. Maniu.
2. Trebuie să mi se permită să stabilesc contactul prin radio-telegrafie cu Cairo și să am un schimb de mesaje în propriul meu cifru, care nu le va fi dezvăluit.
3. Trebuie să luăm cu noi un expert militar în măsură să ne dea ordinea de bătaie germană și cea română în interiorul României.

Ca răspuns la cererea mea de a-l vedea pe general la 10 a.m. mi s-a spus că nu-l voi putea vedea pînă la 5,30 seara. Am trimis, deci, condițiile jos, generalului Tobescu, directorul securi-

¹⁰ Textul este ambiguu; colonelul Teodorescu, atașatul militar român la Ankara, a relatat comandorului Wolfson și lt. colonelului H. Burland la 18 august 1944 că I. Antonescu și I. Șteflea „erau impresionați de recenta hotărîre a lui Hitler de a stabiliza frontul de est, chiar cu prețul — credeau ei — de a-l lăsa pe Aliați să înainteze în Vest” Arh. St. București Microfilme Anglia, rola 406, cadrul 892.

¹¹ Karl Clodius, ministru plenipotențiar, șef-adjunct al Secției de politică economică a ministerului de externe german și — în urma discreditării la Berlin a lui M. von Killinger, ministrul Germaniei la București — superiorul oficial al contactelor București.

¹² Vezi mai sus, nota 5.

tății în jandarmerie, exprimându-mi surprinderea că o astfel de aminare era posibilă în împrejurările existente. N-am primit nici un răspuns la scrisoarea mea și nici o referire la condițiile mele și nu i-am mai văzut nici pe generalul Tobescu, nici pe generalul Vasiliu.

La orele, 10,25 p.m. al acelei nopți s-a transmis la Radio-București proclamația regelui și cam o oră mai târziu am fost chemat cu cei doi tovarăși ai mei la Ministerul afacerilor externe. Am fost duși direct la Palat, unde l-am întâlnit pe rege, pe primul-ministru¹³, pe ministrul de externe¹⁴ și pe membrii anturajului imediat al regelui. Regele era foarte îngrijorat de faptul că stația lor de radio nu putea să stabilească contactul cu Istanbulul. Acest post funcționase mai înainte de la Snagov și fusese în stare de funcționare până la orele 8,15 ale acelei seri. El fusese apoi adus la palat, deoarece existase temerea că germanii pot bloca șoseaua București-Ploiești, așa cum s-a și întâmplat la miezul nopții. Căpitanul Porter și cu mine ne-am aflat la postul de radio la mizeul nopții și la orele 1 a.m. și 2 a.m., dar de fiecare dată n-am putut să stabilim legătura. Deoarece regele era evident preocupat de lipsa de contact cu lumea exterioară și dorea în chip deosebit să aibă sprijinul nostru prin bombardament, și, dacă era posibil, sprijin de orice fel, am sugerat să plec din București de îndată cu un avion la Istanbul pentru a informa Cairo și Londra și pentru a face aranjamente pentru alte posturi de radio-telegrafie cunoscute a fi în București pentru a fi contactate de Istanbul. Atât regele cât și primul ministru au considerat propunerea ca foarte potrivită și mi-au dat un ofițer de stat-major român¹⁵, care avea să acționeze în calitate de curier, ducând instrucțiunile ministrului României la Cairo privind semnarea armistițiului.

În cursul mai multor conversații pe care le-am avut cu regele înaintea plecării mele, următoarele observații ale sale au fost cele mai interesante:

1. În acea zi, Antonescu îl șocase prin apelul la dr. Filderman, conducătorul comunității evreiești din România, în intenția ca Filderman, uzind de influența lui în cercurile oficiale engleze și americane, să le convingă să trimită o misiune britanică și, respectiv, americană în România, în cazul unei ocupații rusești.

2. Regele a declarat că Antonescu refuzase să admită că România era o națiune bătută și ca atare nu mai era în situația de a fixa propriile condiții de capitulare. Antonescu continua să afirme că România nu poate avea încredere în sovietele, dar regele a fost de părere că trebuie să se aibă încredere în sovietele și că el își va asuma răspunderea pentru a proceda astfel.

3. Deoarece Antonescu continuase vechea sa politică până în ultimul moment, regele a decis să-l aresteze și să declanșeze planuri care erau făcute pentru 27 august (sic! în loc de 26 august).

Regele s-a plins de letargia opoziției¹⁶, spunând că planificase schimbarea încă din februarie al acestui an, dar că ori de câte ori planurile păreau să se maturizeze, el a fost împiedicat să acționeze de obiecțiile ridicate de opoziție. Era limpede că nu era optimist în ceea ce privește trimiterea trupelor anglo-americane, dar el conta desigur pe furnizarea de arme ușoare, tunuri antitanc și sprijin prin bombardamente aeriene.

Pe la orele 2,30 a.m. el mi-a cerut părerea dacă ar trebui să rămână în București sau să se ascundă în afara orașului. I-am recomandat ultima procedură și la orele 2 a.m. (sic!) a venit să-și ia rămas bun.

Între timp, la orele 2 a.m. primul ministru l-a chemat la palat pe Hansen, șeful misiunii militare germane în România, și l-a informat că trupele germane ocupaseră clădiri publice la Galați, Giurgiu și Turda și blocaseră șoseaua București-Ploiești la Otopeni. El a cerut retragerea imediată a acestor trupe, fixând și o limită în timp, dincolo de care forțele armate române vor intra în acțiune. Această convorbire a durat circa o oră și la orele 3 a.m. primul ministru m-a informat că Hansen fusese de acord să acționeze așa cum el li ceruse.

Înainte de a părăsi palatul, am fost întrebat de rege și de primul ministru cât timp voi absenta și, deoarece nu intenționam să mă întorc la București, înainte de a primi răspuns la diversele telegrame pe care îmi propuneam să le trimit la Cairo și Londra, am răspuns că voi lipsi

¹³ Generalul de corp de armată C. Sănătescu.

¹⁴ Gr. Niculescu-Buzești

¹⁵ Colonel Ștefan P. Niculescu, la acea dată încadrat la Marele Stat Major, secția a 5-a, Șef al Biroului instrucției și regulamente vezi relatarea sa *O misiune memorabilă* în volumul *Poestesc veteranii*, Edit. militară, București, 1974, p. 64–72.

¹⁶ Referire la reticențele și sovăielile opoziției burgheze – Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal – care dorea ca armistițiul să fie încheiat de I. Antonescu. Încă de la instaurarea regimului militar-fascist, Partidul Comunist Român chemase la răsturnarea acestui regim și izgonirea trupelor germane din țară.

probabil trei zile, dar sigur nu mai mult de patru. Ei m-au rugat totuși să mă întorc cât mai repede posibil și am promis să o fac. Am plecat din București la orele 4 a.m. la aeroportul Boteni, unde plecarea a fost amânată din motive tehnice, decolând abia la orele 7,30 a.m.

Regele mi-a dat impresia unei considerabile maturizări în cei trei ani cât fusese departe de influența tatălui său. Cele spuse în timpul conversației lui despre politica lui Antonescu a fost lucrul cel mai rezonabil pe care îl auzisem în cele opt luni cât stătusem la București. Este limpede că el a fost de fapt un prizonier de când Antonescu a venit la putere și că nu s-a bucurat nici măcar de privilegiul de a-și alege consilierii. În ultimul an el s-a aflat în contact indirect cu Maniu și a avut avantajul de a beneficia de sfatul generalului Săuătescu, actualul prim-ministru, devenit de curând mareșal al Curții și anterior comandant al armatei a 4-a române pe frontul rus — o comandă de la care a fost înlocuit în urma dezacordului său cu politica de război a lui Antonescu. Alte influențe care au acționat în bine au fost cele ale reginei Elena, d-lui Niculescu-Buzești și Ionel Mocsonyi¹⁷.

Membrii mai tineri ai cercurilor Curții sînt entuziaști la gândul că România a ieșit singură din Axă înaintea Bulgariei și Ungariei.

Hotărîrea regelui a fost primită cu o aprobare generală și același lucru s-ar fi întîmplat și acum șase luni. Am fost aclamați de mulțimi entuziaste aflate în fața porților palatului în ciuda avertismentelor poliției ca publicul să nu iasă pe străzi.

Arh. St. Buc., Microfilme Anglia, rola 408, cadrele 155 — 170.

¹⁷ Pentru anturajul fostului rege vezi Generalul-locotenent (r) Emilian Ionescu, *În uniformă pentru toldeauna*, Edit. militară, București, 1994.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA” ÎN ANUL 1981

Pornind de la directivele Congresului al XII-lea al Partidului, de la indicațiile cuprinse în cuvântările secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, de la succesul ca și de la învățămintele congresului mondial de istorie din vara anului 1980, Consiliul științific a orientat întocmirea planului de cercetare pe anul 1981 astfel încît el să fie concentrat asupra unor teme prioritare, majore, axate pe probleme fundamentale ale istoriei naționale și universale, pentru combaterea unor interpretări tendențioase sau eronate din lucrările istoricilor străini cu privire la istoria poporului român. S-a ținut seama, de asemenea, și de domeniile de cercetare care au căpătat o pondere din ce în ce mai mare în știința istorică internațională.

★

Institutul de istorie „N. Iorga” deține locul de frunte în elaborarea și publicarea principalelor colecții de izvoare naționale. Edițiile de izvoare, documentare, narative, sau de alt gen, realizate sub egida institutului nostru, uneori și cu colaborarea institutelor din Cluj-Napoca și Iași, se bucură în țară și în străinătate de un binecîștigat prestigiu. Reviste străine de specialitate cu prestigiu publică dări de seamă și recenzii elogioase la adresa volumelor de documente tipărite în ultimii ani. În cursul anului 1981 din seria *Documenta Romaniae Historica*, a apărut vol. IV, care cuprinde documente referitoare la istoria Țării Românești în perioada 1536-1540, documente editate în cea mai mare parte pentru prima dată. (Realizatorii volumului: D. Mioc, Marieta Adam, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, Iancu Bidian și Olimpia Diaconescu).

Trebuie să menționăm însă că, din cauze independente de voința noastră, posibilitățile de publicare a izvoarelor pregătite pentru tipar la institutul nostru rămân mult în urmă față de ritmul muncii ce se desfășoară pe acest tărîm.

În anul care a trecut, principala cale de valorificare a lucrurilor de interpretare incluse în plan a constituit-o publicarea lor în revistele noastre științifice: „Revista de istorie” și „Revue Roumaine d'Histoire”. Astfel, în cursul anului 1981, s-au publicat în cele două reviste 15 studii științifice realizate în cadrul planului.

Crescerea însemnată a numărului de lucrări de plan valorificate prin revistele noastre dovedește justetea și eficiența orientării Consiliului științific care a preconizat această formă de valorificare în cazul unor lucrări de dimensiuni mai mici. Urmează ca forul nostru științific să se orienteze cu aceeași fermitate spre publicarea unor volume tematice cu caracter monografic. O asemenea orientare va putea înlesni valorificarea și a unor lucrări ceva mai mari care nu întru-nesc, cel puțin cantitativ, condițiile unei monografii. Desigur, acest lucru presupune o muncă în plus de coordonare și organizare, pe care sintem obligați s-o îndeplinim pentru a depăși și neîmplinirile pe anul 1981 în ce privește publicarea lucrărilor de interpretare în cadrul planului de cercetare.

★

Planul de cercetare pe 1981 a avut în vedere pregătirea unor volume de izvoare, instrumente de lucru, lucrări de interpretare care să releve lupta poporului român pentru libertate, independență și unitate națională, istoria claselor sociale și în special a țărănimii, evoluția social-politică a societății românești moderne și contemporane, locul și rolul poporului român în istoria universală. În planul pe 1981 a fost prevăzută definitivarea și pregătirea pentru tipar a unor volume din tratatele de „Istoria României”, și „Istoria universală”, încheiate în anii precedenți.

Din numărul total de 33 contracte pe 1981 — în afara tratatelor — 9 au figurat în planul de stat iar alte 7 mari teme în planul departamental. Dintre acestea, 5 contracte au avut ca termen de predare 30 iunie 1981, iar alte 7 sfîrșitul anului, celelalte urmînd a fi încheiate în anii următori.

Menționăm dintre problemele mari: *Lupta poporului român pentru libertate, independență și unitate națională*, cu 7 subteme la care au fost angajați 9 cercetători și un cadru didactic; *Corpusul de izvoare și documente ale istoriei naționale*, cu 5 teme (7 cercetători); *Societatea feudală în țările române*, 8 teme, la care au fost antrenați cercetători și două cadre didactice; *Evoluția economică, social-politică și culturală a României în epoca modernă*, cu 11 teme (14 cercetători și 4 cadre didactice); *România după crearea statului național unitar până la începutul revoluției socialiste*, cu 14 teme, din care 5 ale cercetătorilor, iar celelalte 9 aparținând unor colective de la Facultatea de istorie-filozofie și de la Catedra de istorie a Academiei „Ștefan Gheorghiu”; *Studii de istorie universală* cu 6 teme la care au fost antrenați 4 cercetători și 5 cadre didactice; *Probleme de teorie a istoriei; metode moderne de cercetare, discipline auxiliare ale istoriei*, cu 7 teme; istoria naționalității maghiare din România cu o temă la care lucrează 2 cercetători.

Pe linia unei vechi și prestigioase tradiții, s-a continuat munca la Corpusul de documente.

În 1981 au fost în lucru 3 volume din colecția: *Documenta Romaniae Historica*, seria B, Țara Românească: *volumul VII ((1571—1575)*, responsabil Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu care au alcătuit rezumatele și au indexat documentele; *vol. VIII (1576—1580)*, responsabil Damaschin Mioc și Ioana Constantinescu, care au alcătuit rezumatele, prefața și listele anexe precum și indicele de materii și de nume. Volumul a fost predat spre publicare. La cel de al treilea volum — *al XXVI-lea (1637—1638)* — responsabilă Maria Bălan, s-au efectuat operațiunile de definitivare a volumului s-au întocmit rezumatele și indicii de nume și materii, făcându-se și identificările necesare. În continuarea muncii la *Repertoriul documentelor medievale din Țara Românească*, Ruxandra Cămărășescu a întocmit 1600 fișe.

În ceea ce privește edițiile critice de cronici, Damaschin Mioc și Marieta Adam au transcris nouă manuscrise (variante) ale *Cronicii românești a lui George Brancovici*. În total 677 pagini manuscris, alcătuiindu-se, în plus, cca 150 pagini note privind conținutul cronicii, bibliografia cronicarului sus-citat etc.

La epoca modernă, Elisabeta Oprescu, Dan Berindei și Valeriu Stan au încheiat la 30 iunie 1981 transcrierea și pregătirea a trei volume de *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza* (perioada 1859—1862), iar în semestrul II Elisabeta Oprescu a trecut la transcrierea unor documente din perioada anilor 1862—1863, lucrare care va continua și în 1982.

Coralia Fotino și Mircea Iosa au colaborat la pregătirea pentru tipar a volumului II de *Documente privind răscoalele jărănești din 1907*, ce urmează să se tipărească în 1982.

La seria documente străine privind istoria României (seria nouă Hurmuzaki), Beatrice Marinescu și Valeriu Stan au început documentarea la volumul *Rapoarte diplomatice engleze referitoare la istoria românilor (1856—1861)*; volumul urmând a fi încheiat la sfârșitul anului 1982.

Dicționarul istoric al localităților din România constituie un deosebit de important instrument de lucru inițiat de institutul nostru la care lucrează colectivul format din tovarășii: Nicolae Stoicescu, responsabil, Coralia Fotino, Lia Lehr, Iolanda Micu, Daniela Bușă, Mihai Rusenescu, Vlad Radu-Dan, Radu Lungu.

Colectivul a strâns un bogat material informativ privind istoricul localităților din Muntenia și Oltenia, concentrându-și atenția în mod deosebit asupra județelor Dimbovița și Teleorman în vederea elaborării dicționarului acestor două județe în anul 1982.

În afara membrilor colectivului, la realizarea dicționarului au fost antrenate numeroase cadre didactice, muzeografi, arhiviști, arheologi, activiști pe tărâm cultural și ideologic din județe. Rezultate remarcabile, în acest sens, a dat colaborarea fructuoasă cu colectivul Muzeului județean Dimbovița (director M. Oproiu), organizându-se două sesiuni — dezbateri pe teme de istorie locală.

Georgeta Penleca, de la începutul anului, iar Dan Berindei din semestrul II, au avut ca temă de plan pregătirea părții I-a a volumului III de *Bibliografie analitică a periodicelor românești (1859—1865)*, pentru care au parcurs un important număr de pagini din care au extras peste 10 000 fișe și note documentare.

La 30 iunie 1981, colectivul *Aplicarea metodelor matematice în istorie*, (V. Liveanu, Irina Gavrilă), a încheiat lucrarea *Sortarea și agregarea datelor istorice*. Utilizând sistemul S.I.P.A.L., prin compararea listelor de nume de mari proprietari, fabricanți, funcționari de stat, liber profesioniști etc. se ajunge la o serie de concluzii noi privind evoluția claselor, păturilor și categoriilor între anii 1857—1905, dezvoltarea statului modern, profesionalizarea funcțiilor politico-administrative etc.

Majoritatea cercetătorilor Institutului sînt angajați în elaborarea unor lucrări de interes major, în întocmirea unor monografii fundamentale. Astfel, la sfârșitul primului semestru din 1981 a fost încheiată lucrarea *Unirea românilor în epoca modernă (1821—1918)*

elaborată de Nichita Adăniloae, Anastasie Iordache, Paul Oprescu, Alexandru Porțeanu și Apostol Stan. Monografia, concepută în două volume, constituie o lucrare fundamentală de istorie modernă cu referire specială la lupta românilor pentru unitate națională, la cristalizarea conștiinței naționale în timpul revoluției de la 1848—1849, la înfăptuirea primei etape a formării statului național român modern, la Unirea principatelor apoi la celelalte etape ale procesului desăvârșirii unității statale în timpul războiului de independență și al primului război mondial.

În vederea trimiterii la tipar, A. Iordache, A. Stan, P. Căncea, M. Iosa au adus completări și îmbunătățiri la lucrarea încheiată în anii precedenți, *Viața parlamentară în epoca modernă a României*, ce urmează a fi tipărită de Editura Academiei.

O lucrare de un deosebit interes științific încheiată la sfârșitul semestrului I 1981 a fost *Problema orientală și țările române între 1683—1923* (autori Paul Cernovodcanu, C. Șerban, Lucia Taftă, Traian Ionescu, Beatrice Marinescu și Șerban Rădulescu-Zoner). Lucrarea se înscrie ca o contribuție valoroasă prin diversitatea aspectelor și a problemelor implicate, prin analiza și interpretarea confruntărilor dintre marile puteri ale epocii și năzuința permanentă spre ncațirare și progres a poporului român. Pentru prima dată este tratată — în toată complexitatea ei — ponderea pe care au deținut-o țările române, apoi România în rezolvarea acestei spinoase probleme existente timp de trei secole în diplomația internațională, opunind intereselor divergente ale marilor puteri europene în dominarea sud-estului european drepturile de afirmare la viața statală a popoarelor asuprite de către Imperiul otoman.

Florin Constantiniu a efectuat documentarea și a redactat două capitole din lucrarea *Țărănimea aservită din Țara Românească de la legământul lui Mihai Viteazul la reformele lui Mavrocordat*.

S-a încheiat lucrarea monografică privind personalitatea lui *Vlaicu Vodă* (autor C. Rezachevici) și s-a început stringerea materialului documentar pentru monografia consacrată lui *Vasile Lupu* (autor Constantin Șerban).

Carol Vekov a încheiat lucrarea *Contribuții la istoria instituțiilor feudale. Congregațiile generale din Transilvania în secolele XIII—XV*.

Constantin Bălan a redactat lucrarea *Aspecte din trecutul poporului român reflectate în izvoarele epigrafice*, iar Emil Lazea a continuat documentarea și a redactat un prim capitol la tema *Statele din Transilvania (secolele XI—XV)*.

Grigore Chiriță a avut ca temă de plan *Țărănimea în epoca Unirii Principatelor 1856—1866*, efectuând o largă documentare la Arhivele Statului, Biblioteca Academiei și la Biblioteca Institutului „N. Iorga”.

Pe linia cercetării unor aspecte insuficient clarificate din istoria mișcării socialiste în România modernă, V. Liveanu a încheiat lucrarea *Mișcarea muncitorească din România și problemele socialismului în țările în curs de dezvoltare*.

Paraschiva Căncea a încheiat lucrarea *Oam ni de știință în viața politică a României în secolul XIX* din care rezultă caracterul militant, angajat față de curentele de idei, de progres cu care a fost confruntată societatea românească în epoca fărâșirii și consolidării noii formații social-economice capitaliste și a statului modern român.

De o deosebită importanță pentru înțelegerea evoluției ideilor și vieții politice din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului nostru este cunoașterea apariției, cristalizării și activității partidelor politice burghize după cucerirea independenței. În această direcție, Apostol Stan și Mircea Iosa au început documentarea privind *Istoria partidului liberal de la începuturi până la 1916*. Anastasie Iordache la tema *Originile și constituirea partidului conservator din România*.

Nichita Adăniloae lucrează de la mijlocul anului trecut la tema *Istoria învățământului sătesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, iar Al. Porțeanu a redactat capitolul privind *Situația social-economică a României în perioada 1859—1918*, capitolul din sinteza *Istoria dreptului românesc*, vol. II.

Anicuța Popescu, de la începutul anului, iar Paul Oprescu din semestrul II, au efectuat documentarea la tema *Regimul presei în România între 1859—1918*.

În cursul anului 1981 Venera Teodorescu a început documentarea la tema *Partidele politice și capitalul străin în România, 1933—1938*.

Traian Udrea a început documentarea la lucrarea monografică privind *România în anii celui de al doilea război mondial*, lucrare ce se va încheia în 1983.

O temă de mare actualitate a constituit obiectul cercetării lui Gh. Cristea *Istoria cooperăției agricole de producție în România*, lucrare bazată pe un bogat material edit și inedit. Pentru prima oară în istoriografia noastră sînt analizate evoluția și importanța social-economică a cooperăției agricole de producție (în special în domeniul obștei de arendare), înainte și după primul război mondial.

În cadrul colectivului de istorie universală s-a încheiat lucrarea colectivă (autori I. Chiper I. Stanciu, N. Dascălu) *România în relațiile internaționale, 1919—1939*, care reprezintă o încercare de a aprofunda și preciza mai nuanțat coordonatele politice externe și ale situației internaționale a României în perioada interbelică.

În același domeniu se înscrie și tema abordată de N. Liu, *Relații și interferențe spirituale româno-franceze (1789—1900)*.

Șerban Papacostea a început documentarea la tema *României în secolul XIII în contextul situației internaționale*, redactând două capitole despre evoluția situației internaționale în Europa sud-estică și răsăriteană la începutul secolului XIII.

Virgil Ciocltan a început stringerea materialului informal și a redactat un capitol din lucrarea *Lupta pentru stăpânirea Dunării mijlocii și inferioare (1432—1462)*.

Din semestrul II, Paul Cernovodeanu a început documentarea la tema *Impactul factorilor ecologici asupra evoluției demografice a țărilor române în Evul mediu (până la 1800)*, Lucia Taftă a început din semestrul II stringerea materialului documentar la tema *Relațiile româno-franceze între 1793—1800*, în timp ce Traian Ionescu a început documentarea la tema *Relațiile româno-franceze între 1848—1859*.

Ion Oprea are ca temă *Probleme ale războiului și ale păcii (1900—1920)*, în 1981 efectuând documentarea și redactarea unui prim capitol, L. Demeny a început documentarea cu privire la istoria războiului țărănesc din 1514.

Chiar din simpla enumerare a lucrărilor încheiate sau în curs de elaborare se constată un îmbucurător reviriment al cercetărilor de istorie universală sau de relații internaționale ale României, începând cu evul mediu și mergând până la epoca contemporană inclusiv.

Dezbaterile și sesiunile științifice ocupă un loc important în activitatea desfășurată de institut. În acest context în anul 1981 pe primul loc s-a situat sesiunea științifică dedicată aniversării a 60 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, organizată la 4 mai împreună cu Secția de istorie și Arheologie a Academiei de științe sociale și politice și Facultatea de istoric-filozofie a Universității București, majoritatea comunicărilor (9) fiind susținute de cercetătorii institutului nostru.

Ca și în anii precedenți, au continuat dezbaterile asupra unor teme de interes major pentru istoriografia noastră, dezbateri organizate în institut pe marginea comunicărilor susținute de membrii colectivului nostru sau de cercetători ori cadre didactice din afara institutului.



Încercând o apreciere a activității de cercetare pe 1981 rezultă o angajare responsabilă sporită spre o problematică majoră, de actualitate, abordarea unor teme fundamentale.

Istoria țărănimii și a relațiilor agrare în evul mediu și în epoca modernă și contemporană, lupta poporului român, a formațiilor sale statale pentru neatrănare și progres; făurirea și consolidarea României moderne, cu un accent deosebit (volume de documente, lucrări de interpretare) asupra epocii Unirii din 1859 și a cuceririi Independenței, relevarea rolului jucat de poporul român în contextul relațiilor internaționale, înainte și după 1918; efortul de continuare a editării Corpusului de documente și de instrumente de lucru, inițierea de studii interdisciplinare (dicționarul istoric al localităților, demografie istorică, aplicarea matematicii în istorie), toate acestea demonstrează că, în ciuda unor lipsuri, colectivul Institutului de istorie „N. Iorga” reușește de la an la an să contribuie la dezvoltarea istoriografiei românești, răspunzând exigențelor pe care conducerea superioară de partid și de stat le pune în fața oamenilor de știință, a cercetătorilor în domeniul istoric.

Referitor la *activitatea Consiliului științific*, menționăm că principala sa preocupare a fost orientarea, îndrumarea și controlul activității de cercetare, dezbătând periodic stadiul de realizare a obligațiilor contractuale ca și lucrările de plan încheiate. Consiliul a analizat cu competență și responsabilitate lucrările supuse dezbaterii la cererea Academiei de științe sociale și politice, a unor edituri sau altor foruri, care solicită avizul institutului nostru.

Consiliul, organul colectiv de conducere al Institutului, prezidat de secretarul B.O.B., Ion Apostol, a orientat și îndrumat în lumina Programului-Directivă de cercetare științifică, a obiectivelor încredințate frontului istoric de Congresul al XII-lea al P.C.R. alcătuirea planurilor de cercetare anuale și de perspectivă, în vederea elaborării unei tematici majore, fundamentale a investigației istorice. Problemele vieții științifice din Institut, dezbaterile unor probleme interesante de mare actualitate la care au fost atrănuți și alți cercetători, cadre didactice, muzeografi, situația valorificării studiilor și lucrărilor realizate prin contractele de cercetare, reactivizarea comisiilor pe diferite aspecte ale muncii, repartizarea mai judicioasă a sarcinilor care revin tuturor membrilor din Consiliu, ca și rezolvarea cu operativitate a sarcinilor curente, asigurarea ordinii și disciplinei au stat în permanență în atenția forului colectiv de conducere al Institutului.

Cu toate carenţele existente şi greutăţile întâmpinate, putem conchide că *bilanşul activităţii noastre este pozitiv*. Consiliul a dat dovadă de exigenţă şi principialitate; în cadrul dezbaterilor domină o atmosferă democratică, un schimb deschis şi util de opinii, de confruntări principiale care exprimă dorinţa tuturor membrilor săi de a contribui la bunul mers al activităţii noastre.

Prezenţa în rindurile colectivului nostru a membrilor celor două reviste se remarcă atît prin realizarea exemplară a sarcinilor proprii cit şi prin prezenţa lor substanţială la activitatea obştească, cultural-ideologică din Institut şi din sfera Institutului.

În cursul anului 1981, colectivul redacţiei „Revistei de istorie”: Ion Apostol, redactor responsabil-adjunct, Marian Stroia, Gelu Apostol, Mihai Oprişescu, Ruxandra Bolintineanu, au depus eforturi susţinute pentru permanenta îmbunătăţire a conţinutului revistei, pentru ca aceasta să răspundă cu succes multiplelor şi complexelor sarcini încredinţate de partid frontului istoric.

Revista a marcat, prin grupaje de studii, aniversarea a şase decenii de la făturarea I. C. R., 50 de ani de la apariţia ziarului „Ştiinţa”, 160 de ani de la revoluţia din 1821, a publicat în decursul anului un serial consacrat consecinţelor negative ale penetraţiei capitalului străin în economia României şi a consacrat celui de al XVI-lea Congres de istorie a ştiinţei o serie de materiale legate de această temă.

Consecventă preocupărilor de a face cunoscute punctele de vedere româneşti în principalele probleme ale istoriei patriei, publicaţia a luat atitudine într-o serie de studii faţă de unele aprecieri tendenţioase ale istoriografiei de peste hotare.

Urmărind îmbunătăţirea calităţii celor 12 numere ale revistei şi lărgirea cercului cititorilor ei, colectivul redacţional a căutat să diversifice tematica revistei prin introducerea unor rubrici noi ca: istorie şi ideologie, memorii, corespondenţă, însemnări ş.a.

Dintre cele patru numere apărute, din „Revue Roumaine d'Histoire”, la care au lucrat: Ştefan Andreescu, Paula Niculescu şi Madeleine Costescu, o importanţă deosebită prezintă cel închinat aniversării a 70 de ani a acad. Em. Condurachi, care a reunit un număr de 26 de colaborări. Revista a fost prezentă şi în legătură cu unele manifestări internaţionale, cum a fost centenarul naşterii lui Kemal Atatürk, căruia i-a fost dedicat un grupaj de articole. Dintre alte grupaje tematice, care merită a fi menţionate, cităm pe cel intitulat „Tehnici agrare şi mutaţii sociale în lumea rurală”. Toate numerele revistei au apărut la vreme, în pofida dificultăţilor pe care le ridică problema traducerilor.

O muncă utilă şi competentă desfăşoară tovarăşele: Madeleine Costescu, Tatiana Isticioaia-Budura şi Tüdös Kinga, specialiste în limbi străine. Este cunoscut aportul tovarăşel Madeleine Costescu în pregătirea pentru tipar a periodicului „Revue roumaine d'histoire”. Tatiana Isticioaia-Budura, apreciată cunosătoare a limbii chineze, a început documentarea la tema *Imaginea Chinei în ţările române şi primele contacte în România şi China (pînă la sfîrşitul primului război mondial)*. Tüdös Kinga, deşi venită în Institut abia din martie 1981, s-a angajat alături de Carol Vekov în acţiunea de documentare în vederea elaborării unei *Cronologii privind istoria culturii naţionalităţii maghiare din România*.

*

Integrarea între cercetare şi învăţămînt se produce în ambele sensuri: cadrele didactice de la catedra de istoria României şi chiar cele de la catedra de istorie universală cu preocupări de istoria României, cu excepţia specialiştilor din domeniul istoriei vechi şi arheologiei, sînt înscrise cu norma ştiinţifică în cadrul planului de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga”; la rîndul lor, o serie de cercetători ai acestui Institut au fost antrenaţi să colaboreze la elaborarea Tratatului de Istorie Universală. În mod curent cercetătorii participă la sesiunile şi simpoziunile organizate la Facultate, după cum cadrele didactice de la Facultate participă la sesiunile, comunicările şi dezbaterile organizate de Institut.

De mai mulţi ani, un număr de peste 30 de cercetători sînt antrenaţi la activitatea de reciclare a cadrelor didactice din învăţămîntul mediu. Ei conduc seminarii şi îndrumă pe cei ce întocmesc lucrări de absolvire a cursurilor organizate periodic la Academia „Ştefan Gheorghiu” sau mai recent la Facultatea de istorie-filozofie a Universităţii Bucureşti. De asemenea, a intrat în uzanţă ca un număr de cercetători principali să conducă lucrările de diplomă ale unor absolvenţi. Un număr de 6 cercetători principali din Institut conduc doctoranzi, această formă de perfecţionare profesională superioară în domeniul istoriei desfăşurându-se într-o proporţie însemnată în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”.

Din cadrul Institutului au predat cursuri de *Probleme fundamentale de istorie* sau au condus seminarii la Universitate, Institutul de Istorie şi A.S.E.: Dan Berindei,

N. Adăniloae, Traian Udrea, Al. Porțeanu, Venera Teodorescu, N. Dascălu, M. Oprîtescu, Irina Gavrilă.

În cadrul aceluiași proces de integrare notăm și înființarea la Facultatea de istorie-filozofie a unui laborator de demografie istorică la care colaborează cercetători și cadre didactice cu pregătire în acest domeniu.

Prezența majorității cercetătorilor noștri în activitatea cabinetelor de partid, a lectoratelor cu cadrele didactice, la manifestațiile științifice, organizate în capitală sau pe plan local în numeroase județe, precum și valoarea participării lor la aceste acțiuni a crescut simțitor în ultimii ani.

În cursul anului 1981, cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga” au depus o bogată activitate de popularizare a istoriei patriei. Ei au prezentat peste 60 de comunicări științifice, au ținut peste 50 conferințe și expuneri, au publicat zeci de articole la revistele și presa centrală și locală, au participat la emisiuni radio, T.V., la acțiuni legate de desfășurarea diferitelor etape ale „Cintării României”.

Institutul de istorie „N. Iorga”, prin membrii săi, sprijină activitatea unor asociații cu caracter științific.



După congresul al XV-lea internațional de științe istorice de la București, la a cărei bună desfășurare membrii Institutului nostru au contribuit din plin, prestigiul internațional al Institutului, și al membrilor săi a crescut simțitor. A fost pregătit pentru tipar vol. IV din *Actele Congresului*, cuprinzind dezbatere pe marginea comunicărilor.

Ca o reflectare a prestigiului de care se bucură Institutul nostru, totalitatea cărților străine intrate în biblioteca Institutului sint rodul schimbului de publicații sau provin din abonații permanenți de la o serie de institute și centre universitare. Invitarea unor cercetători pentru a ține conferințe, prelegeri sau a beneficia de burse de studii în străinătate este semnul considerației de care se bucură Institutul nostru peste hotare.

Ca o ilustrare a acestei considerații, recent, directorul Institutului nostru, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, a fost ales membru al Academiei europene de istorie cu sediul la Bruxelles.

Aflat într-o călătorie de studii în R.F. Germania, Ioan Chipera a ținut două interesante conferințe pe teme de istorie contemporană românească la universitățile din Essen și Trier, iar Dan Berindei a prezentat la Würzburg o comunicare despre începuturile presei românești în sec. XIX.

În scopul completării documentației cu izvoare străine inedite, o serie de cercetători au efectuat în 1981 stagii de documentare în țările socialiste (Ioana Constantinescu, Beatrice Marinescu, M. Iosa, A. Stan, Ion Apostol, Tr. Udrea), precum și într-o serie de țări occidentale (L. Demény, I. Chipera, Ș. Papacostea, D. Berindei).

Directorul Institutului și trei cercetători au participat la al XVI-lea Congres internațional de istoria științei (27.VIII–31.IX.1981), iar C. Serban a ținut o comunicare.

În cadrul schimburilor pe linia Academiei de Științe Sociale și Politice și a Universității, Institutul nostru a fost vizitat de o serie de oaspeți străini.

Institutul de istorie „N. Iorga” deține un loc de frunte în promovarea relațiilor internaționale pe tărîmul cercetării istorice, atât pe linia comisiilor mixte cit și pe alte căi. În aceste întâlniri are loc un dialog deschis, în care membrii institutului nostru afirmă cu fermitate punctul de vedere al istoriografiei noastre cu privire la principalele probleme și momente din istoria patriei și poporului român. În anul 1981 au avut loc mai multe sesiuni în cadrul comisiilor mixte româno-bulgară, româno-sovietică și româno-est-germană, ca și un colocviu româno-englez (1–5 iulie).

Prestigiul internațional al Institutului este marcat și prin solicitarea făcută de istorici străini de a susține în cadrul lui conferințe, cum a fost cazul profesorilor italieni, Francesco Bochi de la Universitatea din Bologna și L. Chiappini de la Universitatea din Ferrara, care, în cadrul simpozionului *Ferrara și țările române în secolele XIII–XVI*, au susținut două prelegeri. În preajma acestui simpozion Institutul nostru a fost vizitat de ambasadorul Italiei la București și de atașatul cultural al ambasadei, care au oferit bibliotecii Institutului în dar o colecție de 40 de volume.

În prezența ambasadorului Turciei la București s-a marcat la Institutul nostru, printr-o sesiune festivă, aniversarea a 100 de ani de la nașterea lui Kemal Atatürk și a 50 de ani de la crearea Societății de istorie turcă. Cu același prilej i s-a înmănat profesorului Mihai Guboglu diploma de membru de onoare al acestei societăți.

O altă latură importantă a promovării contactelor internaționale o constituie prezența unor istorici străini la Institut, care își fac specializarea în țara noastră (L. Mayer din R.F. Germania și Irina Livezeanu din SUA).



În cursul anului 1981 au părăsit Institutul cinci cercetători (trei pensionați), în ultima perioadă a anului fiind încadrați doi tineri istorici (Andrei Busuiocanu și Eugen Denize). Ținând seama de media de vîrstă ridicată a personalului de cercetare, va trebui ca în anii următori să se continue cu mai multă energie înprospătarea și întinerirea cadrelor.

Pentru ridicarea gradului de pregătire profesională a tinerilor cadre continuă predarea limbii latine și slavone în Institut; seminarul de latină, condus de S. Papacostea, este frecventat de 5 cercetători, iar cel de slavă, conducător D. Mioc, de 3 cercetători. Un număr de alți 5 cercetători urmează cursuri de limba germană la Universitate.

În cursul anului 1981 au obținut titlul de doctor în istorie Ion Stanciu, cu tema: „Relațiile româno-americane, 1914—1919” și a fost admisă la doctorat Marieta Adam.



Din cele menționate, fie și succint, rezultă că în decursul anului 1981 întreaga activitate a Institutului de istorie „N. Iorga” a fost orientată cu predilecție spre elaborarea unor teme fundamentale de istoria patriei și de istorie universală, punindu-se accentul, mai mult ca în anii precedenți, pe efortul calitativ, de natură a spori, la nivelul exigențelor actuale, patrimoniul național de valori spirituale.

„MAGAZIN ISTORIC” LA A CINCISPREZECEA ANIVERSARE

Răspunzînd creșterii continue a interesului opiniei publice pentru cultura istorică, acum 15 ani vedea lumina tiparului una din cele mai citite și populare reviste contemporane. Preluînd simbolic, fie și parțial, titlul celei dintîi publicații istorice bucureștene întemeiată la mijlocul veacului trecut de marele democrat revoluționar Nicolae Bălcescu, în colaborare cu August Treboniu Laurian, „Magazin istoric” își preciza de la început rosturile și punctul de vedere printr un cuvînt *Către cititori*.

Întemeindu-și activitatea pe „concepția călăuzitoare a istoriografiei române contemporane”, noua publicație își propunea să dea viață exemplului înălțător al înaintașilor și sensului optimist al prezentului, pentru a contribui la dezvoltarea sentimentului patriotic și a atașamentului față de mărețea operă de edificare a unei societăți noi. Propunîndu-și să înfățișeze istoria în spiritul adevărului și să o interpreteze ca expresie a experienței de viață și de luptă a maselor, „Magazin istoric” promitea să acorde „preocuparea cuvenită față de istoria celorlalte popoare, cu conștiința limpede a însemnătății pe care o are știința istoriei în realizarea cunoașterii reciproce, a apropiării și cooperării între popoarele Europei, între popoarele lumii”. Iar pe această bază să sublinieze rolul și locul poporului român în istoria universală, aportul său la cultura și civilizația umanității.

Cu colaborarea unor istorici, scriitori, cadre didactice, cercetători sau publiciști de prestigiu din țară și străinătate, a unor institute, arhive, muzee și altor instituții de specialitate, revista „Magazin istoric” a reușit să-și asigure de-a lungul anilor o audiență tot mai largă din partea masei de cititori, îndeplinindu-și și totodată vastul program propus, nu odată cu rezultate remarcabile.

Care e „secretul acestui îndoit succes?

Firește, prezentarea grafică modernă și sugesivă a „Magazinului istoric”, cu copertele viu colorate și bogate ilustrații în alb-negru și color, reprezentînd comori arheologice, portrete și evocări de evenimente celebre, facsimile de manuscrite fastuoase, fotografiile autentice sau reconstituiri inedite cu caracter istoric, a fost gîndită, ca și în cazul altor publicații culturale române sau străine care au în vedere interesul contemporan pentru mijloacele de informare mass-media, și ca modalitate necesară de atracție a cititorului neavizat. Dar acest contact vizual nu poate constitui o motivație psihosociologică suficientă devine eficient și capătă pecetea duratei numai dacă are ca scop și rezultat simularea interesului pentru textul tipărit sau în completarea documentară a acestuia. Text a cărui atractivitate e sporită adesea prin titluri sau subtitluri incitante publicistic, aparținînd redacției, dar mai ales prin amploarea și varietatea informației.

De pildă, numai prin cele 21 de numere care constituie anul I și II de apariție ale revistei au fost difuzate nu mai puțin de 329 articole și grupaje documentare. Dintre care 123 de istorie universală și 206 privind istoria României. În prima categorie tematică se înscriu 25 de titluri de istorie veche, 14 de istorie medie, 11 de istorie modernă, 40 de istorie contemporană, 10 de istoria mișcării muncitorești, 22 titluri cu caracter mai general, în cea de a doua categorie, 25 de titluri

privesc istoria veche, cite 44 istoria medie și modernă. 68 istoria contemporană, 25 mișcarea muncitorească.

Această amploare și varietate e reflectată și de natura sau funcția materialului publicat. El trebuie să se adreseze inteligenței, dar și afectului. Să fixeze unele idei și să schimbe altele. Să instruiască delectând. Și aceasta ținând seama de nivelele intelectuale, de statute socio-profesionale, de gusturi din cele mai diverse. Sau plecând de la faptul, demonstrat sociologic, că cititorul e interesat, oricât de aplecat spre trecut, în primul rînd de prezent, de ceea ce îl privește direct, căutînd de obicei în istorie o „magistra vitae”.

Răspunzînd acestor multiple deziderate, „Magazin istoric” a acordat o atenție majoră evenimentului politic, social sau cultural de excepție, închinîndu-i articole, rubrici sau chiar numere speciale. Ca în cazul Congresului al XII al P.C.R., celui de la XV-lea Congres internațional de științe istorice, celui de al XVI-lea Congres de istoria științei, care au avut loc la București. Tot aici se înscriu numeroasele articole și mărturii, inclusiv numerele speciale, dedicate actualității unor mari aniversări naționale (2050 ani de la întemeierea statului dac centralizat, 375 de ani de la Unirea lui Mihai Viteazul, Centenarul independenței României, Semicentenarul Marii Uniri, 50 sau 60 de ani de la întemeierea P.C.R., aniversarea Insurecției de la 23 August 1941), sau internaționale (Centenarul Comunei din Pari, Semicentenarul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, 30 de ani de la victoria împotriva fascismului).

Revista a reușit să confere un caracter de permanență contactului cu cititorii săi, ținîndu-i la curent cu noile investigații istorice sau arheologice, publicînd fragmente din lucrări istorice de rîsunet, interviuri cu mari istorici români sau străini, asigurîndu-și articole scrise de istorici străini în exclusivitate pentru „Magazin istoric”, întreprinzînd anchete și reportaje în țară și peste hotare, neocolind nici prezentarea unor „enigme ale istoriei”. Un rol însemnat pentru stimularea dorinței de a continua lectura sau achiziția l-a avut, încă din primele numere, publicarea de documente și memorii în serial, ca de pildă stenograma conferințelor de la Teheran (28 nov. - 1 dec. 1943) și Ialta (4 - 11 febr. 1945), a memoriilor de război ale generalului De Gaulle, a memoriilor lui C. Argetoianu, a jurnalului lui N. D. Cocea etc.

Nu lipsese rubricile de bibliografie curentă sau de umor. Poșta redacției, depășindu-și caracterul obișnuit, a adus nu o singură dată completări sau îndreptări istorice binevenite.

Căutînd să împace plăcutul cu utilul, conform cunoscutului adagiu latin „utile dulci”, revista lunară de cultură „Magazin istoric” îndeplinește de un deceniu și jumătate, cu dăruire și talent, o misiune de popularizare a istoriei la toate nivelele, pentru care noi istoricii nu-i putem fi suficient de recunoscători.

Nicolae Liu

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

M.C. STĂNESCU, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1924—1928*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 296 p.

După ce în urmă cu un deceniu, reputatul istoric al mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, al Partidului Comunist Român, dr. M. C. Stănescu, cercetător științific principal la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. ne-a oferit o excepțională frescă privitoare la mișcarea muncitorească din România între anii 1921—1924¹, lucrare care, de-atunci încoace, practic, n-a fost depășită de noile cercetări nici sub raportul documentației de specialitate, nici al interpretării istorice, în aceste zile ne pune la îndemână o nouă carte ce se angajează — în continuarea celei dintii — să dezbată respectiva problematică în cuprinsul anilor 1924—1928. Supracoperta cărții poartă un înscris în care se afirmă, cu deplină temei, că „Singura perioadă din istoria interbelică a mișcării muncitorești din România care nu a făcut până în prezent obiectul unei monografii este cea cuprinsă între anii 1924—1928. Dacă pe planul istoriei naționale acești ani marchează încheierea primului deceniu de dezvoltare ascendentă a României din Marea Unire din 1918, pentru mișcarea muncitorească, pentru istorici Partidului Comunist Român ei inaugurează o etapă nouă, deosebit de grea, în care partidul a avut de înfruntat uriașe piedici, făcând un adevărat pionierat, atât din punct de vedere organizatoric, cât și politic. Activitatea desfășurată în acești patru ani a reprezentat o experiență plină de învățăminte și de aceea cunoașterea și analiza ei critică prezintă și azi un interes aparte”.

Consacrată așadar cunoașterii și analizei critice a activității desfășurate, sub acest raport, în anii 1924—1928, în România, noua carte a lui M.C. Stănescu se constituie într-un temeinic elaborat științific pe care-l salut cu căldură ca unul care-i cunosc îndelungatele străduințe în frontul cercetării, melancolozitatea ce-i caracterizează orice inițiativă editorială, probitatea științifică, responsabilitatea politică pentru cultivarea adevărului istoric obiectiv.

Cine va citi această carte — și, în ce ne privește, invităm pe toți cei interesați în ale

¹ Vezi M.C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1921—1924*, Edit. politică, București, 1971, 294 p.

istoriei s-o facă neintirziat — se va putea ușor convinge de seriozitatea științifică a întreprinderii lui M.C. Stănescu, își va putea amplu reprezenta epoca dată și strădania forțelor militante, revoluționare, democrație în respectiva epocă, una dintre cele mai complexe și mai dificile — dacă nu cea mai dificilă — din întreaga istorie a partidului comunist, a mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România.

Autorul cărții — cercetător prestigios aflat de mult timp pe un roditor teren de creație istorică remarcabilă — merge la țintă, poate merge și de această dată la țintă pentru că se bazază pe studierea profundă a unui fond documentar din cuprinsul căruia sînt puse în valoare acum *pentru prima dată*, informații de real interes peste care, din păcate, istoriografia noastră a trecut pînă acum cu ușurință, neangajîndu-se în deștelenirea unei problematici de excepțională însemnătate, poate și pentru că dificultățile actului se puteau ușor întrevădea a fi extrem de mari. Meritul lui M.C. Stănescu este, în consecință, cu atât mai relevant, el neocolind din respectivul ansamblu problematic — cum fiecare cititor al cărții se va putea convinge — nici un fel de aspect, oricîtă teamă de necunoscut ar fi inspirat.

Cartea este de aceea nu numai o frescă neobișnuit de interesantă — zugrăvită de altfel cu mijloacele sigure și măiestre ale omului de meserie, de condei și de suflet — dar și o excelentă evaluare documentară, bibliografică a ceea ce deținem la sursele problemei, a ceea ce cunoaștem acum și va trebui, prin redectări să cunoaștem mai profund, forînd într-un material istoric capabil să-și dezvăluie încă multe esențe, informații și surprize.

Salutînd, în consecință, cu toată căldura apariția acestei cărți de excepție și felicitîndu-l colegial pe distinsul ei realizator, o fac cu sentimentul că în munca la catedră cu elevii — cu studenții mai ales —, precum și în activitatea politico-ideologică generală, în toate sferile învățămîntului politic, avem acum la îndemînă un instrument de lucru ce ne va așeza pe terenul cunoașterii exacte a respectivei etape, scutindu-ne de căutările infructuoase de altă dată și de aprobările

„după ureche” pe care și le permiteau atît de mulți dintre aceia care, în lipsa unei lucrări de referință, încercau în fel și chip „să facă față” obligațiilor de a cunoaște și de a-i face să cunoască și pe alții despre ce a fost, în fond, vorba în anii 1924—1928 pe planul dezvoltării mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, al activității Partidului Comunist Român. Nu este de prisos să afirm că asemenea aproximări din partea cîte unora au condus — e lesne de înțeles — la deformarea imaginilor care, istoricește, caracterizează, sub diverse raporturi, realitatea acelor ani de grea încercare pentru forțele autentice participante la luptele revoluționare, democratice, pentru determinarea unui viitor luminos țării și poporului român.

N-am dori firește să dăm prin afirmațiile de mai sus, măsura ultimă a ceea ce poate fi cunoscut în legătură cu anii 1924—1928 urmăriți de autorul acestei cărți. El însuși de altfel, ne încredințează că este pe deplin conștient că „... fiind prima încercare de sinteză a acestei complexe perioade a istoriei P.C.R., mai există aspecte și momente a căror adîncire sau detaliere vor duce la o mai bună edificare asupra problematicii abordate. În acest sens, specialiștii sau contemporanii pot da o seamă de sugestii și aduce noi contribuții” (p. 10).

Pătrunzînd — în cele ce urmează — în relevarea citorva probleme-cheie ale cărții am începe chiar cu primul capitol în care ni se prezintă *România în anii 1924—1928*. Este un capitol dens în care autorul a intenționat să ne ofere cadrul general, în care, în respectiva etapă, s-au desfășurat principalele acțiuni pe frontul mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din țara noastră. Sint avute în atenție trăsături ale vieții economice, sociale și politice, ale politicii interne și externe a României.

Intrarea propriu-zisă în fondul cărții se face prin capitolul intitulat *Situația Partidului Comunist Român în a doua jumătate a anului 1924 și la începutul lui 1925*. Încă de la început, autorul tratează desfășurarea și consecințele celui de-al III-lea Congres al partidului (Viena, august 1924); ne aflăm practic în fața unei premiere istoriografice, în acest sens, căci pînă acum despre acest congres nu s-a scris decît tangențial, evitîndu-se tratările frontale care să dezvăluie toate cele petrecute acolo. M. C. Stănescu nu se lansează într-o apreciere globală a congresului, dar oricine îl va citi va putea înțelege prea bine cîte impedimente au existat acolo în calea unei dezbateri fructuoase, impedimente determinate de acțiunea unor factori exteriori partidului nostru comunist.

Asupra mecanismului activității P.C.R. după acest congres, asupra succesorilor și însușirilor acestor, autorul cărții se pronunță în mod clar și

următoare, unde argumentează și necesitatea organizării — în cadrul intern — a unei dezbateri temeinice a problemelor fundamentale ale activității partidului, ale mișcării muncitorești, revoluționare și democratice. Această dezbateră a și fost inițiată, după cum se știe, în cadrul plenarei C.C. al P.C.R. și a Comisiei Centrale de control din 21—24 iulie 1925, desfășurată, în strictă conspirativitate, în zilele de 21—24 iulie 1925, la Tg. Mureș. Cel ce-al III-lea capitol al cărții lui M.C. Stănescu este consacrat în întregime prezentării acestui eveniment de excepțională însemnătate în viața P.C.R.

Parcurend acest capitol, cititorul va putea sciza că, în condiția dată, în măsura în care partidul comunist însuși, activul său de bază, fără vreun amestec din afară, a fost chemat să-și analizeze și să decidă în legătură cu propriile probleme, roadele au fost pozitive, această plenară elaborînd orientări prețioase pentru activitatea viitoare.

Prezentînd în continuare, în cel de-al IV-lea capitol *Acțiuni și măsuri pentru afirmarea partidului în viața social-politică a țării*, M. C. Stănescu relevă, de fapt, direcțiile pe care, în lumina orientărilor plenarei C.C. al P.C.R. din iulie 1925, s-a reușit inițierea și desfășurarea unor acțiuni importante, care au condus la consolidarea poziției P.C.R. în viața social-politică a țării. Excelent este realizat în acest capitol tabloul participării forțelor revoluționare, conduse de P.C.R. la viața electorală a țării din anii 1925 și 1926. La fel, prezintă o mare însemnătate detaliile pe care ni le furnizează cartea despre disputele ideologice din partidul comunist, dispute care aveau drept să determine binevenite clarificări pentru întreg dispozitivul forțelor revoluționare. Aceste clarificări, referitoare mai ales la caracterul și perspectivele revoluției în țara noastră — precizează autorul cărții — „... au avut un rol deosebit de important în determinarea liniei generale, a tacticii și strategiei Partidului Comunist Român, au ajutat la adoptarea, în perioada următoare, a unor hotăriri și inițiative care, în genere, corespundeau condițiilor concret-istorice din România” (p. 111).

Partidul Comunist Român în anii 1926—1927 este titlul celui de-al V-lea capitol, un capitol care aduce în prim-plan analize, fapte și date foarte puțin cunoscute privitoare la modalitățile intime ale partidului comunist de a înfrunta tenebrele ilegalității în acel timp. Este o tratare în care abundă oamenii și faptele lor, în care se prezintă forța sacrificiului cu care au încrecat și au reușit să înfrîngă enormele dificultăți ale timpului, activității de bază ai P.C.R. Firește, pe un asemenea fond, autorul se referă cu detalii, în mod veridic la raporturile P.C.R. cu Internaționala a

mente de mecanism al acestor raporturi, elemente care pot explica obiectiv cauzele unor neîmpliniri și ale apariției unor fenomene nefericite pentru mișcarea comunistă de la noi și, mai ales, pentru unii dintre principalii ei combatanți.

Devotat cerinței prezentării în toată amplitudinea a mișcării muncitorești din țara noastră, nu exclusiv a mișcării comuniste, M.C. Stănescu realizează în cel de-al VI-lea capitol o foarte documentată prezentare a activității Federației Partidelor Socialiste din România în anii 1924-1926, cu toate problemele ei specifice. Există și aici multe informații și interpretări care pentru prima dată văd lumina tiparului în formă foarte concretă și pătrunsă de deplină obiectivitate, depășindu-se manierele în care, în trecut, se neglijau cu bună știință asemenea analize și detalieri.

Cel de al VII-lea capitol ne prezintă *Ani de grele confruntări pentru Partidul Comunist Român*, mergându-se în continuarea prezentării problemelor din capitolul al V-lea. Ne aflăm și aici în fața unei analize pertinente, excelent realizate de autor pe baza unei informații foarte cuprinzătoare. Cu mult interes și cu mare folos cititorul poate lua cunoștință în acest capitol de problematica celui de-al IV-lea Congres al P.C.R., desfășurat în iunie 1928 la Harkov. Este știut că și acest congres a avut o desfășurare foarte agitată, amestecul unor reprezentanți ai Cominternului — în lucrările sale punind peceți care n-au putut facilita clarificările atât de necesare. În cuprinsul a 15 pagini (p. 160-175), M.C. Stănescu reușește să schițeze toate explicațiile care să conducă la concluzia că „Leecția dureroasă a acestui eveniment ilustrează, fără puțință de tăgadă, consecințele negative ale conducerii mișcării muncitorești din România dintr-un centru al mișcării comuniste internaționale, urmările dezastruoase ale amestecului din afară în treburile Partidului Comunist Român” (p. 175).

Urmează în carte un capitol aparte, cel de-al VIII-lea în care se analizează *Constituirea Partidului Social Democrat* din România și activitatea sa în anii 1927-1928. Iarăși trebuie să relevăm că, peste nivelul a ceea ce s-a mai scris până acum în legătură cu acest eveniment deosebit, M.C. Stănescu aduce o viziune clară, bine armonizată cu ansamblul desfășurărilor din mișcarea muncitorească din România a celor momente, o viziune ce detașează cu obiectivitate pozitivul de negativ, o viziune ce deschide puternic perspectiva înțelegerii eforturilor acțiunii comunistilor de a-i atrage pe www.dacoromanica.ro și de a colabora cu ei pe platforma unui front

unic muncitoresc bine încheiat. În acest capitol se și prezintă de altfel unele dintre primele acțiuni care au vizat atragerea P.S.D. la o colaborare fructuoasă cu P.C.R.

De cea mai mare însemnătate sînt, în continuare, datele ce ni se prezintă în capitolul intitulat *Aspecte ale raporturilor dintre partidele muncitorești din România și forurile internaționale la care erau afiliate*. După cum se știe, în epocă, aceste raporturi au avut o mare însemnătate, de felul în care s-au sta tornicit, depinzînd foarte mult din ceea ce s-a întimplat pe plan concret în viața partidelor muncitorești din țara noastră. Din acest capitol se va putea înțelege foarte clar de orice cititor strădania P.C.R. și P.S.D. de a participa în acei ani, cu contribuții efective la desfășurările din mișcarea comunistă și muncitorească internațională.

Totodată nu au scăpat autorului sublinierile corecte potrivit cărora multe din impedimentele create pe drumul apropierii și colaborării dintre P.C.R. și P.S.D. își aveau soriginea în atitudinile uneori neinspirate, alții deschis greșite ale celor două internaționale, comunistă și socialistă. În chip fericit, în acești capitol ni se prezintă, unele acțiuni de solidaritate internaționalistă, ale mișcării revoluționare de la noi cu mișcarea similară din alte țări desfășurată, în perioada ce stă în vizorul cărții.

Mare interes prezintă și cel de-al X-lea capitol al cărții consacrat prezentării *Organizațiilor proletare de tineret din România în anii 1921-1928*. În anul celui de a 60-a aniversării a fâuririi U.T.C., dezbaterea acestor probleme cu date și fapte mai puțin cunoscute pînă acum în plan istoriografic este bine venită și onorează odată mai mult strădania lui M.C. Stănescu. Meritele sale sporesc și mai mult dacă lîncem seama de faptul că a analizat foarte temeinic, pe lingă U.T.C. și activitatea altor organizații de tineret. Avem, practic, în acest capitol un tablou foarte clar al acestei problematice. La fel cum relevantă ne apare și strădania autorului cărții de a ne prezenta, în cel de-al XI-lea capitol, *Mișcarea sindicală din România în anii 1924-1928. Alle organizații muncitorești*. Este un capitol foarte temeinic realizat, pe baza unor multiple informații științifice de primă mînă, admirabil selecționate și armonizate de autor. Sînt și aici multe aspecte care pentru prima dată își găsesc o abordare științifică, eliberată de prejudecăți și de etichete, defavorizante. Sînt toate accentele așezate de autor în context capabile să completeze în chip clar și în imaginea cuprinzătoare a acelei istorii a mișcării sindicale asupra căreia prece

puțin s-a insistat pînă acum cu obiectivitate, pe plan publicistic².

Ultimul capitol al cărții, cel de-al XII-lea, trece în revistă, în chip sintetic, *Luptele greviste ale proletariatului român în anii 1924—1928*.

Înceindu-și cartea, M.C. Stănescu poate fi sigur că a demonstrat cu temeinicie ceea ce el însuși afirmă la p. 293 și anume că: „În anii 1924—1928, Partidul Comunist Român, celelalte organizații politice și profesionale muncitorești din România au desfășurat o luptă plină de sacrificii pentru apărarea intereselor poporului român, pentru respectarea de către autoritățile de stat a drepturilor și libertăților democratice înscrise în Constituția țării, pentru o viață mai bună”.

Tot așa, cartea a reușit să demonstreze că: „Desfășurarea luptelor revoluționare, activitatea partidelor și a altor organizații proletare din această epocă au reprezentat o contribuție, în bună măsură originală, adusă de proletariatul român la tezaurul de experiență al mișcării muncitorești internaționale, al cărui detașament activ a fost” (p. 293—294).

Înceindu-ne și noi observațiile asupra valoroasei lucrări pe care ne-a pus-o la îndemână M.C. Stănescu dorim să credem și să subliniem că dacă o astfel de carte s-a putut

constitui prin îndelungate și migăloase cercetări, reușind să aprindă toate reflectoarele istoriei asupra unei perioade extrem de complexe, putem fi foarte optimiști la gîndul că istoricii noștri dețin toate posibilitățile ca, în scurt timp, să furnizeze lucrări similare care să acopere și celelalte etape ale drumului de multe decenii parcurs de mișcarea muncitorească, revoluționară și democrație din țara noastră, de Partidul Comunist Român. Cu aceasta nu ne vom afla decît la capătul eforturilor multiple care s-au depus și se depun pentru a furniza iubitorilor de istorie o lucrare monumentală în mai multe volume privitoare la trecutul și prezentul mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, la trecutul și prezentul Partidului Comunist Român.

Pentru ce a realizat M.C. Stănescu merită toate felicitările și, în ce ne privește i le prezentăm, cu mare bucurie și cu toată convingerea. Prin atributele sale științifice, de autentică cercetare și de judicioasă interpretare, cartea sa îi consolidează poziția în rîndul istoricilor de valoare, poziție pe care și-a cîștigat-o prin timp, muncind mult, cu devotament și pasiune nedesmințită.

Gh. I. Ioniță

Dr. L. GHELERTER, *Scrieri social-politice*, Edit. politică, București, 1980, 446 p.

Editura politică a publicat în cunoscuta colecție „Biblioteca de istorie” volumul conținînd scrierile social-politice ale dr. L. Ghelerter, volumul fiind apărut sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de lingă C. C. al P.C.R.

Cuvîntul înainte, studiul, antologia și notele sînt semnate de I. Felea (acesta a activat ani îndelungați sub bagheta dr. L. Ghelerter căruia i-a fost un credincios discipol și a semnat în ianuarie 1973 la centenarul nașterii maestrului său articolul evocator din „Scinteia” ca și o caldă evocare în revista „Anale de istorie”) și Florian Tănăsescu.

Această lucrare, de mult așteptată, vine să întregască imaginea asupra unuia dintre cele mai prestigioase și mai puternice personalități ale mișcării noastre muncitorești, revoluționare, Litman Ghelerter, militant, publicist și tribun socialist, medie și activist

de seamă pe tărîm social, inițiator și ctitor a numeroase lăcașuri medicale de utilitate publică. Activitatea sa prodigioasă s-a desfășurat neîntrerupt de la sfîrșitul secolului trecut și pînă la stingerea sa din viață în anul 1945. Acest fapt permite autorilor să aprecieze eu justețe că „dr. L. Ghelerter se numără printre militanții cu cel mai îndelungat stațiu în mișcarea muncitorească din România”. (p. 7) Împlîtind în întreaga sa viață teoria cu activitatea practică, dr. L. Ghelerter a scris numeroase articole de pe pozițiile clasei muncitoare, colaborînd permanent la presa muncitorească, a militat neconținut în mijlocul maselor, desfășurînd o vastă muncă organizatorică, acționînd permanent și cu nestrămutată convingere pentru unitatea mișcării muncitorești.

Autorii reproduc la începutul cuvîntului introductiv citate semnificative din cuvîntarea pe care Ștefan Voitec a ținut-o în octombrie 1945 cu ocazia ceremoniei dezvelirii bustului militanțului socialist dr. L. Ghelerter la spitalul „Iubirea de oameni” din București. În cuvintele sale pline de căldură și patos, ministrul educației naționale

² Abia în anul 1981 am putut saluta, cu deosebită astisfacție apariția primului volum al valoroasei lucrări *Mișcarea Sindicală din România*, Edit. politică, București, 1981, volum realizat de Fl. Dragne, I. Iacoș, N. G. Munteanu, V. Petrișor.

nale, arăta: „Dr. Ghelerter a fost un revoluționar în toată gândirea, în toată activitatea lui publică îndelungată. A fost totodată prin tot ceea ce-i caracterizează manifestările, un precursor. O gândire adâncă și pururi înaripată susținută de o cultură vastă, multilaterală și mereu improspătată de un minunat talent de expunere și de o oratorie originală, captivantă, dau personalității dr. Ghelerter — a cărui înfățișare cuceritoare stirnea oriunde caldă simpatie — o pregnanță deosebită și unică... Numai cine i-a fost în apropiere directă și intimă, poate să-și dea seama ce inegalabilă pierdere înseamnă dispariția lui înainte de vreme, toemai acum, la o cotitură a istoriei, cînd experiența, înțelepciunea și pătrunderea cu care judeca evenimentele în desfășurarea lor ar fi fost mult de folos poporului român”.

Lucrarea pe care o prezentăm se compune din două părți: în prima parte, intitulată „O viață dăruită idealului socialist” ne sînt prezentate principalele momente ale vieții și activității puternicei personalități a dr. L. Ghelerter. Din nenumăratele aspecte înfățișate nu putem să nu menționăm faptul că dr. Ghelerter a fost legat în mod deosebit de orașul Iași, de mișcarea sa muncitorească, de viața culturală a orașului, prin strînsele legături pe care le-a avut cu masele muncitoare și numeroasele personalități ale epocii. Deși a plecat în vara anului 1920 în Capitala țării, chemat pentru a-și aduce contribuția la dezvoltarea și organizarea mișcării socialiste pe plan național, el nu va uita niciodată Iașul la care va reveni ori de cîte ori va avea răgazul și prilejul necesar. Nu mai departe deert în martie 1921, a revenit în fosta capitală a Moldovei pentru a inaugura împreună cu alți militanți și oameni de cultură școala socialistă de la Iași, care a jucat un rol atât de important în educarea noimioaselor cadre din mișcarea revoluționară ieșeană și cu o deosebită influență în multe centre ale Moldovei.

Autorii s-au oprit în mod deosebit asupra neconținutelor strădăniilor pe care le-a depus dr. Ghelerter pentru unitatea mișcării mun-

citorești. În acest sens deosebit de concludentă este concluzia pe care a înfățișat-o în mai 1926 în fața muncitorimii ieșene: „Iată, muncitori și tovarășii, că ne-am apropiat de sufletul muncitorimii. El bate din toate fibrele sale pentru unificare! Vrea acțiuni pozitive și vrea să se vor înfăptui”. („Iașul socialist” din 15 mai 1926).

Conclucind cu comuniștii, unii membri ai Partidului socialist precum dr. L. Ghelerter, Șt. Voitec, Zaharia Tănase, I. Felea, N. Deleanu ș.a., fac parte alături de aceștia din „Liga contra terorii” organizație legală creată din inițiativa P.C.R. în 1926.

Dr. Ghelerter era cunoscut și apreciat nu numai în mișcarea muncitorească din România, ci și de către militanții de frunte ai mișcării socialiste internaționale. Autorii ne înfățișează nenumăratele dovezi de simpatie, de solidaritate cu care a fost înconjurat dr. L. Ghelerter atit în țară cit și în străinătate de mișcarea muncitorească internațională. Adversar hotărît al fascismului, publicist și orator de primă mînă, activînd cu o neobosită dăruire pentru cauza celor mulți, dr. L. Ghelerter a lăsat în urma sa o muncă de o viață în care a investit întreg universul său spiritual, pasiunea și puterea forțelor sale. El face parte integrantă din din pleiada militanților revoluționari care și-au consacrat neabătut întraga lor viață și activitate triumfului socialismului pe pămîntul României.

Partea a doua a lucrării reprezintă o autologie selectivă a bogatei publicistici pe care a lăsat o dr. L. Ghelerter, răspîdită în presa muncitorească și democratică a timpului. Temele abordate, diversitatea lor, modul de tratare ne fac dovada deosebitului talent publicistic și a varietății preocupărilor pe care le-a avut acest militant de seamă al mișcării noastre muncitorești.

Prin ținuta sa, prin bogatul sau conținut, prin felul cum este scris, volumul prezintă o reușită deosebită, pe linia realizărilor de seamă ale istoriografiei noastre contemporane.

L. Eșanu

* * * *Correspondența lui George Moroianu (1891—1920)*. Vol. I, *Scrisori primite, în limba română*. Ediția îngrijită, introducere, note și comentarii de Șerban Polverejan, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 338 p. + ilustrații. („Testimonia”).

După studii competente și o îngrijită publicație de documente (în colaborare) privind mișcarea de emancipare națională la sfîrșitul secolului 19, Șerban Polverejan și alții astăzi în circuitul public o nouă contribuție

documentară din perioada îndrăgită și mult explorată și, trecînd pragul secolului, prezintă în premieră materiale prețioase pentru cunoașterea și înțelegerea noastră spre Unirea din 1918. Cu acest nou volum de mărturii istorice, Editura

Dacia, la rindul ei, își sporește meritele cîștigate prin inițierea colecției „Testimonia”.

Urmărită pe firul cronologic a trei decenii, corespondența primită de George Moroianu între 1891—1920 luminează cu deosebire două mari perioade din istoria propagandei române. Prima se identifică cu acțiunea de sprijinire a mișcării memorandiste (1891—1894), desfășurată de studențimea română sub egida panromânească a Ligii Culturale. A doua este cea din timpul războiului reintregirii, ilustrată în volum cu activitatea citorva din oamenii unirii. Una este epoca de aur a înfrățirii tineretului universitar din țara liberă și provinciile asuprite, cealaltă maturitatea uceniciei desfășurată în timpul Memorandumului în slujba idealului național. Drumul de la o epocă la alta este oglindit de un material mai puțin ilustrativ și omogen, nu lipsit însă de rezonanțe istorice. Cifric, din cei 44 de eminenți cuprinși în volum, mai mulți de jumătate certifică eflorința primei perioade. Și în privința proporției numerice a scrisorilor (255 piese) primează tot același răstimp. Îi acordăm în consecință preeminență și în prezentare.

În anii de vîrf ai propagandei memorandiste, brașoveanul George Moroianu s-a aflat întâi în Belgia, ca student la Institutul superior de Comerț (1889—1892) din Anvers. Acolo a înființat una din primele secții din străinătate ale Ligii. A fost președintele ei pînă în toamna lui 1892 cînd a trecut la Paris, ca student de data aceasta la Școala superioară de Științe politice ce avea să o obsoale în 1895. La Paris ca și la Anvers, legăturile sale cu curelurile publicistice belgiene și franceze, ca și bunele rezultate obținute în relațiile cu presa engleză, i-au atras aprecierea celor de acasă și popularitate între colegii de luptă din celelalte centre universitare. Fapt ce reiese cu pregnanță și din corespondența primită.

Parcurend scrisorile acestei prime perioade, gîndurile, preocupările și realizările surprinse în ele conving cu ușurință despre importanța acțiunii întreprinse, reușind să creioneze în linii mari și citeva din trăsăturile politice ale generației. Reiese din corespondența lui *Simion Mehedinți*, de pildă, că legătura dintre Anvers și conducerea Ligii a fost stabilită la inițiativa celor din București. Ca membru fondator al Ligii Culturale, și ca autor — împreună cu P.P. Negulescu — al *Memoriului studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria (1891)*, Simion Mehedinți a fost delegat de conducerea Ligii să ia contacte cu studenții români din citeva centre europene — Anvers, Berlin, Viena, Budapesta, — în vederea

secțiilor (p. 145). Din 1893, S. Mehedinți, obținînd bursă de studii pentru Germania, a intrat și în secția de la Berlin a Ligii (1893—1895) animînd pe această cale o activitate urnită în 1891.

De la bănăteanul *Ion Lupulescu* aflăm că el a fost eliminat pe motive naționale din liceul de la Lugoj și așa a trecut „în țară” (p. 110). Aici a luat parte activă la înființarea Ligii și apoi, ca secretar al ei, a contribuit substanțial la menținerea legăturilor cu filialele și secțiile din străinătate¹. Corespondența sa cu Moroianu — cită e inclusă în volum — se se cifrează la 22 de scrisori (nrele 76 — 98, p. 109—136) scrise din octombrie 1891 pînă în mai 1894. Lui Moroianu Lupulescu i-a trimis o seamă de materiale și indicații pentru alcătuirea de articole destinate să apară în presa străină; i-a sugerat atitudini de adoptat, metode de difuzare a memoriilor și protestelor; îl ținea la curent cu etapele redactării *Repliei*, ca și a versiunilor ei în limbile străine; îi relata despre situațiile celorlalte secții (Graz, Berna etc.), despre relațiile cu simpatizanții cauzel etc. De la Lupulescu aflăm diferite amănunte și în legătură cu colaborarea naționalităților nemaghiare și despre congresul proiectat a se ține în 1893.

Paralel, îndrumările, instrucțiunile și sprijinul apreciatului *Grigore T. Brătianu*, președintele Ligii din 1891 pînă în martie 1893 (scris. 20—26, p. 34—41) contribuie la completarea atmosferei și a informațiilor de epocă. După moartea lui Grigore T. Brătianu, *V. A. Urechia*, succesor la președenție (1893 — 1897), întreține același spirit de colaborare cu cei din străinătate (scris. 196 — 201, p. 259—265). Patriarhul nu atit prin vîrstă (59 ani) cit prin lunga experiență în lupta națională, *V. A. Urechia* îl ținea pe Moroianu la curent și cu preocupările sale publicistice, cerîndu-i colaborare în adunarea mărturiilor, și în difuzarea materialelor. (E vorba de Documentele privind Alianța românilor și a ungarilor, din 1859, în contra Austriei, și de Albumul *Voci latine*, amîndouă publicate în 1894).

Multe și substanțiale sînt scrisorile de la Ștefan *Parieteanu-Buzău*, casierul Ligii; 17 la număr, din iunie 1893 pînă în iunie 1894 (nrele. 148—164, p. 200—223). La curent cu desfășurarea propagandei pe amîndouă planurile, intern și extern, Parieteanu îl informa și pe Moroianu, ca și pe ceilalți de afară, des-

¹ Cf. între altele *Raportul general despre activitatea Comitetului Central al Ligei pentru unitatea culturală a românilor*, citit de Ion Mehedinți, 1892, 134 p.

pre cele ce-l puteau interesa din țară și din alte centre². Serisorile lui dezvăluie un optimism mobilizator, ținind spre „singurul ideal ce trebuie să încalzească mintea și ardoarea la luptă a oricărui român”. Desăvirșirea unității naționale el o vedea mult mai apropiată decit mulți alții (p. 207).

Alexandru Vaida Voievod îi este un corespondent statornic pe întreagă perioada 1893-1919. Scrisorile lui între 1893 decembrie 1894, incluse în volum sint 17. Al. Vaida era student în medicină la Viena și avea 21 de ani cind a redactat proiectul de manifest împotriva verdictului dat de autoritățile maghiare *Replicii*. Conținutul scrisorilor sale se axează cu precădere în jurul acestui manifest, comunicînd date și impresii culese din călătoriile întreprinse pe cont propriu (cu bani de la părinți și de la bunici) la București, Blaj, Sibiu, Gherla, Cluj, Timișoara, Pesta, în vederea definitivării textului și a obținerii de adeziuni. Vaida relatează cu regularitate despre pregătirile participărilor la dezbaterile procesului memorandiștilor.

De la secțiile Ligii din străinătate, ca și de la organismele constituite tot în vederea sprijinirii acțiunilor memorandiste, scrisorile trimise lui Moroianu sint tot atit de interesante și variate. În octombrie 1894, *August Nicoară* scrie, din Graz (p. 191-196), în numele „Comitetului jumimii academice române din Transilvania și Ungaria pentru *Replica* la conțramemoriul maghiar”. El îi împărtășește păreri și puncte de vedere în legătură cu munca de propagandă și importanța susținerii ei: despre nevoia convocării unui congres general al universitarilor români din toate părțile românimii, pentru dezbaterea situației la ordinea zilei, despre organizarea unui meeting cu participarea masivă a țărânimii, și altele. În Paris fiind, *George Ocășanu* îi relevă, între altele, legăturile cu masoneria franceză și loeul problemei naționale române în lojele masonice din Franța (scris. 146, 147). Din scrisorile lui *George Candrea* (nrele. 31-35), de la Strasburg, străbate revolta abia stăpînită a moșului din Apseni față de tratamentul aplicat unui „popor de oainenți *cuminși* și mult *răbdători*” (p. 51). El cere lui Moroianu să reacționeze prin presa franceză împotriva întemnițării lui Vasile Lucaciu, întrucît „ziaristica germană nu prea învrednicește cauza noastră după cuviință” (p. 52).

În corespondența de la Paris a lui *P. G. Cantilli* se găsește descrieri și aprecieri despre curente și atitudini întîlnite în presa apuseană (1893), elogii la adresa lui Moroianu pentru succesul obținut la Montpellier (p. 59), amănunte de la Congresul din 1894 de la Haga etc. (scris. 36-40, p. 57-63). Din Transilvania, de la Brașov, profesorul *Giuliu Popp* îi relatează despre pregătirile febrile în vederea Conferinței naționale din iulie 1893, de la Sibiu și despre inflăcărarea națională a țărânimii (scris. 170, p. 230-231). Același entuziasm general transilvan se desprinde și din scrisorile lui *Rusu Șiriau*, în anul următor (scris. 185-186, p. 215-217).

Multe din scrisorile amintite semnaleză și norii de pe orizontul colaborărilor; ceea ce firește nu poate surprinde în nici o împrejurare, nici în momentele de înaltă tensiune ca acele din anii Memorandiului. Punctele de vedere divergente, infiltrarea spiritului de partid în conducerea Ligii se resfring și în activitatea secțiilor din afara țării. Toate însă, bune și mai puțin bune, sint trăsături și componente ale unor acțiuni al căror bilanț s-a soldat cu un bogat activ în sprijinul cauzei române. Și, așa cum au apreciat și alți cercetători înaintasi ai perioadei, „propaganda românească de mai trîziu, ori de unde să fi pornit, se desfășoară pe drumul greșit de prima generație tinăără, pasionată, mult hăirșuită și totuși glorioasă a Ligii”³).

Studiile și documentele publicate în ultima vreme au contribuit a face această propagandă din ce în ce mai bine cunoscută. Și aceasta nu numai în cercurile de specialitate, ci și în rîndurile cititorilor obișnuiți, doritori de a cunoaște istoria prin mărturiile ei autentice. Este un merit deosebit ce se cuvine recunoscut deopotrivă și editorului și cercetătorului Șerban Polverejan. Adăugăm că familiarizarea sa cu epoca și larga informație pe care le dovedește la alcătuirea notelor, a identificărilor și rectificărilor aferente sporesc valoarea documentară a lucrării sale.

Lingă aprecierile pozitive privind această parte a volumului stăruie totuși o nedumerire și deci și o întrebare de ordin general. Socotim potrivit să o formulăm aici înainte de a trece la corespondența din perioada următoare, întrucît se aplică cu precădere la primele două părți ale lucrării. E vorba de fapt de concepția și metoda de lucru care au stat la baza alcătuirii acestei culegeri. Titlul, *Corespondența lui...*, potrivit regulilor înțetățenite de colecția *Testimonia*, presupune o ediție care să cuprindă în egală măsură și corespondența

² Fondul de corespondență și arhivă Perietzeanu-Buzău, de la Biblioteca Academiei R.S.R. oglîndesc bună parte din acest schimb de scrisori. Scrisorile lui *G. Moroianu* către Perietzeanu-Buzău sint în număr de 100 de piese!

³ Cf. Ernest Armeanca, *Problema Transilvaniei în presa franceză. (Spicuri din acțiunismul românesc și românistă a Ligii culturale)*, „Societatea de mine”, VIII, 1931, p. 291.

și trimisă și cea trimisă de subiectul în cauză⁴, și despistată în cit mai multe fonduri de arhivă. Trierea și selectarea după criteriul valoric implică prealabila depistare a întregului material. Pentru *Corespondența lui George Moroianu*, editorul ei s-a restrins la un singur fond, acela descoperit de d-sa cu ani în urmă, priu-tr-o sirguință care îl onorează. Față de acest fond unitar și generos, editorul anunță însă că a aplicat „o riguroasă selecție”. Noi am zice „o prea riguroasă selecție”! E de remarcat bunăoară că scrisori scrise lui Moroianu și păstrate în același fond, în 1973 au fost publicate datorită importanței lor în culegerea intitulată *Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)*⁵. În volumul de care ne ocupăm, consacrat în mod special corespondențelor lui Moroianu, ele n-au mai fost incluse și nici măcar nu le-a fost semnalată existența. Este cazul a patru scrisori Șt. Perietzeanu-Buzău din 1893—94 (una singură a fost totuși reprodusă în volumul Moroianu, dar fără mențiunea de rigoare); două scrisori de la Al. Vaida, din 1894, o scrisoare de la S. Mehedintzi, tot din 1894, și alte scrisori de la Ioan Rațiu, Emilia Rațiu, V. A. Urechia, Ion Lupulescu. Onușiunea unor piese de importanță majoră dintr-un volum prin excelență conceput a le cuprinde este nejustificată. Tot nemotivată ni se pare și introducerea în schimb a altor destinatari decât Moroianu, ca și depășirea limitei ad quem propusă în titlu. Informațiile din scrisorile către Titus Andreescu (nr. 27, 28) sau cele date din 1922 (G. G. Mironescu, nrele 141, 142, 143) și din 1937 (Cantilli, nr. 41) puteau figura cu folos în note.

Gifric, scrisorile din perioada 1898—1911 introduce în volum sint puține. Ele se pot distinge totuși cronologic în două grupuri. Unele, primite între 1898 și 1907, corespund stabilirii lui Moroianu în țara liberă, la București, unde funcționează în toată această vreme în cadrul Ministerului domeniilor, agriculturii, industriei și comerțului (nu și la Externe, p. 6). Altele din 1907 noiembrie și pînă în 1914, marchează stagiul și misiunile lui Moroianu în străinătate: la Consulatul român de la Londra, 1907—1909; la Viena,

ca atașat comercial al României pentru Pute-
rile Centrale (Germania, Austro-Ungaria,
Italia), 1909—1913; la Berna, cu aceeași
funcție de atașat comercial, 1913—1914.

Scrisorile din perioada buceureșteană reflectă mai mult ecouri din viața culturală și politică a românilor de sub stăpînire austro-ungară. Excepție, scrisoarea lui *Simion Mehedinți*, proaspăt doctor în Geografie, de la Leipzig (nr. 130), și corespondența cu *Virgil Cioflec* (nrele 42—45) —. Astfel, în 1899—1901, *Ioan Popoaia* și *Andrei Bârseanu*, foștii săi profesori de la liceul din Brașov, îi scriu pe teme de istorie transilvană locală (scris. 166 și 1); *Nicolae Popoaia*, vechi pașoptist, devenit episcop de Caransebeș, îi răspunde la întrebări referitoare la revoluția română în părțile Săcelene (nr. 167, p. 225—227)⁶. Politic, atmosfera se animă abia în 1905, prin ieșirea din pasivism și intrarea românilor în viața parlamentară. Atunci, prietenii de luptă națională din vremea Memorandului îi simt din nou lipsa. Fostul student în medicină, doctorul și omul politic Alexandru Vaida îi cere să reia activitatea propagandistică și relațiile cu presa britanică (scris. 235, mai 1905). Cărturarul protopop bănățean dr. George Popovici, proaspăt deputat al Partidului Național Român, ales la Lugoj⁷, îi scrie, vădit impresionat, despre „avintul ce l-a luat cauza națională și entuziasmul de care era cuprins poporul”. „Cît de bine ar fi să fiți cu noi în aceste zile grele”! Și scrisoarea continuă astfel:

„Am citit mult și am avut o deosebită
atrăgere cătră figurile mărețe din trecut!
Dar acum am văzut că ochii fapte atit de
mărețe incit ar merita să fie săpate în piatră
pentru posteritate. Așa am biruit și i-am
pus în uimire pe contrari. Ca prin farmec s-au
ridicat românii crezuiți morți și au luptat ca
eroii. Le simțim urmările. Terorismul e la
culme. Noi ne silim a calma spiritele pentru
ca să ferim bietul popor de prigonirile grele
la cari poate fi expus. În dieta țării vom pași
loiali apărind cu mijloacele legale drepturile
noastre. Iluzii nu ne facem...” (p. 227—
228, din 3 mai 1906)

Cîteva luni mai tîrziu, *Iuliu Maniu* — care
era deputat de Alba inferioară — făcînd o
largă relatare despre atmosfera ostilă intimpinată de deputații români în Parlamentul maghiar, devine imperativ față de Moroianu, în sensul reantrenării lui intru apărarea cauzei

⁴ Cf. Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian (Scrisori, documente, memorii, note)*, 2 vol. Edit. Dacia, 1972 (Testimonia); Mihail P. Dan și George Cipăianu, *Corespondența lui Vincențiu Babeș. Scrisori primite*, 1976, (Testimonia). Corespondența semnată (trimisă) de V. Babeș este prevăzută pentru un alt volum (*op. cit.* p. 6).

⁵ Editori Ș. Polverejan și N. Cordoș.

⁶ Scrisoarea a fost publicată de G. Moroianu, sub titlul *Tribunii de origină din Săcele în revoluția din 1848. (O scrisoare a răposatului episcop Nicolae Popoaia)*, „Plauri săcelene”, I, 1934, nr. 7—8, p. 3—5.

⁷ T. V. Păcățianu, *Cartea de aur*, vol. VIII, Sibiu, 1913, p. 228.

naționale în presa apuseană (p. 139, scris din 29 octombrie 1906).

Mai este important de subliniat din scrișoarea lui Maniu, faptul că pentru trimiterea lui Moroianu la Londra, ce avea să se perfecteze în anul următor, interesele românești s-au conjugat în țel și viziune, unitar pe amindouă laturile Carpaților. „Este peste orice indoială — scrie Maniu — că cauza românească are lipsă de tine în Londra. Abstrăgînd deci de la datorințele preținoști, avem datoria națională să facem tot ce se poate pentru ca să ajungi acolo. Dacă crezi a fi în interesul cauzei să vorbim cu T(ake) I(onescu), scrie-mi căci sau eu, sau Vaida, ori Mihali, avem neapărat să mergem la B(ucurești), în decursul unei mișcăm lucrurile” ... (*Ibidem*, confruntat cu originalul). La urnirea lucrurilor, corespondența lui Moroianu revelă că a contribuit și influența și stăruința lui *Ioan Bianu*. Din acest punct de vedere este regretabil că în volum nu au fost incluse mai multe scrisori Bianu. Tot astfel ar fi fost util, și pentru editor și pentru cititori, să se fi făcut legătura cu scrisorile lui Moroianu către *Ioan Bianu*, deja publicate⁸. S-ar fi putut aprecia la justa sa valoare rolul deosebit de important și activ pe care l-a avut Bianu la îndrumarea și coordonarea propagandei naționale peste hotare. Mai ales în problemele transilvane. Un rol care încă nu este îndeajuns de descifrat dar despre care se vor putea scrie pagini multe și impresionante, după editarea întregului său fond de corespondență.

Scrisorile lui *Ioan Bianu*, neincluse în volumul de față, cuprind între altele și o seamă de informații în legătură cu activitatea publicistului britanic Alfred Steed în calitatea sa de consul al României la Londra. Cunoașterea lor ar fi putut evita confuzia de nume care se face între Steed și Stead. (scris. 59, 60; p. 88, 89). Henry Wickham Steed a vizitat România prima dată numai în 1911. Prin urmare nu în 1908. Iar vizita lui e larg consemnată de George Moroianu în diferite împrejurări⁹. Inșuși H. W. Steed i-a rezervat pagini speciale în memoriile sale¹⁰. Alfred

Stead în schimb, ca reprezentant al intereselor României la Londra (cf. în volum scris de A. Sturdza, nrele. 191—193), a fost în mai multe rânduri la București în acei ani. Rectificăm. de asemenea cu titlu de exemplu, tot pe baza scrisorilor lui Moroianu către Bianu, că n 1906 R. W. Seton-Watson (Scotus Viator) nu putea fi „un bun cunoscut și prieten de a lui Moroianu” (p. 141, n. 3), devreme ce acest lucru se va petrece abia după ce-l va cunoaște în 1908¹¹.

Setul de scrisori Bianu, reflectînd primele căutări și adaptări ale lui Moroianu cu postul și atribuțiile încredințate lui la Londra, se întregeste armonios cu un alt set mai puțin numeros, provenind de la *Ioan Ursu* (nrele 202—207, p. 265—274). Istoricul de origine transilvană, aflat în anul 1908 la Paris, se întilnește în preocupări cu Moroianu pe aceeași linie a apărării intereselor naționale, cu concursul presei franceze.

Corespondența din ultima parte a intervalului 1907—1914 ilustrează aspecte variate din aceeași zonă transcarpatică: *Andrei Bârseanu* relatează evenimente din cadrul ASTREI: pregătiri pentru serbările Asociațiunii la Blaj, proiecte privind școlile practice de agricultură, „Biblioteca populară”, cooperativele sătești, sprijinul „de aur” de la marele Stroeescu, ajutoare din România, etc. (scris. 3, 4, 5, din 1910—1911). De la *Bârseanu* și *Al. Vaida*, Moroianu află despre atmosfera, realizările dar și neînțelegerile din sinul Partidului Național Român, încercarea de mediere a lui Constantin Stere (scris. 3, p. 17—18, nr. 243, p. 311). *Al. Vaida* mai ales îl ține la curent cu atmosfera și relațiile româno-austro-ungare (scris. 242, 246, 247, p. 309—310, 313—315). Știri despre publicisții străini care ne-au vizitat, în special britanicii R.W. Seton-Watson, H. W. Steed, se află în scrisorile *Bârseanu*, *Vaida* (p. 19—20, 308, 309); știri și comentarii în legătură cu al doilea război balcanic și cu pacea de la București, în scrisorile *Vaida*, *Giuglea*, *Goldiș* (nrele 248, 68, 71) etc. Toate aceste scrisori, oricît de în fugă sau succinte ar fi știrile cuprinse în ele, adaugă culori autentice pe fresca vieții social-politice transilvane din anii dinaintea primului război mondial.

În privința aparatului critic, a notelor și identificărilor, autorul lor ne apare mai puțin familiar în epoca de după 1900, dect s-a dovedit pentru perioada memorandistă. La cele arătate în legătură cu corespondența *Bianu*—*Moroianu*, ar mai fi de semnalat unele neajunsuri provenite din lectura nesigură sau descifrarea grăbită dată unor fraze, expresii

⁸ Cf. *Scrisori către Ioan Bianu*. Ediție și note de Marieta Croicu și Petre Croicu, vol. II, Edit. Minerva, București, 1975, p. 342—435. Sînt publicate 78 de scrisori Moroianu din fundul Bibliotecii Academiei Române; dintre ele, 67 sînt scrise între 1907—1909, 5 din anii 1911—13 și restul între 1923—1934.

⁹ Între altele, G. Moroianu, *Legăturile noastre cu Anglia*, Cluj, 1923 p. 63—72; idem, *Les Luttes des Roumains Transylvains pour la libert  et l'opinion européenne.  pisodes et souvenirs*, Paris, 1933, p. 192—193.

¹⁰ H. W. Steed, *Through www.dacoromanica.ro către Ion Bianu*, vol. cit., 1892—1922, I, London, 1924, p.

mai ales p. 352, 353, 355, 357, 364.

și nume proprii străine (franceze și engleze). În multe situații rectificarea se poate face automat. Sint însă transcrieri care obligă recurgerea la original, sau la alte materiale de referință. În ceea ce privește numele românești folosesc prilejul rectificării identității lui *Vasile Stroescu*, pentru a împrospăta memoria unui mare om de bine, care — așa cum l-a caracterizat N. Iorga — „a continuat într-o glorioasă tăcere opera citorilor de pe vremuri”. Vasile Stroescu, departe de a fi „un comerciant” (p. 18, nr. 3), este generosul boier filantrop de peste Prut (1845—1926); un adevărat Mecena al culturii și sentimentului național al tuturor românilor. Cu deosebire românii de sub fosta stăpânire austro-ungară au simțit decenii de-a rindul binefacerile ajutoarelor sale generoase, în burse școlare și înzestrarea instituțiilor de educație și cultură. Sprijinul oferit ASTREI, la care se referă Andrei Bărcănuș (p. 18, 21) constituie abia două exemple. Pe Vasile Stroescu, Academia Română l-a omagiat alegându-l membru de onoare, în 1910, iar primul Parlament al României întregite l-a proclamat președintele său de vîrstă. S-ar cuveni ca astăzi generozitatea sa națională, împletită cu o modestie personală fără seamăn, să fie consemnată într-o monografie pe măsură.

Am lăsat intenționat să vorbim la urmă despre valoarea corespondenței primite de George Moroianu în 1918—1919. Ea este ilustrată, în volum, de 30 de scrisori semnate de nume proeminente în istoria propagandei naționale din timpul războiului. *Doctorul N. Lupu* (nrele 99, 100), *G. G. Mironescu* (nrele 132—140), *Radu Rosetti*, atunci colonel, (nrele 171—183) și *Ioan Ursu* (nrele 208—210) i-au scris în 1918. *Iuliu Maniu* (nr. 105) și *Al. Vaida* (nrele 250—254), în 1919. Moroianu în această perioadă se afla la Londra reprezentând interesele românilor din teritoriile supuse

în cadrul Departamentului de Propagandă în țările inamice de pe lângă Foreign Office. Din octombrie 1918 a stat și la Paris, pentru contacte mai apropiate cu delegația română și totodată cu personalitățile reprezentanților străini din orașul Conferinței de pace. Cu câteva excepții — o scrisoare N. Lupu din Statele Unite ale Americii, alta din scrisori R. Rosetti, una din Sofia, alta din Giurgiu, și scrisoarea lui I. Maniu care e datată din Sibiu — toată corespondența e scrisă din Paris. Ea reflectă activitatea febrilă propagandistică desfășurată în vederea și în timpul conferinței de pace: atmosfera și starea de spirit între românii din Paris, înainte de constituirea Comitetului național al unității române (3 octombrie), și apoi activitatea în cadrul noului organism creat; ecouri și comentarii în legătură cu presa aliată și cea românească (în limbile franceză și engleză) menite să creeze o opinie favorabilă cauzei române și să contracareze atacuri lansate din partea adversă; pregătiri de materiale documentare destinate informării delegațiilor la Conferință; probleme legate de formarea legiunilor militare române și de repatrieri din Statele Unite, ș.a. Ele adaugă precizări și culoare la acele date și fapte care au marcat drumul reintegririi noastre naționale și recunoașterea ei diplomatică internațională.

Raportându-ne la conținutul întregului volum, subscrinem aprecierea adresată de la Sibiu lui Moroianu, în a treia lună de la marea consfințire de la 1 Decembrie 1918: ne putem cu adevărat mindri cu lucrarea aceluia care au luat asupra-le misiunea „de a pune și a ține la curent lumea mare cu chestiunea noastră, conlucrind astfel în mod hotărâtor la dezrobirea noastră”¹², și considerăm bine venită publicarea mărturiilor lor.

Cornelia Bodea

COSTIN FENEȘAN, *Documente medievale bănățene (1440—1653)*, Edit. Facla, Timișoara, 1981, 220 p. + 12 pl.

Prin publicarea acestei lucrări, editura Facla confirmă prestigiosul loc pe care îl are în păstrarea și evocarea istoriei colțului sud-vestic al României.

Istoria medievală extrem de zbuciumată a Banatului se reflectă și în compoziția fondului arhivistic relativ la această zonă cu o puternică și neîntreruptă viață românească. Ocupația otomană a dus la distrugerea celei mai mari părți a arhivelor feudale.

În acest teritoriu. Prin admirabila strădanie a cercetătorului Costin Feneșan văd lumina tiparului tocmai puținele documente care au supraviețuit vicisitudinilor istoriei.

Din cele 92 de documente pe care le reunește volumul, (37 în limba latină și 55 în limba maghiară) 84 sint inedite; numai opt

¹² Din scrisoarea nr. 105 (I. Maniu către Moroianu, 23 februarie 1919), p. 144.

sint republicate, fiind socotite de către autor de importanță deosebită și semnificație aparte.

Ilustrind viața și caracterul covârșitor românesc al Banatului medieval, volumul cuprinde diferite categorii de documente: danii regale și princiare, diplome de innoțiere, sentințe judecătorești, contracte de vânzare-cumpărare, acte de zălogire, testamente, acte de înțelegere (convenții) ori de împotrivire (apeluri).

Perpetuarea unor vechi forme de organizare a poporului român este atestată în mai multe documente. Astfel, sint amintite vechile districte românești ale Mehadiel (doc. 1 și 3), Almăjului (doc. 9), Carasovei (doc. 13). În acest din urmă document este amintită „potrivit cu obiceiul aceluia district”, convocarea la curtea regală pentru a 32-a zi a eventualilor împotriviți la înzestrarea cu moși a unor nobili români. Un document din 1487 (doc. 10) menționează districtul românesc Lugoj. Cel mai bine atestat district este Caransebeșul (doc. 2, 4, 8 etc). Sint amintite și districte românești neinzestrate de puterea centrală cu privilegii și imunități deosebite, cum este cazul Recașului (doc. 5).

Cele 92 de documente sint o prețioasă sursă de informații relative la unele familii nobiliare românești din secolele XV—XVII: Mîtnic de Ohaba Mîtnic și Caransebeș, Bizere de Caransebeș, Racovița de Caransebeș, Duma de Caransebeș, Măciș de Tincova, Peica de Caransebeș, Girleșteanu de Rudăria, Floca de Caransebeș, Găman de Calova, Fiat de Armeniș, ceea ce confirmă, așa cum arată Costin Feneșan în introducere (p. 9-10), caracterizarea dată de Antonio Possevino Caransebeșului („reședință a nobililor”), ca și desemnarea aceleiași urbe ca „tîrg al românilor” de către cronicarul maghiar Ștefan Szamosközi.

Documentul 39, din 4 februarie 1598, prin care principele Transilvaniei, Sigismund Báthory, dispune împărțirea unor părți de moșie între Ștefan, Ioan și Nicolae Girleșteanu, păstrează una din primele însemnări românești de pe teritoriul Banatului ce dovedește nu numai conștiința apartenenței la etnia românească a familiei boierești a Girleștenilor, dar și existența unei „școli gramaticești” românești la Caransebeș. Boierul Ștefan Girleșteanu, menționat în documentul latin ca Stephanus Gerlistey, s-a semnat pe verso în românește, cu caractere chirilice, †

O altă concluzie care se desprinde din lectura volumului este aceea că marea majoritate a dregătorilor în banatul Caransebeșului și Lugojului au fost deținute pînă la mijlocul secolului al XVII-lea mai ales de către români (doc. 12, 16, 22 etc.).

Numeroase documente dau informații privitoare la viața economică (creșterea vitelor, viticultură, pomicultură, horticultură, morărit, comerț), ca și la cea socială — date interesante privind iobăgia și caracteristicile acesteia, din care se constată înainte de toate prezența exclusivă a iobagilor români. Pentru istoria social-economică a Banatului prezintă importanță și cele câteva testamente cuprinse în volum (doc. 46, 51, 52). Acestea sint totodată o sursă interesantă pentru studiile de genealogie cit și pentru istoria mentalităților.

De interes și semnificație deosebită sint documentele referitoare la relațiile lui Mihai Viteazul cu românii bănățeni care au trecut de partea domnului muntean la Șelimbăr și care i-au rămas credincioși și în vara anului 1600, suferind mai tîrziu consecințele (doc. 45, 46, 48).

Textele publicate mai prezintă importanță pentru studiile de toponimie istorică și onomastică, pentru cercetările de heraldică.

Faptul că textul original al fiecărui document este însoțit de traducerea românească vine, în mod fericit, să facă volumul accesibil nu numai cercetătorilor dar, în special, unui larg public cititor, interesat în descifrarea istoriei naționale. De asemenea, este salutară prezența la sfîrșitul lucrării a 12 facsimile.

La aproape un veac de la apariția ultimului volum de documente închinat în întregime istoriei medievale a Banatului, Costin Feneșan, așa cum mărturisește în introducere a crezut potrivit să culegă cu dragoste și înțelegere orice mărturie documentară — unele pîrind poate nesemnificative la prima vedere — privind istoria Banatului și a românilor bănățeni în evul mediu, dorind să își aducă prin aceasta o modestă contribuție la luminarea trecutului frămîntat al unei străvechi vetre de simțire și trăire românească. Lucrarea pe care Costin Feneșan o numește o „modestă contribuție” este în fapt o reușită integrală, atît a autorului cit și a editurii Facla din Timișoara.

ANDRÁS, GERGELY, ZOLTÁN SZÁSZ, *Kiegyezés Után* (După dualism), Edit. Gondolat, Budapesta, 1978, 263 p.; LÁSZLÓ MERÉNYI, *Boldog Békeidok. Magyarország 1900—1914* (Vremuri fericite. Ungaria între 1900—1914), Edit. Gondolat, Budapesta, 1978, 237 p.

În contextul exploziei informaționale contemporane se impune cu stringență imperativul cunoașterii și aprofundării depline a unor anumite domenii de specialitate. Interesul manifestat pentru știința istoriei cu mulează amplitudini deosebite, fapt demonstrat de către datele statistice revelatoare ale sondajelor întreprinse de edituri. Apetența față de muza Clio se exprimă și validează prin variate modalități, cea uzuală reunită fiind sub genericul istoriei popularizate, cu pandant de evidențiere în revista adecvată sau în cartea cu eterogenă adresabilitate, difuzate într-un număr sporit de exemplare.

Indiciu și dorință de satisfacere pentru un anume gust și mentalitate, teza științei răspindite în mase demonetizează astfel cadrul rigid existent cunoscut, prin faptul că istoricii ajung să se convingă că istoria instituționalizată și prea specializată sau se receptează în compatibilitate cu doleanța pasionaților de trecut. Acum istoricul tinde să reverbereze și să se edifice asupra cerinței epocii care reclamă o scriere pragmatică în comparație cu cea expusă în aula universitară sau publicată în revistele de profil.

Două căi de manifestare stau la dispoziția cercetării istorice obligate la dialog cu publicul: a) să ● cedeze în fața literaturii istorice, a publicisticii și mijloacelor mass-mediei, sau, b) să ● abordeze soluții eficace pentru redobândirea prestanței și interesului manifestat înaintea publicului larg. Opțiunea finală devine concretizată în facilitarea comunicării dintre istoric și cititor cu ajutorul istoriei popularizate, creindu-se astfel punți de legătură și de satisfacere a cerințelor de lectură istorică solicitate de evoluția socială din perioada respectivă.

Din acest unghi de vedere sus rezumat considerăm interesantă inițiativa și realizarea cercetării istorice ungare, anume apariția seriei de monografii istorice destinate gustului masei de cititori, căreia i se circumscriu și cele două lucrări asupra cărora cantonăm atenția noastră.

Istoria Monarhiei austro-ungare, evoluția sa economico-socială generală, climatul politic intern și extern, existența și demersul naționalităților subjugate pentru afirmarea dreptului la o viață liberă și independentă, precum și tabloul dezvoltării culturale de până la

diale se constituie în subcapitole tratate cu competență de către autori¹.

Părțile din debutul cărții tandemului Gergely — Szász urmează filiera prezentării faptului politic ce pre și postfațează „Ausgleich-ul”, incluzând analize-deliberații în sensul pro-contra, adică apreciind pozitiv sau negativ utilitatea ori inoportunitatea actului din 1867. Se execută treceri în revistă a unor personalități austriece și maghiare, determinate în fărâșirea compromisului, se exprimă opinii și atitudini distincte vizavi de momente și oamenii implicați, se sondează interiorul partidelor politice, al păturilor și claselor sociale din vremea respectivă, precum și întreg sistemul constituțional. Într-un cuvânt, transfocatorul-introspecție săvârșit prin pătrunderea miezului societății timpului permite evidențierea imaginii globale social-economice, politico-culturale asupra Imperiului până în pragul secolului XX.

Discutarea problemei naționale și a naționalităților din cadrul noului organism statal demarează prin explicarea sorgintei stării de adversitate manifestate față de regimul instituit, autorii creionind apoi contrarea oficială subliniată de eliminarea din viața politică și reducerea bătăliei la faza pasivă de existență și criticarea legii naționalității din anul 1868. Se cercetează apoi la modul concret situația românilor transilvăni, cu situație „specială” și drept de vot îngăduit de autorități p. 60). Ne surprinde și credem necesar să semnalăm și să „indreptăm” formulări care nu cadrează cu redarea istoriei în spirit obiectiv și științific, anume, tratind despre originea poporului român în Transilvania, acesta se prezintă în viziunea contrară tezei istoriografiei marxiste românești (p. 108). Ne permitem să considerăm că ideea vehiculată privind delimitarea națiunilor în istorie și anistorice, în raportarea directă la constatarea existenței sau nonexistenței clasei conducătoare, limbii și culturii naționale, dăunează și umbrește profund caracterul cercetării cu adevărat nepărtinitoare (p. 110).

Analiza sectorului politicii externe îngăduie cuplului Gergely — Szász să relev Monarhia angrenată în competiția marilor puteri, cu rol politic totuși îngăduit și cu menirea trasată de echilibrul și menținerea balanței situaționale în Europa.

¹ vezi, studiile din „Századok”, 1966/1, p. 108; „Magyar Szemle”, 1966/3, 1976/1—2.

Perioada guvernării liberale maghiare dintre anii 1875—1890, avântul economic consemnat, capitalizarea structurii sociale, organizarea proletariatului și dezvoltarea mișcării socialiste, coroborate în cercetare cu declinul palpat la îngeamănarea veacurilor XIX și XX, cu divergențele tot mai acute dintre cei doi parteneri neegali, Austria și Ungaria, afirmă autorii că semnifică apogeul epocii însumind speranțe peste limitele permise de cadrul dualist. Faza descrisă coincide cu activizarea luptei economice și politice a naționalităților Ungariei, momentul Memorandului recreionat, în consonanță cu alte evenimente, precum, colaborarea din 1895, politica cabinetului Banffy. căutările teoretice de rezolvare a problemei naționale din primul deceniu al secolului nostru punctînd traiectul analizei executate pe măsura înțelegerii publicului cititor.

„Intervalul pașnic” dintre anii 1900—1914 în istoria conglomeratului de popoare se concretizează prin strădania lui L. Merényi în cartea citată în titlul însemnării prezente. Autorul propune și aplică soluția cercetării în paralel, cu dialog permanent, faptele politice cuvîntînd în dublu plan, punctate fiind de corolarul exprimării datului extern.

În analiza capitoului de politică externă istoricul conchide că lupta și concurența, necesitatea menținerii și extinderii sistemului de alianțe vitale supraviețuirii ca mare putere germinează starea conflictuală din deceniul prim cercetat și impune deci Monarhiei unica zonă de expansiune: Balcanii. Războiul vama! cu Serbia, anexarea Bosniei în 1908, atitudinea față de Rusia și conflictele armate balcanice, dependența de politica expansionistă germană constituie liniile trasoare în evoluția externă, rezună autorul în incursiunea făptuită pe bază de material edit și inedit. L. Merényi consideră că viața internă în Austria și Ungaria se deteriorează în epoca dată din cauza unor probleme conexe situației tensionate din preajma debarclului: divergențele între guverne și în interiorul cabinetelor, disensiuni între partidele politice, polemici între Viena și Budapesta în interpretarea sistemului dualist și a tendinței de autonomie bancară, militară și vamală ungară. Faza descrisă culminează în Ungaria prin

înfringerea guvernului liberal, instalarea coaliției între 1906—1910, avîntul mișcării socialiste, reclamarea dreptului de vot și a cerinței libertăților democratice pentru naționalități. Suprastructura culturală evoluează în interdependența factorului politic, înregistrînd perioade eflorescente și decadente, în concept și manifestare.

Dezbaterea problemei naționale ocupă un spațiu important în tratarea efectuată. Se recunoaște acum și se critică politica de maghiarizare forțată, se evidențiază procesul intensificării mișcărilor naționale sirbe, române și slovace, cooperarea dintre reprezentanții acestora în parlamentul maghiar, precum și proiectele de soluționare teoretică a chestiunii în viziunea unui Franz Ferdinand sau Oszkár Jászi. Cercetătorul insistă în prezentarea fenomenului național românesc transilvan, subliniînd și confirmînd tendința firească către autodeterminare, legăturile continue cu România (p. 151), activitatea poetului O. Goga și tratativele dintre anii 1910—1911 între Tisza și mandatarii P.N.R. Remarcăm drept notabilă încercarea de investigare a dezbaterilor parlamentare austriece, utilizarea cuvîntărilor rostite în forumul vienez în demonstrarea sprijinului extern față de cauza naționalităților împilate din Ungaria (p. 91). Neplăcut surprinși constatăm și relevăm afirmația hazardată despre lipsa de demarcație făcută între poporul maghiar și conducătorii săi politici atunci cînd se enumeră „politica antistatală” manifestată de naționalități (p. 154). Presa în limbile popoarelor subjugate, dezbaterile parlamentare dintre 1906—1910 documentele de arhivă provenite din fondurile Președinției Consiliului de Miniștri și Ministerului de Interne cercetate cu acribie științifică afirmă pregnant teza deplasată expusă de autor.

Situați la capitolul concluziilor, avem convingerea că lucrările prezentate denotă pasiune și sirguință în scrierea trecutului apropiat pentru înțelegerea masei iubitoare de istorie. O notă în plus, subliniabilă, pentru varietatea și bogăția materialului ilustrativ utilizat, element important în vizualizarea conexiunii dintre text-epocă-actualitate.

Stelian Mîndruț

ALFRED PERRENOUD, *La population de Genève du seizième au début du dix-neuvième siècle. Étude démographique*, Tome premier; *Structures et mouvements*, Librairie A. Jullien, Librairie H. Champion, Genève, Paris, 1979, 611 p.

Demografia istorică este o știință socială relativ tinără, în comparație cu altele cunoscute de sute și mii de ani, care își are începutul secolului trecut, dar care a luat răsunătorul și aprofundat al celor tehnice moderne pentru

Interpretarea datelor statistice. Drept urmare pe lângă numeroasele studii și articole dar și sinteze privind unele aspecte ale studiului populației într-o anumită epocă istorică și-au făcut apariția tot mai mult monografiile bazate pe o bogată informare, provenind aproape exclusiv din fondurile de arhivă. Dintre ele face parte și volumul de față aparținând istoricului A. Perrenoud apărut în colecția „Mémoires et documents” sub egida Societății de istorie și arheologie din Geneva.

Cum era și firesc cercetările autorului pentru elaborarea lucrării, desfășurate timp de peste un deceniu, au pornit de la rezultatele obținute de predecesorii săi, printre care E. Mallet de la începutul secolului al XIX-lea (1837), ocupă un loc de seamă. După cum se știe, E. Mallet a abordat aceeași temă pentru o perioadă de aproape trei secole (1519—1833) și a reușit să elaboreze o lucrare apreciată de specialiștii din zilele noastre drept un „excellent studiu de demografie urbană, unul din cele mai bune care au fost realizate în secolul al XIX-lea”. Totuși meritul lui A. Perrenoud constă în faptul că a aprofundat cercetarea sa asupra unui număr mai mare de aspecte ale problemei, de exemplu acesta face o analiză a structurilor demografice, economice și sociale pe de o parte, iar pe de alta urmărește dinamica demografică geneveză, folosind în ambele cazuri mijloace ultramoderne de selectare și centralizare a materialului documentar. În fine amploarea temei dar mai ales rezultatele obținute pe baza documentelor din arhive au dus la elaborarea lucrării în două volume din care primul a văzut lumina tiparului în urmă cu doi ani (cel de față); al doilea va cuprinde analiza demografică asupra a peste 5 000 de familii originare din Geneva al căror înaintași pot fi urmăriți sub aspectele cele mai diferite de-a lungul a aproape două secole (1625 — începutul secolului al XIX-lea.

Volumul de față cuprinde o „Introducere”, patru părți, concluzii și mai multe anexe. Titlurile părților sînt următoarele: I. Le poids du nombre; II. Les structures; III. Peuplement et migration; IV, La conjoncture démographique. În prima parte autorul ne comunică pe baza documentelor inedite cercetate în Arhivele de stat din Geneva (fondurile: Administrația publică, tribunalul, spitalul, biserica, notariatul etc.) date privind numărul populației orașului pentru anumite perioade însoțind concluziile sale parțiale de știri în legătură și cu modul de organizare al fondurilor parcurse. Drept urmare el a constatat că în 1550 populația orașului era de circa 13 100 locuitori. Pentru deceniile următoare

demografic al orașului se va face destul de lent, iar în anumite împrejurări în salturi spectaculoase regresive și progresive. Așa de ex. în 1560 ajunsese la circa 21 400 locuitori, dar după un deceniu a scăzut la circa 16 000 ca și în 1610. Tot așa în 1650 a scăzut la circa 12 300 locuitori după ce în 1520 fusese de circa 14 400 locuitori pentru ca în 1720 să depășească 20 000 (de fapt circa 20 800). De altfel, după această dată populația orașului n-a mai scăzut sub 20 000 locuitori timp de peste un secol, cînd a început să depășească cifra de 30 000 locuitori (de ex. în 1834 era de 32 176 locuitori).

Cum era și firesc autorul a cercetat și cauzele acestui salt demografic spectaculos care nu era în concordanță cu sporul natural și a stabilit în toate cazurile factorii care au influențat direct creșterea și scăderea demografică. De ex. scăderea populației s-a făcut numai în condiții de secetă, foamete, războaie iar sporul de populație drept o consecință a faptului că în oraș au venit mulți emigranți din Franța, Italia, Germania în timpul războaielor religioase, al revoluției burghize din Franța, etc. De menționat și faptul că aceste evaluări demografice s-au făcut de cele mai multe ori pe baza datelor înregistrate în actele notariatului (pentru nașteri, căsătorii, decese) și ale evidențelor recensămintelor periodice efectuate de administrația orașului. În atenția autorului a intrat totodată și populația din localitățile învecinate ale orașului care în ansamblul acestuia avea o pondere de 25% din total.

Interesante sînt de urmărit în prima parte a volumului și estimările autorului cu privire la populația din Geneva înainte de 1550 și după 1843 (limitele cronologice ale lucrării) primele mergînd pînă la anul 250 e.n. cînd Geneva avea circa 2 000—2 500 locuitori după cum în 1970 totalul populației a ajuns la 321 083 locuitori. De altfel după 1850 estimările sînt făcute după *Annuaire statistique de Geneve* iar cele dinainte de 1550 după cercetările unor specialiști ca de ex. L. Blondel. L. Binz, demne de încredere.

În partea a II-a a volumului A. Perrenoud face o analiză structurală a societății geneveze. Mai întîi împărțirea acesteia pe sexe unde se constată un surplus de femei în raport cu numărul bărbaților. Din acest punct de vedere orașul Geneva nu face excepție; fenomenul este întîlnit foarte frecvent la populația urbană în general care atestă această diferență. Din acest punct de vedere datele cele mai exacte care s-au păstrat se referă la perioada dintre 1720 și 1843 unde se constată în general 33—57% de femei din totalul

locuitorilor. Repartizat geografic procentul cel mai mare de femei este atestat în Haute ville (locuit de burghezi și patricieni) iar cel mai mic în Basse ville (locuit de oameni de rând). O analiză a populației pe vîrste duce pe autor la concluzia că între 1798—1813 cel puțin 53—58% din femei trecuseră de 60 ani în timp ce procentul pentru bărbați era de 11—46% la aceeași vîrstă. Tot așa o statistică extrem de interesantă se referă la procentul de longevitate al bărbaților și femeilor după recensămîntele din anii 1798, 1802 și 1816. Așa de exemplu se constată că bărbații la 70 ani și peste această vîrstă erau în procent de 50% căsătoriți, 40% văduvi și 10% celibatari în timp ce femeile numai 20% căsătorite, 65% văduve și 15% celibatate.

Analiza demografică întreprinsă de autor privește în largă măsură și familia geneveză. Din acest punct de vedere se constată că în general în anii 1720—1721 o familie avea între 2—3 persoane, iar în 1798 aceasta era alcătuită din 3—4 persoane. Dar nu numai atât. Cercetările acestuia în problema structurilor se mai referă totodată și la situația oamenilor de serviciu (servitori), a familiilor ai căror membri fac parte din 1—3 generații, a familiilor unde sînt și rude apropiate (bunici, socri, gîneri și nurori, cumnați, nepoți etc.), a familiilor alcătuite din celibatari. Din punct de vedere socio-profesional se mai constată de către A. Perrenoud că pe primul loc se aflau cei care alcătuiau mica burghezie a orașului, iar pe locul următor cei proveniți din rîndul funcționarilor și lucrătorilor calificați. De altfel o analiză efectuată pe baza recensămîntelor din anii 1730—1739 cu privire la profesiunile practice de genezezi duce la concluzia că 16,3% erau lucrători în manufacturi, 15,6% în ateliere de confecții și de țesut și 13,3% în ateliere de prelucrat lemnul și în construcții 12% în armată deci 57% din total iar datele statistice din anii 1625—1772 confirmă în medie 71% din totalul populației orașului Geneva era implicată nemijlocit în producția deci populația activă, restul de 26% populație pasivă, desfășurîndu-și activitatea în comerț, profesii, libere, administrație, armată etc. În investigația efectuată de autor nici stadiul și evoluția balanței comerciale a orașului n-a scăpat atenției acestuia. Astfel se constată că în timp ce în anii 1625—1650 pe primul loc se afla exportul de mătase și materiale de ceaprazărie, 59% din total, în 1770—1772 pe primul loc se afla exportul mărfurilor manufacturate, adică 82,2% din total.

Pe baza datelor procurate de materialele din arhive autorul reușește să schițeze și drumul pe care l-a parcurs procesul de formare

și dezvoltare al burgheziei din Geneva. Astfel se constată că în secolul al XVI-lea marea majoritate a acestuia era constituită din cei care lucrau în atelierele meșteșugărești de prelucrare a pieilor, textilelor, de cei care lucrau în construcții, că în secolul al XVII-lea această burghezie era formată din cei care lucrau în atelierele meșteșugărești de textile, de hirtie, și de produse alimentare circa 50%, în timp ce în secolul al XVIII-lea cei care își desfășurau activitatea în manufacturi circa 60% dețineau puterea economică în oraș; spre sfîrșitul secolului acesta procentul este chiar mai mare (de ex. în 1775—1792 nu mai puțin de 65% din locuitori lucrau în manufacturi și abia 13% în atelierele meșteșugărești).

În partea a III-a a lucrării autorul se ocupă în special de populația străină imigrantă pe de o parte iar pe de alta de populația flotantă, deci fără domiciliu stabil în oraș. Pe baza aceluiași materiale din arhivele cercetate se constată că în 1781 un procent de 58% din totalul populației genezeze îl constituiau băștinașii, restul de 26,6% fiind străini imigranți și respectiv 15,4% flotanți, în timp ce în 1788 numai 16,3% erau băștinași iar restul imigranți și flotanți. În majoritatea cazurilor populația imigrantă provenea din împrejurimile orașului, din interiorul Elveției în primul rînd; apoi urmau cei imigranți din Franța, Italia, Germania cum era și firesc. Imigrația aceasta la Geneva este explicată de autor în primul rînd prin căsătoriile efectuate de unii băștinași din oraș, care ating apogeul în anii 1700—1727 cînd circa 56—57% din femei genezeze și 58—62% din bărbați s-au căsătorit cu imigranți. În această situație de constată că femeile imigrante la Geneva prin intermediul căsătoriilor proveneau în special din împrejurimile orașului pînă la o distanță de 50—60 km. și în rare cazuri de mai departe. În schimb bărbații imigranți veneau chiar de la 100 km. depărtare.

Nu-i mai puțin adevărat că în legătură cu emigrația veniți din străinătate pe teritoriul Elveției în general și la Geneva în special pe primul loc al provenienței lor se aflau cei din Franța în perioada de la sfîrșitul secolului al XVII-lea pînă la sfîrșitul celui următor și mai ales din părțile din sud-estul Franței. De cele mai multe ori procentul de emigranți veniți din Franța care se stabileau la Geneva depășea pe acela al locuitorilor veniți în oraș din interiorul Elveției. Interesante mai sînt apoi acele concluzii la care ajunge autorul privind locul pe care l-au ocupat emigranții

în viața economică a orașului. Așa de exemplu circa 60% din aceștia erau ocupați din atelierele de țesut, de confecții, și în comerț și mult mai puțin în construcții, manufacturi și armată circa 20%).

În ceea ce privește populația flotantă, evidențele statistice păstrate stabilite, mai ales după numărul de permise de ședere temporară acordate de autoritățile administrative din Geneva, duc la concluzia că circa 80% din aceștia erau bărbați (restul femei și copii). În anii 1789—1796, mai mult de jumătate din aceștia aveau aprobare de ședere numai pe timp de 3 luni, repartizarea pe vîrste a populației flotante este în procent de peste 70% provenind din bărbați între 16—35 ani și din femei între 16—40 ani. Relativ la locul acesteia în viața economică a orașului se estimează că cei mai mulți lucrau în construcții, ateliere manufacturiere și mai puțin în comerț.

În ultima parte a volumului sînt studiate implicațiile economice și sociale ale sporului natural și artificial al populației orașului Geneva în perioada cercetată. Din acest punct de vedere sînt efectuate studii comparative între variația cantumului salariului lucrătorilor din diferite sectoare de producție și a prețului produselor alimentare de larg consum (de ex. cereale, carne, unt). Astfel autorul constată că în perioadele în care salariile au fost mari și prețurile au fost mici prosperitatea salariiștilor a fost mai mare de ex. în 1630, 1770. Despre anul 1785 se spune că atunci populația orașului a atins „cel mai înalt nivel de prosperitate pe care nu l-a cunoscut niciodată”: o explicație ar fi aceea că atunci a luat un deosebit avînd industria de ceasornice. De altfel prețurile scăzute la multe mărfuri, mai ales la cereale, aveau să contribuie la sporirea numărului de căsătorii și implicit al nașterilor (la studiul dinamicii populației au intrat în calcul nu numai nașterile, dar și decesele). Relativ la sporul natural al populației geneveze se ajunge la concluzii interesante și în legătură cu efectele pe care le au avut epidemiile asupra locuitorilor (în special ciuma): de exemplu în 1615 s-a înregistrat un procent de 10% de decese din rîndul bolnavilor de ciumă, timp în care procentul de nașteri a scăzut cu 3%. Corectările în această direcție — din care rezultă că decesele provocate de ciumă au afectat pe locuitorii orașului în vîrstă de 1—50 ani, duc pe autor la constatarea că morbiditatea infantilă atîngea în secolul al XVII-lea un procent de 43% din totalul bolnavilor de această maladie. În același fel sînt studiate și

decesele provocate de altă maladie contagioasă și anume variola, care a atins punctul culminant cu efectele ei dezastroase în anul 1670. Surprinzătoare ni se pare totuși concluzia lui A. Perrenoud cu privire la morbiditatea în general la Geneva în anii 1730—1839 și anii 1775—1784 din care rezultă că cele mai multe cazuri se datorau bolilor care afectau căile respiratorii, pe locul secund plîsîndu-se maladiile provocate de avitaminoză, anemie și infecțiile provocate de extracțiile dentare.

Pe lângă concluziile parțiale care însoțesc numeroase capitole și subcapitole volumul se încheie cu interesante concluzii generale. Dintre acestea vom menționa pe cele mai interesante și anume: că în general orașul Geneva a fost punctul de atracție pentru populația din mediul rural și din alte țări străine, că populația imigratoare la Geneva a ocupat un important loc nu numai în viața economică și socială dar și în cea politică și administrativă, că salturile spectaculoase din viața economică urbană au lăsat urme adînci în procesul de spor sau regres demografic.

Așa cum s-a mai afirmat, volumul cuprinde un număr foarte valoros de anexa (14) constituit din tabele în care sînt înregistrate uneori anual nașterile, căsătoriile și decesele, botezurile, starea populației pe sexe, vîrste, profesii, situația populației stabile și flotante: urmează apoi grafice (15) hărți și planuri (21), o bibliografie generală a lucrărilor menționate în text pe care cititorul nu le poate aprecia decît ca foarte utile pentru a avea o imagine cit mai amplă asupra rezultatelor la care a ajuns autorul.

Prin felul cum a fost concepută și realizată lucrarea de față considerăm că poate fi un exemplu de modul cum trebuie elaborat un studiu de demografie deplin integrat în contextul economic, social și cultural al epocii. Beneficiind de izvoare istorice rar întîlnite ca volum și conținut în cercetarea istorică, autorul a reușit să prezinte principalele etape ale evoluției populației orașului Geneva pe timp de peste două secole și jumătate, subliniind totodată factorii care au sporit sau frînat această evoluție și efectuînd o analiză a structurilor sociale și economice, a acestei populații. De aceea se poate afirma că pe baza acestei lucrări se înțelege mult mai ușor drumul pe care l-a parcurs de-a lungul istoriei societatea geneveză și locul pe care aceasta l-a ocupat în ansamblul istoriei Elveției și al Europei centrale totodată.

ROGER VAILLAND, RAYMOND MANEVY, *Un homme du peuple sous la Revolution*, Gallimard, Paris, 1979, 244 p.

Revoluția burgheză din Franța dintre 1789 și 1794, eveniment central în istoria modernă universală a fost analizată sub diversele sale aspecte: economic, social, politic, cultural, ideologic. Nu lipsese nici biografiile închinată liderilor diferitelor curente din cadrul său, precum Mirabeau, La Fayette, Danton, Robespierre, Saint Just, Babeuf și alții.

Iată însă, că doi autori, unul, un celebru ziarist, celălalt, un cunoscut istoric al presei franceze au elaborat în 1936, în climatul politic efervescent generat de victoria Frontului Popular în Franța în alegerile electorale, o lucrare puțin obișnuită pentru tipul de biografie politică. Aceasta a cunoscut mai multe ediții succesive, ultima în 1979.

Lucrarea este închinată vieții și activității unui personaj puțin cunoscut în Revoluția franceză, Jean Baptiste Drouet, șeful poștei din Sainte-Menehould, eroul principal al dramei de la Varennes din iunie 1791.

În 1791, pe scena Revoluției franceze, mai precis în Adunarea Constituuantă se afirma gruparea burgheziei „constituțională” reprezentată de frații Lameth. Barnave, Maury, Cazales, Brissot. În același timp, în cercurile curții regale, creștea influența marchizului de La Fayette, comandantul Gărzii naționale burgheze, cel denumit de Camille Desmoullins „Americanul de la Versailles”. În noaptea de 20 iunie 1791, familia regală a fugit din Paris, cu intenția de a se alătura inamicilor revoluției de peste hotar. Autorii consideră astfel, că „... la 20 iunie poporul a început să înțeleagă că nu mai putea avea încredere decât în oamenii care proveneau din cadrul său...” (p. 26). În mijlocul acestor evenimente, își începea cariera strălucitoare Drouet. La 21 iunie, cu sprijinul Gărzii Naționale l-a recunoscut și oprit din fuga sa pe rege și familia sa la Varennes-en-Argonne.

„... Un om de acțiune a realizat gestul care avea să schimbe fața lumii...” (p. 34), continuă evident exagerat autorii. Dar, tot ei adaugă: „... La 21 iunie poporul l-a uitat pe rege, care revenea sub huiduiele patriotilor; el a consacrat ziua în care sacrilegiul a fost purtat în triumf...” (p. 36). De acum înainte, prezent fie la Paris, fie în localitatea sa natală, Drouet s-a angajat plenar în evenimentele revoluționare. În iunie, participă la Paris la ședințele Adunării Constituante și ale Societății Prietenilor Constituției, cunoaște pe „Prietenul poporului”, Marat, Robespierre, este martor la dezbaterile ideologice de la Clubul Iacobinilor. La 17 iulie, ia parte la uriașa manifestație populară organizată de cordillieri pe Cimpul lui Marte și care, în-

bușită în sînge de către Garda Națională burgheză condusă de La Fayette, avea să genereze „teroaarea tricoloră”¹. Singeroasa presiune la care a fost martor l-a marcat sufletește pentru o lungă perioadă de timp.

În 1792, revenit la Paris, Drouet devine reprezentant al poporului și deputat de Marna în Convenția națională. El se afirmă tot mai mult în viața politică. La 12 decembrie, într-un discurs ținut la Clubul Iacobinilor, susținea ideea numirii de comisari ai Convenției pe lângă corpurile de armată, însărcinați cu supravegherea desfășurării operațiilor militare și a conduitei generalilor. Este ales membru al Comisiei Siguranței Publice, iar Dumouriez, îi cere să facă uz de influența sa în Convenție pentru a se întirzia judecata regelui. În mai — iunie 1793 participă la preluarea puterii de către iacobini și la toate discuțiile legate de o serie de probleme vitale ale Franței în acel moment: înlăturarea speculei, organizarea forțelor armate și introducerea liniștii în țară.

La 9 septembrie 1793, Isore, Drouet și Bar sint numiți comisari ai Convenției pe lângă armatele din Nord. Cu acest prilej, Drouet se remarcă în organizarea apărării orașului Maubege. La 27 octombrie este însă făcut prizonier de către austriaci și trimis la Bruxelles, unde este vizitat de Axel Fersen și mai ales de Metternich, care dorea să obțină informații cu privire la situația armatelor franceze. Este închis, apoi, în sinistra fortăreață Spielberg, în Moravia, de unde încearcă să evadeze, dar fără succes. În iulie 1795, este schimbat alături de cițiva diplomați francezi, cu fiica regelui Ludovic al XVI-lea și alți cițiva membri ai familiei regale deținuți încă în Franța. Reintors în patrie, este martorul regimului politic thermidorian sau al Directoratului, trezindu-și de nenumărate ori ostilitatea Consiliului celor 500. În aceste condiții s-a apropiat de Babeuf și mișcarea înfiată de acesta², mai ales că „... în 1796 opera Revoluției era distrusă; trebuia deci refăcută Revoluția...” (p. 187). În locuința sa din Paris, din strada St. Honore s-a ținut ultima reuniune a Conspirației egalilor înainte ca aceasta să fie descoperită. Închis, s-a refugiat ulterior în insulele Canare, de unde în 1797,

¹ Albert Soboul, *Revoluția franceză 1789 — 1799*, (traducere din lb. franceză), Ed. științifică, București, 1962, p. 199.

² vezi pe larg și Claude Mazauric, *Babeuf și conspirația pentru egalitate* (traducere din lb. franceză), București, 1964.

prin Amsterdam s-a reltorsi în Franța, și cu concursul lui Fouché a fost numit Comisarul Directoratului pentru departamentul de Marna. În perioada Consulatului și a Imperiului a îndeplinit funcția de subprefect în localitatea natală și a fost decorat cu Legiunea de Onoare. Sub regimul Restaurației și al „terorii albe”³ a fost asiduu urmărit și de aceea a trăit ascuns la Paris, sub un nume fals, pînă la sfîrșitul vieții.

Scrisă într-un stil foarte viu, lucrarea se remarcă prin limbajul natural, literar, aproape romanțat. Autorii urmăresc să sublinieze nu atît concepția politico-ideologică a personajului, ci mai ales trăsăturile de caracter, angajarea sa pregnantă în cadrul revoluției, prilej de redare veridică a atmosferei epocii.

Mihai Manea

PIERRE BARRAL, *Les sociétés agraires du XIX^e siècle*, Armand Colin, Paris, 1978, 327 p.

Dacă revoluția științifică și tehnică care domină veacul nostru consolidează primatul industriei, aceasta nu înseamnă însă că agricultura a încetat de a mai reprezenta o activitate lucrativă, fundamentală, pentru om. Cronicizarea foametei în unele țări ale lumii a 3-a, stăte predominant agrară, în care dintr-o serie de motive de ordin istoric, politico-social și geoclimatic, saltul calitativ menit să accelereze dezvoltarea agriculturii nu s-a produs încă într-un mod deplin probecază, tocmai, prin urmările tragice ale subestimării sale rolul jucat de agricultură în ceea ce privește progresul general al umanității.

Această realitate pe care o cunoaște o mare parte din populația planetei în plin secol al atomului și al cuceririi spațiului cosmic, trebuie să determine atît din partea factorilor politici cît și din partea opiniei publice de pretutindeni o angajare responsabilă a procesului complex de optimizare a structurilor agrare în vederea eliminării pentru totdeauna a flacșelului subnutriției din viața omului. În scopul găsirii unor mijloace adecvate de analiză a agriculturii contemporane, Pierre Barral dedică lucrarea de față.

Intenția declarată de autor din paginile introducerii, constă în reliefaarea trăsăturilor generale caracteristice agriculturii secolului XX. Lucrarea nu omite însă să prezinte aspectele concrete ale fiecărei comunități agricole surprinsă în dezvoltarea sa istorică în cadrul național statal, pentru că „(...) oricare ar fi tendințele de uniformizare la scară planetară, particularismul de stat rămîne un cadru determinant” (p. 6), în abordarea acestui fenomen.

În cadrul sistemului agricol mondial sint departajate trei subsisteme principale: sis-

temul agricol dezvoltat în țările capitaliste, sistemul agricol constituit în țările socialiste și în fine cel pe care-l cunoaște lumea a 3-a. Substanța lucrării este constituită din analizele și concluziile întreprinse pe marginea comunităților agricole care pot fi circumscrise unuia din cele trei subsisteme menționate mai sus. Analiza permite evidențierea unor puncte proprii de vedere ale autorului cu care acesta contribuie la dezbaterile angajate pe marginea fenomenului agricol contemporan.

Spre exemplu agricultura practecată în țările capitaliste dezvoltate este considerată ca posedînd structuri moderne, eficiente și un înalt nivel tehnic. „În occident, unde revoluția industrială s-a manifestat mai întii, creșterea producției agricole a rezolvat în esență vechea problemă a foametei, deși mai există încă grupuri sociale și indivizi mai puțin favorizați ... Agricultura, devenită un sector al economiei globale, joacă, decît un rol original, iar importanța sa relativă depășește net valoarea aritmetică brută a volumului reprezentat de ea în cadrul forței de muncă active sau în cadrul P.N.B. redus actualmente la 10% sau chiar mai puțin” (p. 5).

Despre modelul agricol al țărilor socialiste se face aprecierea că implică, de asemenea, într-o măsură crescîndă, revoluția tehnico-științifică fiind caracterizat în principal prin suprimarea proprietății private asupra pămîntului și planificarea centralizată a producției. În fine subsistemul agricol caracteristic lumii a 3-a este apreciat astfel: „... se distinge prin preponderența pe care și-a conservat-o cultivarea pămîntului, prin orientarea de bază spre cultura de subzistență, printr-un deficit cronic de producție care are ca rezultat subalimentarea mării majorității populației” (p. 6).

³ vezi mai ales Louis Madelin, *La contre-revolution sous la Revolution 1789—1815*, Paris, 1935; Duc de Castries, *La Terreur blanche*, Perrin, Paris, 1891.

În scopul evidențierii raporturilor dinamice existente în interior și între comunitățile agricole precum și între comunitatea agricolă și restul societății ne sînt prezentate diferitele ipostaze rezultate în urma confruntării lumii agrare cu cele patru mari fenomene social-economico-politice principale care i-au modelat evoluția: progresul tehnico-științific, criza economică, revoluția și războiul.

Într-o primă parte a lucrării cititorul ia contact cu comunitățile agrare specifice perioadei de sfîrșit a secolului 19 și început al secolului 20. În opinia lui Pierre Barral, încă din secolul trecut s-a petrecut o primă 'revoluție agrară', caracterizată prin introducerea în sectorul rural a progresului tehnico-științific și a rînduieilor capitaliste, care a pregătît temeinic terenul pentru salturile calitative ale perioadei actuale. Ne sînt pe rînd evidențiate procesul complex de emancipare a țărănimii pe plane economic, social, politic și cultural produs în urma 'revoluției agrare' a secolului 19 precum și raporturile biunivoce stabilite între orașul capacitat în această perioadă (secolul 19 n.n.) de rezultatele industrializării și satul, aparent în afara evoluției timpului, silît însă de diminuarea ponderii sale sociale la o ripostă defensivă din ce în ce mai incisivă. Concluzia rezultată din analiza acestor fenomene este că „Viața și munca agricultorului nu trebuie considerate ca imobile: în toate timpurile continuității fundamentale ale vieții țărănilor li s-au adăugat adaptări succesive. În secolul al 19-lea ritmul acestor adaptări se accelerează, mai ales în lumea occidentală” (p. 11).

În vederea ușurării analizei se introduce conceptul de 'exploatare agricolă' în opoziție cu 'întreprinderea' industrială, bancară sau comercială specifice lumii urbane. Pentru autor, exploatarea agricolă reprezintă „celula de bază a activităților agricole ... o unitate de producție care modelează caracteristicile specifice ale cultivării pămîntului ... În afară de aceasta ea constituie o realitate socială și economică în același timp intrucît reprezintă însăși cadrul de viață al unei familii țărănești” (p. 12). Trecindu-se la definirea agriculturii se afirmă despre aceasta că reprezintă în esență „utilizarea de către om a proceselor naturale. Omul este pe rînd scop și mijloc ... Ceea ce o distinge, mai ales, de procesul de culegere specific populațiilor primitive, este intervenția omului pentru orientarea și modificarea proceselor naturale” (p. 12).

Milenii de-a rîndul ritmul înnoirilor cunoscute de lucrarea pămîntului a fost însă lent, dar marile descoperiri științifice înregistrate în decursul secolului trecut au determinat tocmai accelerarea acestui proces conștient de direcționare și modificare a proceselor naturale specifice agriculturii veacului al

19-lea care eum s-a afirmat anterior a avut ca rezultat evoluția comunităților agrare în sensul cunoscut de epoca contemporană. Se trece apoi la analiza conceptului de exploatare agricolă, făcută în vederea evidențierii acelor trăsături generale care se regăsesc la scară planetară în toate comunitățile rurale. Autorul extrage și prezintă cititorului ca rezultat al acestui examen analitic următorul element, definitoriu oricărui model agricol, indiferent de epocă, sau zonă; baza funciară care potrivit lui Pierre Barral are „o importanță economică și politică considerabilă” (p. 13). Cele două elemente constitutive ale bazei funciare: regimul exploatării solului, dar, mai ales, regimul juridic al proprietății constituie însăși esența proceselor care guvernează legile evoluției comunităților agrare. După raporturile existente între regimul exploatării și regimul proprietății solului în lucrare sînt diferențiate două variante de valorificare a terenurilor agricole: 1) valorificarea directă (cultivatorul este în același timp proprietarul terenului cultivat); 2) valorificarea indirectă (cultivatorul și proprietarul sînt persoane diferite). În acest din urmă caz dreptul de proprietate limitează puternic dreptul de exploatare al terenului cultivabil.

Aceste limitări, se arată în continuare, determină, în cele din urmă, țărănimea să lupte pentru împărțirea proprietăților agricole după formula 'pămîntul să fie al celor ce-l înucnesc'. Indiferent însă de forma de valorificare a terenurilor agricole, directă sau indirectă, rațiunile care stau la baza cultivării pămîntului și a creșterii viteilor sînt: autoconsumul și comercializarea produselor agricole. Dacă autoconsumul, odinioară „prima destinație a produselor agricole” (p. 18) reprezintă și azi principalul scop al agricultorilor din statele lumii a 3-a, comercializarea produselor agro-alimentare constituie ponderea principală a agriculturii practicate în țările dezvoltate din punct de vedere economic. (Chiar și în condițiile de azi, însă, autoconsumul reprezintă în Franța, 80% din volumul producției în cazul micilor proprietăți și 30% pentru cele mijlocii. Mondializarea comerțului cu produse agricole în condițiile unei acrișe concurențe pentru profit a dus la fluctuația prețurilor, urmarea constituind-o apariția și ciclizarea crizelor agricole. Goana după profit a generat pătrunderea, și în agricultură, a relațiilor de producție capitaliste, în decursul secolului 19, chiar dacă într-o măsură mai mică ca în sectorul industrial. După 1900 însă, mai ales în țările dezvoltate (Europa occidentală, S U A, Canada, Japonia, Noua Zeelandă, Australia, Africa de Sud) gradul de exploatare capitalistă a pămîntului se accelerează. Modelul de exploatare agricolă produs de capitalism este ferma, de suprafață mare, mijlocie sau mică.

În aceeași perioadă de început a secolului XX în statele în care capitalismul coexistă cu rînduielele politico-sociale tradiționale, predomină marea proprietate exploatată sub forma subarendării în loturi mici acordate țărănimii care posedă pămînt puțin sau deloc (Rusia, Austro-Ungaria, România, Italia, Spania, Portugalia). În statele Americii Latine și în teritoriile coloniale, agricultura era dominată de sistemul plantațiilor de monocultură, în care producția era destinată pieței, alături de care populația autohtonă continuă exploatarea terenurilor pe care le mai posedă (reduce ca suprafață și slabe calitativ) după normele unei agriculturi arhaice urmărind în principal autoconsumul. Odată cu victoria revoluției proletare în Rusia, în noiembrie 1917, apare pe scena istoriei modelul agricol de tip socialist, întregindu-se astfel imaginea pe care ne-o oferă și astăzi, la scara planetei agricultura.

Suprafețele agricole, indiferent de suprafață, sau de regimul proprietății, sînt lucrate în general de familiile țărănești. De aceea, observă autorul, agricultura spre deosebire de industrie, unde domină individul (în calitate de proprietar sau producător) este dominată de familie. Evident, se continuă raționamentul, indivizii există numai că relațiile dintre ei, armonice sau tensionale, se manifestă prin intermediul familiilor, astfel că lumea agricolă apare ca o comunitate de familii, nu de indivizi. De aceea, ni se propune înlocuirea conceptului de 'individualism agrar' folosit de unii specialiști cu acela de 'autonomism familial'. Se pledează, de asemenea, pentru o abordare dinamică a acestui concept care în practica vieții curente nu exclude ba chiar implică stabilirea unei adevărate solidarități rurale între familiile comunității. În plus comunitatea nu se separă nici ea la rîndul său de restul societății cu care stabilește relații complexe, benefice atât statului cit și orașului, cele două componente fundamentale ale societății.

Dacă evoluția agriculturii determină apariția unor trăsături convergente în cadrul diferitelor comunități, într-o măsură la fel de mare, varietatea condițiilor istorice, geoclimatice fac ca fiecare model agricol să-și urmeze drumul său propriu și să prezinte trăsături distincte. În paginile care urmează sînt trecute în revistă principalele societăți agricole existente pe glob la începutul secolului nostru.

Călătoria imaginară pe hartă este inaugurată de prezentarea agriculturii practicate în Anglia, Franța, Prusia, considerate ca fiind în acea vreme (începutul sec. XX-n.n.) cel mai puternic impregnate de capitalism. După vestul Europei urmează zona centrală a continentului nostru dominată de Imperiul Habsburgic în care elementele capitaliste erau dublate de puternice rămășițe rurale. În

răsărit imensul imperiu al țarilor abia făcuse primii pași pe calea pătrunderii capitalismului în agricultură fiind dominat de regimul mării proprietăți nobiliare.

În zona mediteraneană, Italia, Spania, Portugalia cunoșteau dominația de recotestat a mării proprietăți. Despre România, ținem să remarcăm că, se fac aprecieri juste cu privire la evoluția agriculturii sale între 1859 și 1907, fiind evidențiată realitatea complexă creată în urma reformei agrare din 1861 care a dat impuls pătrunderii capitalismului în lumea satului românesc fără însă a știrbi monopolul proprietății boierești a cărei exploatare de tip arendașesc capitalist a determinat puternice tensiuni sociale care au culminat cu marea răscoală țărănească din 1907.

Imensa Asie dominată de marile puteri coloniale, trăia sub imperiul foamei agravate de o demografie galopantă, astfel că nici măcar modestul deziderat al autoconsumului nu mai putea fi obținut în mod deplin în condițiile în care agricultura practică se baza tot pe aceleași tehnici tradiționale caracterizate printr-un randament scăzut. Excepție făcea doar proaspăt modernizata agricultură japoneză în care relațiile capitaliste pătrunseseră adinc.

Pe continentul american emigranții veniți din Europa constituiseră „societăți rurale europene ... în afara Europei” (p. 61). După 1900 și aici își extinde dominația ferma capitalistă, sau plantația de monocultură. În Australia și Noua Zeelandă în aceeași vreme întinlm de asemenea un însemnat ritm de concentrare capitalistă a terenurilor, micile ferme fiind puse în minoritate. Tabloul lumii agricole a începutului de secol XX, se încheie cu prezentarea sintetică a comunităților de cultivatori și păstori seminomazi sau nomazi din Africa și Oceania, dominate de subdezvoltare și foame.

Capitolul 3, unde este evidențiată lupta țărănimii pentru emancipare social-politică, permite autorului să-l combată pe Oswald Spengler care afirmase că 'țăranul nu are istorie' și că 'satul se situează în afara istoriei mondiale' (p. 83). În mod just se afirmă că „Foarte discutabilă deja pentru timpurile vechi, această teză nu poate fi reținută pentru epoca contemporană, în care dezvoltarea economiei de piață reduce autonomia materială a exploatării agricole și în care evoluția concepțiilor politice antrenează o participare crescîndă a maselor populare, în viața cetății, atât la sat cit și la oraș. Dinamismul societății industriale plasează agricultura în defensivă, determinîndu-i pe proprietarii de pămînt să solicite în mod insistent sprijinul puterii pentru a face față dificultăților noi pe care le provoacă implicarea din ce în ce mai strînsă a producției agricole în procesul de creștere” (p. 83).

Lumea satului anului 1900 era caracterizată din punct de vedere social de trei situații principale: în primul caz o oarecare stabilizare internă, țărănimia fiind sau egalitaristă sau puțin stratificată, în al doilea caz țărănimia mică admite patronajul marilor proprietari în schimbul protecției paternaliste acordate de ultimii; în cel de-al treilea caz țărănimia intens exploatată contestă ordinea social politică împotriva căreia în final se poate răscula. Din punct de vedere politic agricultura Europei occidentale este dominată începând cu sfârșitul secolului 19 de agrarism ce apare ca o reacție de frustrare împotriva diminuării agriculturii ca urmare a revoluției industriale. În schimb, țările slab dezvoltate din Asia, Africa, America Latină, deși preocupător agrare, nu cunosc acest curent politic.

Criza agricolă, care a izbucnit în vestul Europei, după cea de a doua jumătate a secolului trecut, a amplificat protestul social țărănesc politizându-l din ce în ce mai mult. Se trece de la protestul anarhic individual la organizarea țărănilor, mai ales spre sfârșitul secolului 19. Treptat, țărănimia organizată politiceste, datorită solidarității sale tradiționale, se constituie în adevărate grupuri de presiune care impun legiuitorilor, dacă nu cooptarea în viața politică, măcar instituționalizarea unui minim de securitate socială.

Analizând apoi tabloul complex al luptelor sociale din interiorul lumii agricole, dintre bogați și săraci, autorul concluzionează, că socialismul a înarmat sărăcimea satelor cu o armură politico-ideologică solidă, esențială, mai ales, în perspectiva marilor evenimente care au jalonat secolul XX (Apariția sistemului mondial socialist, cele două războaie mondiale, marile crize economice).

Partea a 2-a permite evidențierea marilor transformări suferite de societățile agricole în cursul secolului XX sub impactul celor patru mari fenomene pomenite anterior: progresul tehnic, războiul, revoluția, criza economică.

Progresul tehnic, apanaj inițial al unui grup restrins de țări din Europa occidentală și America de Nord, se răspîndește în restul lumii, evident într-un ritm și într-o măsură care diferă de la țară la țară. Nu pot fi însă de acord cu opinia generalizatoare a autorului, potrivit căreia răspîndirea progresului tehnic a determinat transformarea țărănilor în de odinioară în fermier capitalist, întrucât acest punct de vedere nu ține seama de existența sectorului agricol socialist care cunoaște de asemenea o introducere crescîndă a cuceririlor revoluției tehnico-științifice, fenomen recunoscut de altfel într-un alt context în lucrare. Or, în cadrul sistemului agricol socialist, țărăniile nu s-au transformat în fermier capitalist.

Cu toate acestea, rămâne lăudabil modul just în care Pierre Barral interpretează influența stimuloare a progresului tehnico-științific asupra agriculturii. Edificatoare sînt în acest sens citeva cifre cu care autorul își justifică acest punct de vedere: producția agricolă sporește în deursul perioadei 1900—1950 într-un ritm nemaicunoscut pînă atunci, deși populația rurală scade de la 70% la 48% în Japonia, de la 13% la 15% în Franța, de la 38% la 12% în S.U.A., de la 9% la 6% în Anglia. În concluzie, creșterea randamentului muncii a permis onorarea unei cereri crescînd de produse agroalimentare. (Între 1900—1950 producția de grâu a sporit anual de la 80 milioane t la 200 milioane t, cea de orez de la 90 milioane t la 160 milioane t, iar producția de zahăr de la 10 milioane t la 33 milioane t) în condițiile diminuării populației active din agricultură.

Cu toate acestea, agricultura depinde încă cu tot progresul tehnic înregistrat de factorii geoclimatic, de fluctuațiile pieței agricole, care, mai ales, în cazul ultimilor, sînt responsabile de izbucnirea ciclică a crizelor agricole, un alt fenomen important care influențează de data aceasta într-un sens restrictiv evoluția la scară planetară a agriculturii secolului nostru. Dar, arată Pierre Barral, o urmare pozitivă a crizelor agricole exista, ea constînd în sporirea gradului de conștientizare a maselor țărănești care sub imperiul dificultăților generate de criză își sporesc treptat coeziunea și organizarea politică. În final, statul este constrins, ca urmare a presiunilor țărănești, să elaboreze o politică agricolă mai coerentă și mai oportună. „Totmai în cadrul crizei și din cauza acesteia, se întîmplă că politica agricolă își sporește competențele și-și stabilește modelele” (p. 113). Autorul distinge două feluri de crize: crizele de subproducție care constituie și astăzi un adevărat flagel pentru țările lumii a 3-a și crizele de supraproducție caracteristice țărilor dezvoltate, posedînd o agricultură modernă. În primul caz, recoltele proaste provoacă un deficit al ofertei cu urmări tragice pentru gradul de acoperire a nevoilor de hrană a milioane de oameni. În al doilea caz sporirea prea rapidă a producției la anumite produse și achiziționarea lor incompletă pe piață determină excedentul ofertei, dezechilibrarea prețurilor și scăderea lor drastică. Se dau citeva exemple de scăderi masive de prețuri: vinurile franțuzești au scăzut după 1900 cu 50%, sacul de cafea braziliană de asemenea a scăzut de la 1 lire sterline în 1893 la 1 liră sterlină în 1906 etc. Cele mai drastice scăderi s-au înregistrat însă în timpul Marii Crize (1929—1933), prețurile scăzînd cu 30%, la grâu, la cafea și ceai cu 60%, la bumbac cu 80%.

Ca soluție de ieșire de sub pericolul crizelor de subproducție, autorul lansează ideea ampli-

ficării progresului tehnic subliniind însă că „(...) este vorba de o acțiune de lungă durată, iar țările sărace sînt tocmai acelea unde din mai multe motive, progresul tehnic este răs-pîndit într-o manieră foarte imperfectă” (p. 149). Cît privește crizele de supraproducție ele au primit în general din partea guvernelor țărilor lovite de acest flagel, soluții organiza-torice cu rezultate dezamăgitoare (mai ales protecționismul vamal).

În început de cooperare internațională în vederea stabilizării prețurilor la principalele produse agricole, s-a făcut după 1933, dar diversitatea de interese dintre parteneri, și izbucnirea celui de-al 2-lea război mondial au împiedicat obținerea de rezultate notabile în acest sens.

În paragraful care urmează este analizat impactul provocat de război „fenomen cosmic care lovește ordinea firească a muncilor și zilelor în agricultură” (p. 163) asupra existenței agricultorului care, mai ales în condițiile războaielor secolului XX, devine „actor deplin al tragediei” (p. 166). Pierderile de vieți omenești, devastările, efectele directe ale luptelor suportate de terenurile agricole depreciază sensibil eficiența muncii în agricultură, mult timp după terminarea războiului.

Dacă societățile agrare nedezvoltate obișnuite cu un standard de viață scăzut, din timp de p.c.e. se adaptează mai rapid condițiilor create în timpul și în urma războiului, comunitățile agricole dezvoltate tehnic se resimt dureros de pe urma acestui fenomen. Într-o măsură și mai însemnată decît războiul, revoluția „(...) modifică brutal și imediat luna satelor. Lumea satelor aduce revoluției cel mai adesea o participare activă căci asemeni odinioară Revoluției franceze, revoluțiile au reușit în țările în care industrializarea era doar începută și în care factorul principal de disociere îl reprezenta dezechilibrul grav al structurilor agrare” (p. 187). Meritul principal al autorului în legătură cu acest aspect constă în evidențierea faptului că „(...) acest model (revoluția—n.n.) care se reclamă ca provenind din principiul universale este în același timp înscris în realitatea concretă a unei națiuni distincte căreia îi datorează caracteristici esențiale” (p. 187).

Autorul insistă asupra revoluției ruse, a revoluției chineze și a evenimentelor petrecute în Mexic după 1910 pentru a-și justifica opinia că sub imperiul luptelor politico-sociale în acele zone regimul proprietății agricole, deci esența comunității agrare, a suferit o mutație radicală care a determinat apariția pe arena istoriei a unor noi modele agricole (modelul agrar socialist în principal).

Partea a 3-a și ultima a lucrării analizează evoluția agriculturii mondiale contemporane. Analiza se face „(...) după cele

mari care se disting prin organizarea regimului economic și prin nivelul de dezvoltare atins” (p. 212), adică în ordinea în care sînt abordate în lucrare, lumea capitalistă dezvoltată, lumea socialistă și lumea a 3-a.

Lumea capitalistă dezvoltată, reprezentată de statele constituite în O.C.D.E., a cunoscut ‘o nouă revoluție agricolă’ datorită marilor descoperiri tehnico-științifice introduse în circuitul de valori al agriculturii. Ca urmare a acestor stări de fapt în aceste țări „agricultura impregnată de progres tehnic și integrată pieții nu-și mai revendică menținerea izolaționismului său într-o manieră defensivă ci dimpotrivă punerea în aplicare a unei politici active care-î asigură partea sa de prosperitate” (p. 214). Cifrele demonstrează pe deplin spectaculosul rezultatelor. În Franța între 1950—1970 parcul de tractoare a sporit de la 138 000 la 1 300 000 (repartizate la 1 600 000 de exploatari agricole) iar de la 5 000 combine s-a ajuns la 133 000. Producția medie de grâu la hectar, obținută în Europa de vest, a crescut de la 1 800 kg în perioada 1948—1952 la 3 900 kg în perioada 1967—1972. În mod cuprinzător cantitatea medie de lapte obținută anual pe cap de vacă a crescut de la 1 830 l la 2 850 l (în Olanda 4 000 l). Într-un ritm și mai mare față de perioada anterioară (1900—1950), proporția reprezentată de populația agricolă s-a redus substanțial în condițiile în care, cum s-a arătat mai sus, producțiile agricole au crescut considerabil. Am în vedere ca cifre concrete, ponderea cu totul insignifiantă de 3% reprezentată de populația ocupată în agricultură în Marea Britanie sau de 4% în S.U.A., la care se adaugă procente reduse de agricultori din totalul populației active, în R.F.G. 8%, în Franța 12%, în Italia 17%. În cadrul acestor procente au fost înglobați și cei care în paralel cu munca în agricultură lucrează și în alte sectoare economice. Paradoxal, observă autorul, tocmai diminuarea ponderii numerice a agricultorilor din țările capitaliste dezvoltate le-a sporit gradul de conștientizare și organizare politică astfel că, cu tot numărul lor redus, aceștia reprezintă un element important în viața politică a țărilor în cauză în care guvernele și partidele trebuie să țină seama în elaborarea strategiilor lor politice.

În continuare sînt prezentate cititorului politicile agricole urmărite de țările O.C.D.E., autorul concluzionând în legătură cu aceste aspecte că reforma agrară devenise inevitabilă întrucît „În cîteva țări ale lumii occidentale, evoluția istorică lăsa să subziste pînă la epoca celui de-al doilea război mondial, un grav dezechilibru al structurilor agricole” (p. 231). Pierre Barral recunoaște că datorită opoziției acerbe a marilor proprietari, în multe din aceste țări (Italia, Turcia, Spania) au avut rezultatul scontat

datorită modului defecutos în care au fost legiferate și mai ales aplicate.

Paragraful care urmează trece în revistă realizările obținute în agricultura țărilor socialiste, așa cum sînt cunoscute și apreciate ele în vest. Autorul, deși dă dovadă de mai multă onestitate în acest gen de aprecieri, comparativ cu alți confrăți ai săi, rămîne tributari opiniilor unilaterale avansate în occident care trec sub tăcere marile realizări obținute în agricultura țărilor socialiste după victoria revoluțiilor socialiste în aceste state, exagerînd unele dificultăți înregistrate mai ales în ritmicitatea producerii și aprovizionării pieții cu unele produse agroalimentare. De notat, în legătură cu aceste aspecte, ca un punct pozitiv, faptul că în lucrare sînt evidențiate căutările întreprinse în țările socialiste în vederea calificării unor structuri agrare originale și eficiente.

În continuare se trece la analiza comunităților rurale contemporane ale lumii a 3-a. Lumea a 3-a este constituită din „(...) țările cu o dezvoltare economică mai puțin avansată care în majoritate și-au dobîndit independența după unul sau două secole de colonialism. Dacă aceste noi state își afirmă cu fermitate voința lor de industrializare, și dacă ele așteaptă de la acest lucru prestigiul maturizării economice și avantajele materiale ale dezvoltării, ele rămîn în mod fundamental caracterizate prin preponderența agriculturii care ocupă în general 2/3 din populația activă și furnizează jumătate din produsul național brut” (p. 263).

Este evidențiat în mod just faptul că, criza alimentară cu care se confruntă lumea a 3-a în condițiile persistenței unor randamente de lucru scăzute este departe de a fi soluționată.

Cititorul ia de asemenea cunoștință de tentativele întreprinse pe plan internațional, de creare a unor organisme și de realizare a unor acorduri care să liberalizeze și să detensioneze piața agricolă mondială. Lucrarea subliniază că particularitățile de interese fac foarte fragile aceste întreprinderi. Sînt date ca exemple de organisme internaționale cu atribuții exclusiv sau parțial agricole: F.A.O., G.A.T.T., I.F.A.P., C.F.A., la care mai sînt adăugate acordurile internaționale realizate asupra desfacerii grîului (1949), zahărului, cafelei care însă nu au eliminat presiunile speculative. Opinia autorului este că soluționarea problemelor acute ale agriculturii contemporane rezidă în crearea unui ordinii economice mondiale, deziderat nerealizat, deocamdată, ca urmare a neînțelegerilor înregistrate în țările bogate și cele sărace.

Lucrarea se încheie cu evidențierea importanței dezbaterilor angajate pe marginea fenomenului mondial contemporan, în vederea optimizării structurilor sale constitutive și a raporturilor dinamice care se realizează în permanență între agricultură și restul sectoarelor sociale de producție.

Din acest punct de vedere pentru răspunderea cu care este abordată complexa problematică a agriculturii veacului nostru și pentru valoroasele informații și puncte de vedere expuse de autor în susținerea argumentațiilor sale, lucrarea francezului Pierre Barral se înscrie ca o contribuție notabilă în acest domeniu pe care am socotit util s-o fac cunoscută specialiștilor și iubitorilor de istorie contemporană de la noi.

Dan C. Rădulescu

* * * „Mehedinți — istorie și cultură” Drobeta — Turnu Severin, 1980, 670 p.

Volumul „Mehedinți — Istorie și cultură” reunește comunicările prezentate la a doua ediție a simpozionului de valorificare a documentelor inedite, ținut în octombrie 1979 la Drobeta Turnu-Severin. Organizat de Comitetul județean de partid Mehedinți, Comitetul județean de cultură și educație socialistă, Filiala Arhivelor Statului, Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă și Casa corpului didactic, simpozionul s-a inseris în cadrul amplelor manifestări ocazionale de ediția a III-a a festivalului „Cântarea României” și de aniversarea a 2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat și independent, condus de Burebista.

Volumul este structurat pe patru părți mari: primele două tratează probleme de istorie națională, respectiv locală; a treia privește aspecte ale vieții spirituale din Mehedinți, iar a patra — sub titlul generic Aniversări — marchează momentul împlinirii a 40 de ani de la elaborarea teoriei consonantiste de către dr. Ștefan Odobleja și a 60 de ani de la întemeierea revistei folclorice „Izvoarașul”, animată de G.N. Dumitrescu-Bistrița.

Dintre materialele de istorie a patriei, mai multe sînt consacrate cunoașterii de noi aspecte din trecutul eroic al mișcării muncitorești și revoluționare. În comunicarea lui Geheorghe I. Deaconu, intitulată *Citeva date cu privire la activitatea tovarășului Nicolae Ceaușescu în Argeș în ajunul și în timpul Conferinței regionale U.T.C. Oltenia din 1935* sînt înfățișate cîteva momente importante din activitatea tînărului revoluționar, patriot de atunci, conducătorul partidului și statului nostru de astăzi. La Pitești, la Cîmpulung, în alte centre muncitorești și localități din județul Argeș, tovarășul Nicolae Ceaușescu a desfășurat o largă activitate antifascistă, în sprijinul revendicărilor economice ale tineretului, pentru întărirea aparatului U.T.C. și atragerea în lupta revoluționară a tineretului muncitor.

Pe baza unor cercetări de arhivă, au fost aduse la lumină documente inedite de real

interes pentru cercetarea luptei clasei muncitoare în perioada interbelică. Astfel, Constantin Brătescu în *Contribuții la cunoașterea acțiunilor greviste și revendicative de la uzinele metalurgice unile Tîlan-Călan-Nădrag din primii ani ai crizei economice (1929—1931)* arată, analizînd și reproducînd cîteva documente reflectînd punctul de vedere al autorității de stat și cercurilor patronale, maturitatea politică a muncitorilor metalurgiști, orientarea lor spre pozițiile Partidului Comunist Român, rolul de frunte jucat de acest detașament muncitoresc în șirul marilor acțiuni greviste și revendicative din prețuia și din anii crizei economice. Luchian Deaconu, în *Noi mărturii documentare cu privire la mișcarea muncitorească și democratică din Oltenia în anii 1933—1934* aduce date și fapte demonstrînd avîntul mișcării muncitorești și revoluționare la Craiova, și în alte localități ale Olteniei, în ajunul și în timpul procesului conducătorilor luptelor cefeștiștilor și petroliștilor din ianuarie — februarie 1933, larga solidarizare — locală, națională și internațională — cu cel judecăț.

În comunicarea prezentată de Iulia Stănescu și Eugen Stănescu *Aspecte ale luptei antifasciste a maselor populare din județul Prahova în perioada 1934—1940* sînt reliefate acțiuni ale maselor, conduse și organizate de către Partidul Comunist Român, precum și poziția partidului față de principalele probleme care preocupau oamenii muncii din această zonă cu vechi tradiții muncitorești. Date noi despre o acțiune revendicativă la care au participat, în anii de avînt revoluționar ce au urmat încheierii primului război mondial, oameni ai muncii români și de alte naționalități, au fost furnizate de Alexandru Duță (*Un moment mai puțin cunoscut al mișcării din țara noastră — greva muncitorilor și a marinarilor de la Comisia europeană a Dunării din iulie 1920*).

Aspecte ale prefacerilor revoluționare adînci din anii 1944—1947 sînt reflectate în materialele prezentate de Eleodor Popescu

(*Momente ale climatului politic și cultural mehedinișean din perioada 1944—1947*) și de Mihai Cotenescu (*Aspecte privind lupta maselor populare din județul Ialomița pentru cucerirea puterii politice (1944—1947)*).

Mai multe comunicări aduc date noi, de primă însemnătate, despre situația Mehedințiului în timpul celor două războaie mondiale, despre acțiunile oamenilor de aici pentru eliberarea patriei. Referitor la primul război mondial, este reprodus integral, în comunicarea lui Nicolae Chipurici (*Mehedințiul anilor 1916—1918, oglindă într-un valoros memoriu final, inedit*) Memoriul final al comisiei de anchetă constituite pentru constatarea abuzurilor trupelor inamice în cei doi ani de ocupație. Fără să fie exhaustiv, memoriul are meritul incontestabil de a furniza date concrete, pentru reconstituirea regimului de exploatare și jaf, de terorizare a populației impus de ocupanți. Călcarea independenței țării, ca și asuprirea militară străină au determinat apariția unei mișcări de rezistență și nesupunere, care a îmbrăcat și forma unor acțiuni de tipul celor de partizani. Figura luminoasă a unui participant la aceste acțiuni este evocată de C.A. Protopopescu (*Pe urmele eroului mehedinișean din primul război mondial, Ion C. Prunescu*).

Imediat după victoria Revoluției de eliberare națională și socială de la 23 august 1944, mehedinișenii au luat parte activă la luptele, atât pe uscat cât și pe Dunăre, împotriva trupelor hitleriste, distingându-se prin numeroase fapte de vitejie. Memoriile și mărturiile unor participanți direcți la evenimentele sint folosite în comunicarea lui Constantin Juan-Petroi (*Luptele din august 1944 de la Orșova, în lumina unor memorii inedite ale participanților*).

Faze ale destrămării relațiilor feudale din agricultură, în preajma și la începutul epocii moderne, formează o altă preocupare majoră a volumului, ilustrată prin comunicările lui Mircea Gilcă *Aspecte ale procesului de destrămare a obștiilor moșnenilor musceleni în lumina unor documente inedite din secolele XVII—XX*; Mite Măneanu *Contribuții privind viața economică a comunităților moșnenești din nord-vestul Olteniei, în secolul al XIX-lea și Documente inedite privind viața socială a țăranimii din vestul Olteniei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*; Veronica Tamaș *Reformele administrativ-financiare ale lui Constantin Mavrocordat*; Cornelii Tamaș *Claca pe domeniul mănăstiresc în Țara Românească, în secolul al XVIII-lea*; Nicolae Chipurici *Documente inedite privitoare la modul cum s-a urmat cu răspundere*

stăpînii de moșii din Mehedinți pînă în anul 1831 și C. A. Gherghinescu Documente inedite privind procesul de disoluție a obștiilor moșnenești de pe Jișuri în secolele XVIII—XIX.

Aspecte ale dezvoltării economice și politice a statului român în epoca modernă au fost tratate de Florica Dumitrică (*Contribuții la cunoașterea istoricului liniei ferate Pitești-Vircioara*); Mihai Croitoru *Documente inedite privind lupta pentru unirea țărilor române la 1859*; Alexandru Stănculescu (*Corespondența colonclului Ioan Alecsandri, izvor inedit privind istoria politică și diplomatică a României (1846—1884)*); Mite Măneanu (*Reforma agrară din 1864 în județul Mehedinți*). Alte comunicări au reliefat pregnant legătura dintre locuitorii tuturor provinciilor românești, rolul intelectualității progresiste în lupta de emancipare națională a românilor transilvăneni. Dintre acestea menționăm pe cele ale lui Alexandru Stănculescu *Transilvania în lumina datelor cuprinse într-o hartă puțin cunoscută de la 1848*; Șerban Rădulescu-Zoner (*Documente diplomatice inedite cu privire la atitudinea opiniei publice și a cercurilor politice din România față de mișcarea memorandistă*) și Vasile Novac (*Cîteva documente inedite privind legăturile dintre locuitorii de pe ambele versante ale Carpaților, din sud-vestul României în secolul al XIX-lea*).

Din trecutul vieții culturale în Mehedinți au fost tratate cîteva momente de mare interes, referitoare la formarea primelor generații de cărturari, dezvoltarea presei în secolul trecut, motive etnografice preluind vechi tradiții încă din vremea daco-romanilor ș.a. Menționăm comunicările lui Dinică Ciobotea (*Craiova și studenții români de la Viena în al treilea pătrar al secolului al XIX-lea*); Virgiliu Tătaru (*Realități economice, sociale și politice în presa mehedinișeană din secolul al XIX-lea*); Ionel Domnulete (*Mărturii documentare privind viața culturală a Mehedințiului la începutul secolului XX*); Monica Budiș (*Rituri de construcții în zona Porțile de Fier*) și (*Aspecte etnografice din satul Cireșul-Mehedinți*).

Numeroase comunicări (11 în total) sint consacrate evocării și operei dr. Șerban Odobleja, fiu al Mehedințiului, care în anii 1938—1939 a elaborat lucrarea în două volume *Psihologia consonantistă*, prin care el se înscrie ca un precursor de seamă al ciberneticii. Valorificînd moștenirea științifică a acestuia, autorii au fixat locul lui Odobleja în rîndul marilor savanți pe care i-a dat țara noastră universală în secolul XX.

A fost prezentată, de asemenea activitatea meritorie a folcloristului G. N. Dumitrescu-Bistrița, care a întemeiat în 1919 și a continuat să editeze în toată perioada interbelică, în ciuda privațiunilor de tot felul, revista „Izvoarașul”. Revista a valorificat folclorul local și național, aducându-și o contribuție însemnată la mai buna cunoaștere a tezaurului literaturii populare românești.

În încheiere, citeva constatări. Organizarea Simpozionului de la Drobeta Turnu-Severin a prilejuit participarea unui mare număr de istorici, lingviști, etnografi, filozofi etc., cu comunicări originale și bogate în informații. Reușita științifică a manifestării pledează, încă o dată, în favoarea acestei forme de reuniune a diferiților oameni de știință din țară;

posibilitățile ei ar trebui folosite mai des de diferite centre culturale sau instituții, interesate în tratarea pluridisciplinară a unor fenomene istorice, științifice sau artistice locale. Un bun câștigat îl reprezintă și ocazia oferită celor aflați pe primele trepte ale afirmării, de a face cunoscute, și pe această cale, rezultatele preocupărilor lor. Ne face plăcere să credem, prin urmare, că la Drobeta Turnu-Severin, simpozionul, — recomandat de ecoul favorabil al primelor două ediții — va intra în tradiție, iar în multe alte locuri din țară, se vor găsi modalități practice de organizare a manifestărilor de acest fel. Inițiativa de a valorifica, prin tipărire în volum, comunicările acestor simpozioane trebuie menținută și pe viitor.

Robert Păiușan

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul Istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale Istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin Bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterele infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- ION BARNEA și colab. *Tropaeum Traiani*, I, Cetatea, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporul român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU CÎRSTOIU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările romane*, C. Transilvania, vol. II, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.
- ION I. RUSSU, *Daco-geții în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
- MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporul român*, 1980, 158 p., 11 lei.
- MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române*, Extrase III, Sfrșitul XVI – începutul sec. XIX, 1980, 444 p., 37 lei.
- ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, *Calendarul de la Sarmizegetusa Regia*, 1980, 191 p., 11 lei.
- VIRGIL MIHĂILESCU-BIRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
- * * * *Nouvelles etudes d'histoire*, VI/1 + VI/2, 1980, 236 + 340 p. 26 + 28 lei.
- * * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane*, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
- * * * *Inscripțiile din Seythia Minor*, vol. V, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
- CONSTANTIN PREDA, *Callatis, Necropola romano-bizantină*, 1980, 224 p., 36 lei.
- VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.
- VENIAMIN CIOBANU, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, 1980, 239 p., 11,50 lei.
- MARIA HOLBAN, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, 1981, 301 p., 21,50 lei.
- MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821–1948*, 1981, 342 p., 12 lei.
- OLGA CİCANCİ, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636–1746*, 1981; 208 p., 12 lei.
- DUMITRU BERCIU, *Buridava dacică*, 176 p. + 120 pl., 1981, 34 lei.
- GEORGE POTRA, *Documente privitoare la istoria orașului București, (1634–1800)*, 1982, 488 p., 31 lei.

RM ISSN CO – 3870

